

WIEŚ I ROLNICTWO W MEDIACH
**GOSPODARSTWA RODZINNE
PODSTAWĄ EUROPEJSKIEGO ROLNICTWA**
w odniesieniu do PROW 2007-2013

RURAL AND AGRICULTURE IN MEDIA
FAMILY FARMS
AS THE BASIS OF THE EUROPEAN AGRICULTURE
in reference to PROW 2007-2013

Europejski Fundusz Rolny
na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich

MINISTERSTWO ROLNICTWA I ROZWOJU WSI
ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO
w WARSZAWIE

Program
Rozwoju
Obszarów
Wiejskich
na lata 2007-2013

„Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich:
Europa inwestująca w obszary wiejskie.”

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach pomocy technicznej
Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

Instytucja zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013
Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Publikacja opracowana przez Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

WIEŚ I ROLNICTWO W MEDIACH

GOSPODARSTWA RODZINNE PODSTAWĄ EUROPEJSKIEGO ROLNICTWA

w odniesieniu do PROW 2007-2013

MINISTERSTWO ROLNICTWA I ROZWOJU WSI
SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

MINISTRY OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT
WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

RURAL AND AGRICULTURE IN MEDIA

FAMILY FARMS AS THE BASIS OF THE EUROPEAN AGRICULTURE

in reference to PROW 2007-2013

Europejski Fundusz Rolny
na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich

MINISTERSTWO ROLNICTWA I ROZWOJU WSI
ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO
w WARSZAWIE

Program
Rozwoju
Obszarów
Wiejskich
na lata 2007-2013

WARSZAWA 2011

KONSULTACJA NAUKOWA:

dr inż. EWA JASKA

REDAKCJA TECHNICZNA I KOREKTA:

ANNA ZIÓŁKOWSKA

TŁUMACZENIE ORAZ REDAKCJA TECHNICZNA I KOREKTA W JĘZYKU ANGIELSKIM:

NATALIA BANASIK

ISBN 978-83-7583-322-5

SKŁAD I DRUK:

publicity
PUBLICITY

01-494 Warszawa

ul. Osmańczyka 22/83

tel. 609 440 606

SPIS TREŚCI

TABLE OF CONTENTS

■ WPROWADZENIE / INTRODUCTION

<i>dr Marek Sawicki</i>	5
-------------------------------	---

*Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Minister of Agriculture and Rural Development*

<i>prof. dr hab. Alojzy Szymański</i>	8
---	---

*Rektor Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Rector of The Warsaw University of Life Sciences - SGGW*

■ REFERATY / REPORTS

<i>dr Marian Zalewski</i>	11
---------------------------------	----

MEDIALNE WARUNKI REALIZACJI PROW 2007-2013
MEDIA CONDITIONS OF PROGRAMME OF RURAL DEVELOPMENT 2007-2013 REALIZATION

<i>prof. dr hab. Jan Górecki</i>	17
--	----

PRZYSZŁOŚĆ GOSPODARSTW RODZINNYCH W POLSCE I UNII EUROPEJSKIEJ
THE FUTURE OF FAMILY FARMS IN POLAND AND THE EUROPEAN UNION

<i>prof. dr hab. Mirosław Wasilewski</i>	27
--	----

**UWARUNKOWANIA WPROWADZENIA PODATKU DOCHODOWEGO W GOSPODARSTWACH
INDYWIDUALNYCH WEDŁUG OPINII ROLNIKÓW**
**CONDITIONS OF THE INTRODUCTION OF INCOME TAX FOR THE INDIVIDUAL HOLDINGS, IN THE
OPINION OF FARMERS**

<i>dr Władysław Łukasik</i>	41
-----------------------------------	----

**POTENCJALNE KIERUNKI ROZWOJU GOSPODARSTW RODZINNYCH
W AKTUALNEJ SYTUACJI RYNKOWEJ**
THE FUTURE OF FAMILY FARMS IN POLAND AND THE EUROPEAN UNION

<i>prof. dr hab. Waldemar Michna</i>	59
EWOLUCJE RODZINNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH NA MIARĘ ODPOWIEDNIEJ ZDOLNOŚCI KONKURENCYJNEJ I SAMOWYSTARCZALNOŚCI ŻYWNOŚCIOWEJ KRAJU THE EVOLUTION OF FAMILY FARMS TOWARDS ACHIEVING ADEQUATE COMPETITIVE CAPACITY AND THE COUNTRY'S FOOD SELF-SUFFICIENCY	
<i>prof. dr hab. Zdzisław Gajewski</i>	66
GOSPODARSTWA RODZINNE W POLSCE NA BAZIE WŁASNOŚCI AGENCJI ROLNYCH SKARBU PAŃSTWA A FAMILY FARM IN POLAND ON THE BASIS OF THE AGRICULTURAL PROPERTY STOCK OF THE STATE TREASURY	
<i>prof. dr hab. Krystyna Krzyżanowska</i>	85
STAN I PERSPEKTYWY ROZWOJU GRUP PRODUCENTÓW ROLNYCH W POLSCE THE STATE AND PERSPECTIVES OF AGRICULTURAL PRODUCERS' DEVELOPMENT IN POLAND	
<i>dr Zofia Szalczyk</i>	94
AGENCJA RESTRUKTURYZACJI I MODERNIZACJI ROLNICTWA WSPIERA UNOWOCZEŚNIANIE POLSKIEGO ROLNICTWA M.IN. POPRZECZ DZIAŁANIA PROW 2007-2013 AGENCY FOR RESTRUCTURING AND MODERNIZATION OF AGRICULTURE SUPPORTS MODERNIZATION OF THE POLISH FARMING	
<i>dr Andrzej Parzonko</i>	100
POLSKIE RODZINNE GOSPODARSTWA MLECZNE W CZERAZ, DZIS I JUTRO - ANALIZA EKONOMICZNA THE POLISH FAMILY DAIRY-FARMS YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW - AN ECONOMIC ANALYSIS	
<i>prof. dr hab. Józef Zegar</i>	119
GOSPODARSTWA RODZINNE WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI FAMILY FARMS FACING CONTEMPORARY CHALLENGES	
<i>dr Urszula Sołtysiak</i>	133
STAN I PERSPEKTYWY ROZWOJU POLSKICH GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH THE STATUS AND PROSPECTS FOR POLISH ECO-FARMS	
<i>dr inż. Tomasz Kondraszuk</i>	140
PLANOWANIE I EWIDENCJA W GOSPODARSTWIE WIEJSKIM PRZY WYKORZYSTANIU ROLNICZEGO KALENDARZA RACHUNKOWEGO PLANNING AND RECORD IN A RURAL FARM USING AGRICULTURAL ARITHMETIC CALENDAR	
■ STRESZCZENIE DYSKUSJI PANELOWYCH / SUMMARY OF PANEL DISCUSSION	
KREOWANIE WIZERUNKU GMIN WIEJSKICH W MEDIACH	
BUILDING THE MEDIA OF RURAL COMMUNITIES 155	
■ GALERIA ZDJĘĆ / PHOTO GALLERY	
169	

Dr Marek Sawicki

MINISTER ROLNICTWA I ROZWOJU WSI
MINISTER OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT

Szanowni Państwo!

*To już czwarta publikacja pokonferen-
cyjna wydana wspólnie przez Szkołę
Główną Gospodarstwa Wiejskiego
oraz Ministerstwo Rolnictwa i Roz-
woju Wsi.*

Konferencja z cyklu *Media - Wieś - Rolnictwo* odbywająca się w siódmym roku członkostwa Polski w Unii Europejskiej poświęcona była gospodarstwom rodzinnym i odbywała się pod hasłem: *Gospodarstwa rodzinne podstawą europejskiego Rolnictwa w odniesieniu do PROW 2007-2013*. Przez ten czas wiele się zmieniło, m.in. dzięki realizacji wielu unijnych programów. Z satysfakcją można stwierdzić, że polskie rolnictwo wykorzystało ten czas bardzo dobrze i niezwykle efektywnie absorbowало środki unijne. Jak dotąd żadnemu z państw członkowskich, które przystąpiły do UE w 2004 r., nie udało się w 100 proc. wykorzystać środków przeznaczonych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Nasz sukces polega na tym, że wykorzystaliśmy 102 proc. środków z funduszy przedakcesyjnych i także ponad 100 proc. środków z Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006. Wierzę, że podobny wynik osiągniemy także przy realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013. Do połowy 2011 r. wypłaciliśmy już ponad 30 proc. środków przeznaczonych w tym programie, a kolejne 85 proc. jest już zakontraktowane. Co więcej, rolnictwo to jedyny dział w polskiej gospodarce, który od lat ma dodatni bilans handlowy. W roku 2010 wartość sprzedaży produkcji rolniczej przekroczyła 13,5 mld euro, a dodatni bilans za ten rok wyniósł 2,6 mld euro.

Dear Ladies and Gentlemen

*It is already a fourth post-conference
publication which is published jointly
by the Warsaw University of Life Sci-
ence and the Ministry of Agriculture
and Rural Development.*

The conference from the cycle “The countryside - Agriculture - Media”, which took place in the seventh year of Poland’s membership in the European Union, was devoted to family farms and was held under the lead motto: “Family farms as the basis for European agriculture in reference to the Programme of Rural Areas Development 2007-2013. In the mentioned period, many changes have occurred, i.a. due to realization of various European projects. We are satisfied to say that the polish agriculture has used the time very well and has absorbed the European funds very effectively. So far not other country that has accessed the EU in 2004 has managed to spend the funds assigned for rural development and development of agriculture in 100 per cent within the Common Agricultural Policy (CAP). Our success lies in the fact that we used 102 per cent of resources from the pre-accession funds and 100 per cent from the Rural Development Programme 2004-2006. I believe that we will achieve a similar result while realizing the Rural Development Plan 2007-2013. Until the first half of 2011 we have already disbursed over 30 per cent of resources for the programme, and further 85 per cent is contracted. Moreover, agriculture is only one of the branches in polish economy, which for years have had a positive balance of trade. In 2010

W takiej sytuacji dziwi doniesienia, że Polsce grozi katastrofa żywieniowa i niebawem zabraknie nam żywności. Jak najbardziej niesłuszne jest także marginalizowanie znaczenia polskiego rolnictwa dla europejskiej gospodarki.

Mimo to polskie rolnictwo ma też swoje duże problemy i potrzeby. Obecnie najważniejsze jest zwiększanie dochodowości produkcji rolniczej, wzmacnianie konkurencyjności naszych gospodarstw, a także poszukiwanie nowych rynków zbytu. Na rynku krajowym i unijnym nasi rolnicy, przetwórcy i inni przedsiębiorcy poradzi sobie doskonale. Teraz przyszedł czas budowania silnej pozycji polskiego rolnictwa na rynkach krajów arabskich i azjatyckich, co jest jednym z priorytetów MRiRW w 2011 r.

Nasze zaangażowanie na nowych rynkach zbytu nie oznacza jednak, że jesteśmy bierni, jeśli chodzi o sytuację na rynku UE. Polska prezentuje bardzo odważną koncepcję reformy WPR po roku 2013. Naszym zdaniem, konieczne jest przejście z polityki gotowości produkcyjnej na politykę aktywną. W swoim obecnym kształcie WPR jest bowiem jednym z głównych źródeł zakłócania konkurencyjności na jednolitym rynku. Dziś trzeba tworzyć aktywne programy wsparcia młodych rolników, innowacji i inwestycji, a także produkcji ekologicznej. Ważne jest także podjęcie działań w zakresie energii odnawialnej, zwłaszcza tej opartej o pochodzące z rolnictwa produkty uboczne. Natomiast dopłaty dla rolników powinny być ustalane w oparciu o jednakowe, jasne kryteria, które będą uwzględniać m.in. ponadstandardowe wymagania związane z produkcją, ochroną środowiska, czy dobrostanem zwierząt. Kolejnym elementem, który powinien być objęty systemem dopłat bezpośrednich, są obszary przyrodniczo cenne. Rozwój rolnictwa na tych terenach jest na różne sposoby ograniczony i z tego powodu wymaga ono specjalnego wsparcia.

Tematem przewodnim tegorocznej konferencji, a zarazem także tej publikacji, są gospodarstwa rodzinne jako swego rodzaju model rolnictwa europejskiego. Zagadnienie to jest bardzo mocno związane ze Wspólną Polityką Rolną. W Europie przez dziesięciolecia ukształtował się model rolnictwa rozproszonego, zrównoważonego oraz wykorzystującego wszystkie zasoby w postaci gleby i wody. Dzięki dopłatom za gospodarowanie na obszarach przyrodniczo trudnych mamy dziś rolnictwo w Finlandii czy w austriackich Alpach. Gdybyśmy przyjęli taki model rolnictwa, w którym decydujący byłby tylko czynnik ekonomiczny, wówczas europejskie rolnictwo zostałoby ograniczone do obszarów o żyznych

the value of agricultural produce sale has exceeded 13,5 milliard Euro, and the positive balance for this year was 2,6 milliard Euro.

In such situation information that Poland is supposedly threatened by nutritional disaster or that food shortage is to come soon is surprising. It is also erroneous to marginalize the significance of polish agriculture for the European economy.

However, the polish agriculture has also its big problems and needs. Currently the most important is to increase the profitability of agricultural produce, strengthening the competitiveness of our farms, as well as looking for new outlets. In the national market and in the European one, our farmers, people dealing with food processing and other manufacturers managed very well. Now it is time to build strong position of the polish agriculture in the market of Arabic countries, which is one of the priorities of Ministry of Agriculture and Rural Development in 2011.

Our engagement in new outlets do not mean that we are passive when the situation in the EU market is concerned. Poland presents a very courageous idea of Common Agricultural Policy reform after 2013. In our opinion, it is necessary to move from the policy of production readiness to active policy. In the current shape, CAP is one of the main sources which impedes the competitiveness on a homogenous market. Today it is necessary to create active programmes supporting young farmers, programmes of innovation and investment, as well as of agricultural production. It is also important to start activities within renewable energy, especially the one which is based on by-products coming from agriculture. Subsidies for the farmers should be determined based on equal, clear criteria, which will take into account things such as non-standard requirements associated with the production, environmental protection or animals' well-being. The next element, which should be included into the direct subsidies system, are areas valuable due to their nature. Development of agriculture on these areas is limited in various ways and that is the reason why special support is required.

The lead topic of this year's conference and at the same time, of this publication, are family farms as a model of European agriculture. This issue is very strongly connected to Common Agricultural Policy. Throughout decades, in Europe a model of dispersed, sustainable agriculture was formed, which uses all the resources, such as soil and water. Thanks to subsidies for management in areas naturally difficult, there is agriculture in Finland or in Austrian Alps. If we decided on a model

glebach i dogodnym klimacie, a cała reszta obszarów rolniczych Europy leżałaby odłogiem.

Jednak, by utrzymać ten europejski model rolnictwa, konieczne jest jak najszybsze wprowadzenie odpowiedniego systemu płatności. W ramach WPR przede wszystkim należy wspierać innowacyjność i konkurencyjność europejskiego rolnictwa. Jest to sprawa ogromnej wagi dla całej Unii Europejskiej. Rolnicy, rodziny rolnicze to nie tylko producenci żywności, lecz także konkretne społeczności. Trzeba więc zawsze brać pod uwagę, że jeśli w danej wsi oprócz kilkunastu rodzin prowadzących działalność rolniczą nie będzie innych rodzin świadczących usługi na rzecz tej społeczności, to nie będzie tam szkoły, przedszkola ani kościoła, czyli struktury społecznej, która jest przypisana każdemu środowisku.

Jaką rolę w rozwoju polskiego i europejskiego rolnictwa odgrywają media? Przede wszystkim powinny one przekazywać rzetelne informacje. Jestem przekonany, że część sukcesu, jakim jest bardzo dobre wykorzystanie funduszy unijnych przez polskie rolnictwo, to odpowiednia strategia informacyjna. Liczne programy, audycje, artykuły, a nawet telewizyjne serie informowały rolników o możliwościach uzyskania wsparcia finansowego w ramach funduszy unijnych i zachęcały ich do skorzystania z tej wielkiej szansy.

Trzeba mieć jednak świadomość, że wpływ mediów może być także negatywny, zwłaszcza gdy pojawiają się w nich informacje straszące, niepokojące, które nie mają nic wspólnego z rzeczywistą sytuacją. Takie nieprawdziwe informacje mogą być bardzo szkodliwe. Z tego powodu chciałbym prosić przedstawicieli mediów, by przekazywali rzetelne informacje - dobre albo złe, ale prawdziwe. Chcę także zapewnić, że zarówno ja, jak i Biuro Prasowe MRiRW jesteśmy bardzo otwarci. Jeśli macie Państwo jakieś wątpliwości, chcielibyście się czegoś dowiedzieć, dzwońcie do nas, piszcie maile. Zapewniam, że żadna prośba o informacje nie zostanie odrzucona. Co więcej, będziemy chcieli jeszcze bardziej zintensyfikować naszą współpracę z mediami. Mamy bowiem świadomość, jak wielką wartość mają rzetelne informacje dla rozwoju polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich.

of agriculture, in which a crucial element would be only the economic one, European agriculture would be reduced to areas with fertile soils and favorable climatic conditions, and the rest of agricultural areas of Europe would lie fallow.

However, to maintain the European model of agriculture, it is necessary to introduce an appropriate payment system as soon as possible. Within Common Agricultural Policy mainly the innovation and competitiveness of European markets should be supported. It is an important issue for the whole European Union. Farmers and their families are not only food producers, but they create certain communities. It should be also always taken into account that if in a certain village there will not be, next to families leading agricultural activity, other families that provide services for these families, there will be no schools, no kindergartens, or church, i.e. no social structure, which is assigned for each environment.

What role do the media play in the development of Polish and European agriculture? Above everything, their task is to transfer reliable information. I am convinced that partly it is thanks to the appropriate information strategy that the use of European funds turned out to be so successful. Numerous television and radio programmes, articles and even TV series have informed farmers about the possibilities to obtain financial support within European funds and have encouraged them to take advantage of this possibility.

It is important, however, to be aware of the fact that the influence of media might also have a negative influence, especially when there is information that may be threatening or worrying and have nothing to do with the reality. Such false information may be very harmful. That is why I would like to ask the media representatives to transfer reliable information - no matter whether it is good information or bad information, but let it be true. I would also like to assure that myself and Press Office of Ministry of Agriculture and Rural Development are very open. If you have any doubts or would like to know something, please do call us or contact us via emails. I assure that no request for information will be ignored. What is more, we would like to intensify our cooperation with the media. We are aware of the importance of reliable information for the development of Polish agriculture and rural areas.

Prof. dr hab. Alojzy Szymański

REKTOR SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE
RECTOR OF THE WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

Szanowni Państwo!

*Jesteśmy zaszczyceni, że wspólnie z Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi zorganizowaliśmy już cztery konferencje z cyklu **Media - Wieś - Rolnictwo**.*

Tegoroczna konferencja odbyła się w szczególnym okresie, bo właśnie teraz na forum Parlamentu Europejskiego trwają dyskusje na temat przyszłości Wspólnej Polityki Rolnej, a więc także i polskiego rolnictwa. Szczególnie jest też miejsce, w którym się w tym roku spotkaliśmy - Centrum Wodne Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Na naszej uczelni, a zwłaszcza w otwartym w 2010 r. centrum, widać, jak nauka rozwija rolnictwo. Centrum Wodne SGGW jest także bardzo dobrym przykładem, jak Unia Europejska wspiera naukę i rolnictwo. Ta inwestycja powstała bowiem przy znaczącym wsparciu środków unijnych w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.

Polska wieś nieustannie się zmienia. Z roku na rok poprawiają się warunki pracy, zmienia się struktura rolnictwa i panujące zwyczaje. Trzeba jednak pamiętać, że na wsi żyje 15 mln obywateli naszego kraju, a 40 proc. z nich utrzymuje się z działalności pozarolniczej. Taka sytuacja stanowi ogromne wyzwanie. Trzeba bowiem tak kształtować polską wieś i poprawiać jej infrastrukturę, by ludzie tam mieszkający znaleźli pracę i poprawili swoje warunki życia. Aby tak się stało, pierwszym zadaniem, jakiemu należy sprostać, powinna być odpowiednia, na wysokim poziomie edukacja młodzieży wiejskiej. To właśnie jest misja edukacyjna uczelni rolniczych, w tym także SGGW.

Dear Ladies and Gentlemen

*We are honoured to have organized, jointly with the Ministry of Agriculture and Rural Development, as many as four conferences from the cycle „**Media - The Countryside - Agriculture**”.*

This year conference was held in a special period, because it is when on the forum of the European Parliament there are discussions on the future of the Common Agricultural Policy, and so - also the future of the polish agriculture. The venue of the conference this year is special as well - the Water Centre of the Warsaw University of Life Sciences. At our university, and especially in the Centre, which was opened in 2010, it is visible how the agriculture is developed by science. The WULS-SGGW Water Centre is also a great example of how the European Union supports science and agriculture. This investment was made with substantial support from the European Funds within the Operational Programme Infrastructure and Environment.

The Polish countryside is constantly changing. Each year the work conditions improve, the structure of the agriculture and the customs change. It is important, however, to remember that in the countryside there are 15 million citizens living and 40 per cent of them support themselves from non-agricultural activities. Such a situation is a huge challenge. The polish countryside should be shaped and its infrastructure should be improved, so that people living there can find jobs

Drugim bardzo ważnym zadaniem jest wdrażanie osiągnięć naukowych do praktyki. Istotne jest bowiem, by osiągnięcia pracowników naukowych uczelni rolniczych jak najszybciej znajdowały zastosowanie na obszarach wiejskich.

W SGGW studiuje obecnie 27 tys. studentów, z czego jedna trzecia to mieszkańcy wsi i małych miasteczek. Z jednej strony cieszymy się, że ten odsetek młodzieży wiejskiej na naszej uczelni jest tak duży, z drugiej jednak - dokładamy wszelkich starań, by był on jeszcze wyższy. Jedną z form zachęcania młodzieży wiejskiej do podejmowania studiów w SGGW jest tworzenie na uczelni jak najlepszych warunków do mieszkania i zdobywania wiedzy. Wierzymy, że nasi absolwenci, kiedy po studiach wracają do swoich rodzinnych miejscowości, podnoszą tam kulturę gospodarowania i w ten sposób przyczyniają się do poprawy warunków życia mieszkańców wsi.

Drugim istotnym zagadnieniem związanym z edukacją ludności wiejskiej jest kształcenie ustawiczne. Polska wieś powinna bowiem mieć możliwość dokończenia się w trakcie całego swojego zawodowego życia. Taką formą dokończenia są studia podyplomowe, a także gospodarstwa doświadczalne uczelni rolniczych, które przekazują praktyczną wiedzę, jak prowadzić własne gospodarstwo. Ten potencjał wiedzy praktycznej i teoretycznej, który powinien być jak najlepiej wykorzystany i służyć mieszkańcom wsi, zgromadzony jest właśnie na uczelniach rolniczych. W tej sytuacji niezwykle ważne jest, by możliwe było wprowadzenie programu i systemu wspomagania gospodarstw doświadczalnych. To właśnie ich przykład może oddziaływać na okolicznych rolników i w praktyce pokazywać im, jak lepiej gospodarować.

Temat tegorocznej konferencji, a zarazem tytuł niniejszej publikacji - *Gospodarstwa rodzinne postawą europejskiego rolnictwa* - jest przesłaniem, by kształtować rolnictwo poprzez rozwój gospodarstw rodzinnych. Obecnie ten punkt widzenia przyjmowany jest w całej Unii Europejskiej.

Aby gospodarstwa rodzinne mogły się rozwijać, potrzebne są im bodźce zewnętrzne - w postaci wiedzy i transferu osiągnięć naukowych. Tym, co uczelnie rolnicze mogą zrobić dla polskiej wsi, jest przede wszystkim umożliwienie gospodarstwom rodzinnym szerokiego kontaktu z najnowocześniejszymi osiągnięciami w obszarze nauk technicznych, rolniczych, leśnych, weterynaryjnych i ekonomicznych. Temu właśnie zadaniu służy Centrum Wodne SGGW. Jest to bowiem centrum naukowo-wdrożeniowe, które pełni także funkcje dy-

and improve conditions of their lives. In order for this to happen, the first task that needs to be completed is proper, high-quality education of the young people from the rural areas. This is the educational mission of the agricultural universities, also of the WULS-SGGW.

The second, very important task, is to implement scientific achievements into practice. It is important that achievements of university staff find application on the rural areas as soon as possible.

Currently there are 27 thousand students studying at WULS-SGGW, from which one third are the inhabitants of rural areas and small towns. On the one hand we are happy that the percentage of the young people from the countryside is so high, but on the other - we try as hard as we can to make it even higher. One of the forms of encouraging young people from the rural areas to study at WULS-SGGW is to create at the university the best possible conditions for living and acquiring knowledge. We believe that our graduates, when they come back to their home towns after studies, improve the culture of management and in this way contribute to improvement of living conditions.

Another important issue connected to education of the inhabitants of the countryside is lifelong learning. The Polish countryside should have the possibility of getting education throughout the whole professional life. Post-graduate studies are such a form of education, as well as experimental farms of the agricultural universities, which transfer knowledge on how to run a farm. This potential of practical and theoretical knowledge, which should be used in the best way and should serve to the inhabitants of the rural areas, is accumulated at agricultural universities. In this situation it is extremely important that the introduction of the programme and system of supporting of experimental farms be introduced. It is the example that can influence other farmers and show them in practice how to manage better.

The topic of this year's conference and at the same time the title of this publication: *"A family farm as a basis of European agriculture"* is a message to shape agriculture through development of family farms. This approach is taken currently in the whole European Union.

In order for family farms to be able to develop, external factors are needed - such as knowledge transfer and scientific achievements. What agricultural universities can do for the Polish countryside is, above all, making it possible for the farms to have broad contacts with the most modern achievements within technical, agricultural, forest, veterinary and economic sciences.

daktyczne. Staramy się, by nasi studenci i uczestnicy studiów podyplomowych mogli otrzymać najnowszą wiedzę i mieli kontakt z najnowszymi osiągnięciami naukowymi. W Centrum Wodnym SGGW zgromadzona została aparatura o standardzie uniwersytetów krajów wysoko rozwiniętych.

Nasze pierwsze centrum naukowo-wdrożeniowe poświęcone jest tematyce związanej z wodą, która jest niezbędna w rolnictwie i gospodarce żywnościowej, ale jest też groźnym żywiołem. W najbliższym czasie planujemy utworzenie dwóch kolejnych jednostek badawczych - centrum biologii stosowanej oraz centrum żywności i żywienia. Gdy te inwestycje dojdą do skutku, wówczas gospodarka żywnościowa i nauki biologiczne będą w naszym kraju miały dostęp do wysoko specjalistycznych ośrodków. W tej sprawie liczymy na wsparcie ze strony władz państwowych.

Bardzo się cieszę, że Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi organizuje konferencje wspólnie ze Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego. Wierzę, że ta współpraca będzie miała pozytywny wpływ na unowocześnienie polskiego rolnictwa i polskiej wsi, a przede wszystkim gospodarstw rodzinnych, które są podstawą rozwoju obszarów wiejskich.

This is the aim of the WULS-SGGW Water Centre. It is scientific and implementation centre, which also has didactic functions. We try to enable our students and participants of the postgraduate studies to gain the newest knowledge and to have contact with the most up-to-date scientific achievements. In the WULS-SGGW Water Centre the collected apparatus is of the standard of high-developed countries universities. Our first scientific and implementation centre is dedicated to subject matter connected with water, which is necessary in agriculture and food policy, but water might also mean danger and calamity. We are planning to create two next research units - centre for applied biology and centre of food and nutrition. When these investments have been realized, the food economy and biological sciences in our country will have access to high-specialized centers. We count on support from the state in this case.

I am very happy that the Ministry for Agriculture and Rural Development organizes the conference jointly with the Warsaw University of Life Sciences. I believe that this cooperation will have a positive influence on modernizing the polish agriculture and the polish countryside, and most of all, on the family farms, which are the basis for the development of the rural areas.

MEDIALNE WARUNKI REALIZACJI PROW 2007-2013

Dr Marian Zalewski

PODSEKRETARZ STANU W MINISTERSTWIE ROLNICTWA I ROZWOJU WSI
UNDERSECRETARY OF STATE IN THE MINISTRY OF AGRICULTURE
AND RURAL DEVELOPMENT

SZANOWNI PAŃSTWO!

Jestem zaszczycony i niezwykle szczęśliwy, że dzięki konferencji *Media-Wieś-Rolnictwo* przedstawiciele świata nauki, mediów i polityki już po raz czwarty mogli spotkać się w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego i porozmawiać na temat polskiego rolnictwa. Na przestrzeni ostatnich czterech lat mieliśmy możliwość poruszenia wielu tematów związanych z polską żywnością, rozwojem obszarów wiejskich oraz bezpieczeństwem żywnościowym. Za każdym razem w tytułach naszych konferencji pojawiało się bardzo ważne słowo - *media*. W dwudziestym pierwszym wieku żaden sektor gospodarki nie może bowiem sprawnie działać bez dobrej współpracy z telewizją, prasą, radiem i Internetem. Ta zależność w dużym stopniu warunkuje sukces danej branży na coraz bardziej konkurencyjnym rynku, bo to właśnie z mediów zdecydowana większość polskiego społeczeństwa czerpie informacje na temat nowych produktów, branży rolnej oraz obszarów wiejskich. Na naszej pierwszej konferencji przytaczałem słowa wybitnego kanadyjskiego teoretyka komunikacji, Marshalla McLuhana, który w 1962 r. w książce *Galaktyka Gutenberga* użył sformułowania *globalna*

wioska. Na każdym naszym spotkaniu mogliśmy zauważyć, jak termin ten staje się coraz bardziej rzeczywisty, jak z każdej strony, bez względu na dzielącą przestrzeń, otacza nas masowa komunikacja. Powracam do tej myśli nie przez przypadek, bowiem już wkrótce nastanie w Polsce era cyfryzacji, dzięki której praktycznie każdy obywatel będzie miał dostęp do szerokiej oferty programowej. Można śmiało powiedzieć, że w kontekście odbioru telewizji czeka nas swoista rewolucja. Potwierdzenie tej myśli w dużej mierze oddaje artykuł, który ukazał się w jednym z numerów *The Economist*. Autor tekstu stwierdził, iż obecnie znajdujemy się w piątej fali (po okresach rozwoju maszyn parowych, energii, elektryczności, elektroniki i przemysłu petrochemicznego) nowoczesnego postępu technicznego, w której dominującymi technologiami stają się globalne sieci cyfrowe, programowanie oraz nowe media. Mówię o tym, ponieważ niezwykle istotne jest, aby w tej różnorodnej, bardzo bogatej ofercie nie zabrakło miejsca na tematykę związaną z rolnictwem i obszarami wiejskimi, gdzie mieszka prawie 15 mln Polaków, czyli niemal 40 proc. społeczeństwa. Mam nadzieję, że zwiększy się ilość pozycji programowych dla tych środowisk. Poniekąd również z tego powodu

tematem dzisiejszej konferencji powracamy do korzeni, do fundamentu polskiego rolnictwa, czyli do tematyki związanej z funkcjonowaniem gospodarstw rodzinnych.

GOSPODARSTWA RODZINNE

Najważniejszym aktem prawnym na wiele lat ustalającym politykę rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce jest zapis w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z 1997 r. o gospodarstwie rodzinnym, wprowadzony do ustawy zasadniczej na wniosek Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Dzisiaj nie można mieć wątpliwości, iż właśnie gospodarstwa rodzinne stanowią fundament naszego rolnictwa i obszarów wiejskich, na którym z pełnym powodzeniem można budować jeszcze lepszą przyszłość tego sektora polskiej gospodarki i polskiej wsi. Zagadnienie gospodarstw rodzinnych, moim zdaniem, należy rozpatrywać z dwóch punktów widzenia. Po pierwsze, w kontekście społecznym. Po drugie, pod kątem opłacalności produkcji. Nie można bowiem postrzegać rolnictwa i wsi wyłącznie przez pryzmat materialny, gdyż jest to przede wszystkim miejsce do życia. Zwracał na to uwagę m.in. były premier, Waldemar Pawlak, który stwierdził,

iz rolnictwo [...] to nie tylko produkcja żywności. To przestrzeń życia, zgodnie z naturą i pośród natury. Mając na uwadze to przesłanie, powinniśmy pamiętać, że gospodarstwa rodzinne w naszym kraju charakteryzują się kilkoma cechami związanymi m.in. z: poczuciem solidarności społeczności lokalnych, umacnianiem myśli o dokonaniach poprzednich pokoleń, utrwalaniem podstawowych wartości oraz szacunkiem dla środowiska naturalnego. Wyjątkowy charakter tego rodzaju gospodarstw przez lata wpływał na budowanie więzi pomiędzy mieszkańcami, a to w bezpośredni sposób łączyło się z tworzeniem na polskiej wsi pięknej tradycji, która, niestety, nie przez wszystkich jest dzisiaj doceniana. Podkreślając wartość gospodarstw rodzinnych, nie można również zapomnieć o przesłaniu Prymasa Tysiąclecia, Kardynała Stefana Wyszyńskiego, który w grudniu 1975 r. powiedział, iż *wieś nie może się wyludnić, bo wtedy wymrą i miasta. Gdy ona wymrze, opustoszeją zagrody, zamrą miasta, przestaną dymić komin-y.* Zdanie, które kard. Stefan Wyszyński wypowiedział 36 lat temu, powinno być zatem swoistym kamieniem węgielnym pod tworzenie kolejnych koncepcji i strategii związanych z rozwojem polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich - zwłaszcza w dzisiejszych czasach, kiedy wciąż narażeni jesteśmy na niedostateczne gwarancje w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego, spekulację na rynkach oraz klęski żywiołowe. Wieś, w moim przekonaniu, stanowi mocny fundament, który w bardzo dużym stopniu stabilizuje życie w Polsce, zarówno w aspekcie społecznym, jak i gospodarczym. Jest to bardzo ważne, gdyż rodzinne gospodarstwa, które są dobrze zorganizowanymi przedsiębiorstwami, zmieniają wizerunek wsi i przyczyniają się do tego, że ludzie młodzi coraz chętniej wracają

na wieś. Można nawet stwierdzić, iż powoli odwraca się tendencja, wedle której marzeniem mieszkańców wsi było przeniesienie się do miasta. Obecnie duża część mieszkańców aglomeracji miejskich chciałaby przesiedlić się na wieś.

Ostatnie lata charakteryzują się dużymi zmianami w gospodarstwach rodzinnych, na które wpływ miała globalizacja rynku. Pojawienie się dużych koncernów spożywczych i sieci handlowych zgłaszających zapotrzebowanie na duże ilości przeważnie jednolitych produktów, spowodowało, iż wymogom tym sprostać mogą przede wszystkim duże gospodarstwa rodzinne. Z kolei gospodarstwa posiadające mniejszy areał użytków rolnych powinny łączyć się w grupy producenckie lub spółdzielnie i w ten sposób zapewnić sobie możliwość dostarczania produktów na rynek ogólnopolski lub lokalny. Chciałbym również zaznaczyć, iż Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) już od lat prowadzi intensywne działania na rzecz promocji rozwiązań polegających na zakładaniu grup producenckich. Dla naszego resortu jest to niezwykle ważne zadanie, bowiem mamy świadomość, iż globalizacja rynku sprawia, że szansę na sukces mają tylko najwięksi. W nawiązaniu do aspektów społecznych gospodarstw rodzinnych nie można również zapominać o gospodarstwach samozaopatrzeniowych, które choć nie wytwarzają produktów na potrzeby rynku, stanowią zabezpieczenie materialne dla istotnej części mieszkańców obszarów wiejskich, przez co chronią wieś przed ubóstwem i wyludnieniem.

PROW 2007-2013 A MEDIA

Gospodarstwa rodzinne zmieniają swoje oblicze nie tylko za sprawą warunków rynkowych. Epokowe przeobrażenia dokonują się także dzięki realizacji działań w ramach PROW 2004-2006 i 2007-2013. Niecałe dwa miesiące temu, podczas konferencji prasowej w MRiRW mogliśmy z dumą oznajmić, iż od momentu wejścia Polski w struktury Unii Europejskiej na konta rolników trafiło ponad 100 mld złotych, a nasz kraj jest na pierwszym miejscu w statystyce państw wydających europejskie fundusze na rolnictwo (wyprzedzamy m.in. Francję i Niemcy). Pieniądze z PROW w znacznym stopniu wpłynęły na inwestycje poprawiające konkurencyjność gospodarstw rolnych i zakładów przetwórczych, tworzenie nowych miejsc pracy na terenach wiejskich, rozwój ekologicznych metod gospodarowania, a także na przedsięwzięcia chroniące środowisko naturalne i walory wiejskiego krajobrazu. Łączna kwota pieniędzy rozdysponowanych w ramach PROW od maja 2004 r. do stycznia 2011 r. wyniosła prawie 32 mld zł. Z tej dotacji skorzystało około 1,2 mln beneficjentów. Tak znakomite wyniki są efektem nie tylko profesjonalnej pracy Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, ale przede wszystkim jest to zasługa rolników, którzy wiedzą, jak skutecznie po te środki sięgać. W tym miejscu dochodzimy do kluczowej części mojego wystąpienia dotyczącej medialnego aspektu realizacji PROW 2007-2013.

Oceniając dotychczasową realizację zadań związanych z promocją PROW 2007-2013, należy jednoznacznie stwierdzić, iż osiągnięcie tak znakomych wyników nie byłoby możliwe bez reklamy w me-

diach. Dotacje europejskie to temat w wielu obszarach bardzo skomplikowany. W związku z tym precyzyjna i jasno sformułowana informacja ma niezwykle istotne znaczenie dla odbiorcy, który jest zainteresowany danym działaniem w ramach PROW. Z tego też powodu MRiRW zwraca szczególną uwagę, by każdy zainteresowany uzyskaniem dofinansowania ze środków unijnych miał gwarancję otrzymania odpowiedzi na wszystkie pytania. Realizując to założenie, każdego roku w ramach badania *Polska Wieś i Rolnictwo* staramy się znaleźć odpowiedź, który kanał dotarcia do naszego odbiorcy jest tym najlepszym. Jak wskazują najnowsze badania (przeprowadzone w 2010 r.), najskuteczniejsze w tym zakresie są media publiczne. To właśnie z nich 67 proc. beneficjentów czerpie informacje na temat Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i unijnych programów pomocowych. W dalszej kolejności ankietowani wymienili m.in.: Internet - 22 proc., programy TVP Info - 18 proc., informatory i broszury - 13 proc., prasę branżową - 11 proc., telewizję TVN i TVN24 - 8 proc., telewizję Polsat - 7 proc., prasę regionalną - 6 proc., prasę ogólnopolską - 5 proc., radio ogólnopolskie - 5 proc.

Jak wynika z powyższych danych, media (a zwłaszcza telewizja publiczna) są najważniejszym kanałem przekazu informacji. Jeżeli spojrzymy na wyniki oglądalności sporządzone przez pracownię TNS OBOP (TVP 1 - 17,02 proc., Polsat - 14,34 proc., TVN - 14,3 proc., TVP2 - 13,25 proc., TVN24 - 5,09 proc., TVP Info - 4,44 proc.)¹ bez trudu można wywnioskować, iż to właśnie TVP SA ma największy potencjał w zakresie informowania społeczeństwa.

Biorąc pod uwagę powyższe dane telemetryczne oraz ogromną grupę społeczną, jaką stanowią mieszkańcy obszarów wiejskich, uważam, iż jednym z podstawowych zadań nadawcy publicznego powinno być poszerzenie oferty programowej dla tych właśnie odbiorców. Media publiczne są bowiem mediami obywatelskimi, a zatem powinny kierować swój przekaz do całego społeczeństwa i do każdej jego części. Są one bowiem na usługach zorganizowanego w konkretne państwo społeczeństwa, z jego historią i teraźniejszością, wielowymiarową kulturą i całym bogactwem potrzeb i oczekiwań. W tej chwili na antenie TVP1 wiodącą rolę wśród programów o tematyce rolnej odgrywają *Agrobiznes* i *Tydzień*, a na antenie TVP Info audycja *AgroInfo*. Z kolei na antenie Polskiego Radia SA nadawane są *Rozmaitości Rolnicze*. Dziennikarze reprezentujący wszystkie te audycje codziennie przygotowują materiały dotyczące naszego rolnictwa, w tym także PROW 2007-2013 i we wspomniały sposób realizują ideę misji mediów publicznych. Bardzo Wam za to dziękujemy. Z dużą radością i nadzieją odnotowujemy też fakt, że wśród stacji komercyjnych pojawiła się *Telewizja Rolnicza*, o profilu ukierunkowanym właśnie na wieś i rolnictwo. Z tego miejsca pragnę życzyć temu nowemu projektowi powodzenia i jak najwyższej oglądalności. Mówiąc o mediach, chciałbym jednak bardzo mocno podkreślić, iż tak naprawdę to każdy z nas, każdy urzędnik czy pracownik naukowy jest w pewnym sensie środkiem przekazu. Wykazują ten fakt badania, które wśród źródeł informacji wymieniają również: urząd gminy, urząd powiatowy - 16 proc., oddziały Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Agencji Rynku Rolnego (ARR), Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), Agencji Nieruchomości

Rolnych (ANR) - 13 proc., ośrodki doradztwa rolniczego - 11 proc. Można zatem stwierdzić, że każdy zatrudniony w wymienionych przeze mnie instytucjach jest de facto rzecznikiem prasowym na rzecz rozwoju obszarów wiejskich.

W ramach tradycyjnych form reklamowych można wymienić: spot telewizyjny, ogłoszenie prasowe, broszury informacyjne. Warto jednak pamiętać, iż istnieją także inne możliwości dotarcia do odbiorcy, którymi jesteśmy zainteresowani. Jednym z nowych narzędzi marketingowych jest działanie *product placement* i *idea placement*. Wedle tych założeń, ARiMR promuje działania w ramach PROW 2007-2013 w serialu *Ranczo* emitowanym w każdą niedzielę o godz. 20.20 na antenie TVP1. W serialu tym pojawiają się wątki związane z funkcjonowaniem ARiMR i poszczególnymi działaniami realizowanymi w danym okresie. Seriale telewizyjne cieszą się ogromną oglądalnością - w przypadku *Ranczo* jest to rekordowy wynik prawie 8 mln widzów. Cztery pierwsze odcinki nowego sezonu tego serialu oglądało średnio 7,7 mln widzów, co dało TVP1 42,78 proc. udziału w grupie 4+ oraz 34,08 proc. udziału wśród widzów między 16. a 49. rokiem życia. Są to znakomite wyniki, których pozazdrościć mogą nawet stacje komercyjne, emitujące w tym samym czasie antenowym programy rozrywkowe. Nie trzeba więc nikogo specjalnie przekonywać, iż taki profil reklamy ma ogromny potencjał, nieporównywalny z wykupieniem miejsca w tradycyjnym bloku reklamowym. Warto też zaznaczyć, iż aktorzy odgrywający główne role w serialu *Ranczo* wystąpili również w spocie promocyjnym ARiMR. Oprócz tych innowacyjnych form reklamowych nie należy oczywiście zapominać o podstawach, czyli o dobrych relacjach na linii instytucje

¹ Dane dotyczą udziału stacji w rynku w okresie 4-10 kwietnia 2011 r., w grupie „wszyscy”

publiczne - media. Moim zdaniem, na takie dobre relacje składają się m.in. profesjonalne strony internetowe z elementami *social media* (zawierające nie tylko informacje tekstowe, lecz także elementy video i połączenia z portalami społecznościowymi), otwartość na media, organizacja konferencji prasowych, itp. To wszystko

jest bowiem podstawą, która nie tylko pomaga we właściwym informowaniu społeczeństwa przez instytucje państwowe, ale przede wszystkim ma znacznie ułatwić pracę dziennikarzom.

Na zakończenie pragnę podziękować przedstawicielom redakcji i mediów, którzy byli obecni na

naszych corocznych konferencjach. Dziękuję, że poprzez swą pracę przyczyniacie się do szerzenia informacji o sprawach wsi i polskiego rolnictwa.

MEDIA CONDITIONS OF PROGRAMME OF RURAL DEVELOPMENT 2007-2013 REALIZATION

DEAR LADIES AND GENTLEMEN,

It is an honor and delight to me that thanks to the Conference „The Countryside-Agriculture - Media”, the representatives of the world of science, media and politics had a chance to meet at Warsaw University of Life Science and to talk about the polish agriculture. Within the last four years we had the chance to touch upon numerous important issues related to the polish food, to rural development and food safety. Each time in the titles of the conferences, a word which is very important to us appeared, and namely *media*. In the twentieth first century no economy sector can function effectively without good cooperation with the Television, the Radio, the Press or the Internet. The dependency influences to a large extent the success of a particular field, because it is media that is the main source of information on new agricultural products, on agriculture and on rural development for the polish society. During our first conference I quoted the words of the prominent Canadian theoretician of communication, Marshall McLuhan, who in 1962 in his book *The Gutenberg Galaxy* used the term *global village*.

During each of our meetings we had the chance to observe how the term becomes more and more real and how we are surrounded by mass communication, no matter how far apart we are from each other. It is not a coincidence that I am mentioning that, as soon the era of digitization will begin in Poland, thanks to which practically each citizen will be able to access a broad programme offer. It is fair to say that in the context of television reception, there is a kind of revolution awaiting us. An article published in one of the issues of *The Economist* may serve as support of this thought. Its author claims that currently we are in the fifth wave of the modern technical progress (after the period of steam engines development, the energy, electricity, electronics and petrochemical industry), in which the dominant technologies are global digital network, programming and the new media. I am mentioning that, because it is of a high significance that the offer, which is very varied and very rich, there was a place for the topics connected to agriculture and rural areas, where over 15 million people live, that is nearly 40 per cent of the population. I hope that the number of programme offers for these communities will increase. Also, to some extent, as the topic of today's conference refers back to the roots, to

the foundations of the polish agriculture, i.e. to the subject-matter associated with functioning of family farms.

FAMILY FARMS

The most important legal act, which determines the policy of agricultural and rural development in Poland is the notation in the *Constitution of the Republic of Poland* from 1997 on family farms, introduced into the constitution on a proposal of Polish People's Party (PSL). Nowadays, one should not have any doubts that family farms are the factor constituting the basis of our agriculture and of the rural areas, on which even better future of this sector of the polish economy and the polish countryside may be effectively built. The issue of family farms, in my opinion, should be examined from two perspectives. Firstly - in the social context. Secondly, from the point of view of production efficiency. Agriculture and the countryside should not be considered only through the financial perspective, as it is most of all a place for living. The former Prime Minister of Poland paid attention to this aspect, claiming that *agriculture [...] is not only food production. It is life space, alongside with the nature and among it.*

Remembering this message, we should also remember, that family farms in Poland are characterized by a few features connected to, i.a. the feeling of solidarity of the local communities, strengthening the thought of previous generations achievements, preserving some basic values or respect for the natural environment.

A special character of this type of the farms influenced throughout years bonds-building among the people living in the community, which was directly related to creating for the polish countryside a beautiful tradition, which, unfortunately, is not respected by everyone nowadays. Remembering the value of family farms, one should not forget about the message of the eminent polish archbishop, Cardinal Stefan Wyszyński, Who said in December 1975, that *the countryside must not get depopulated, because if it did, the cities will also die. If the countryside dies, the enclosures will get empty, the cities will die, the chimneys will not emit smoke anymore.* The sentence, that was said by the Cardinal thirty-six years ago, should be a cornerstone for the creation of new ideas and strategies connected to the development of the polish agriculture and rural area - especially nowadays, when we are constantly at a risk of non sufficient food safety guarantees, market speculations or natural disasters. The countryside, in my opinion, has the role of a solid foundation, which to a large extent stabilizes life in Poland, both in the social as well as in the economic aspects. This is of a great importance, as family farms, which are very well organized enterprises, change the image of the countryside and contribute to the fact that young people tend to come back to the villages more willingly. It is even fair to state, that the tendency, according to which moving from the village to a city is a dream of each person living in a village, takes the opposite turn. Currently a large number

of city inhabitants would like to move to the countryside. The recent years are characterized by significant changes in the family farms, which were influence by the market globalization. The appearance of large food conglomerates and commercial networks who claim the need for large quantities of products, usually homogeneous products resulted in the fact that the needs may be met mostly by large family farms. Farms with smaller acreage of arable lands should join in producer groups or cooperatives and in this way to ensure for themselves the possibility of providing products for the polish or the local market. I would also like to stress that the Ministry of Agriculture and Rural Development (MRiRW) since many years has been conducting activities aiming at promotion of solutions and launching producers groups. For our department it is an extremely important task, as we are aware that the globalization of the market makes it possible only for the largest ones to succeed. Within the social aspects of family farms it is important not to forget about subsistence farming, which, although do not produce for the market needs, provides the material safety for an important part of the population of the rural areas, which protects the countryside from poverty and becoming desolate.

THE PROGRAMME OF RURAL DEVELOPMENT (PROW) 2007-2013 AND THE MEDIA

Family farms change their image not only due to the market factors. Breakthrough changes are being made thanks to the realization of the actions within the Programme of Rural Development (PROW) 2004-2006 and 2007-2013. Less than two months ago, during a press conference in the Ministry of

Agriculture and Rural Development, we stated with pride, that since Poland entered the European Union, the farmers have received over 100 milliard PLN and our country is the first in statistics of countries allocating the European funds for agriculture (We rank higher than i.a. France and Germany). Money from the PROW has significantly influenced the investments improving the competitiveness of the polish farms and agricultural enterprises and food processing plants, the creation of new job places on the rural areas, the development of ecological farming methods, as well as ventures protecting the environment and natural features of the countryside landscape. The total sum of the distributed money within the PROW from May 2004 to January 2011 is nearly 32 milliard LN. Over 1.2 million subjects have benefited from this dotation. Such outstanding results are the effect of not only professional work of the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture, but it is most of all, the contribution of the farmers, who know how to apply for the funds effectively.

We are now approaching the key part of my lecture which is on the media aspect of the PROW 2007-2013 realization.

Assessing the completion of the task associated with the promotion of PROW 2007-2013 one should unequivocally state that achieving such high results would not be possible without publicity in the media. European funds is a complicated topic in many aspects. Precise and clearly formulated information is of a crucial importance for people who are interested in a particular action within PROW. That is the reason why Ministry of Agriculture and Rural Development pays special attention to the fact that everyone interested in receiving dotation from the European funds has the guarantee of getting answers to all their questions. To fulfill

this task, we are trying to find the best channel of communication with the target people within the *Polish Countryside and Agriculture* research. The newest study results (conducted in 2010) indicate that the most effective method of reaching people are the public media. This is where 67 per cent of the beneficiaries get information on the Common Agricultural Policy (CAP) and the European Union support programmes. As the next most effective method, the Internet was mentioned - 22 per cent, channels such as TVP Info - 18 per cent, brochures and information folders - 13 per cent, specialist magazines 11 per cent, TVN and TVN 24 - 8 per cent, POLSAT 7 per cent, local press - 6 per cent, national press - 5 per cent, national radio - 5 per cent.

According to the data, media (and especially public television) are the most important channel of transfer of information. Looking at the audience measurement prepared by TNS OBOP (TVP 1 17,02 per cent Polsat 14,34 per cent TVN 14,3 per cent, TVP 2 13,25 per cent, TVN 24 5,09 per cent., TVP Info 4,44 proc.).¹ It can be concluded without any difficulty, that it is TVP SA that has the largest potential in the context of informing the society. Taking into consideration the shown telemetric data and the fact that the inhabitants of the rural areas form an enormous social group, I think, that one of the basic tasks of the public broadcaster should be broadening the programme offer for this part of the audience. Public media are social media, hence they should direct the message to the whole society and each of its part. They serve the society organized into a country, with its history and the present, with multidimensional culture and the whole richness of needs and expectations.

Currently, the most popular broadcasted programmes on agricultural issues on TVP1 are *Agrobiznes* (*Agrobusiness*) and *Tydzień* (*Week*), and on TVP Info *AgroInfo*. On the Polskie Radio SA there are *Rozmaitości Rolnicze* (*Agricultural Variety*) The journalists representing all the programmes prepare every day material on our agriculture, including also PROW 2007-2013 and they realize the mission of public media in a great way. We would like to thank you for that. With joy and hope do we note the fact that within commercial stations there is *Agricultural Television*, with a profile marked by the countryside and agriculture. I would like to wish the new project success and the highest audience possible Talking of the media, I would like to stress the fact, that everyone, i.e. every civil servant or scientist is in a way a mode of communication. The fact was revealed by research, which also indicates the following sources of information: local council, district office - 16 per cent, departments of Agency of Restructurization and Modernization of Agriculture (ARiMR), Agricultural Market Agency (Agencja Rynku Rolnego - ARR), Agricultural Social Insurance Fund (Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego - KRUS), Agricultural Property Agency (Agencja Nieruchomości Rolnych - ANR) - 13 per cent, centers of agricultural advising - 11 per cent. Hence, it may be stated that everybody who is employed in one of the stations mentioned by me is actually a public relation officer for the rural areas development.

The traditional advertisement forms include TV ad, press adverts, information brochures. It is worth remembering, however, that there are also other means of reaching the audience, that we want to attract. One of the new marketing tools is *product placement* and *idea placement*. They are based on the assumptions that ARiMR

promotes actions within PROW 2007-2013 in the *Ranczo* series, broadcasted every Sunday at 10.20 p.m. on TVP1. In the series there are threads connected to the functioning of ARiMR and particular actions realized in the given period. Television series are very popular - *Ranczo* has nearly 8 million viewers. The four first episodes of the new season were watched by about 7,7 million viewers, which meant for TVP1 42,78 per cent share in the group 4+ and 34,08 per cent share among the viewers from the age group between 16 and 49. These are outstanding results, which even commercial stations would be proud of. There is no need to persuade anybody that this kind of advertising has a great potential, which can not be even compared to investing in the traditional commercial time. It is also worth stressing that actors starring in series *Ranczo* also appeared in the promotional ad of ARiMR. Apart from the innovative forms of advertisements, one should also not forget about the basics, that is about good relations between the public institutions and the media. In my opinion, for good relations, professional webpages are important, which include elements of social media, (consisting of not only textual information, but also video and links to social networking sites), being open to media, organizing press conferences etc. All this forms a basis, which not only helps to inform the society in the right way by the public institutions, but also has enormous influence on facilitating journalists' job.

At the end I wish to thank the representatives of newspapers and media, who were present at our annual conferences. Thank you for contributing to spreading information on issues related to the countryside and the polish agriculture through your work.

¹ The data concerns the market share of the station in the period of April 4-10 2011 r., within the group „all”

PRZYSZŁOŚĆ GOSPODARSTW RODZINNYCH W POLSCE I W UNII EUROPEJSKIEJ¹

Prof. dr hab. Jan Górecki

INSTYTUT ROZWOJU WSI I ROLNICTWA POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZAKŁAD INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

THE INSTITUTE OF RURAL AND AGRICULTURAL DEVELOPMENT AT THE
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
DEPARTMENT OF EUROPEAN INTEGRATION

Zacznijmy od próby zdefiniowania, czym jest i jak funkcjonuje gospodarstwo rodzinne. Pojęcie *gospodarstwo rodzinne* jest powszechnie stosowane w literaturze ekonomiczno-rolniczej i socjologicznej, a jego rozumienie jest na ogół podobne. Zwykle w pojęciu tym akcentowane są dwie cechy: udział pracy własnej właściciela (lub użytkownika) i członków jego rodziny oraz wykorzystanie dochodów zarówno na cele produkcyjno-gospodarcze, jak i na potrzeby ekonomiczne i społeczne rodziny. W tym też przejawia się szczególnie ekonomiczno-społeczny charakter gospodarstwa rodzinnego, które jest nie tylko przedsiębiorstwem, lecz także pewną formą pracy i życia. Naturalne relacje między tymi dwiema cechami gospodarstw rodzinnych mogą być bardzo zróżnicowane w zależności od ogólnych warunków rozwoju danego kraju (lub jego regionu), obszaru gospodarstwa, a także warunków przyrodniczych, społecznych, itp. Zmiany w tym zakresie, jakie w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat nastąpiły w kilku wybranych krajach, możemy zilustrować następującym zestawieniem.

Przedstawione w *Tabeli 1.* dane statystyczne można krótko podsumować jako: spadek zatrudnienia w rolnictwie, spadek udziału rolnictwa w GDP oraz wzrost liczby gospodarstw o większym obszarze, choć w stopniu zróżnicowanym.

Aktualny stan struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w krajach UE nie jest łatwy do ustalenia. Na podstawie materiałów, których udzielił mi dr Lech Goraj z IERGŻ-PIB, na *Wykresie 1.* został przedstawiony średni obszar użytków rolnych gospodarstw indywidualnych w poszczególnych krajach UE. Natomiast w *Tabeli 2.* zostały zaprezentowane dwie wartości - średnia powierzchnia użytków rolnych oraz średnia ekonomiczna wielkość gospodarstw wyrażona w ESU (1 ESU równa się 1200 euro wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej, tylko dla gospodarstw prowadzących rachunkowość w ramach polskiego systemu FADN). Dane przedstawione na *Wykresie 1.* i w *Tabeli 2.* są bardzo czytelne i dlatego nie komentuję ich szczegółowo. Warto jednak zauważyć, że wśród ogółu gospodarstw indywidualnych (według danych Eurostat) przeciętnie największe gospodarstwa rolne ma Finlandia (92,37 ha), a najmniejsze Malta (1,01 ha). Polska zajmuje 20. miejsce (wśród 27 krajów UE)

ze średnim obszarem 6,80 ha. Natomiast w przypadku gospodarstw prowadzących rachunkowość według systemu FADN, największe gospodarstwa mierzone powierzchnią użytków rolnych występują na Słowacji (średnia powierzchnia wynosi 582,28 ha), a najmniejsze znów na Malcie - 3,29 ha. W Polsce średni obszar gospodarstwa objętego rachunkowością FADN wynosi 17,28 ha. Jeśli zaś chodzi o ekonomiczną wartość gospodarstw wyrażoną w liczbie ESU, to średnio największe gospodarstwo występuje w Holandii i wynosi 153,5 ESU, a w Polsce wynosi tylko 9,9 ESU.

Zostawmy więc tymczasem rozważania o aktualnym stanie wielkości gospodarstw rodzinnych i przyszłych tendencjach zmian w tym zakresie, a wróćmy jeszcze na chwilę do definicji gospodarstwa rodzinnego, a zwłaszcza do cech zużywanej tam pracy. Stwierdziliśmy bowiem, że istotną cechą gospodarstwa rodzinnego jest udział pracy własnej. Zużycie pracy w rolnictwie stale maleje i zapewne nadal tak będzie. Co więcej, w procesie tym jeszcze szybciej maleje udział pracy najemnej, w szczególności pracowników stałych. Rolnicy krajów europejskich chętnie zatrudniają pracowników sezonowych, często imigrantów, a uni-

¹ Tezy niniejszego opracowania wykorzystano w prezentacji na Rolniczym Festiwalu Nauki w CBR w 2010 r.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki rozwoju rolnictwa w wybranych krajach europejskich i w Polsce w latach 1955 i 2005.

Źródło: opracowanie własne według różnych źródeł - liczby podane w zaokrągleniu.

*W roczniku GUS 1955 podano tylko gospodarstwa powyżej 20 ha, a liczby nie bilansują się.

**W roczniku GUS 2006 podano, że w 1950 r. ogółem czynni zawodowo to 24613,7 mln, a w rolnictwie 11597,5 mln.

Table 1. Selected ratios of the development of agriculture in selected European countries and in Poland as of 1955 and 2005

Source: own work based on various sources - values are rounded

*GUS statistical yearbook of 1955 includes only farms bigger than 20 ha and the values do not balance.

**GUS statistical yearbook of 2006 states that in 1950, the country's total labor force was 24613.7 mln. people, with 11597.5 mln. employed in agriculture.

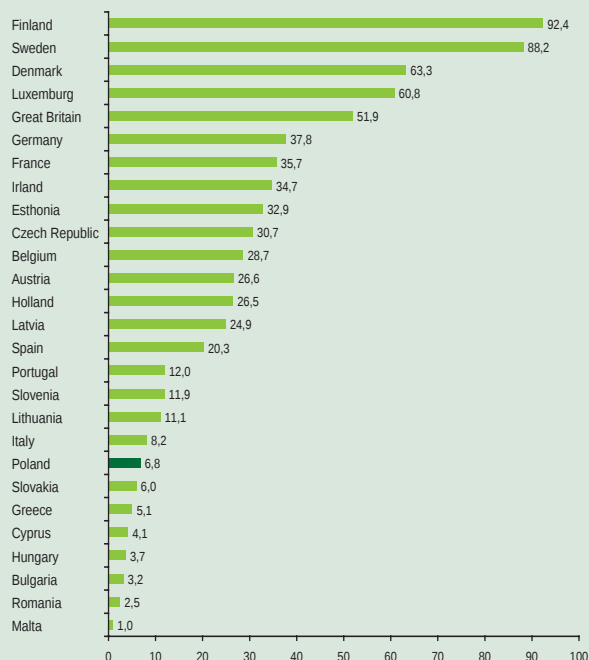
Wyszczególnienie / Specification	Francja France	Niemcy Germany	Włochy Italy	Belgia Belgium	Holandia Holland	Polska Poland
Zatrudnienie w rolnictwie w % / Employment in agriculture (%)						
1955	25,9	18,9	39,5	9,3	13,7	47,1*
2005	4,8	3,9	4,2	5,5	3,1	15,5
Udział rolnictwa w dochodzie narodowym w % GDP / Share of agriculture in GDP (%)						
1955	12,3	8,5	21,6	8,1	12,0	17,0
2005	2,5	1,1	2,5	1,0	2,1	4,0
Struktura obszarowa gospodarstw w % ich liczby / Area structure of farms (% of their number)						
1-5 ha	1955	26,0	45,0	69,0	37,0	38,0
	2005	26,8	31,5	75,7	31,2	32,0
5-20 ha	1955	48,0	46,0	36,0	54,0	54,0
	2005	20,1	31,5	18,3	31,3	33,9
20-50 ha	1955	21,0	8,0	30,8	10,0	11,0
	2005	23,4	22,9	4,2	27,4	27,0
50 >	1955	5,0	1,0	2,0	2,0	1,0
	2005	29,7	14,1	1,8	10,1	7,1

Wykres 1. Średni obszar gospodarstw indywidualnych w ha użytków rolnych w 27 krajach UE.

Źródło: maszynopis opracowany przez dr. L. Goraj na podstawie różnych danych i Eurostatu 2003-2007.

Chart 1. The average size of individual farms in hectares of cultivated lands in 27 EU countries.

Source: typescript created by L. Goraj, Ph.D., on the basis of various data and Eurostat 2003-2007.

kają pracowników stałych, gdyż koszty ich pracy przewyższają uzyskane przez nich dochody. Znany jest mi przypadek nieopłacalności produkcji mleka w gospodarstwie w południowej Szwecji - Skanii (90 krów mlecznych o średniej wydajności 12 tys. kg mleka na krowę rocznie), którego właściciel zdecydował o wydzierżawieniu obory zatrudnionemu tam na stałe pracownikowi. Przykład ten wskazuje na jeszcze jedną cechę pracy w gospodarstwie rodzinnym, jaką jest szczególny związek pracy wykonywanej z pracą kierowniczą, czyli zarządzaniem gospodarstwem. Właściciel lub użytkownik gospodarstwa rodzinnego najczęściej pracuje w nim i równocześnie podejmuje decyzje jako jego kierownik. Tę szczególną cechę pracy w gospodarstwie rodzinnym prof. Juliusz Poniatowski określał pojęciem *jedności myśli i ręki* [Poniatowski 1985]. Jeśli więc przyjąć powyższy punkt widzenia, jeszcze mocniej należy podkreślić, jak szczególna i specyficzna jest rola czynnika ludzkiego w gospodarstwach rodzinnych.

Wspomniany już prof. Juliusz Poniatowski zwykł też tę specyficzną rolę człowieka w rolnictwie określać w sposób następujący: *w rolnictwie w przeciwieństwie do innych działów gospodarki człowiek nie produkuje – produkuje roślina lub zwierzę, a więc żywy organizm, natomiast zadaniem człowieka jest stwarzanie odpowiednich warunków i podejmowania zabiegów, aby efekty były jak najbardziej pomyślne*. Jeżeli przyjmujemy taki punkt widzenia co do specyficznej roli człowieka w procesie produkcji rolniczej, zauważymy jak bardzo ważne jest przygotowanie ludzi pracujących w rolnictwie do roli „pielęgniara”, którego cechy i wiedza decydują o jego roli i skuteczności.

W powyższym świetle nasuwa się więc zasadnicze pytanie - czy za-

sady przygotowania (kształcenia i zapewnienia odpowiednich warunków pracy) zatrudnionych w rolnictwie i na wsi sprzyjają kształtowaniu takiej ich roli? Moja odpowiedź jest zdecydowanie negatywna, gdyż ani poziom kształcenia, ani warunki pracy i bytu nie zachęcają do podejmowania pracy w tym sektorze. Co więcej, sytuacja ta prowadzi do odchodzenia z rolnictwa, a proces ten ma zwykle charakter selekcji negatywnej (odchodzą lepsi, zostają gorsi), a zjawisko to występuje także w krajach gospodarczo wysoko rozwiniętych.

Patrząc na opisane wyżej procesy zachodzące w polskim rolnictwie, warto odnotować następujące zjawiska. Na początku lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku proces transformacji całej gospodarki w szczególny sposób dotyczył rolnictwa. Ten dział gospodarki bowiem nie tylko przeżywał własne problemy, lecz także był dotknięty negatywnymi skutkami przemian zachodzących w innych działach gospodarki. Przede wszystkim w wyniku upadku wielu zakładów i całych branż przemysłu oraz przetwórstwa nastąpił drastyczny wzrost bezrobocia. Miałoby to w pierwszej kolejności pozbywało się tzw. „dwuzawodowców”, których na początku lat dziewięćdziesiątych wróciło na wieś kilkaset tysięcy (szacunki mówiły o liczbie 800-900 tys.). W tej sytuacji to wieś jak gdyby zamortyzowała ten wielki wybuch mieskiego bezrobocia. Szczególny dramat dotknął pracowników sektora gospodarstw uspołecznionych, którzy w liczbie około 500 tys. pozbawieni zostali pracy, a także dotychczasowych warunków bytu i utrzymania mieszkań. Ta grupa pracowników i członków rodzin była najgorzej wykształcona, nieprzygotowana do transformacji i poniosła największe jej koszty.

W tym niezwykle trudnym dla wsi i rolnictwa okresie po raz kolejny uwidoczniły się szczególne cechy gospodarstw rodzinnych, które niejednokrotnie dawały o sobie znać w przeszłości. Były to przede wszystkim gotowość do poniesienia dodatkowego wysiłku, zgoda na obniżenie konsumpcji, a także wzmożona aktywność i przedsiębiorczość, które pozwoliły przezwyciężyć spadek dochodów i ograniczyć dalsze obniżenie akumulacji. To nowe doświadczenie polskiej wsi i rolników wyrażające się we wzroście różnych form aktywności i przedsiębiorczości (także pozarolniczej) dowodzi, że gospodarstwa rodzinne, choć przez dziesiątki lat ograniczane i nękane przez różne formy socjalistycznej polityki rolnej (co prof. K. Gorlach trafnie określa pojęciem *represyjnej tolerancji*), potrafiły odrodzić swój potencjał i wewnętrzną siłę gospodarczą oraz ludzką.

Na końcu pragnę podzielić się moimi przemyśleniami, które nasuwają mi się na tle wielu publikacji i konferencji. Wydaje mi się, że upojeni sukcesem objęcia Polski Wspólną Polityką Rolną, zbyt koncentrujemy naszą uwagę na gospodarstwach wielkoobszarowych, które także skłoni jesteśmy nazywać rodzinnymi, a równocześnie zapominamy o kilkuset tysiącach gospodarstw rzeczywicie rodzinnych. Co je czeka, jakie są możliwości ich rozwoju? Sytuacja demograficzno-geograficzna Polski jest wciąż taka, że tam, gdzie są ludzie, brakuje ziemi, i odwrotnie. Sytuację tę pogorszyło także pośpieszne i nie zawsze racjonalne pozbycie się ziemi państwa i samorządów. Czy nie jest więc większym dla Polski wyzwaniem wsparcie kilkuset tysięcy rodzin (gospodarstw rodzinnych), by mogły dalej się rozwijać i dostosować się do WPR, niż kilku tysięcy gospodarstw wielkoobszarowych, które są

w o wiele lepszej sytuacji. Gospodarstwa wielkoobszarowe na razie dają sobie dobrze radę, korzystając z efektów skali i braku ich sprawiedliwych obciążeń, które muszą być wprowadzane w imię równego traktowania sektorów gospodarki.

Rozważania rozpocząłem od wspomnienia myśli Juliusza Poniańskiego. Proszę mi więc pozwolić zakończyć jego często powtarzaną oceną nieuznawania przez elity społeczno-polityczne Polski autentycznej wartości ekonomicznej i społecznej gospodarstw rodzinnych, a kontynuowania „swoistej adoracji” gospodarstw wielkoobszarowych opartych o pracę najemną, które jak dotychczas w stosunkach europejskich nie wykazują przewagi ekonomicznej, a zwłaszcza społecznej. To ostatnie stwierdzenie ma szczególne znaczenie w warunkach polskich, a więc także polskiej racji stanu.

Na tle omówionej specyfiki gospodarstwa rodzinnego wróćmy jednak do zasadniczego pytania tego opracowania - jakie są uwarunkowania rozwoju tych gospodarstw w Polsce i w krajach UE oraz jaka czeka je przyszłość? Poszukiwanie odpowiedzi na tak postawione pytanie zaczniemy od krótkiego przypomnienia, jaki jest obecny stan gospodarstw rodzinnych Unii Europejskiej, co ilustruje poniższy Wykres 2.

Polska jest tu potentatem (drugie miejsce, za Rumunią) z liczbą blisko 2,4 mln gospodarstw rodzinnych. Wśród ogólnej liczby gospodarstw w UE wynoszącej prawie 13,4 mln, udział Polski wynosi 18 proc. We wszystkich krajach UE dominują gospodarstwa rodzinne, których udział w ogólnej liczbie tego typu gospodarstw waha się od 99,9 proc. w Grecji do 72,8 proc. we Francji. Gospodarstwa należące do innych podmiotów są, jak widać, nieliczne i średnio w całej UE zajmują 2,4 proc.

Tabela 2. Średnia powierzchnia gospodarstw w ha użytków rolnych oraz w ESU w 2007 r. prowadzących rachunkowość rolną w systemie FADN.

Źródło: dane uzyskane z FADN.

Lp. No.	Kraje Countries		Średnia wielkość powierzchni użytkowej gospodarstw rodzinnych w ha / Average size of cultivated lands belonging to family farms in ha	Średnia wielkość gospodarstw w jednostkach ESU / Average size of farms in ESU units
1.	Malta	Malta	3,29	24,2
2.	Grecja	Greece	7,04	10,8
3.	Cypr	Cyprus	7,19	14,2
4.	Rumunia	Romania	10,17	3,0
5.	Słowenia	Slovenia	11,57	8,7
6.	Włochy	Italy	16,81	32,9
7.	Polska	Poland	17,28	9,9
8.	Bułgaria	Bulgaria	25,33	8,1
9.	Portugalia	Portugal	26,11	12,9
10.	Hiszpania	Spain	29,21	26,1
11.	Holandia	Holland	32,64	153,5
12.	Austria	Austria	33,59	33,2
13.	Belgia	Belgium	43,85	104,6
14.	Irlandia	Ireland	45,06	22,0
15.	Litwa	Lithuania	51,52	10,4
16.	Finlandia	Finland	51,94	39,6
17.	Węgry	Hungary	54,11	22,9
18.	Łotwa	Latvia	53,48	13,1
19.	Francja	France	77,34	77,2
20.	Luksemburg	Luxembourg	80,24	69,3
21.	Dania	Denmark	80,63	113,9
22.	Niemcy	Germany	84,35	92,5
23.	Szwecja	Sweden	97,62	52,3
24.	Estonia	Estonia	126,11	21,3
25.	Wielka Brytania	United Kingdom	158,85	100,5
26.	Czechy	The Czech Republic	236,86	113,4
27.	Słowacja	Slovakia	582,28	132,1

Table 2. The average size of farms in hectares of cultivated land and in ESU as of 2007 for farms keeping agricultural accounts in the FADN system.

Source: data obtained from FADN.

Wykres 2. Liczba gospodarstw rodzinnych (indywidualnych) w krajach UE w 2007 r.

Źródło: maszynopis danych opracowanych przez dr. L. Goraję na podstawie różnych danych i Eurostatu 2003-2007.

Chart 2. Number of (individual) family farms in the EU countries, as of 2007.

Source: typescript created by L. Goraj, Ph.D., on the basis of various data and Eurostat 2003-2007.

Tabela 3. Struktura gospodarstw domowych na polskiej wsi w latach 1996 i 2002 oraz wstępna prognoza na 2025 r.

Źródło: W.Józwiak, Gospodarstwo domowe, producenci, gospodarstwa rolnicze i źródła zarobkowania ludności wiejskiej w 2025 r. [w:] Polska Wieś 2025 - wizja rozwoju, (red.) J. Wiklin, IRWiR PAN, Fundacja Współpracy, Warszawa 2005.

Table 3. Structure of rural household in Poland as of 1996 and 2002, together with a preliminary prognosis for 2025.

Source: W.Józwiak, Gospodarstwo domowe, producenci, gospodarstwa rolnicze i źródła zarobkowania ludności wiejskiej w 2025 r. [in:] Polska Wieś 2025 - wizja rozwoju, (ed.) J. Wiklin, IRWiR PAN, Fundacja Współpracy, Warsaw 2005.

Wyszczególnienie / Specification	Lata / Years		Prognoza na 2025 Prognosis for 2025
	1996	2002	
Gospodarstwa domowe ogółem w tys. / Total no. of household (in thousands)	4259	4373	4600
z tego osiągały dochody: / deriving their income from:			
- wyłącznie z poza gospodarstwa rodzinnego / - only sources other than the family farm	1991	3170	3950
- z gospodarstwa rodzinnego i innych źródeł / - both the family farm and other sources	2041	945	450
- wyłącznie z gospodarstwa rodzinnego / - only the family farm	227	259	200

ich ogólnej liczby, a w dziesięciu krajach nie przekraczają 1 proc. Jeśli zaś chodzi o strukturę obszarową, to sytuacja jest bardzo zróżnicowana i nie w pełni porównywalna między krajami „starej” i „nowej” UE. Nieporównywalność ta dotyczy przede wszystkim krajów postkomunistycznych, w których (z wyjątkiem Polski) dokonano uspołecznienia ziemi poprzez jej kolektywizację i nacjonalizację. W krajach tych transformacja posiadania i użytkowania ziemi przebiegła w odmienny sposób i w różnym tempie. W Rumunii i Słowenii, a także w znacznym stopniu w krajach nadbałtyckich powrócono do prywatyzacji ziemi przez odtwarzanie dawnych gospodarstw rodzinnych, zaś w innych krajach (Słowacja, Czechy i Węgry) odtworzenie własności w przeważającej liczbie gospodarstw prowadziło do powstania spółek akcyjnych, do których właściciele danych gospodarstw indywidualnych wnieśli ziemię i inne wkłady, a także często wnosili swoją pracę, zarówno wykonawczą, jak i kierowniczą.

W wyniku nadal trwającego procesu transformacji w wielu krajach UE nastąpiły zmiany w liczbie gospodarstw rodzinnych. Tak więc w ostatnim dziesięcioleciu liczba tych gospodarstw zmniejszyła się średnio o 9 proc., a największy spadek odnotowano w Estonii. W pięciu krajach UE odnotowano wzrost liczby gospodarstw rodzinnych, w tym w Polsce o 10 proc. Zmiana liczby gospodarstw była znaczniejsza w jedenastu „starych” krajach UE. W dłuższym okresie, a więc w latach 1990-2007 liczba gospodarstw zmniejszyła się o blisko 33 proc., a największy spadek o blisko 55 proc. odnotowano w Portugalii.

Kończąc omówienie aktualnej sytuacji dotyczącej liczby, struktury i następujących zmian w tym zakresie, można powiedzieć, że gospodar-

stwa rodzinne nadal są dominującą formą działalności rolniczej. Wprawdzie ulegają one istotnym przemianom i mają różne kierunki rozwoju, ale ich przyszłość nie budzi obaw. Teraz więc puśćmy wodze fantazji i pomówmy o jego przyszłości.

Pamiętając jednak o ostrzeżeniach Nielsa Bohra², że *przewidywanie jest trudne, a zwłaszcza przewidywanie przyszłości*, należy podkreślić, że zajęcie to wymaga trudu i wysiłku opartego przede wszystkim o zmiany i tendencje już zachodzące, a ich poważna analiza i ostrożna ekstrapolacja wydaje się być najwłaściwszą metodą pracy w tym zakresie.

Trzeba też przyznać, że zainteresowania rozwojem wsi i rolnictwa w przyszłości są liczne i szerokie, co znajduje swój wyraz w wielu opracowaniach zarówno polskich, jak i zagranicznych podejmowanych przez pracowników nauki oraz uczestników życia gospodarczego i społecznego. W tym zakresie w szczególności korzystałem z publikacji zatytułowanej *Polska Wieś 2025 - wizja rozwoju* [Wilkin 2005]. W wymienionym opracowaniu wzięło udział 25 autorów reprezentujących wszystkie dziedziny szeroko pojętej problematyki rozwoju wsi i rolnictwa, starając się nakreślić kierunki dalszego rozwoju polskiej wsi i rolnictwa, w tym także przyszłości polskich gospodarstw rodzinnych. Naturalnie wizja ta osadzona jest silnie w procesie przemian zachodzących w innych krajach europejskich, a zwłaszcza w krajach UE. Mimo wrodzonego optymizmu trudno jest mi sobie jednak wyobrazić, że zmiany w polskim rolnictwie będą szybkie i łatwiejsze, niż miało to miejsce w innych krajach europej-

skich. Zmiany będą trudne, powolne i bolesne, jak to ma już miejsce obecnie. Wracając do danych zawartych w Tabeli 1., chciałbym jeszcze raz podkreślić, że w okresie ponad 50 lat zdecydowanej i kosztownej modernizacji oraz restrukturyzacji gospodarstw w tych krajach ich struktura wyrażona procentowym udziałem poszczególnych grup obszarowych była bardzo zróżnicowana i niejednoznaczna. I tak procentowy udział gospodarstw o większości 1-5 ha nie uległ istotniej zmianie. Zdecydowanemu zmniejszeniu uległ udział gospodarstw w grupie 5-20 ha i 20-50 ha, gdyż to właśnie one były źródłem zdecydowanego wzrostu udziału gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha. U nas zapewne procesy tych zmian będą jeszcze powolniejsze i nie tylko ze względu na silniejsze rozdrobnienie, lecz przede wszystkim ze względu na znacznie trudniejsze warunki ekonomiczne w całej gospodarce, a także trudniejsze warunki ekonomiczne w samym rolnictwie. W tej dziedzinie bowiem możemy spodziewać się, że w Polsce w latach najbliższych nasilać się będą dwa procesy. Pierwszy to wzrost popytu na artykuły rolnicze, który będzie znacznie słabszy od popytu na inne dobra, a zwłaszcza usługi, co też w ograniczonym stopniu może być zrekompensowane przez wzrost eksportu netto. Drugim ważnym zjawiskiem, co już obserwujemy, będzie spadek relatywnych cen na produkty rolne w porównaniu z cenami na inne dobra. Z kolei zjawiska te będą powodowały silną presję na wzrost wydajności pracy, który musi być osiągnięty przez skalę produkcji, jej koncentrację, a zwłaszcza wzrost średniego obszaru gospodarstw. Przypomnijmy, że w latach 1970-2000 we Francji i w Niemczech wzrost obszaru oraz spadek zatrudnienia był trzykrotny, choć znacznie korzyst-

² Niels Bohr - duński noblista w zakresie fizyki (1885-1962) otrzymał nagrodę Nobla w 1922 r. - opracował teorię budowy atomu wodoru.

niejsze były warunki i możliwości ogólnego rozwoju całej gospodarki oraz wzrostu zatrudnienia w działach pozarolniczych. Ponadto polski rynek artykułów rolnych wciąż jest słabo zorganizowany i niekonkurencyjny, zwłaszcza jeśli chodzi o pozycję producentów. Należy oczekiwać, że w najbliższych 10-20 latach siły rynkowe będą odgrywały główną rolę w przemianach struktury obszarowej i produktywności polskich gospodarstw. Procesy te zapewne bolesne gospodarczo i społecznie dla licznej grupy polskich rolników będą jednak prowadzić do przyspieszania modernizacji polskiej wsi i rolnictwa, a w dalszej perspektywie do wzrostu efektywności produkcji i poprawy poziomu dochodów oraz życia ludności rolniczej. Niestety, często w gospodarce bywa tak, że pokolenie, które ponosi wyższe koszty modernizacji, w mniejszym stopniu korzysta z jej efektów, przychodzących z pewnym opóźnieniem. Osobiście nie widzę powodów, aby w polskim rolnictwie było inaczej. Wręcz przeciwnie widzę więcej zagrożeń, że przemiany te będą bardzo bolesne.

Jakie więc będzie rolnictwo w przyszłości i tworzące go gospodarstwa rolne. Jak już podkreślaliśmy, maleje udział rolnictwa w społeczno-ekonomicznej strukturze wsi i w strukturze PKB i tak zapewne będzie nadal. Znaczenia rolnictwa nie można jednak sprowadzać do prostych gospodarczych wskaźników. Jak bardzo słusznie stwierdza prof. J. Wilkin: *wzrośnie jego znaczenie jako powiernika dużej części zasobów przyrodniczych kraju*. Także coraz mniejsza część ludności wiejskiej będzie czerpała znaczące dochody z rolnictwa, a ponadto ulegną one dalszej dywersyfikacji. Podmioty rolnictwa, a więc gospodarstwa, będą jeszcze bardziej zróżnicowane i to pod wieloma względami. Kilku

autorów prognozuje, że w rolnictwie będą dominowały trzy formy gospodarstw. B. Klepacki dzieli przyszłe gospodarstwa na: małe jednostki będące głównie miejscem zamieszkania, lokatą kapitału czy obiektem sentymentalnym; gospodarstwa intensywne oraz wielobranżowe gospodarstwa ekstensywne. Podobnie inni autorzy, jak J. Zegar czy H. Runowski, zwracają uwagę na rozwój gospodarstw ekologicznych, zrównoważonych i industrialnych.

Wszyscy autorzy zajmujący się przyszłością rozwoju gospodarstw zwracają uwagę na rozwój gospodarstw wielofunkcyjnych. Osobiście widzę w tym kierunku rozwoju wsi i gospodarstw szczególne możliwości dla rozwoju gospodarstw rodzinnych, bowiem właśnie klasyczne gospodarstwo rodzinne ma cechy szczególnie predysponujące je do różnorodności organizacji i wykorzystania pracy, aby jak najlepiej wykorzystać jego kapitał ludzki i społeczny. Prognozy W. Józwiaka są bardzo konkretne i najdalej idące [Józwiak 2005.], a ilustruje je poniższa *Tabela 3*.

Z danych zawartych w *Tabeli 3* wynika więc, że za piętnaście lat na polskiej wsi będzie istnieć około 650 tys. gospodarstw, z czego 450 tys. to gospodarstwa o mieszanych źródłach dochodu, a 200 tys. to gospodarstwa o wyłącznych dochodach z gospodarstwa rolnego.

Jeżeli te prognozy mają się sprawdzić, to biorąc pod uwagę tempo dotychczasowych przemian, czeka nas okres bardzo intensywnej transformacji i to w znaczenie większej skali niż dotychczas.

LITERATURA:

1. Goraj L., *Gospodarstwa rodzinne w UE. Wybrane dane statystyczne 2003-2007*, Opracowane na pod-

stawie Eurostat i innych źródeł, Maszynopis 2010 r.

2. Górecki J., *Kierownictwo w gospodarstwie indywidualnym*. Roczniki Nauk Rolniczych, seria D, tom 129, PWN 1969.
3. Górecki J., *Rola czynnika ludzkiego i kapitału społecznego w procesie rozwoju wsi i rolnictwa*, Kwartalnik „Wies i Rolnictwo” 2/2004.
4. Górecki J., *Juliusz Poniatowski 120-lecie urodzin*, Kwartalnik „Wies i Rolnictwo”, 1 (126)2006.
5. Józwiak W., *Gospodarstwo domowe, producenci, gospodarstwa rolnicze i źródła zarobkowania ludności wiejskiej w 2025 r.* [w:] *Polska Wies 2025 - wizja rozwoju*, (red.) J. Wiklin, IRWiR PAN, Fundacja Współpracy, Warszawa 2005.
6. Poniatowski J., *Wyszktałcenie a zawod rolnika. Wybór prac z lat 1958-1975*, Wstęp i opracowanie J. Górecki i K. Groszyński, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1985.
7. *Raport o stanie wsi. FDPA Polska Wies 2010*, (red.) J. Wiklin i I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
8. Tomczak F., *Gospodarka rodzinna w rolnictwie*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.
9. Wilkin J. (red.), *Polska Wies 2025 - wizja rozwoju*, IRWiR PAN, Fundacja Współpracy, Warszawa 2005.

THE FUTURE OF FAMILY FARMS IN POLAND AND THE EUROPEAN UNION¹

Let us begin with an attempt to define what a family farm is and how it functions. The term *family farm* is commonly used in economic and agricultural as well as sociological literature, and its meaning is usually similar. As this term is understood, two features are generally emphasized: the participation of the owner's (or the holder's) and their family members' own labor, as well as the allocation of the income for both the future production and satisfying the economic and social needs of the family. It is here, where the particular social-economic nature of a family farm becomes apparent - not only is it a commercial undertaking, but also a certain type of work and lifestyle. Natural relations between these two features of family farms may vary greatly according to the general development rate of a given country (or its particular region), the size of a farm, and other factors, including environmental conditions, social conditions, etc. Changes that have occurred in this field in the past fifty years can be illustrated by means of the following table, which encompasses several selected countries.

The statistical data presented in *Table 1.* can be briefly summarized as: the decline of employment in agriculture, the decline of the share of agriculture in GDP and the growth of the number of large farms - albeit the latter to a varied extent.

The current state of the area structure of farms in the EU countries

is not easy to determine. Basing on the materials obtained due to the courtesy of Lech Goraj, Ph.D., of IERGŻ-PIB, I have created *Chart 1.*, which presents the average area of individual agricultural farms in respective EU countries. *Table 2.* includes two figures - the average area of cultivated lands and the average economic size of farms in ESU (1 ESU is equal to EUR 1200 of the Standard Gross Margin, only for farms keeping accounts within the Polish FADN system). The data presented on *Chart 1.* and in *Table 2.* is very clear, therefore I shall not comment on it in detail. It is, however, worth noticing that among the total number of individual farms (according to Eurostat), the largest agricultural farms are to be found in Finland (92.37 ha on average), and the smallest ones in Malta (1.01 ha on average). Poland ranks 20th (among 27 EU countries) with the average size of 6.80 ha. As for farms keeping accounts within the FADN system, the largest farms (measured by the area of cultivated lands) can be found in Slovakia (the average size being 582.28 ha), and the smallest ones again in Malta - 3.29 ha. In Poland, the average size of a farm included in the FADN system of accountancy is 17.28 ha. If we look at the economic value of farms displayed in the ESU figure, then the largest average farm is located in Holland and is worth 153.5 ESU, whereas the typical value of a Polish farm is only 9.9 ESU.

Source: typescript created by L. Goraj, Ph.D., on the basis of various data and Eurostat 2003-2007.

Let us drop the deliberations about the current size of family farms as well as future trends of change in

this scope, and return for a moment to the definition of a family farm - in particular, to the characteristic of labor used there. We have established that the key feature of a family farm is the participation of own labor. The labor consumption in agriculture is constantly decreasing and is probably going to continue decreasing. Moreover, this decline is even sharper for the participation of hired labor force, especially for permanently employed workers. European farmers are eager to employ seasonal workers, often immigrants, and are reluctant to employ permanent workers since the cost of their labor is higher than the income they generate. I am familiar with a case of a dairy farm in Scania, in the south of Sweden (90 dairy cows of the average yearly productivity of 12,000 kg of milk per cow), in which the production had grown so unprofitable that the owner decided to lease the cowshed to his permanent worker. This example draws attention to another feature of labor on a family farm - a specific relation between the work and the management of work, i.e. running the farm. The owner or the holder of a family farm usually works in it and simultaneously makes decisions as a person in charge. This particular feature of labor in a family farm was referred to as "the unity of thought and hand" by prof. Juliusz Poniatowski [Poniatowski 1985, p.]. If we are to accept the above-mentioned point of view, we have to emphasize even more strongly how specific and unique is the role of the human factor in family farms.

The aforementioned prof. Juliusz Poniatowski used to describe

¹ Theses set by this essay were used in the presentation at the Agricultural Science Festival at the Central Agricultural Library in 2010.

this specific role of man in agriculture as follows: “in agriculture, unlike other branches of economy, it is not man that produces - it is a plant or an animal, a living being; man’s job is to ensure proper conditions and undertake proper actions, so that the effects are optimal.” Should we accept such a point of view concerning the specific role of man in the process of agricultural production, we shall see how important it is to prepare people employed in agriculture to this job of a “nurse”, whose personal traits and knowledge determine his or her position and effectiveness.

In the light of the above, one basic question comes to mind - do the principles of preparing people employed in agriculture and in the countryside - i.e. education and ensuring appropriate working conditions - favor them to undertake such a role? My answer is definitely negative, because neither the level of education, nor the conditions of work and life encourage people to start work in this sector of economy. Furthermore, this situation results in people abandoning agriculture, and this process can be characterized as a form of negative selection (“better ones leave, worse ones stay”). Such a phenomenon is also present in well-developed countries.

Bearing in mind these ongoing processes in the Polish agriculture, it is wise to take note of the following occurrences. At the beginning of 1990s, the transformation process of the whole economy particularly affected the agriculture. This sector of the economy not only had its own share of problems, but also suffered from negative effects of transformations in other sectors. Most of all, due to the bankruptcy of many workplaces as well as whole branches of industry and food processing, there was a dramatic rise in unemployment. In the cities, dismissals first affected those, who

combined being a farmer with work in the industry. At the beginning of 1990s, several hundred thousands of them returned to the countryside (roughly 800,000 to 900,000 people). In this case, it was the countryside that cushioned this enormous explosion of town unemployment. Particularly dramatic was the fate of workers employed in the collective farming sector - 500,000 people were dismissed and deprived of their former standard of living and possibility to afford their accommodation. This group of workers and their families were very badly educated and poorly prepared for changes, and, in consequence, the transformation took its greatest toll on them.

It was an extremely difficult time for rural areas and agriculture. However, the specific features of family farms, which had played a major role many times throughout the past, proved beneficial once more. Most importantly, they included the willingness to make an additional effort, the consent to lower the consumption, as well as increased initiative and entrepreneurship. All these elements helped to overcome the decline in income and to limit further decrease of accumulation. This new experience for Polish farmers resulted in the increase in various forms of business activity and initiative (also in other fields than agriculture). It also showed that, although family farms had been troubled by numerous restrictions and subject to the socialistic agricultural policy for decades (which prof. K Goralach aptly calls “repressive tolerance”), they were able to regain their potential as well as their inherent economic strength and manpower.

At the end, I would like to share some thoughts that occurred to me in connection with numerous published works and conferences. I believe that in delight of the fact that Poland suc-

cessfully entered the Common Agricultural Policy, we focus too much on large-area farms - which we are also willing to call “family farms” - and we tend to forget about several hundred thousands of actual family farms. What awaits them, what are their possibilities of development? The specificity of demographic and geographic situation in Poland is that where there are people, there is a lack of land - and vice versa. This situation has been made worse by the government and local administration getting rid of their lands in a hasty and not always reasonable manner. Is it not a bigger challenge for Poland to support several hundred thousands of families (family farms), so they can further develop and adjust to CAP, rather than to support a few thousand of large-area farms, which are in a much better position? Large-area farms are currently faring well, taking advantage of the effects of their scale and the lack of fair financial and fiscal burdens that have to be introduced in favor of equal treatment of different sectors of the economy.

I began my deliberations with mentioning Juliusz Poniąkowski’s thoughts. Let me then conclude with his oftentimes reiterated assessment that social and political authorities in Poland do not acknowledge the authentic economic and social values of family farms and continue to “worship” large-area farms that are based on hired labor force, even though the latter have yet to show their economic and, more importantly, social advantage within the frame of European international relations. This last statement has particular weight in the Polish reality and is of great importance for the national interest of our country.

Having discussed the specificity of a family farm, let us return to the basic question of this essay - what

are the conditions for development of such farms in Poland and in other EU countries, and what awaits them in the future. We shall start our search for the answer to this question with a brief reminder of the current state of family farms in the European Union, illustrated by the following *Chart 2*.

Poland is a leader here (second only to Romania), having almost 2.4 mln. family farms. Poland's share in the total number of EU farms, which is close to 13.4 mln., is 18%. Family farms dominate in all EU countries. Their share in the total number of farms ranges from 99.9% in Greece to 72.8% in France. As it can be observed, farms belonging to other holders are not numerous and constitute 2.4% of the total number of farms within the EU, while in ten countries it is even less than 1%. As for the area structure, the situation is diverse and a full comparison between "old" and "new" EU countries cannot be made. This incomparability concerns chiefly post-communism states, in which (excluding Poland) collectivization and nationalization of lands occurred in the past. The transformation of ownership and exploitation of land in these countries progressed in various ways and at different pace. In Romania and Slovenia, as well as - to a large extent - in the Baltic states, the trend was to return to the privatization of land by recreating family farms. In other countries (Slovakia, The Czech Republic and Hungary), reclaiming ownership in the case of most farms resulted in forming joint-stock companies, to which individual farm owners contributed their land and other shares - often including their own labor, either physical or managerial.

In the consequence of the ongoing transformation process in many EU countries, there have been changes in the number of family farms. In the last decade, the number of such farms

decreased by 9% on average; the biggest decline occurred in Estonia. In five EU countries, including Poland, the number of family farms increased (in Poland by 10%). The change in the number of farms was even greater in eleven "old" EU countries. In a larger period of time, i.e. in 1990-2007, the number of farms decreased by nearly 33%, with the biggest decline (55%) in Portugal.

In conclusion, we may assume that - considering the number, structure and transformation processes - family farms are still a dominant form of agricultural business. Even though they are undergoing major changes and are developing in different directions, their future seems safe. So let us give reins to imagination and ponder their future.

Bearing in mind Niels Bohr's² warning that "predicting is difficult, especially predicting the future", we must emphasize that it requires effort based mainly on changes and trends already in progress, and a serious analysis combined with a careful extrapolation thereof appears to be the best *modus operandi* in this case.

We also have to admit that the interest in the development of agriculture and rural areas in the future is quite wide, which is reflected in many Polish and international works written by both scientists and authors active in the fields economic and social studies. I chiefly used a compilation entitled "Polska Wieś 2025 - Wizja rozwoju" (eng. "Polish Countryside 2025 - Perspective of Development") [Wilkin 2005]. It is a work of 25 authors representing all fields of study connected with the development of agriculture and rural areas. It attempts

to set aims for the further development of Polish agriculture, including the future of family farms. Obviously, this prediction is firmly based on the transformation process that European countries, particularly EU, are currently undergoing. With all my great, inherent optimism and wholehearted wish, I find it difficult to imagine that the changes in Polish agriculture will be faster and easier than they have been in many other European countries. Changes will be hard, slow and painful, as they are now. As for the data gathered in *Table 1.*, I would like to stress again the fact that in the period of over 50 years of firm and expensive modernization and restructuring of farms in these countries, the structure of holdings - shown as the percentage of different area groups - was quite varied and inconclusive. And so, the proportional share of 1-5 ha farms did not change greatly. On the other hand, the number of 5-20 ha farms and 20-50 ha farms decreased sharply, as they were consumed by farms larger than 50 ha. In our country these processes are likely to be even slower, not only because of large number of small farms, but also due to harder economic conditions in agriculture. Within the next years, we may expect two processes to intensify in Poland. Firstly, the growth of demand for agricultural products is going to be much weaker than the growth of demand for other goods and services. This may be partly compensated for by the increase of net export. The second important phenomenon, which can already be observed, is the relative decrease of agricultural products prices in comparison to the prices of other goods. These things will, in turn, generate a heavy pressure on the increase of work efficiency, which has to be achieved through the scale of production, through its concentration, and especially through the growth of

² Niels Bohr - Danish Noble Prize winner (1885-1962) received a Noble Prize in physics in 1922 - he devised a theory concerning the construction of a hydrogen atom.

medium-sized farms. Let us remind that in 1970-2000, there was a triple growth in the area as well as a triple fall in employment in French and German agriculture, although the economic conditions on the whole were much more favorable, and other branches of economy experienced the increase in employment. Moreover, the Polish agricultural market is still poorly organized and uncompetitive, especially concerning the producers' position. Besides, we may expect that in the next 10-20 years, market forces will play a major role in the transformation of the area structure and productivity of Polish farms. Those processes are likely to be economically and socially painful for a considerable number of Polish farmers. They will, however, result in a faster modernization of Polish agriculture as well as rural areas, and in the long run, they will cause an increase in productivity together with an improvement of farmers' income and standard of living. Unfortunately, it often happens in economy that the generation that has to suffer the greatest cost of modernization benefits less from its effects, as those tend to be delayed. Personally, I see no reasons to believe that the situation will be different in Polish agriculture. On the opposite, I perceive more dangers and fear that the transformation will be very painful.

What will future agriculture and farms be like? As we have stressed before, the share of agriculture in the economic and social structure of rural areas as well as its share in GDP is decreasing and is probably going to continue decreasing. The importance of agriculture cannot, however, be reduced to simple economic indices. As prof. J. Wilkin rightly states, "there will be an increase in agriculture's importance as a trustee of a major part of the country's environmental resources". Even fewer number of people living

in the countryside will derive substantial income from agriculture. What is more, this income will be subject to further diversification. Agricultural holdings, including farms, will continue to grow different at many levels. Several authors predict that there will be three main forms of holdings left in agriculture. B. Klepacki divides future farms into: small entities serving as accommodation, capital deposit or objects of sentiment; intensive farms; and multipurpose extensive holdings. Similarly, other authors, such as J. Zegar or H. Runowski, point out the development of ecological, balanced and industrial farms.

All authors that focus on the future development of farms draw attention to the rise of multipurpose agricultural holdings. Personally, this is where I see particular chances for family farms to develop. This is because a classic family farm has features that predispose it to the best utilization of its social and human capital through the variety of labor organization and work effects. W. Józwiak's predictions are very concrete and bold [Józwiak 2005]. They are illustrated by the following *Table 3*.

Data gathered in *Table 3*, points that in fifteen years, there will be approximately 650,000 farms in the Polish countryside, out of which 450,000 will have mixed sources of income and 200,000 will derive their income exclusively from an agricultural farm.

Should these predictions turn out accurate, then - considering the pace of current changes - we will be facing a period of very intensive transformation on a much larger scale than before.

LITERATURE:

1. Goraj L., Gospodarstwa rodzinne w UE. Wybrane dane statystyczne

2003-2007, Opracowane na podstawie Eurostat i innych źródeł, Typescript 2010 r.

2. Górecki J., Kierownictwo w gospodarstwie indywidualnym. Roczniki Nauk Rolniczych, series D, book 129, PWN 1969.
3. Górecki J., Rola czynnika ludzkiego i kapitału społecznego w procesie rozwoju wsi i rolnictwa, „Wieś i Rolnictwo” Quarterly, 2/2004.
4. Górecki J., Juliusz Poniatowski 120-lecie urodzin, Kwartalnik „Wieś i Rolnictwo” Quarterly, 1(126)2006.
5. Józwiak W., Gospodarstwo domowe, producenci, gospodarstwa rolnicze i źródła zarobkowania ludności wiejskiej w 2025 r. [in:] Polska Wieś 2025 - wizja rozwoju, (ed.) J. Wiklin, IRWiR PAN, Fundacja Współpracy, Warsaw 2005.
6. Poniatowski J., Wykształcenie a zawód rolnika. Wybór prac z lat 1958-1975, Introduction and editing J. Górecki i K. Groszyński, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warsaw 1985.
7. Raport o stanie wsi. FDPA Polska Wieś 2010, (ed.) J. Wiklin i I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warsaw 2010.
8. Tomczak F., Gospodarka rodzinna w rolnictwie, IRWiR PAN, Warsaw 2006.
9. Wilkin J. (ed.), Polska Wieś 2025 - wizja rozwoju, IRWiR PAN, Fundacja Współpracy, Warsaw 2005.

UWARUNKOWANIA WPROWADZENIA PODATKU DOCHODOWEGO W GOSPODARSTWACH INDYWIDUALNYCH WEDŁUG OPINII ROLNIKÓW¹

Prof. dr hab. Mirosław Wasilewski

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

WPROWADZENIE

Podatek rolny został wprowadzony do polskiego systemu podatkowego ustawą o podatku rolnym². Opodatkowaniu nim podlegają wszystkie użytki rolne (UR) oraz grunty zadrzewione i zakrzewione na UR, bez względu na ich powierzchnię, miejsce położenia, czy dochodowość. Za kryteria wymiaru podatku rolnego przyjęto: powierzchnię gruntów podlegających opodatkowaniu, rodzaj i jakość UR, normy hektarowe pokazujące wartość użytkową ziemi z uwzględnieniem renty różniczkowej, położenie gospodarstwa w jednym z czterech okręgów podatkowych, stałe stawki podatku oraz ulgi i zwolnienia podatkowe. Podatnikami podatku rolnego mogą być osoby fizyczne, prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz spółki niemające osobowości prawnej. 1 stycznia 2007 r. rozszerzono tę kategorię o dzierżawców gruntów rolnych, jeśli grunty te zostały wydzielone na podstawie umowy zawartej stosownie do prze-

pisów dotyczących uzyskiwania rent strukturalnych.

Wielkość podstawy wymiaru podatku rolnego jest uzależniona od rodzaju UR tworzących gospodarstwo. Podatek rolny nie uwzględnia w sposób bezpośredni różnic w dochodowości poszczególnych gospodarstw. Dokonano ustawowego podziału UR na grunty orne oraz łąki i pastwiska, a gminy przypisano do poszczególnych okręgów podatkowych. Podstawę opodatkowania dla gruntów rolnych stanowi liczba hektarów przeliczeniowych, które są specyficzną jednostką powierzchni gospodarstw rolnych, wprowadzoną dla uwzględnienia różnic w dochodowości gospodarstw i odzwierciedlającą potencjalne możliwości osiągania dochodów z gruntów rolnych³. Podatek rolny przy zastosowaniu kryterium społecznego zaliczany jest do grupy podatków rzeczowych, gdyż jego konstrukcja i wymiar wiążą się przede wszystkim z pojęciem i właściwościami gospodarstwa rolnego, a nie z cechami podatnika (rolnika)⁴. Podatek rolny jest głównym obciążeniem podatkowym gospodarstw

rolniczych, opłacanym na rzecz gmin, na terenie których położone są grunty będące podstawą opodatkowania.

Najistotniejsze zmiany w podatku rolnym zaczęły obowiązywać od 1 stycznia 2003 r.,⁵ kiedy to zmieniono zakres przedmiotowy podatku (rozszerzono system ulg i zwolnień podatkowych) oraz zróżnicowano wysokość podatku dla gruntów rolnych tworzących gospodarstwo i położonych poza gospodarstwem rolnym. Mimo dokonanych nowelizacji nie można jeszcze mówić o równym i sprawiedliwym traktowaniu wszystkich podatników. Rozwiązania prawne w odniesieniu do konstrukcji podatku rolnego mają wady, gdyż z tego modelu opodatkowania korzystają również osoby nieprowadzące działalności rolniczej, a nabywające grunty w celach spekulacyjnych i korzystające z preferencji przewidzianych dla rolników (np. dopłat z UE). Zatem zasadnym wydaje się zniesienie odrębnego opodatkowania rolników i objęcie ich ogólnymi zasadami opodatkowania (podatkiem VAT, podatkiem dochodowym i podatkiem od nieruchomości), co wcale nie musi oznaczać

¹ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008-2011 jako projekt badawczy nr N N113 032535.

² Ustawa o podatku rolnym z dnia 15 listopada 1984 r., Dz. U. z 1993 r., nr 94, poz. 431.

³ Brzeziński B., 1996: *Prawo podatkowe zarys wykładu*, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń, s. 142.

⁴ Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z., 2004: *Rachunkowość rolnicza*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 198-199.

⁵ Ustawa o zmianie ustawy o podatku rolnym z dnia 10 października 2002 r., Dz. U. z 2002 r., Nr 200, poz. 1680.

zwiększenia obciążeń podatkowych tej grupy społecznej⁶.

W wysoko rozwiniętych krajach Unii Europejskiej (UE) rolnictwo podlega opodatkowaniu na równi z pozostałymi sektorami gospodarki. Często jednak podmioty opodatkowania (czyli osoby, na których ciąży obowiązek podatkowy) są traktowane w sposób odmienny. Szczególne traktowanie rolnictwa jest efektem specyfiki produkcji rolnej i jej uzależnienia od czynników przyrodniczo-klimatycznych. Według zaleceń Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), zaniechanie poboru potencjalnych dochodów budżetowych na skutek zastosowania specjalnych rozwiązań podatkowych traktowane jest jako subwencja wspierająca rolnictwo⁷.

W połowie lat dziewięćdziesiątych zgłaszano nowe propozycje w zakresie opodatkowania rolnictwa, tj. wprowadzenie podatku majątkowego od gruntów oraz podatku dochodowego od dochodów rolniczych⁸. Proponowane rozwiązania podatkowe miały na celu m.in. zwiększenie skuteczności realizowania funkcji fiskalnej. Wpływy z tytułu podatku rolnego w Polsce stanowią średnio zaledwie około 3-5 proc. dochodów własnych gmin, a relacja tego podatku do dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego kształtuje się na poziomie 2-4 proc. .

Na podstawie dotychczasowych wstępnych badań stwierdzono m.in., że rolnicy najczęściej preferują funkcjonowanie opodatkowania rolnictwa na

obecnym zasadach, a wprowadzenie podatku dochodowego byłoby skłonni zaakceptować pod warunkiem, że nie zwiększyłoby to znacznie wysokości ciężaru podatkowego⁹. Stwierdzono ponadto, że typ rolniczy i powierzchnia UR w sposób zasadniczy różnicują zależności między dotychczasowym obciążeniem gospodarstw podatkiem rolnym, a ewentualnym podatkiem dochodowym. Największe korzyści z wprowadzenia podatku dochodowego odniosą rolnicy z gospodarstw wielokierunkowych, zwłaszcza z mniejszych grup obszarowych. Z kolei w gospodarstwach jednokierunkowych, o zwierzęcych typach rolniczych wystąpiły odmienne zależności w zakresie analizowanych relacji podatkowych¹⁰.

CEL I METODY BADAŃ

Celem opracowania jest określenie opinii rolników na temat uwarunkowań wprowadzenia opodatkowania dochodów w rolnictwie, w miejsce dotychczasowego podatku rolnego. Zasadnicza uwaga zostanie zwrócona na ocenę przez rolników dotychczasowego funkcjonowania podatku rolnego, ustalenie obaw związanych z podatkiem dochodowym oraz przyszłościowych zasad funkcjonowania tego podatku.

Badania przeprowadzono w towarowych gospodarstwach indywidualnych, objętych systemem zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych FADN (Farm Accountancy Data Network) i współpracujących z Instytutem Eko-

nomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowym Instytutem Badawczym (IERiGŻ-PIB). Próba PL FADN w Polsce liczy około 11,5 tys. gospodarstw wybranych według kryterium standardowej nadwyżki bezpośredniej (Standard Gross Margin)¹¹. Zgromadzone dane są reprezentatywne dla około 745 tys. towarowych gospodarstw rolniczych, położonych w czterech regionach PL FADN. Wybrane obiekty badawcze mają zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej w rolnictwie.

W celu określenia opinii rolników dotyczących wprowadzenia podatku dochodowego w rolnictwie, w 2010 r. przeprowadzono wywiad kierowany z wykorzystaniem kwestionariusza. Dobór gospodarstw do badania był losowy i dotyczył 302 gospodarstw z terenu całej Polski. Zbiór gospodarstw rolniczych (operat) dobrano z próby indywidualnych gospodarstw rolnych uczestniczących w systemie PL FADN, dla których obliczono opublikowane wyniki standardowe w roku 2008 i które w roku 2010 w dalszym ciągu uczestniczyły w PL FADN. Doboru gospodarstw rolniczych dokonano na podstawie metody losowo-kwotowej, która wynikała ze znajomości próby PL FADN. Przy ustalaniu struktury próby zastosowano metodę proporcjonalnego doboru gospodarstw.

Badaną populację gospodarstw rolniczych podzielono na dwie grupy, mając na uwadze typ rolniczy o produkcji roślinnej i zwierzęcej, wyszczególniając dwie warstwy (1/5/6/7/8 oraz 2/3/4)¹². W ramach

⁶ Gomułowicz A., Małecki J., 2006: *Podatki i prawo podatkowe*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa, 533-535.

⁷ Dziemianowicz R., 2007: *Opodatkowanie jako forma wsparcia rolnictwa. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, Warszawa, s. 42.

⁸ Podstawka M.: *Opodatkowanie rolnictwa i perspektywy jego zmian w Polsce*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1995. s. 104.

⁹ Wasilewski M., Gruziel K., 2007: *Podatek dochodowy w opiniach rolników. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, Warszawa, s. 131-132.

¹⁰ Wasilewski M., Gruziel K., 2008: *Podatek dochodowy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych - koncepcja i skutki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1, s. 76-77.

¹¹ Standardowa nadwyżka bezpośrednia jest nadwyżką wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji.

¹² Typy rolnicze: 1 - uprawy polowe, 2 - uprawy ogrodnicze, 3 - winnice, 4 - uprawy trwałe, 5- krowy mleczne, 6 - zwierzęta żywione w systemie wypasowym, 7 - zwierzęta ziarnożerne, 8 - mieszane.

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELE

Tabela 1. Dotychczasowe obciążenia podatkiem rolnym i możliwe kierunki zmian opodatkowania rolnictwa (%).

Źródło: opracowanie własne.

Table 1. Previous agricultural tax burden and the possible directions of change in agriculture taxation (%).

Source: own work

Wyszczególnienie / Specification					Powierzchnia UR Size of AA			Siła ekonomiczna Economic strength				Typ rolniczy Agricultural type				Średnio Average
					<15	15-30	>30	2-4	4-8	8-16	16-40	>40	TF1	TF5+6	TF7	
1. Za jakim rozwiązaniem w zakresie opodatkowania rolnictwa opowiada się Pan/i: / 1. What kind of solution are you in favor of when it comes to agriculture taxation:																
a) the income tax should replace the agricultural tax, with simultaneous elimination of income tax from special sectors	a) podatek dochodowy powinien zastąpić podatek rolny, przy jednoczesnej likwidacji podatku dochodowego od działów specjalnych	12,0	13,6	8,0	5,0	10,3	16,4	14,3	5,0	9,7	8,2	14,3	11,7	11,2		
b) the agricultural tax should continue to function in the same way	b) powinien nadal funkcjonować podatek rolny na takich samych zasadach	36,0	40,0	44,6	37,5	41,8	37,3	36,7	55,0	30,6	49,0	37,1	43,8	40,5		
c) the income tax and the agricultural tax should work together, on the basis of choice	c) podatek dochodowy i podatek rolny powinny funkcjonować razem, na zasadzie możliwości wyboru	43,0	30,9	40,2	42,5	35,6	35,8	42,9	40,0	52,8	28,6	28,6	35,8	37,7		
d) agricultural holdings should be burdened with lump sum tax, calculated by the municipality which is basing on estimated income	d) gospodarstwa rolnicze powinny być obciążone podatkiem ryczałtowym, obliczonym przez gminę na podstawie szacunkowych dochodów	7,0	13,6	5,4	15,0	10,3	7,5	4,1	0,0	2,8	14,3	20,0	8,0	8,7		
e) other answer	e) inna odpowiedź	2,0	1,8	1,8	0,0	2,1	3,0	2,0	0,0	4,2	0,0	0,0	0,7	1,9		
2. Jak ocenia Pan/i dotychczasowe obciążenie finansowe z tytułu podatku rolnego: / 2. How do you assess the current financial burden of agricultural tax:																
a) it is a small burden in a relation to the income generated from the agricultural activities	a) stanowi niewielkie obciążenie w stosunku do uzyskiwanych dochodów z działalności rolniczej	22,5	14,7	14,4	15,0	17,3	20,3	16,7	9,5	10,1	17,6	17,1	18,4	17,1		
b) the burden is too high in relation to the their income from agricultural activities	b) ciężar jest zbyt wysoki w stosunku do uzyskiwanych dochodów z działalności rolniczej	8,8	11,9	11,7	10,0	9,3	18,8	2,4	14,3	11,6	3,9	11,4	14,9	10,9		
c) it is acceptable financial burden of the holding and should be maintained at current levels	c) jest akceptowalnym obciążeniem finansowym gospodarstwa i powinno być utrzymane na obecnym poziomie	61,8	66,1	64,9	70,0	66,0	52,2	66,7	76,2	69,6	72,5	62,9	58,9	64,2		
d) the agricultural tax burden, in relation to the generated income depends in a greater extent on the economic position of the holdings (e.g. near large cities) than the quality of agricultural area	d) obciążenie podatkiem rolnym w relacji do uzyskiwanych dochodów jest uzależnione w większym stopniu od położenia ekonomicznego gospodarstw (np. w pobliżu dużych miast), niż od jakości użytków rolnych	5,9	3,7	8,1	2,5	6,0	7,2	9,5	0,0	7,2	3,9	8,6	5,0	5,9		
e) other answer	e) inna odpowiedź	1,0	3,7	0,9	2,5	1,3	1,4	4,8	0,0	1,4	2,0	0,0	2,8	1,9		

danych warstw zdecydowano się na odmienne kryterium grupowania gospodarstw: według powierzchni UR ogółem dla typów o przeważającej produkcji roślinnej, a dla przeważającej produkcji zwierzęcej - według siły ekonomicznej (ESU)¹³. Ze względu na małą liczebność w grupach klasyfikacji według kryterium UR i ESU, połączono w gospodarstwach o typach rolniczych 1/4/6/7/8 grupy obszarowe 0-5 ha UR z 5-10 ha UR w jedną, nato-

miast w warstwie o typie zwierzęcym produkcji 2/3/5 złączono grupy o sile ekonomicznej 2-4 ESU z 4-8 ESU oraz 40-100 ESU z powyżej 100 ESU.

W przeprowadzonych analizach wyników badań z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu gospodarstwa rolne pogrupowano według trzech kryteriów, tj. powierzchni UR (< 15, 15-30 oraz > 30 ha UR), siły ekonomicznej (2-4, 4-8, 8-16, 16-40 i >40 ESU) oraz typu rolniczego (TF1 - uprawy polowe, TF5+6 - zwierzęta w systemie wypasowym, w tym krowy

mleczne, TF7 - zwierzęta ziarnożerne oraz TF8 - mieszane).

WYNIKI BADAŃ

W Tabeli 1. przedstawiono kształtowanie się odpowiedzi dotyczących rozwiązań w opodatkowaniu rolnictwa. Na zbliżonym poziomie odpowiedzi badani rolnicy stwierdzili, że powinien nadal funkcjonować podatek rolny na dotychczasowych zasadach (40,5 proc. wskazań) lub podatek dochodowy i rolny mogą funkcjonować jednocześnie, na podstawie możli-

¹³ Economic Size Unit; 1 ESU = 1200 EURO.

wości wyboru (37,7 proc. wskazań). Za pierwszym wariantem opowiadali się głównie rolnicy z gospodarstw największych obszarowo (44,6 proc. wskazań), najsilniejszych pod względem ekonomicznym (55 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (49 proc.). Natomiast w przypadku drugiej odpowiedzi stwierdzono nieznacznie odmienne zależności, gdyż za tym rozwiązaniem byli głównie rolnicy z gospodarstw najmniejszych obszarowo (43 proc.), o sile ekonomicznej 16-40 ESU (42,9 proc.) oraz o typie rolniczym „uprawy polowe” (52,8 proc.). Można zatem stwierdzić, że obawy rolników związane z ewentualnym wprowadzeniem podatku dochodowego rosły w miarę zwiększania się skali działalności, w związku z posiadanymi zasobami UR. Natomiast zwolennikami zastąpienia podatku rolnego podatkiem dochodowym, z jednoczesną likwidacją podatku dochodowego od działów specjalnych było średnio 11,2 proc. rolników. Zwolennikami takiego rozwiązania byli głównie rolnicy z gospodarstw o powierzchni 15-30 ha UR (13,6 proc.), o sile ekonomicznej 8-16 ESU oraz o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (14,3 proc.). Największa dywersyfikacja w udziale tej odpowiedzi dotyczyła grup gospodarstw rolniczych wydzielonych według kryterium siły ekonomicznej. Zwolennikami tego rozwiązania w najmniejszym stopniu byli rolnicy z gospodarstw o najmniejszej i największej sile ekonomicznej (po 5 proc.). W gospodarstwach wydzielonych według dwóch pozostałych kryteriów nie odnotowano znaczącej dywersyfikacji odpowiedzi w tym zakresie. Właściciele gospodarstw najsilniejszych pod względem ekonomicznym obawiają się zwiększenia obciążenia podatkiem dochodowym w miejsce dotychczasowych nieznacznych obciążeń z tytułu podatku rolnego. Natomiast niski poziom akceptacji tej odpowiedzi przez

rolników z gospodarstw o najniższej sile ekonomicznej wynikać może z faktu komplikacji rozliczeń, jakie będą konieczne przy wprowadzeniu podatku dochodowego. Średnio 8,7 proc. badanych jest zwolennikami obciążenia gospodarstw podatkiem ryczałtowym, obliczonym przez urząd gminy na podstawie szacunkowych dochodów. Zwolennikami tego rozwiązania byli zwłaszcza rolnicy zarządzający gospodarstwami o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (20 proc.) oraz o najniższej sile ekonomicznej (15 proc.). Można stwierdzić, że odpowiedzi te są z jednej strony poszukiwaniem możliwości obniżenia obciążeń podatkowych przy prowadzeniu intensywnej produkcji, z drugiej natomiast - obawą przed zwiększeniem dodatkowych nakładów pracy przy wprowadzeniu podatku dochodowego, nieadekwatnych do prowadzonej skali działalności. Akceptacja dla tej odpowiedzi malała w miarę wzrostu siły ekonomicznej gospodarstwa. W gospodarstwach najsilniejszych pod względem ekonomicznym odpowiedź ta nie wystąpiła.

Zdaniem większości rolników, dotychczasowe obciążenie z tytułu podatku rolnego jest akceptowalne i powinno być utrzymane na dotychczasowym poziomie (średnio 64,2 proc. wskazań) (*Tabela 1.*). Dotyczyło to zwłaszcza gospodarstw najsilniejszych pod względem ekonomicznym (76,2 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (72,5 proc.). W przypadku grup gospodarstw wydzielonych według kryterium powierzchni UR, zróżnicowanie akceptacji tej odpowiedzi było stosunkowo niewielkie (61,8-66,1 proc.). W najmniejszym stopniu akceptację dla tej odpowiedzi wykazali rolnicy z gospodarstw o „mieszanym” typie rolniczym (58,9 proc.). Średnio 17,1 proc. rolników jest zdania, że podatek rolny stanowi niewielkie obciążenie w stosunku do uzyskiwa-

nych dochodów z działalności rolniczej. Tego zdania byli głównie rolnicy z gospodarstw najmniejszych obszarowo (22,5 proc.) oraz z tych o sile ekonomicznej 8-16 ESU (20,3 proc.). Natomiast najmniejszą akceptacją dla tej odpowiedzi charakteryzowali się rolnicy z gospodarstw o największej sile ekonomicznej (9,5 proc.) oraz o typie „uprawy polowe” (10,1 proc.). Natomiast 10,9 proc. badanych rolników było zdania, że obciążenie podatkiem dochodowym jest zbyt wysokie w stosunku do uzyskiwanych dochodów z działalności rolniczej. Dotyczyło to zwłaszcza rolników z gospodarstw o sile ekonomicznej 8-16 ESU (18,8 proc.), natomiast najmniejsza akceptacja dla tej odpowiedzi dotyczyła gospodarstw o sile ekonomicznej 16-40 ESU (2,4 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (3,9 proc.). Nie odnotowano znaczącego zróżnicowania udziału tej odpowiedzi w grupach gospodarstw wydzielonych według kryterium powierzchni UR (8,8-11,7 proc.). Jednocześnie średnio 5,9 proc. rolników było zdania, że obciążenie podatkiem rolnym w relacji do uzyskiwanych dochodów jest uzależnione w większym stopniu od położenia ekonomicznego gospodarstw niż od jakości UR.

Większość badanych rolników jest zdania, że zasadne jest uwzględnianie przy naliczaniu podatku rolnego jedynie jakości UR oraz okręgu podatkowego (56 proc. wskazań) (*Tabela 2.*). Dotyczyło to zwłaszcza gospodarstw o największej powierzchni UR (58,7 proc.), o najniższej i najwyższej sile ekonomicznej (odpowiednio 60,5 proc. i 60 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (59,4 proc.). Przeciwnego zdania byli głównie rolnicy z gospodarstw o powierzchni 15-30 ha UR (47 proc.) oraz o sile ekonomicznej 16-40 ESU (55 proc.), jak również o typie rolniczym „uprawy polowe” (49,2 proc.). Zdaniem rolników, przy naliczaniu

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELE

Tabela 1. Dotychczasowe obciążenia podatkiem rolnym i możliwe kierunki zmian opodatkowania rolnictwa (%).

Źródło: opracowanie własne.

Table 2. Conditions of functioning and acceptance of the proposal to introduce income tax into farm holdings (%).

Source: own work

Wyszczególnienie / Specification		Powierzchnia UR Area of agricultural area			Siła ekonomiczna Economic force					Typ rolniczy Agricultural type				Średnio Average	
		<15	15-30	>30	2-4	4-8	8-16	16-40	>40	TF1	TF5+6	TF7	TF8		
1. Is it legitimate to take into account just the quality of agricultural land and the tax region while accounting agricultural tax?															
1. Czy zasadne jest uwzględnianie przy naliczaniu podatku rolnego jedynie jakości użytków rolnych oraz okręgu podatkowego?															
a) yes	a) tak	56,7	53,0	58,7	60,5	58,7	53,8	45,0	60,0	50,8	56,3	59,4	57,7	56,0	
b) no	b) nie	43,3	47,0	41,3	39,5	41,3	46,2	55,0	40,0	49,2	43,8	40,6	42,3	44,0	
1a) If "no", what should be taken into consideration: / 1a) Jeżeli „nie”, to należałoby dodatkowo uwzględnić:															
a) economic force of the holdings	a) siłę ekonomiczną gospodarstw	20,6	29,0	18,3	23,7	23,9	13,8	35,0	15,0	21,5	20,8	15,6	25,4	22,7	
b) agricultural type of the holding	b) typ rolniczy gospodarstwa	23,7	28,0	28,8	18,4	25,4	29,2	35,0	30,0	35,4	27,1	28,1	22,3	27,0	
c) other answer	c) inna odpowiedź	2,1	2,0	2,9	0,0	1,4	6,2	2,5	0,0	1,5	0,0	3,1	3,1	2,3	
2. How do you assess the proposal to introduce income tax into the polish agriculture? / 2. Jak ocenia Pan/i propozycję wprowadzenia podatku dochodowego do polskiego rolnictwa?															
a) it is a very unfavorable for polish farmers	a) jest to rozwiązanie bardzo niekorzystne dla rolników	27,8	29,2	22,8	24,0	28,0	29,4	14,3	35,5	19,8	41,4	20,5	27,6	26,5	
b) I accept the solution, if reliefs and exemptions are introduced	b) akceptuję to rozwiązanie, pod warunkiem zastosowania ulg i zwolnień podatkowych	23,0	21,2	33,8	26,0	24,2	31,8	21,4	32,3	29,2	19,0	36,4	23,8	26,0	
c) It will help to eliminate "pseudo-farmers", who just own agricultural land but do other activity not connected to agriculture	c) pozwoli na wyeliminowanie „pseudo rolników”, będących tylko właścicielami użytków rolnych, a prowadzących inną działalność pozarolniczą	22,2	20,4	26,9	20,0	25,3	17,6	32,1	16,1	25,0	20,7	22,7	23,2	23,3	
d) It will contribute to increasing social justice within tax charge	d) przyczyni się do zwiększenia sprawiedliwości społecznej w zakresie obciążeń podatkowych	5,6	5,1	2,8	4,0	3,8	7,1	3,6	3,2	2,1	6,9	2,3	6,1	4,4	
e) Income tax is appropriate for large holdings	e) podatek dochodowy jest wskazany dla dużych gospodarstw	21,4	20,4	10,3	26,0	16,1	11,8	25,0	9,7	17,7	10,3	18,2	17,7	17,2	
- with area over (on average in ha. for AA)	- o powierzchni powyżej (średnio w ha UR)	82,9	140,0	185,0	95,9	135,5	108,8	162,0	75,0	157,3	105,0	108,3	125,3	126,1	
f) other answer	f) inna odpowiedź	0,0	3,6	3,4	0,0	2,7	2,4	3,6	3,2	6,3	1,7	0,0	1,7	2,5	
3. Taxing income from agriculture should function on the basis of: / 3. Opodatkowanie dochodów rolniczych powinno funkcjonować na podstawie:															
a) a regulation on income tax from natural persons, as for the sections of special agricultural production	a) ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, podobnie jak działy specjalne produkcji rolniczej	8,3	13,9	12,3	7,7	12,2	13,8	15,0	0,0	11,9	14,6	12,9	10,7	11,6	
b) a regulation on income tax from legal personalities	b) ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych	2,1	1,0	1,9	2,6	0,7	4,6	0,0	0,0	1,5	2,1	3,2	1,5	1,7	
c) a separate regulation, which would take into account a specific character of leading agricultural activity	c) odrębnej ustawy, uwzględniającej specyfikę prowadzenia produkcji rolniczej	87,5	83,2	85,8	87,2	86,3	80,0	82,5	100,0	85,1	81,3	83,9	86,3	85,4	
d) other answer	d) inna odpowiedź	2,1	2,0	0,0	2,6	0,7	1,5	2,5	0,0	1,5	2,1	0,0	1,5	1,3	
4. Should farmers' contribution be increased by paying to Agricultural Social Insurance Fund while introducing income tax in agriculture, treating it later as tax cost?															
4. Czy przy okazji wprowadzania podatku dochodowego w rolnictwie należy także zwiększyć udział rolników w placeniu składek do KRUS, traktując je potem jako koszt podatkowy?															
a) yes	a) tak	40,6	43,9	46,6	50,0	43,4	43,1	43,6	36,8	49,2	41,3	50,0	39,8	43,9	
b) no	b) nie	59,4	56,1	53,4	50,0	56,6	56,9	56,4	63,2	50,8	58,7	50,0	60,2	56,1	

podatku rolnego należy jeszcze dodatkowo uwzględnić siłę ekonomiczną gospodarstw (22,7 proc. wskazań) oraz typ rolniczy prowadzonej produkcji (27 proc.). Za dodatkowym uwzględnieniem siły ekonomicznej byli głównie rolnicy zarządzający gospodarstwami o powierzchni 15-30 ha UR, o sile ekonomicznej 16-40 ESU (35 proc.) oraz o „mieszanym” typie rolniczym (25,4 proc.). Akceptacja dla uwzględnienia przy naliczaniu podatku rolnego typu rolniczego gospodar-

stwa zwiększała się w miarę wzrostu powierzchni UR oraz siły ekonomicznej gospodarstw. Największymi zwolennikami takiego rozwiązania są rolnicy zarządzający gospodarstwami o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (28,1 proc.).

Zdaniem 26,5 proc. rolników, wprowadzenie podatku dochodowego do polskiego rolnictwa będzie bardzo niekorzystne. Opinię taką wyrażali głównie rolnicy z gospodarstw o powierzchni do 30 ha UR

(27,8-29,2 proc. wskazań), najsilniejszych pod względem ekonomicznym (35,5 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (41,4 proc.). Natomiast najmniejszy udział tej odpowiedzi wystąpił w gospodarstwach o typach rolniczych „uprawy polowe” oraz „zwierzęta ziarnożerne” (odpowiednio 19,8 proc. i 20,5 proc.). Oznacza to, że rolnicy z intensywnych gospodarstw jednokierunkowych dostrzegają jednak ewentualne korzyści z tytułu wprowadzenia

podatku dochodowego. Z badanych grup gospodarstw rolniczych najniższą akceptacją dla tej odpowiedzi dotyczyła gospodarstw o sile ekonomicznej 16-40 ESU (14,3 proc.). Wprowadzenie podatku dochodowego w rolnictwie akceptuje średnio 26 proc. rolników, ale pod warunkiem zastosowania ulg i zwolnień podatkowych. Rozwiązanie takie jest w największym stopniu akceptowane przez rolników z gospodarstw o największej powierzchni UR (33,8 proc.), o najwyższej sile ekonomicznej (32,3 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (36,4 proc.). Rolnicy prowadzący działalność o dużej skali i intensywną produkcję dostrzegają zatem pewne korzyści z tytułu wprowadzenia podatku dochodowego. Podatek rolny płać bowiem dotychczas bez względu na to, czy z działalności rolniczej uzyskują dochód, czy też nie. Najniższy poziom akceptacji tej odpowiedzi wystąpił w gospodarstwach o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (19 proc.). Zdaniem 23,3 proc. badanych rolników, wprowadzenie podatku dochodowego w miejsce rolnego przyczyni się w znaczący sposób do wyeliminowania tzw. pseudorolników, będących tylko właścicielami UR, a prowadzących inną działalność pozarolniczą. Odpowiedź taka wystąpiła zwłaszcza w gospodarstwach największych obszarowo (26,9 proc.) oraz o sile ekonomicznej 16-40 ESU (32,1 proc.). Natomiast w przypadku grup gospodarstw wydzielonych według kryterium typu rolniczego nie odnotowano znaczącego zróżnicowania udziału tej odpowiedzi.

Jedynie 4,4 proc. rolników stwierdziło, że wprowadzenie podatku dochodowego przyczyni się do zwiększenia sprawiedliwości społecznej w zakresie obciążeń podatkowych. Natomiast 17,2 proc. rolników jest zdania, że wprowadzenie podatku dochodowego wskazane byłoby w gospodarstwach dużych. Odpowiedź ta

wystąpiła zwłaszcza w przypadku gospodarstw najmniejszych obszarowo (21,4 proc.) oraz o najmniejszej sile ekonomicznej (26 proc.). Taką opinię podzielało także 18,2 proc. rolników prowadzących gospodarstwa rolnicze o typie „zwierzęta ziarnożerne” (18,2 proc.). Natomiast najmniejszą akceptację dla tej odpowiedzi odnotowano w gospodarstwach o największej powierzchni UR oraz o najwyższej sile ekonomicznej (odpowiednio 10,3 proc. i 9,7 proc.), jak również o typie rolniczym najbardziej powiązanym z ziemią rolniczą, tj. „zwierzęta w systemie wypasowym” - 10,3 proc. Zdaniem badanych rolników, powierzchnia UR gospodarstwa, powyżej której uzasadnione jest wprowadzenie podatku dochodowego powinna wynosić średnio około 126 ha UR. Wraz ze wzrostem powierzchni UR zwiększała się również minimalna powierzchnia UR gospodarstw, w których, zdaniem rolników, powinien być wprowadzony podatek dochodowy (z około 83 ha UR do 185 ha UR). W przypadku kryterium siły ekonomicznej gospodarstw nie stwierdzono jednoznacznych zależności pod tym względem. Najmniejsza minimalna powierzchnia gospodarstwa, od której powinien być płacony podatek dochodowy, dotyczyła rolników z gospodarstw najsilniejszych pod względem ekonomicznym (75 ha UR). Natomiast rolnicy prowadzący gospodarstwa o typie „uprawy polowe” za minimalną powierzchnię UR objętą podatkiem dochodowym uznawali około 157 ha UR.

Zdecydowana większość badanych rolników uważa, że opodatkowanie dochodów rolniczych powinno funkcjonować na podstawie odrębnej ustawy, uwzględniającej specyfikę prowadzenia produkcji rolniczej (85,4 proc. wskazań) (*Tabela 2.*). Takiego zdania byli wszyscy rolnicy z gospodarstw o największej sile ekonomicznej. W przypadku pozostałych kryteriów grupowania gospodarstw

nie odnotowano zasadniczego zróżnicowania w tym zakresie - udział tej odpowiedzi kształtował się na stosunkowo zbliżonym poziomie do średniej dla wszystkich badanych rolników. Natomiast za podatkiem dochodowym naliczanym według ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, podobnie jak dla specjalnej produkcji rolniczej, było 11,6 proc. rolników. Dotyczyło to zwłaszcza gospodarstw o sile ekonomicznej 16-40 ESU (15,0 proc.) oraz o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (14,6 proc.). W przypadku kryterium powierzchni UR nie odnotowano między wydzielonymi grupami gospodarstw zasadniczego zróżnicowania pod tym względem. Zwolennikami takiego rozwiązania byli głównie rolnicy zarządzający gospodarstwami o powierzchni 15-30 ha UR (13,9 proc.). Opodatkowanie gospodarstw rolniczych na podstawie ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych byłoby wskazane zdaniem jedynie 1,7 proc. rolników. Większość rolników (56,1 proc.) była przeciwna zwiększeniu udziału rolników w płaceniu składek KRUS, mimo potraktowania ich jako kosztu przy wprowadzeniu podatku dochodowego w gospodarstwach rolniczych. Zwolennikami takiej opinii byli zwłaszcza rolnicy z gospodarstw najsilniejszych pod względem ekonomicznym (63,2 proc.), natomiast akceptacja tej odpowiedzi malała w miarę wzrostu powierzchni UR. W przypadku kryterium typu rolniczego nie odnotowano zasadniczego zróżnicowania pod tym względem. Natomiast zwolennikami zwiększenia udziału rolników w płaceniu składek do KRUS było 43,9 proc. rolników, głównie z gospodarstw największych pod względem powierzchni UR (46,6 proc.) oraz o najniższej sile ekonomicznej i o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (po 50 proc.). Można zatem stwierdzić, że generalnie zwolenników po-

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELE

Tabela 3. Obawy i korzyści z tytułu wprowadzenia podatku dochodowego w gospodarstwach rolniczych (%).

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Fars and advantages connected to introduction of income tax in agricultural holdings (%)

Source: own study

Wyszczególnienie / Specification		Powierzchnia UR Area of agricultural area			Siła ekonomiczna Economic force					Typ rolniczy Agricultural type				Średnio Average
		<15	15-30	>30	2-4	4-8	8-16	16-40	>40	TF1	TF5+6	TF7	TF8	
1. What are, according to you, biggest fars of farmers associated with introduction of income tax?														
1. Jakiek są, Pana/i zdaniem, największe obawy rolników związane z wprowadzeniem podatku dochodowego:														
a) Additional bureaucracy and control by the Inland Revenue	a) dodatkowa biurokracja i kontrole ze strony urzędów skarbowych	38,2	41,5	42,4	40,2	40,3	43,9	44,2	31,4	40,5	47,2	44,1	39,0	40,8
b) Complicated taxation from this area.	b) skomplikowane rozliczenia podatkowe z tego zakresu	17,6	18,8	17,9	20,7	16,8	17,9	19,8	19,6	18,9	18,0	14,7	18,3	18,0
c) Taxation of income will reduce development of agricultural holdings	c) opodatkowanie dochodów ograniczy rozwój gospodarstw rolniczych	12,3	12,9	9,8	9,8	11,9	12,2	12,8	9,8	14,2	12,4	8,8	11,0	11,7
d) Trainings from this area will be needed, which will increase costs of holding	d) konieczne będą szkolenia z tego zakresu, co zwiększy koszty funkcjonowania gospodarstwa	11,8	9,8	10,7	12,2	11,9	7,3	5,8	17,6	8,8	7,9	10,3	11,7	10,8
e) konieczność ciągłej aktualizacji wiedzy z prawa podatkowego	e) konieczność ciągłej aktualizacji wiedzy z prawa podatkowego	19,6	16,1	16,5	17,1	18,1	16,3	16,3	17,6	16,2	14,6	22,1	17,6	17,4
f) other answer	f) inna odpowiedź	0,5	0,9	2,7	0,0	1,0	2,4	1,2	3,9	1,4	0,0	0,0	2,4	1,4
2. Who, according to you, will be disadvantaged to the largest extent due to introduction of income tax from agricultural income:														
2. Kto, Pana/i zdaniem, najbardziej straci na wprowadzeniu podatku dochodowego od dochodów rolniczych:														
a) owners of large agricultural holdings, e.g. over 50 hectares of agricultural areas	a) właściciele dużych gospodarstw rolniczych, np. powyżej 50 ha użytków rolnych	16,5	28,2	27,9	18,6	26,0	31,0	20,0	13,8	17,9	34,0	34,1	22,3	24,6
b) owners of middle - sized area (ca. 10 hectares of agricultural area)	b) właściciele gospodarstw o średniej powierzchni (około 10 ha użytków rolnych)	20,0	20,6	14,0	14,0	20,1	16,7	20,0	13,8	21,4	20,8	22,0	13,9	17,9
c) owners of small agricultural holdings with low income	c) właściciele małych gospodarstw rolniczych, uzyskujących niskie dochody	38,3	22,9	14,0	44,2	24,9	23,8	12,0	17,2	26,2	15,1	17,1	27,1	24,6
d) farmers having intensive agricultural production, using products for production in larger extent, e.g. factory farming, vegetable growing	d) rolnicy prowadzący intensywną produkcję rolniczą, wykorzystujący w szerszym zakresie środki do produkcji z zakupu, np. tucz przemysłowy, uprawa warzyw	13,0	13,0	17,8	7,0	11,8	15,5	26,0	20,7	13,1	15,1	12,2	16,3	14,7
e) owners of holdings which are directed into animal production, mostly based on purchase fodder	e) właściciele gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą, głównie w oparciu o paszę z zakupu	7,8	8,4	17,8	7,0	9,5	9,5	16,0	27,6	11,9	9,4	14,6	12,7	11,5
f) other answer	f) inna odpowiedź	4,3	6,9	8,5	9,3	7,7	3,6	6,0	6,9	9,5	5,7	0,0	7,8	6,7

tencjalnych zmian w udziale rolników w płatnościach z tytułu KRUS jest stosunkowo dużo. Można przypuszczać, że wprowadzenie korzystnych rozwiązań podatkowych w tym zakresie zwiększyłoby akceptację przez rolników wyższych wpłat składek do KRUS.

W przypadku wprowadzenia podatku dochodowego w gospodarstwach rolnicy najbardziej obawiają się dodatkowej biurokracji i kontroli ze strony urzędów skarbowych (40,8 proc. wskazań) (Tabela 3.). Akceptacja tej odpowiedzi zwiększała się w miarę wzrostu powierzchni UR go-

sodarstwa, jak również w przypadku grup gospodarstw o sile ekonomicznej do 40 ESU. W gospodarstwach o najwyższej sile ekonomicznej obawa z tego tytułu była dużo niższa (31,4 proc.), najniższa ze wszystkich analizowanych grup gospodarstw. Z wydzielonych kryteriów grupowania gospodarstw najwyższy poziom akceptacji dla tej odpowiedzi dotyczył tych o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym” (47,2 proc.). Rolnicy zwrócili także uwagę na problem skomplikowanych rozliczeń podatkowych (18 proc.) oraz konieczność ciągłej aktualizacji wiedzy z prawa podatkowego

(17,4 proc.). Pierwszego problemu najbardziej obawiali się rolnicy zarządzający gospodarstwami o powierzchni 15-30 ha UR (18,8 proc.), o najmniejszej sile ekonomicznej (20,7 proc.) i o typie rolniczym „uprawy polowe” (18,9 proc.). W najmniejszym stopniu problem ten dotyczył gospodarstw o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (14,7 proc.). Problem aktualizacji wiedzy z prawa podatkowego dotyczył głównie rolników z gospodarstw o najmniejszej powierzchni UR (19,6 proc.), jak również tych o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” (22,1 proc.). W przypadku kryte-

rium siły ekonomicznej nie odnotowano między wydzielonymi grupami gospodarstw zasadniczych zależności, przy czym większe obawy mieli rolnicy z gospodarstw o mniejszej sile ekonomicznej. Zdaniem 11,7 proc. rolników, opodatkowanie dochodów ograniczy rozwój gospodarstw, a 10,8 proc. z nich uważa, że konieczne będą szkolenia, co zwiększy koszty funkcjonowania. Wyższych kosztów związanych z wprowadzeniem podatku dochodowego obawiają się przede wszystkim rolnicy z gospodarstw najmniejszych obszarowo oraz najsłabszych pod względem ekonomicznym. Natomiast w największym stopniu do ograniczenia rozwoju gospodarstw podatek dochodowy przyczyni się zdaniem rolników zarządzających gospodarstwami o typie rolniczym „uprawy polowe” (14,2 proc.).

Opinie rolników, dotyczące potencjalnych niekorzyści z tytułu wprowadzenia podatku dochodowego były stosunkowo zdywersyfikowane. Zdaniem rolników, na wprowadzeniu podatku dochodowego od dochodów rolniczych stracą głównie zarówno właściciele dużych gospodarstw rolniczych (np. powyżej 50 ha UR), jak również małych, uzyskujących niskie dochody (po 24,6 proc. wskazań). W przypadku małych gospodarstw opinia taka nie jest do końca uzasadniona, z wyjątkiem sytuacji, gdy prowadzą one intensywną działalność, w niewielkim stopniu powiązaną z powierzchnią UR. Opinia o niekorzystnym wpływie zmian podatkowych na gospodarstwa duże dotyczyła głównie rolników z grupy obszarowej 15-30 ha UR oraz o sile ekonomicznej 8-16 ESU (31 proc.). W przypadku kryterium typu rolniczego gospodarstw, widoczna była dominacja tej odpowiedzi w tych o typie „zwierzęta w systemie wypasowym” oraz „zwierzęta ziarnożerne” (około 34 proc.). Natomiast o niekorzystnym wpływie podatku dochodowego na gospodar-

stwa małe, uzyskujące niskie dochody najbardziej przekonani byli właściciele gospodarstw najmniejszych obszarowo (38,3 proc.), o najniższej sile ekonomicznej (44,2 proc.) oraz o typach „uprawy polowe” i „mieszanym” (26-27 proc.). Zdaniem 17,9 proc. rolników, na wprowadzeniu podatku dochodowego stracą głównie właściciele gospodarstw o średniej powierzchni oraz prowadzący intensywną produkcję, wykorzystujący w szerszym zakresie środki do produkcji z zakupu (14,7 proc.). Jednocześnie 11,5 proc. z nich uważa, że wprowadzenie podatku dochodowego w rolnictwie przyczyni się do pogorszenia sytuacji tych, których gospodarstwa są ukierunkowane na produkcję zwierzęcą, prowadzoną głównie w oparciu o pasze z zakupu.

WNIOSKI

W opracowaniu przedstawiono opinie rolników dotyczące uwarunkowań wprowadzenia podatku dochodowego w miejsce dotychczasowego podatku rolnego. Na podstawie przeprowadzonych analiz sformułowano następujące wnioski:

1. Obecne obciążenie podatkiem rolnym rolnicy oceniają jako niskie, na akceptowalnym przez nich poziomie. W związku z tym opowiadają się za pozostawieniem funkcjonowania podatku rolnego na dotychczasowych zasadach (około 41 proc.), co dotyczy głównie gospodarstw największych obszarowo oraz najsilniejszych pod względem ekonomicznym. Należy mieć jednak na uwadze, że znacząca część z nich (około 38 proc.) uważa, że podatek ten powinien funkcjonować równocześnie z podatkiem dochodowym na zasadzie możliwości wyboru. Zwolennicy zastąpienia podatku rolnego podatkiem dochodowym stanowili jedynie około 11 proc. badanych. Rolnicy nie mają jednoznacznego roz-
zeznania, kto najbardziej może stracić

na wprowadzeniu podatku dochodowego. Na jednakowym poziomie odpowiedzi rolnicy stwierdzili, że najbardziej stracą zarówno właściciele gospodarstw największych, jak i najmniejszych obszarowo. Oznacza to, że ewentualna propozycja wprowadzenia podatku dochodowego w gospodarstwach indywidualnych powinna być poprzedzona akcją informacyjną (np. poprzez szkolenia), w celu przedstawienia konsekwencji zmian w tym zakresie. Największe obawy rolników z tytułu wprowadzenia podatku dochodowego dotyczą głównie dodatkowej biurokracji i kontroli ze strony urzędów skarbowych, jak również konieczności ciągłej aktualizacji wiedzy z prawa podatkowego.

2. Znacząca część rolników uważa, że przy wymiarze podatku rolnego, poza jakością UR i okręgiem podatkowym, należy uwzględnić jeszcze siłę ekonomiczną gospodarstwa i typ rolniczy. Przy intensywniej produkcji, w mniejszym stopniu związanej z UR (np. tucz trzody chlewnej, tucz brojlerów) dotychczasowy sposób naliczania podatku rolnego nie uwzględnia potencjalnych różnic dochodowych między gospodarstwami. Ocena przez rolników propozycji wprowadzenia podatku dochodowego nie jest jednoznaczna. Około 27 proc. z nich określiło takie rozwiązanie jako bardzo niekorzystne dla rolników, ale jednocześnie bardzo zbliżona ich część akceptuje podatek dochodowy, pod warunkiem zastosowania ulg i zwolnień podatkowych. Zdaniem zdecydowanej większości rolników, podatek dochodowy powinien funkcjonować na podstawie odrębnej ustawy, uwzględniającej specyfikę prowadzenia produkcji rolniczej. Przy tej okazji znacząca część rolników (około 44 proc.) byłaby za zwiększeniem płacenia składek do KRUS, pod warunkiem uznania ich za koszt podatkowy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Brzeziński B., 1996: *Prawo podatkowe zarys wykładu*. Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń.
2. Dziemianowicz R., 2007: *Opodatkowanie jako forma wsparcia rolnictwa. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, Nr 2, Warszawa.
3. Gomułowicz A., Małecki J., 2006: *Podatki i prawo podatkowe*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
3. Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z., 2004: *Rachunkowość rolnicza*. Wydawnictwo Difin, Warszawa.
4. Ustawa o podatku rolnym z dnia 15 listopada 1984 r., Dz. U. z 1993 r., nr 94, poz. 431.
5. Ustawa o zmianie ustawy o podatku rolnym z dnia 10 października 2002 r., Dz. U. z 2002 r., Nr 200, poz. 1680.
6. Wasilewski M., Gruzziel K., 2007: *Podatek dochodowy w opiniach rolników. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, Nr 2, Warszawa.
7. Wasilewski M., Gruzziel K., 2008: *Podatek dochodowy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych - koncepcja i skutki*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1., Warszawa

CONDITIONS OF THE INTRODUCTION OF INCOME TAX FOR THE INDIVIDUAL HOLDINGS, IN THE OPINION OF FARMERS¹

INTRODUCTION

Agricultural tax was introduced to the Polish tax system by the act on agricultural tax². All of the agricultural areas (AA's) and the lands with trees and bushes on AA's, regardless of their surface, location, or profitability shall be taxed. The criteria for an agricultural tax assessment were: the area taxable land, the type and quality of the AA's, hectare standards demonstrating the utility value of land including a differential rent, the location of the holding in one of four tax districts, tax rates and the fixed incentives and tax exemptions. Agricultural taxpayers may be natural persons, legal and organizational units which do not have legal personality and the companies without legal personality. Starting from 1st January 2007 this category was extended to tenants of agricultural lands, if those lands were leased on the basis of an agreement concluded pursuant to

the provisions for obtaining structural pensions.

The amount of the agricultural tax base depends on the type of AA's forming the holding. The agricultural tax does not directly take into account differences in the profitability of the individual farms. AA's have been statutory divided into arable lands, meadows and pastures, and the municipalities were assigned to the individual tax districts. The basis of taxation for agricultural lands constitute the amount of conversion hectares, which are specific unit of the area of agricultural holdings, introduced to include the differences in farms profitability and reflecting the potential of income from agricultural lands³. The agricultural tax while applying the social criterion is accounted to a group of property taxes because of its design and size associates primarily with the concept and characteristics of the agricultural holding, and not with the characteristics of the taxpayer (farmer)⁴. Agricultural tax is the main tax expense for agricultural holdings,

which are paid on behalf of the municipalities, where the located lands are the base of taxation.

1st January 2003, started the most important changes in the agricultural tax⁵, when the scope of the tax changed (the system of reliefs and tax exemptions was extended) and the amount of tax for agricultural lands, which were forming the farm and were situated outside the farm, diversified. Despite the made amendments we cannot yet talk about equal and fair treatment of all taxpayers. Legal arrangements in respect to the construction of the agricultural tax have some disadvantages, because this taxation model is also used by people not engaged in agricultural activities, but acquiring land for speculation purposes and benefiting from the preferences provided for farmers (e.g. aid from the EU). Therefore, it seems reasonable to abolish the separate taxation for farmers and to place them under the general principles of taxation (VAT, income tax and property tax), which does not necessarily has

¹ Scientific work financed from funds for science in the years 2008-2011 as research project no. NN113 032535

² Agricultural Tax Act from 15th November 1984, Journal of Laws of 1993, no 94 item 431

³ Brzeziński B., 1996: *Prawo podatkowe zarys wykładu*. Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń, s. 142.

⁴ Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z., 2004: *Rachunkowość rolnicza*.

Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 198-199.

⁵ Law amending the law on agricultural tax from 10th October 2002, Journal of Laws 2002, no. 200, item 1680

to mean an increase of the tax burden for this social group⁶.

In highly developed countries of the European Union (EU) agriculture is taxed equally with the other sectors of the economy. Often, however, the subjects of taxation (i.e., people who are obligated to tax) are treated differently. Special treatment for agriculture is due to the specificity of agricultural production and its dependence on the natural-climate factors. According to the recommendations of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the abandonment of collection of the potential revenues as a result of application of special tax arrangements is treated as a subsidy to support the agriculture⁷. In the mid-1990s new proposals regarding the taxation of agriculture were reported, i.e. introduction of property tax from land and income tax from the agricultural income⁸. Proposed tax solutions aimed at i.a. increasing the effectiveness of the implementation of fiscal functions. The influences from the agricultural tax in Poland are on average only about 3-5% of the income of their own municipalities, and the relationship of that tax and the income from family agricultural holding is at 2-4%. Based on previous preliminary studies it has been found i.a. that farmers often prefer the functioning of the agriculture taxation on the present rules and they would be willing to accept the introduction of the income tax, provided that it does not significantly increase

the amount of tax burden⁹. It was found that the agricultural type and the surface of the AA's, fundamentally distinguish the relationship between the existing agricultural tax burden on households, and possible income tax. The greatest benefit from the introduction of income tax will refer to farmers with multidirectional holdings, especially from the smaller area groups. In turn, the one-way holdings, with the animal farm types, experienced different dependencies in the range of analyzed taxation relationship¹⁰.

THE PURPOSE AND METHODS OF RESEARCH

The aim of this paper is to determine the opinions of farmers on the circumstances of the introduction of taxation of agriculture income, in place of the existing agricultural tax. Main attention will be paid to the farmer's opinion about the current functioning of the agricultural tax, the determination of concerns about future income taxes, and the future functioning rules of this tax.

Studies were conducted in individual farms freights, covered by the system of collection and utilization of the farm accountancy data on FADN (Farm Accountancy Data Network) agricultural holdings and cooperation with the Institute of Economics of Agriculture and Food Economy - National Research Institute (IAFE-NRI). PL FADN sample in Poland has a population of about 11, 5 thousand

holdings selected according to the criterion of the Standard Gross Margin¹¹. Collected data are representative of the approximately 745 000 commodity agricultural holdings, located in the four regions of PL FADN. Selected research objects play an essential part in creating the added value in agriculture.

In order to determine the opinion of farmers on the introduction of the income tax in agriculture, in 2010 they were interviewed using a questionnaire. Selection of holdings for the study was random and it concerned 302 farms from across Poland. The collection of agricultural holdings were chosen from a sample of individual farms participating in the PL FADN system, for which the published standard results had been calculated in 2008 and which in 2010 were still participating in PL FADN. The selection of agricultural holdings was based on the method of random-based adjustments, which stemmed from the knowledge of the PL FADN sample. In determining the structure of the sample the method of proportional farm selection has been used. The studied holdings population was divided into two groups, bearing in mind the type of agricultural production of plants and animals, by specifying two layers (1/5/6/7/8 and 2/3/4) [Note: 12]¹². In the framework of specific data layers it was decided to test different criterion of grouping farms: according to the total surface of AA's for the types of most crop production, and for most livestock production-by the economic power (ESU)¹³. Due to

⁶ Gomulowicz A., Malecki J., 2006: Podatki i prawo podatkowe. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa, 533-535.

⁷ Dziemianowicz R., 2007: Opodatkowanie jako forma wsparcia rolnictwa. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, no. 2, Warszawa, p. 42

⁸ Podstawka M.: Opodatkowanie rolnictwa i perspektywy jego zmian w Polsce. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1995, p. 104.

⁹ Wasilewski M., Gruziel K., 2007: Podatek dochodowy w opiniach rolników. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2, Warszawa, s. 131-132.

¹⁰ Wasilewski M., Gruziel K., 2008: Podatek dochodowy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych - koncepcja i skutki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1, s. 76-77.

¹¹ Standard gross margin is the excess of the value of the agricultural activity over the value of direct costs, in the terms of production average for every region.

¹² Agricultural types: 1 - field crops, 2 - horticultural crops, 3 - vineyards, 4 - permanent crops, 5 - dairy cows, 6 - animals fed in the grazing system, 7 - granivore animals, 8 - mixed.

¹³ Economic Size Unit; 1 ESU = 1200 EURO

the small numbers of classification in groups according to the criterion of AA's and ESU, in the types of agricultural holdings 1/4/6/7/8 the area groups of 0-5 ha of AA's and 5-10 ha of AA's were combined in one, while in the layer of the animal type production of the 2/3/5 groups of the economic 2-4 ESU with 4 to 8 ESU and 40-100 ESU with over 100 ESU were combined.

In the conducted analysis of the research results, carried out using a questionnaire interview, agricultural holdings were grouped according to three criteria, i.e. AA's surface (< 15, 15-30 and > 30 ha of AA's), economic power (2-4, 4-8, 8-16, 16-40 and > 40 ESU) and the type of farming (TF1 - field crops, TF5 + 6 - grazing animals, including dairy cows, TF7 - granivore animals and TF8 - mixed).

THE RESULTS:

Table 1 shows how the responses about solutions in the taxation of agriculture were forming. At a similar level of responses the surveyed farmers stated, that the agricultural tax should continue to function as usual (40.5% indications) or that the income tax and agricultural tax can operate at the same time on the basis of choice (37.7% indications). The first variant favored mainly farmers with territorially the largest holdings (44.6% indications), the strongest in economic terms (55%) and with the agricultural-type "animals in grazing system" (49%). However, in the case of the second response the dependencies that were found were slightly different, because behind this solution were mainly farmers with territorially the smallest holdings (43%), the one with the economic strength of 16 to 40 ESU (42.9%), and the one with the agricultural-type "field crops" (52.8%). It can therefore be concluded that the concerns of the farmers related to the possible introduction of the in-

come tax were rising with the increasing scale of activities, in connection with the owned agricultural area. However, in favor of the replacement of the agricultural tax to income tax, with the simultaneous decommissioning of the income tax from the special sectors was an average of 11,2% of farmers. In favor of such a solution were mainly farmers with holdings with the size of an agricultural area of 15-30 ha (13.6%), the economic strength of 8 to 16 ESU and agricultural-type "granivore animals" (14.3%). The greatest diversification in the share of this response concerned to the groups of agricultural holdings, distinguished by the criterion of the economic strength. In favor of this solution in the smallest degree were farmers from agricultural holdings with the lowest and the highest economic strength (5%). In the farms distinguished by two other criteria there was no significant diversification of the response in this area. The owners of economically the strongest holdings are afraid of the increase of the income tax burden, in place of existing minor agricultural tax burden. However, the low level of acceptance of this response by the farmers from the holdings with the lowest economic strength can result from complications of settlements, which will be necessary for introduction of the income tax. Average 8.7% of respondents are in favor of lump sum tax burden of holdings, calculated by the office of the municipality which is basing on the estimated income.

Supporters of this solution were especially farmers managing the holdings of agricultural-type "granivore animals" (20%) and the lowest economic power (15%). It can be concluded that these responses are, on the one hand, seeking the possibilities for reducing the tax burden while carrying out intensive production, on the other while-concern before the increase of additional workload with the introduction of income tax, inadequate to

the scale of conducted operations. Acceptance for this response decreased with the increase of economic strength of the farm. On farms economically the strongest, this response has not occurred.

According to most farmers, the previous load from the agricultural tax is acceptable and should be maintained at its current level (approximately 64.2% of responses) (Table 1). This concerned especially to the holdings economically the strongest (76.2%) and the to the one with agricultural-type "animals in grazing system" (72.5%). For groups of households separated by the criterion of the agricultural area, differences in acceptance of this response was relatively small (61,8-66,1%) Least of all, the acceptance for this response showed farmers with holdings of "mixed" agricultural type (58,9%). On average, 17.1% of farmers is of the opinion, that the agricultural tax constitutes a slight burden in relation to the income derived from agricultural activities. This was mostly the opinion of the farmers with the smallest agricultural area (22,5%) and those with the average economic strength 8-16 ESU (20,3%). Farmers from holdings with the greatest economic strength (9,5%) and the "field crop" type (10,1%), were in turn characterized by the lowest acceptance for this answer. However, 10,9% of farmers surveyed, believed that the income tax burden is too high, in relation to their income from agricultural activities. This concerned especially to the farmers from the holdings with economic strength of 8-16 ESU (18,8%), while the lowest acceptance for this answer concerned to the holdings with the economic strength of 16-40 ESU (2,4%) and the agricultural-type "animals in grazing system" (3,9%). There were no significant variation in the share of this response in groups of holdings which were diversified according to the criterion of agricultural size of the

area (8,8-11,7%). At the same time an average of 5.9% of the farmers were of the opinion that the agricultural tax burden, in relation to their income, depends in a greater extent on the economic position of the holding, rather than the quality of AA's.

Most of the surveyed farmers is of the opinion that it is reasonable to take into account, while calculating the agricultural tax, only the quality of AA's and the tax district (56% of responses) (Table 2). This concerned especially of the holdings with the largest agricultural area (58.7%), with the lowest and highest economic strength (respectively 60.5% and 60%) and the agricultural-type "granivore animals" (59.4%). The opposite view had mostly farmers from holdings with an agricultural area of 15-30 ha (47%), and the economic strength of 16-40 ESU (55%) as well as the one with the agricultural-type, "field crops" (49.2%). According to farmers, the agricultural tax assessment should additionally take into account the economic strength of the holdings (22.7% indications) and the agricultural type of carried out production (27%). For additional taking into account the economic strength, were mainly farmers managing the holdings with an agricultural area of 15-30 ha, the economic strength of ESU 16-40 (35%) and the one with the "mixed" agricultural-type (25.4%). Acceptance to take into account, while calculating agricultural tax, agricultural-type of holdings increased with the growth of agricultural area size and the economic strength of the holdings. The biggest supporters of this kind of solution are the farmers managing the holdings with the agricultural-type "granivore animals" (28.1%).

According to 26.5% of the farmers, the introduction of income tax to the Polish agriculture will be very unfavorable. Such an opinion was expressed mainly by the farmers from the holdings up to 30 ha of agricultural area

(27,8-29,2% of responses), economically the strongest (35.5%) and by the one with the agricultural-type "animals in the grazing system" (41.4%). The lowest part of this response occurred in the types of agricultural holdings "field crops" and "granivore animals" (respectively 19.8% and 20.5%). This means that the farmers from the intense one-way holdings can actually see some possible benefits from the introduction of income tax. From all the surveyed agricultural farm groups, the lowest acceptance for this answer concerned to the holdings with the economic strength of 16-40 ESU (14.3%). The introduction of income tax in agriculture accepts an average of 26% of the farmers, but only on condition that the tax reliefs and exemptions will be used.

Such solution is acceptable to the largest extent by farmers from the largest area of arable lands (33,8%), who have the largest economic force (32,3%) and of the agricultural type "granivore animals" (36,4%). Farmers who lead agricultural activity on a large scale and intensive production, can probably see advantages of introducing income tax. Agricultural taxes paid no matter whether there is income or not. The lowest level of acceptance of this answer was in holdings in the agricultural type of „animals of the pasture system" (19%). According to 23,3% questioned farmers, introduction of income tax in place of the agricultural tax will lead to eliminating to a large extent so called pseudo-farmers, who are only owners of arable lands, but lead other, not agricultural activity. Such answer was given especially in the largest holdings when it come to their area (26,9%) and economic force-40 ESU (32,1%). In case of group of holdings grouped according to agricultural type, none substantial difference in this answer was noted.

Only 4,4% of the farmers stated that introduction of income tax will

contribute to increasing social justice within tax charge. 17,2% of farmers think that introduction of income tax would be advisable in large holdings. The answer was given especially in the smallest holdings when it comes to the area (21,4%) and with the smallest economic force (26%). This opinion was shared by 18,2% of farmers leading agricultural activity of the type „granivore animals" (18,2%). The lowest acceptance for this answer was noted in the largest area of arable lands and with the largest economic force (10,3% and 9,7%, accordingly), as well as of agricultural type mostly associated with the agricultural area, i.e. "animals in the pasture system"- 10,3%. According to the questioned farmers, the arable land of the holding, above which it is advisable to introduce income tax should be around 126 hectares of arable land. Together with the increase of the area of arable land, also the minimum area of arable land got larger in the holdings, in which according to the farmers the income tax should be introduced (from about 83 hectares of arable land to 185 hectares of arable land UR). In case of economic force criterion, none unequivocal relation was found. The smallest minimum holding area, starting from which the income tax should be paid, concerned farmers from the economically strongest holdings (75,0 hectares of arable land). Farmers conducting holdings of the type: „field cultivation", as the minimal area of arable land to be covered by the income tax, regarded about 157 hectares of arable land.

A vast majority of the questioned farmers think, that taxation of agricultural income should function on the basis of a separate regulation, which would take into account the specific character of agricultural activity (85,4% indicated that) (Table 2.). Such an opinion was shared by the farmers from the holdings of the strongest economic force. In case of other criteria of group-

ing holdings, no significant difference was noted - the part of the answer was on a similar level to the one for average farmers. 11,6% of farmers were in favor of income tax, calculated on the basis of a regulation on income tax from natural persons, such as special departments of agricultural production. It concerned mostly holding of a significant economic strength 16-40 ESU (15,0%) and of the agricultural type „system of pasturage animals” (14,6%). In case of arable land criterion, no difference between the groups was noted. In favor of this solution were mostly farmers managing holdings of area 15-30 hectares of arable land (13,9%). Taxation of agricultural holdings on the basis of income tax from legal entity regulation was only indicated by 1,7% farmers. The majority of farmers (56,1%) were against increasing the share of agriculture workers by paying Agricultural Social Insurance Fund shares, even though the cost might be treated as a cost of introducing income tax in agricultural holdings. Especially farmers from the economically strongest holdings were in favor of this opinion (63,2%), and the acceptance of this answer was getting smaller in relation to the increase of the area of the arable land. In case of agricultural criterion, no substantial difference was noted. In favor for increasing farmers' share in paying Agricultural Social Insurance Fund were 43,9% of farmers, mainly from the largest holdings as far as arable land is concerned and from the least strong economic Power and agricultural type of „animals in the pasture system” (50% each). Therefore, it can be stated, that generally there are quite a lot of people who are in favor of changes in farmers' share in paying Agricultural Social Insurance Fund. It might be supposed that introduction of profitable tax solutions would increase farmers' acceptance of higher contributions that need to be paid for the Agricultural Social Insurance Fund.

In case of introduction income tax in holdings, farmers' mostly fear additional bureaucracy and control from the Inland Revenue. (40,8% indication) (Table 3.). Acceptance of this answer was higher with larger area of arable land, as well as for holdings with economic force up to 40 ESU. In holdings of the largest economic force, the fear caused by this factor was much lower. (31,4%), najniższa z wszystkich analizowanych grup gospodarstw. From the criteria of the holdings grouping, the highest level of acceptance was for the agricultural type „animals in pasture system” (47,2%). Farmers also took into consideration the problem of complicated tax accounting (18%) and the necessity of constant updating their knowledge on tax law (17,4%). The first problem was mostly feared by farmers managing holdings of area 15-30 hectares of arable land (18,8%), of the least economic force (20,7%) and of the agricultural type “field cultivation” (18,9%). To the least extent the problem concerned holdings of the “granivore animals” (14,7%). The problem of updating knowledge on tax law mainly concerned farmers from the smallest holdings (arable land) (19,6%), and those from the agricultural type “granivore animals” (22,1%). When it comes to the criterion of economic force, no significant relation was noted among the groups, although bigger fear concerned farmers from lower economic force. According to 11,7% of farmers, taxation will limit development of the holdings and 10,8% of them think that trainings from this field will be necessary, which will increase the costs. Mostly farmers from smallest holdings and from holdings which are economically weakest holdings fear higher costs. To the largest extent income tax will contribute to limitation of development according to farmers managing holding of the „field cultivation” type (14,2%).

Farmers' opinions concerning potential disadvantages of introducing income tax were quite diversified. According to the farmers, due to introduction of income tax both owners of large holdings (eg. larger than 50 hectares of arable land), as well as the small ones, which generate low income (24,6% indications each). In case of small holdings the opinion is not justified, except for the situation when they conduct an intensive activity, not much associated with the area of the arable land. The opinion of the unfavorable influence of tax changes on large holdings concerned mostly farmers from the area group of 15-30 hectares of arable land and of economic force 8-16 ESU (31%). In case of the agricultural type criterion, there was a visible dominance of the answer in the “animals in the pasture system” group and in “granulose animals” (about 34%). On the other hand, owners of the smallest holdings (38,3%), and with lowest economic force (44,2%), as well as of the “field cultivation” type and “mixed” (26-27%) were convinced of a negative influence of the tax introduction on small holdings. According to 17,9% farmers, due to the introduction of income tax mostly owners of middle-sized holdings who conduct intensive production, using to a larger extent purchase products (14,7%) will be the most disadvantaged. At the same time, 11,5% of them think, that introduction of income tax in the agriculture will contribute to worsening the situation of these, whose holdings are directed into animal production, conducted mainly on the basis of purchased fodder.

CONCLUSIONS

In this article farmers' opinions were presented on conditions of introducing income tax in place of agricultural tax. Based on the conducted

analysis, the following conclusions were drawn:

1. Currently the tax charge is assessed by the farmers as low, on a level which is by them acceptable. They are for maintaining the agricultural tax on the conditions that have been in force so far (about 41%), which mainly concerns the largest holdings when it comes to their area and the strongest when it comes to economic force. One should however bear in mind

that a substantial part of them (about 38%) think, that the tax should function together with the income tax, depending on individual choice. Those in favor of replacing agricultural tax with income tax accounted for as little as 11% of the questioned. Farmers do not have an unequivocal recognition, who might be the most disadvantaged due to the introduction of income tax. On a similar level the farmers stated, however, that the most disadvantage will be owners of the largest holdings, as well as the smallest ones. This means that a potential proposal to introduce income tax in the individual holdings should be preceded with information action (e.g. through trainings), in order to make a change in this area. The biggest fears are associated mostly with bureaucracy and control by Inland

Revenue, as well as constant updating one's knowledge on tax law.

2. A substantial part of the farmers think, that with the amount of the agricultural tax, next to the size of the arable land and tax region, also economic force should be included and agricultural type. By intensive production, which is connected to a lesser extend to the arable land (e.g. swine breeding, broiler breeding) the tax accounting method used so far does not take into consideration potential differences in the income between the holdings. Farmers' assessment is not unequivocal. About 27 per cent of them have defined this solution as a very disadvantageous one for the farmers, but also a very similar number of them accepts the income tax on the condition that reliefs and exemptions will be introduced. According to the majority of farmers, income tax should be in force on the basis of a separate regulation, which would provide for the specific characteristic of the agricultural production. A significant part of the farmers (about 44%) would be in favor of increasing contributions paid to Agricultural Social Insurance Fund, as long as it would be recognized as tax cost.

REFERENCES:

1. Brzeziński B., 1996: Prawo podatkowe zarys wykładu. Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń.
2. Dziemianowicz R., 2007: Opodatkowanie jako forma wsparcia rolnictwa. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2, Warszawa.
3. Gomułowicz A., Małecki J., 2006: Podatki i prawo podatkowe. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
3. Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z., 2004: Rachunkowość rolnicza. Wydawnictwo Difin, Warszawa.
4. Ustawa o podatku rolnym z dnia z dnia 15 listopada 1984 r., Dz. U. z 1993 r., nr 94, poz. 431.
5. Ustawa o zmianie ustawy o podatku rolnym z dnia 10 października 2002 r., Dz. U. z 2002 r., Nr 200, poz.1680.
6. Wasilewski M., Gruziel K., 2007: Podatek dochodowy w opiniach rolników. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2, Warszawa.
7. Wasilewski M., Gruziel K., 2008: Podatek dochodowy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych - koncepcja i skutki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1.

POTENCJALNE KIERUNKI ROZWOJU GOSPODARSTW RODZINNYCH W AKTUALNEJ SYTUACJI RYNKOWEJ

Dr Władysław Łukasik

AGENCJA RYNKU ROLNEGO

AGRICULTURAL MARKET AGENCY

W minionych dwóch dekadach sektor rolno-żywnościowy w Polsce został poddany głębokim przeobrażeniom. Szczególnie istotne zmiany miały miejsce w otoczeniu rolnictwa, co było związane z przejściem od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki wolnorynkowej. Zastąpienie gospodarki niedoboru (rynek producenta) gospodarką z nadwyżkami podaży produktów rolno-spożywczych (rynek konsumenta) miało charakter fundamentalny, wzmocniony otwarciem rynku w skali międzynarodowej. Skutkowało to gwałtownym wzrostem znikomej dotąd konkurencji zewnętrznej. Polskie rolnictwo, przetwórstwo rolno-spożywcze i handel zagraniczny produktami rolnymi zostały objęte nowymi zasadami polityki gospodarczej określonymi przez Wspólną Politykę Rolną. Rynek krajowy stał się częścią jednolitego rynku Unii Europejskiej. We wszystkich ogniwach łańcucha żywnościowego nastąpiły wielokierunkowe przekształcenia (własnościowe, strukturalne, technologiczne, itp.) mające na celu dostosowanie się do nowych warunków. Ewolucja zwyczajów żywieniowych wywołuje zmiany w strukturze popytu, które muszą być uwzględniane w ofercie producentów i handlowców. Analizy rynkowe i podejmowanie decyzji biznesowych (w szczególności tych dotyczących zbytu produktów)

stały się bardziej skomplikowane. Można jednak stwierdzić, że polskie rolnictwo i przetwórstwo dobrze poradziły sobie z dostosowaniem się do funkcjonowania według nowych zasad. Nie oznacza to jednak końca wysiłków i możliwości spoczęcia na laurach. Dynamiczne zmiany na rynkach rolnych, a także coraz większa złożoność czynników ekonomicznych i przyrodniczych wpływających na te rynki powodują, że stale trzeba reagować na coraz to nowe wyzwania.

Rynki rolne podlegają coraz większej globalizacji - na sytuację na tych rynkach wpływ wywiera sieć powiązań w skali światowej, ze wszystkimi tego pozytywnymi i negatywnymi skutkami.

Za główne przyczyny globalizacji uważa się liberalizację wymiany handlowej oraz rozwój transportu i komunikacji [6]. Proces ten nie przebiega w jednakowym tempie we wszystkich ogniwach agrobiznesu. Najwyższy poziom globalizacji osiągają jego skrajne ogniwa, tj. wytwarzanie środków produkcji i handlu żywnością, a także przetwórstwo rolno-spożywcze. W mniejszym natomiast stopniu globalizacji podlega samo rolnictwo. Nie oznacza to jednak, że procesy te nie mają tutaj wpływu - **nawet małe gospodarstwa rolne mają do czynienia z firmami należącymi do globalnego agrobiznesu i są od**

nich w coraz większym stopniu uzależnione. We wszystkich obszarach związanych z gospodarką żywnościową (od zaopatrzenia w środki produkcji poprzez wytwarzanie surowców rolnych i produkcję żywności, aż po handel żywnością) rośnie znaczenie korporacji transnarodowych. Są one skoncentrowane organizacyjnie i narzucają swoje standardy technologiczne i jakościowe. Rolnictwo unijne, a zatem również rolnictwo każdego z krajów członkowskich UE, funkcjonuje na rynkach coraz bardziej uzależnionych od koniunktury na rynkach światowych.

Do przyśpieszenia globalizacji łańcucha żywnościowego w znacznym stopniu przyczyniły się m.in. negocjacje prowadzone w ramach GATT/WTO dotyczące liberalizacji handlu światowego (w tym handlu żywnością). Wahania koniunkturalne występujące z różnych przyczyn w skali globalnej są odczuwane natychmiast przez rolnictwo europejskie (w tym polskie) i mają odzwierciedlenie w poziomie cen rolnych. Nie zawsze znajduje to zrozumienie u konsumentów i samych rolników, którzy niekiedy nie zdają sobie sprawy z zakresu funkcjonujących już powiązań globalnych rynków żywnościowych i faktu, że kształtowanie cen rolnych nie odbywa się już w skali krajowej, czy nawet jednolitego rynku UE.

Pomimo wysiłków podejmowanych w skali międzynarodowej, w wyniku wzrostu cen żywności w latach 2007-2008 w strefę chronicznego głodu wpadło dodatkowe 115 mln ludzi [13]. Ponad miliard ludzi na świecie głoduje, a przewidywany wzrost światowej populacji wymaga podwojenia produkcji żywności do 2050 r. Jednocześnie **mamy do czynienia ze wzrostem popytu na żywność** w rozwijających się w szybkim tempie krajach azjatyckich (Chiny, Indie), a także w innych krajach (Rosja, Turcja, Meksyk, Brazylia), w których następuje wzrost klasy średniej i zmieniają się zwyczaje żywieniowe. Niejako ubocznymi skutkami światowego kryzysu ekonomicznego (na rynkach nieruchomości i finansowych) jest **zwiększone zainteresowanie niektórymi produktami rolnymi w celach inwestycyjnych**. Wiele prywatnych funduszy zmieniło kierunek zainteresowania i kupuje surowce rolne (zboża, mleko w proszku, itp.), uznając te inwestycje za bardziej obiecujące z punktu widzenia możliwych do osiągnięcia zysków. Przyczynia się to do niestabilności rynków rolnych i żywnościowych, która nie ma bezpośredniego związku z poziomem produkcji rolnej lub realnym zapotrzebowaniem na produkty rolne. Rozwój rynku transakcji terminowych stwarza tu dodatkowe niebezpieczeństwo. Ze względu na obserwowane negatywne dla rolnictwa i konsumentów zjawiska pojawiają się głosy domagające się lepszego uregulowania i monitorowania obrotu produktami rolnymi w skali międzynarodowej.

Czynnikami, które mają ogromny wpływ na produkcję surowców rolnych, są **warunki klimatyczne**. Obserwowane, nawet w ostatnim okresie, zakłócenia tych warunków skutkowały klęskami żywiołowymi (susze i powodzie w Australii, susza i pożary w Rosji), a także istotnie oddziaływały na światowe rynki żywnościowe. Nasilenie krótkotrwałych zakłóceń klimatu wiąże się często

z procesami o charakterze długotrwałym, spowodowanymi najprawdopodobniej działalnością człowieka. Także one będą musiały być uwzględnione w metodach i strukturze produkcji rolnej wielu krajów w bliższej lub dalszej przyszłości.

W zakresie produkcji zwierzęcej do dużych perturbacji na rynkach doprowadzają groźne dla zwierząt (a niekiedy także dla ludzi) **choroby**. Przykładem może być BSE u bydła, wirus ptasiej grypy u drobiu oraz wirus grypy u trzody chlewnej. Zdarzenia te przyczyniły się do znacznych strat ekonomicznych. Wywołały one konieczność likwidacji stad i ograniczenie obrotu produktami pochodzenia zwierzęcego. Spowodowane to było m.in. przez spadek zaufania konsumentów do tych produktów. Taki spadek powodują również występujące w procesie produkcyjnym incydenty groźnego dla zdrowia konsumentów pogorszenia jakości produktów na skutek ich **skażenia (zanieczyszczenia) niebezpiecznymi składnikami**, np. dioksynami (ostatnio w Niemczech).

Rosnący wpływ na rynki żywnościowe wywiera **wykorzystanie surowców pochodzenia rolniczego do produkcji na potrzeby energetyczne**. Produkcja biokomponentów i biopaliw zapewnia dodatkowy kierunek produkcji dla rolnictwa, zwiększając jednocześnie bezpieczeństwo energetyczne i tworząc alternatywne źródło paliw. Wykorzystanie ziemi rolniczej dla celów energetycznych może jednak konkurować z produkcją żywności. Sytuacja taka nie ma miejsca przy produkcji paliw nowej generacji, których wytwarzanie oparte jest na wykorzystaniu surowców innych niż produkowane na użytkach rolnych lub odpadów powstających m.in. przy produkcji żywności. Rozwój produkcji paliw nowej generacji znajduje się na razie w stadium początkowym.

Przejawem naruszenia zasad bezpieczeństwa żywnościowego na sku-

tek zbiegu kilku wskazanych powyżej niekorzystnych czynników jest obserwowany w skali globalnej **wzrost cen żywności**. Tendencja silnego wzrostu cen żywności pojawiła się pod koniec 2006 r., a w latach 2007-2008 nastąpił ich skokowy wzrost (*Wykres 1.*). Dynamika wzrostu była najwyższa od 30 lat. Kryzys żywnościowy lat 2006-2008 ujawnił niedobory żywności w skali globalnej, wynikające przede wszystkim z niedoskonałości dystrybucji żywności w różnych regionach świata. Skutki kryzysu najsilniej odczuwają kraje rozwijające się [4]. Wzrost ten (mniej dotkliwy w krajach bogatszych) był jedną z istotnych przyczyn poważnych reperkusji politycznych w krajach północno-afrykańskich. Pojawia się obawa, że wzrost cen żywności ma charakter bardziej długotrwały, a przeciwdziałanie mu może być trudniejsze niż np. w odniesieniu do cen paliw.

FUNKCJONOWANIE ŁAŃCUCHA ŻYWNOŚCIOWEGO Z PUNKTU WIDZENIA PRODUCENTÓW ROLNYCH

Sposób funkcjonowania łańcucha żywnościowego ma coraz większy wpływ na dochody rolników i jednocześnie ceny detaliczne żywności. Należy podkreślić, że również konsumenci są coraz bardziej zainteresowani prawidłowym funkcjonowaniem łańcucha żywnościowego i są oni świadomi, że producenci rolni mają coraz mniejszy udział w ich wydatkach na żywność.

Rolnictwo, jako pierwsze ogniwo łańcucha żywnościowego, jest jednocześnie (poza nielicznymi produktami) najbardziej oddalone od rynku detalicznego (poprzez który trafia do konsumenta produkt żywnościowy). Na drodze do konsumenta pojawiają się podmioty skupujące, przemysł prze-

twórczy (surowcowy i wysokiego przetwarzania) oraz ogniwo dystrybucyjne (handel hurtowy i detaliczny). Rosnące oddalenie rolnika od ostatecznego odbiorcy owoców jego pracy nie jest dla żadnego z nich korzystne. Mają oni bowiem coraz mniejszy wpływ na to, co dzieje się „między polem a stołem”. Sytuację producentów rolnych w stosunkach z pozostałymi ogniwami łańcucha dostaw komplikuje fakt, iż stawią oni rozproszone i stosunkowo słabo zorganizowane środowisko, o słabszej tym samym pozycji negocjacyjnej. Jednocześnie w ogniwach przetwórczym i dystrybucyjnym szybko dokonuje się koncentracja, której tempo znacznie wyprzedza procesy w rolnictwie.

Przetwórcy (przemysł rolno-spożywczy)¹ są najczęściej najbliższym ogniwem łańcucha żywnościowego, z którym stykają się producenci rolni, zbywając swoje produkty. Przetwórstwo rolno-spożywcze jest silnie powiązane z rolnictwem, które stanowi dla niego źródło surowców. Z tego też względu w organizacji najważniejszych branż przetwórczych (przetwórstwo zbóż, mięsa, mleka, owoców i warzyw) musi być uwzględniana kwestia dostępności bazy surowcowej, istotna dla opłacalności produkcji. Wywiera to wpływ na ich strukturę podmiotową, w której duży udział mają małe i średnie przedsiębiorstwa powiązane z lokalnymi rynkami rolnymi. Na przetwórstwo rolno-spożywcze wpływ wywierają ogólne procesy globalizacji gospodarki, czego przejawem jest funkcjonowanie w przemyśle spożywczym korporacji transnarodowych (KTN). Są one obecne także na rynku polskim² i doskonale radzą sobie nawet w warunkach kryzysu eko-

nomicznego [2]. Polski przemysł rolno-spożywczy wyjątkowo dobrze zniósł proces transformacji ustrojowej, dostosowując się do warunków gospodarki rynkowej i funkcjonowania na unijnym rynku. Po przystąpieniu do UE miały miejsce zmiany struktur produkcyjnych oraz procesy koncentracji, zwiększające siłę ekonomiczną przedsiębiorstw [7]. Według R. Urbana, po kilku latach integracji z UE struktura podmiotowa polskiego przemysłu spożywczego jest prawie identyczna jak w UE przed jej rozszerzeniem oraz podobna do tej w Niemczech, Hiszpanii i Francji. Jest jednocześnie mniej skoncentrowana niż w Wielkiej Brytanii, Holandii, Belgii, Danii i innych krajach skandynawskich. Generalnie strukturę podmiotową polskiego przemysłu spożywczego można ocenić jako zróżnicowaną i płynną [7]. W każdym sektorze występuje grupa liderów (dużych i średnich firm) konkurencyjnych na jednolitym rynku UE. Nie występują struktury monopolistyczne i jedynie w niektórych branżach (cukrownicza, olejarska, piwna, spirytusowa) mamy do czynienia z oligopolami. Struktura podmiotowa będzie ulegała zmianom. Z pewnością będą następowały dalsze procesy konsolidacyjne mające na celu umocnienie pozycji konkurencyjnej na otwartym rynku, ale również związane z potrzebą poprawienia pozycji negocjacyjnej w stosunku do podmiotów zajmujących się dystrybucją. Te zaś są w coraz większym stopniu skoncentrowane i agresywne w stosunkach z dostawcami.

Funkcjonowanie **dystrybucji** od wielu lat budzi ożywione dyskusje i kontrowersje. W handlu produktami żywnościowymi (podobnie jak innymi produktami codziennego użytku³) nastąpiły daleko idące zmiany pole-

gające przede wszystkim na ogromnej koncentracji sprzedaży detalicznej dokonywanej w wielobranżowych i wielkopowierzchniowych obiektach (hipermarkety, supermarkety) zorganizowanych w formie wspólnie zarządzanych i często międzynarodowych **sieci handlowych**. Taka forma handlu znajduje uznanie u konsumentów ze względu na wygodę (wielobranżowość, duży wybór) i niekiedy niskie ceny sprzedawanych produktów oraz przyjazne warunki sprzedaży. Sieciowy handel detaliczny uzyskał znaczną przewagę nad handlem tradycyjnym. Wynika to z ogromnej skali działania i pozycji negocjacyjnej wobec producentów. Jednocześnie rozwój tej formy handlu stawia w nowej sytuacji dostawców produktów (rolnictwo i przetwórstwo rolno-spożywcze), którzy mają do czynienia na rynku z bardzo silnym partnerem, o wiele bardziej skoncentrowanym organizacyjnie i stosującym jednolitą strategię zakupową (centralne zakupy dla całej sieci).

Handel sieciowy zaczął rozwijać się w Polsce w latach dziewięćdziesiątych i dysponuje coraz większym odsetkiem powierzchni handlowej (Wykres 3.). Według danych GUS, w 2009 r. obiekty handlowe o powierzchni 1000 m² stanowiły już jedną czwartą tej powierzchni, podczas gdy cztery lata wcześniej - 18,4 proc. (wzrost udziału o 6,5 proc.). W tym czasie udział najmniejszych sklepów (99 m² i mniej) spadł o 11,2 proc. Tendencja zmian powierzchni sprzedażowej różnych kategorii sklepów w latach 1995-2009 (Wykres 4.) pokazuje wyraźnie dynamiczny wzrost tej powierzchni w dyspozycji hipermarketów i supermarketów. Są to obiekty handlowe funkcjonujące w całości (hipermarkety) lub w większości (supermarkety) w ramach sieci handlowych. Ponadto, większość hipermarketów (83,4 proc.) i supermarketów (63 proc.) stanowi własność zagraniczną. Należą one do międzynarodowych

¹ Pomijając sytuację, kiedy pomiędzy rolnikiem a przetwórcą pojawia się dodatkowo pośrednik skupujący produkty rolne w celu ich odsprzedaży do przemysłu rolno-spożywczego.

² Np.: Nestle, Unilever, Bunge, Kraft Foods, Danone, Pepsi Co., Coca Cola, itp.

³ Określanymi w handlu również jako dobra szybkozbywalne lub FMCG - skrót angielskiego określenia: Fast Moving Consumer Goods.

sieci funkcjonujących w wielu krajach. W organizacji sprzedaży sieciowej następują ciągle zmiany mające na celu dostosowywanie się do sytuacji rynkowej. Sieci handlowe interesowały się początkowo jedynie największymi powierzchniami handlowymi (hipermarketami)⁴.

W miarę nasycenia rynku tym formatem handlu, skoncentrowanym głównie w dużych miastach, ich zainteresowanie przesunęło się na mniejsze powierzchnie handlowe (supermarkety lub mniejsze), które zlokalizowane są także w mniejszych ośrodkach miejskich. Inną formą handlu sieciowego, która dynamicznie się rozwija (m.in. w związku z kryzysem gospodarczym i poszukiwaniem przez konsumentów przede wszystkim tanich produktów), są sieci dyskontowe⁵. Starają się one przyciągać klientów niskimi cenami, i często agresywnymi akcjami promocyjnymi. Sieci dyskontowe funkcjonują jako firmy samodzielne lub w ramach grup kapitałowych już prowadzących handel.

Nowym kanałem dystrybucji żywności jest **sprzedaż przez Internet (e-handel)**. Sprzedaż żywności jest jednym z najszybciej rozwijających się kierunków sprzedaży e-handlu, chociaż na razie stanowi w kraju jeszcze niewielki odsetek tej sprzedaży. Sklepy elektroniczne uruchamiają sieci⁶, które są już obecne na rynku. Rosnąca akceptacja konsumentów dla zakupów dokonywanych przez Internet dotyczy najwyraźniej również zakupów żywności. Kanał ten (uważany za rozwojowy) musi być coraz poważniej traktowany również przez producentów żywności.

⁴ Auchan, Carrefour, E. Leclerc, Kaufland, Real, Tesco.

⁵ Są to takie sieci, jak: Alma Market, Aldi, Biedronka, Carrefour Market, Intermarche, Lidl, MarcPol, Netto, POLOmarket, Stokrotka, Topaz.

⁶ E-sklepy posiadają sieci: Piotr i Paweł, Alma i Bomi.

Koncentracja, jaka dokonała się w dystrybucji produktów żywnościowych, rodzi znaczne problemy dla rolnictwa i przetwórstwa produktów rolnych, gdyż ogniwa te mają do czynienia z partnerem często wykorzystującym swoją siłę w sposób budzący szeroki sprzeciw.

Dyskusja na temat poprawności funkcjonowania łańcucha żywnościowego trwa od kilku lat. zarówno w UE, jak i w Polsce. Podejmowane są działania na rzecz uregulowania stosunków między dostawcami żywności i handlem (coraz bardziej zdominowanym przez tak zwane „nowoczesne kanały dystrybucji”), oraz zapewnienia większej przejrzystości całego łańcucha. Wątpliwości budzi podział wartości dodanej w łańcuchu żywnościowym. **Marże ogniwa dystrybucji w łańcuchu żywnościowym rosną nieproporcjonalnie dynamicznie w porównaniu do marż pozostałych ogniw tego łańcucha - producentów surowców rolnych i przetwórców.** W Polsce w ostatnich latach wzrost detalicznych cen żywności znacznie wyprzedził wzrost cen surowców rolnych i cen zbytu produktów spożywczych. Ceny, po jakich producenci sprzedają żywność, wzrosły o 16 proc., ceny surowców rolnych także o 16 proc., natomiast ceny detaliczne żywności zwiększyły się o 25 proc. Obrazuje to nieproporcjonalny wzrost marż handlowych [12].

Sieci handlowe obciążają dostawców produktów licznymi opłatami. Kwestia tych opłat budzi największe kontrowersje. Zdecydowany sprzeciw producentów żywności budzą tzw. opłaty „półkowe”, których żądają sieci handlowe. Są to takie opłaty, jak: „za usługi promocyjne i reklamowe”, „usługi marketingowe”, „wprowadzenie nowego asortymentu”, „umieszczenie towaru na półce”, czy „elektroniczny przesył danych”. Promocje oraz przeceny zwykle pokrywane są przez producentów żywności. Udział tych opłat w ogólnym

obrocie handlowym producenta z sieciami handlowymi stanowi nawet do 30 proc. Zwalczanie tego rodzaju praktyk jest trudne m.in. z uwagi na niezbyt korzystny i precyzyjny stan prawny. Z tego względu wobec konkretnej sieci handlowej trudno stosować prawo antymonopolowe. Natomiast odpowiednie w odniesieniu do wymienionych praktyk przepisy ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji nie są wykorzystywane przez przedsiębiorców z obawy o utratę istotnego kanału zbytu. Uciążliwe dla producentów aspekty kontaktów handlowych z wielkimi sieciami handlowymi, w tym sygnalizowana wyżej swoista „podwójna marża” [10]⁷, spowodowały, że problemem interesują się liczne gremia i organy Unii Europejskiej, takie jak Parlament Europejski i Komisja Europejska. Informacje z UE wskazują, że duże supermarkety nadużywają swojej siły nabywczej, aby obniżyć ceny oferowane dostawcom do nieopłacalnego poziomu i narzucać im nieuczciwe warunki umowne. Ponadto, wielcy europejscy detaliści zaczynają pełnić rolę podmiotów kontrolujących dostęp rolników i innych dostawców do konsumentów.

W Polsce resort rolnictwa od dłuższego czasu dostrzega problemy w funkcjonowaniu łańcucha żywnościowego. W tej sprawie podjęte zostały działania mające na celu uregulowanie poprawnych zasad współpracy na styku producentów żywności (dostawców) z handlem⁸. Próbę uregulowania tych

⁷ Marża zasilana nie tylko przez konsumentów, ale również przez dostawców.

⁸ Między innymi został powołany Międzyresortowy Zespół ds. Zwiększenia Przejrzystości Rynku Artykułów Rolno-Spożywczych i Poprawy Funkcjonowania Łańcucha Żywnościowego. Zespół ten ma za zadanie dokonać przeglądu i oceny praktyk handlowych oraz regulacji prawnych obowiązujących w łańcuchu żywnościowym w naszym kraju. Do zadań zespołu należy również opracowanie koncepcji monitorowania cen i marż

kwestii na drodze legislacyjnej podjęto w kilku krajach UE (Czechy, Słowacja, Węgry). Natomiast przykładem działań służących zwiększeniu przejrzystości łańcucha żywnościowego, dotyczących obserwacji cen i marż, może być francuskie Obserwatorium Cen i Marż⁹. Obserwatorium na bieżąco analizuje ceny i marże w poszczególnych sektorach rynku produktów rolno-spożywczych, opierając się na specjalistycznych wskaźnikach i bieżących informacjach odnośnie zmian cen produktów konsumpcyjnych sprzedawanych w dużych supermarketach oraz marż tych produktów na każdym szczeblu łańcucha żywnościowego.

Zjawiskiem, które ostatnio nasiłło się na wszystkich rynkach (w tym na rynku żywnościowym), jest rozwój **sprzedaży produktów pod markami własnymi** sieci handlowych. Produkty te wytwarzane są u producentów artykułów żywnościowych na zamówienie handlu u producentów artykułów żywnościowych. Wytwórca spełnia tu rolę „usługodawcy” na rzecz sieci handlowej, która firmuje dany artykuł na rynku detalicznym. Są to na ogół produkty tańsze od firmowanych bezpośrednio przez producentów, czym głównie tłumaczy się ich powodzenie wśród konsumentów. Specjaliści od handlu przewidują dalszy rozwój handlowych marek własnych, oczekując w ciągu najbliższych 15 lat w światowym handlu żywnością podwojenia udziału tych marek z obecnych 25 proc. do 50 proc. W Polsce w ubiegłym roku sprzedaż produktów z marką sieci handlowych

oraz przygotowanie kodeksu dobrych praktyk handlowych w ramach tworzenia platformy porozumienia pomiędzy poszczególnymi uczestnikami łańcucha żywnościowego.

⁹ Obserwatorium, utworzone w 2008 r., działa wewnątrz Głównego Urzędu ds. Konkurencji, Konsumpcji i Zwalczania Oszustw, podlegającego francuskiemu Ministerstwu Gospodarki, Przemysłu i Zatrudnienia.

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELA

Wykres 1. Zmiany cen wybranych grup towarowych na światowym rynku żywnościowym.

Źródło: FAO [14].

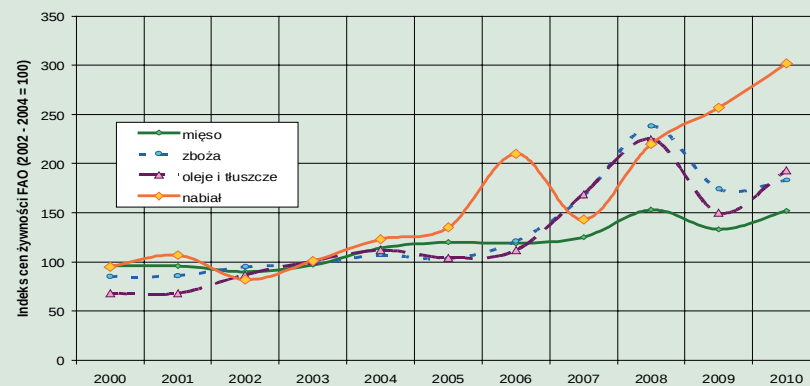

Diagram 1. Changes in the price of the selected product group in the world food market.

Source: FAO [14].

Wykres 3. Struktura powierzchni sprzedażowej sklepów.

Źródło: Rynek wewnętrzny w 2009 r., GUS, Warszawa 2010.

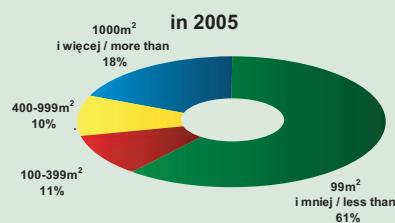
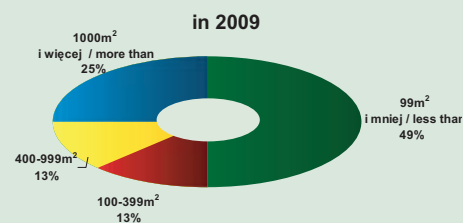

Chart 3. The structure of the stores sales areas.

Source: internal market in 2009, GUS, Warsaw 2010.

Wykres 4. Powierzchnia sprzedażowa sklepów w tys. m².

Źródło: Rynek wewnętrzny w 2009 r., GUS, Warszawa 2010.

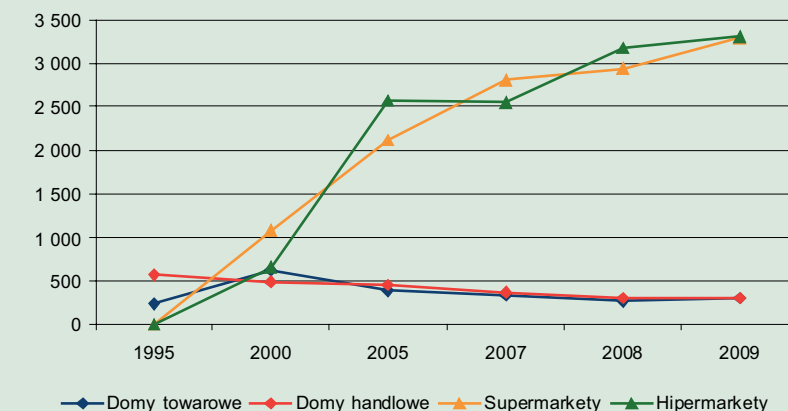
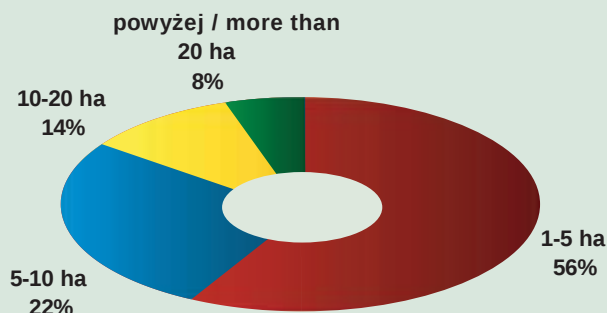

Diagram 4. Sale surface of shops in thousands m².

Source: internal market in 2009, GUS, Warsaw 2010.

Wykres 5. Struktura obszarowa gospodarstw w Polsce w 2010 r.

Źródło: Wstępne Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010, GUS, Warszawa 2011 [13].

Figure 5. The structure of the farm areas in Poland in 2010.

Source: preliminary results from the General agricultural census 2010, GUS, Warsaw 2011 [13].

rosła dynamicznie, a na bieżący rok przewidywany jest dalszy wzrost. Nie negując możliwości stosowania marek własnych przez ogniwo dystrybucji, należy jednak zwrócić uwagę na istotne negatywne aspekty tego trendu. Aspekty te dotyczą zarówno producentów, jak i konsumentów.

W przypadku producentów należy wskazać kilka zagrożeń. Producent, którym najczęściej jest małe lub średnie przedsiębiorstwo, staje się uzależniony od zlecającej produkcję sieci handlowej. Jeżeli udział tej produkcji w produkcji całkowitej jest wysoki, rezygnacja z podjętej współpracy może oznaczać dla przedsiębiorstwa katastrofalne skutki. Poprawa warunków współpracy jest nieosiągalna. Ceny produktów sprzedawanych pod marką handlową są niskie. Przede wszystkim niskie są jednak ceny uzyskiwane przez ich dostawcę. Sprytne rozwiązania i wyrafinowane techniki negocjacyjne stosowane przez sieci spychają producenta na bardzo niekorzystną pozycję i mogą prowadzić do uzależnienia. Dodatkową kwestią, o której należy wspomnieć, jest możliwość przechwytywania przez ogniwo dystrybucji pomocy publicznej przeznaczonej dla małych i średnich przedsiębiorstw.

W przypadku konsumenta zakup produktów spożywczych firmowanych przez sieć handlową stawia go w sytuacji niepewności co do ich pochodzenia i producenta. Formalnie produkt jest tej samej marki. Konsument ma zatem prawo przypuszczać, że jest on taki sam. Jednak w pewnym okresie czasu producent mógł się zmienić. Produkt został zatem wytworzony w innym miejscu, z innych surowców (co w przypadku produktów żywnościowych jest bardzo istotne), na innej linii produkcyjnej i przez innych ludzi. W gruncie rzeczy może on znacznie różnić się od produktu, którego spodziewał się konsument. W polskich warunkach nadal często występują różnice w jakości poszczególnych dostaw, nawet jeśli pochodzą one od tego samego producenta.

Analitycy rynkowi zwracają uwagę, że ekspansja marek sieci handlowych nie powinna zaszkodzić pozycji producentów żywności dysponujących silnymi własnymi markami. Spowoduje ona jednak osłabienie i wyprze z rynku słabsze i lokalne marki. Zwraca się również uwagę na możliwe (wraz z rozwojem marek handlowych) zagrożenie dla tempa rozwoju innowacji produktowych [5]. Wynika to ze zmniejszenia się udziału w rynku produktów z marką

producenta, a to właśnie w ich cenach zawarte są nakłady na badania i rozwój nowych produktów. Marki handlowe nie stwarzają natomiast podstaw do finansowania innowacji, szczególnie istotnych dla polskiego przemysłu rolno-spożywczego w warunkach silnej konkurencji.

Stosowanie marki własnej zostało wymienione wśród praktyk handlowych potencjalnie zagrażających konkurencji w ramach łańcuchów dostaw żywności [9].

KIERUNKI DZIAŁAŃ NA RZECZ POPRAWY POZYCJI GOSPODARSTW ROLNYCH W ŁAŃCUCHU ŻYWNOŚCIOWYM

Przedstawione zmiany w ogniwie przetwórczym i dystrybucyjnym łańcucha żywnościowego stawiają w niełatwej sytuacji producentów rolnych funkcjonujących w zupełnie odmiennych strukturach (ukształtowanych historycznie i związanych ze specyfiką produkcji rolnej), charakteryzujących się znacznym rozproszeniem producentów i niewysokim stopniem ich zorganizowania. Taka sytuacja wskazuje na potrzebę dwukierunkowych działań. Dotyczy to w pierwszej kolejności odbiorców surowców rolnych, tj. podmiotów skupujących i przetwórstwa, a niekiedy też dystrybutorów, którzy rozwijając swoje struktury i sposoby funkcjonowania, powinni w większym stopniu uwzględniać interesy rolników. W praktyce często ma miejsce wykorzystanie swojej pozycji wobec słabszych partnerów. Dlatego istnieje potrzeba podjęcia zdecydowanych działań administracyjnych i legislacyjnych w skali krajowej i UE, które zapewniłyby przejrzystość funkcjonowania

łańcucha żywnościowego i hamowały sygnalizowane niekorzystne procesy. **Działania przystosowawcze do funkcjonowania na dynamicznie zmieniającym się rynku i służące umocnieniu pozycji negocjacyjnej w kontaktach z odbiorcami produktów rolnych, muszą być podjęte również w rolnictwie.** Potrzebne są zmiany strukturalne i organizacyjne. W Polsce dominuje tradycyjny model rolnictwa rodzinnego. Zdecydowaną większość (Wykres 5.) stanowią gospodarstwa małe.

Lepszą miarą określania wielkości gospodarstwa, uwzględniającą jednocześnie jego powiązania z rynkiem, jest ujmujące jego siłę ekonomiczną ESU¹⁰. Gospodarstwa 0 - 4 ESU określa się jako małe lub o niskiej towarowości. W Polsce do tej grupy należy około 80 proc. wszystkich gospodarstw rolnych. Użytkują one (według danych FADN) około jednej trzeciej użytków rolnych [3].

Istniejąca struktura gospodarstw wskazuje jednoznacznie na potrzebę wspierania w naszym rolnictwie procesów koncentracyjnych. Podstawową formą tej koncentracji jest **powiększanie powierzchni gospodarstw**. Proces ten, chociaż wciąż postępuje, jest jednak powolny. **Kierunkiem rozwojowym gospodarstw rodzinnych ułatwiającym kontakty i zacieśniającym ich więzi z rynkiem jest przede wszystkim integracja pozioma.** Wzorem rolników z innych krajów polscy rolnicy powinni włączać się również w **procesy integracyjne o charakterze pionowym**, łącząc swoją działalność gospodarczą z innymi ogniwami łańcucha.

TWORZENIE I ROZWIJANIE GRUP I ORGANIZACJI PRODUCENCKICH

Taka forma integracji zwiększa możliwości działania rolników jako ogniw łańcucha żywnościowego. Wymerne korzyści z niej płynące to:

- lepsze dopasowanie ogniw łańcucha pod względem wielkości przepływu towarowego, organizacji sprzedaży, działań marketingowych,
- zwiększenie skali dostaw, które sprzyja poprawie pozycji producentów rolnych w negocjacjach z odbiorcami,
- wzrostowi orientacji rynkowej,
- poprawie dystrybucji poprzez wykorzystywanie nowych kanałów.

Z badań [1] wynika, że w następstwie integracji horyzontalnej rośnie bezpośrednia sprzedaż do firm przetwórczych i detalicznych oraz hurtowni. Spada natomiast sprzedaż prywatnym pośrednikom oraz na bazarach. Rozszerza się też wykorzystanie kontraktów jako formy relacji biznesowych, co z kolei sprzyja pogłębianiu więzi pionowych. Około dwóch trzecich badanych gospodarstw obniżyło koszty produkcji, poprawiło jakość, znalazło nowe rynki zbytu i zaczęło wykorzystywać proste instrumenty reklamy do tworzenia popytu na swoje produkty.

W naszym rolnictwie proces integrowania się rolników poprzez tworzenie grup producenckich rozwija się w tempie, które trudno uznać za zadowalające. Skala zbytu produktów rolnych przez grupy i tempo procesów koncentracyjnych są małe. Aktualnie (w ramach PROW) funkcjonuje 655 grup producenckich oraz 39 grup uznanych i 182 wstępnie uznane grupy producentów owoców i warzyw. Ich rola na rynku nadal jest jednak niewielka. W interesie rolników (w celu poprawienia ich pozycji w szybko zmieniają-

cych się strukturach rynkowych) leży rozwój zorganizowanych form podaży produktów rolnych.

UCZESTNICTWO W PROCESACH INTEGRACJI PIONOWEJ

Uczestnictwo gospodarstw rolnych w dochodach wynikających z dalszego przetwarzania wytworzonych przez te gospodarstwa produktów rolnych, a następnie dystrybucji produktów spożywczych, jest najlepszym sposobem zabezpieczenia interesów rolników w podziale dochodu tworzonego w łańcuchu żywnościowym. Niestety, jest to sposób działania słabo zaawansowany w polskim sektorze rolno-spożywczym. Przypadki podejmowania przez grupy producenckie przetwórstwa wytwarzanych płodów rolnych i następnie ich zbytu są niezwykle rzadkie. Pozytywnym przykładem jest natomiast spółdzielczość mleczarska.

Inna droga to udział w prywatyzacji przedsiębiorstw przetwórczych, pozwalający na uzyskanie większego wpływu (kontroli) rolników nad przedsiębiorstwami. Udział rolników w prywatyzacji kapitałowej jest znikomy. Szkoda, że prywatyzacja przemysłu rolno-spożywczego dokonała się z małym współuczestnictwem rolników.

Formą prawno-organizacyjną pozwalającą na szerszy udział producentów rolnych w kontrolowaniu przetwórstwa i zbytu produktów żywnościowych jest, jak wykazują doświadczenia państw zachodnioeuropejskich, forma spółdzielcza. Rozwój oddolnie organizowanej spółdzielczości zaangażowanej w przetwórstwo rolno-spożywcze wydaje się najwłaściwszą drogą integracji pionowej, również w naszych warunkach. Chodzi w szczególności o **autentyczną spółdzielczość zrzeszającą**

¹⁰ ESU - (ang.: European Size Unit) przedstawia ekonomiczną wielkość gospodarstwa obliczoną na podstawie standardowych nadwyżek bezpośrednich (1 ESU = 1200 EUR).

Standardowa nadwyżka bezpośrednia - jest nadwyżką średniej z trzech lat wielkości produkcji określonej działalności rolniczej nad średnią z trzech lat wartości kosztów bezpośrednich poniesionych na tę działalność.

zaangażowanych członków i realizujących ich cele gospodarcze.

ROZWIJANIE SPRZEDAŻY BEZPOŚREDNIEJ PRODUKTÓW ROLNYCH

Producenci rolni nie są skazani wyłącznie na rolę dostawców surowców. Mogą oni także aktywnie kreować własne kontakty z konsumentami, którzy coraz bardziej są zainteresowani produktami żywnościowymi nabywanymi „u źródła” i wytwarzanymi w naturalny (nieprzemysłowy) sposób. Kwestia dostępu producentów rolnych do rynku znalazła odbicie w propozycjach zmian dotyczących polityki unijnej w zakresie tworzenia krótkich kanałów dystrybucji produktów rolnych [11]. Komisja Europejska chce zachęcać do rozwoju rynków lokalnych poprzez promowanie sprzedaży bezpośredniej i zakładania targowisk w miastach, a także zachęcanie do kupowania artykułów rolnych w pobliżu miejsc ich wytwarzania. W Polsce resort rolnictwa prowadzi już działania (program *Mój Rynek*) mające na celu wsparcie ze środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich budowy (w gminach do 50 tys. mieszkańców) około 80 nowoczesnych targowisk, na których rolnicy sprzedawaliby swoje produkty. Ponadto, planowana jest też modernizacja około dwustu już istniejących targowisk.

WYKORZYSTANIE NISZ RYNKOWYCH, W KTÓRYCH MAŁE GOSPODARSTWA POSIADAJĄ PRZEWAGĘ

Jak każdy podmiot funkcjonujący na rynku, gospodarstwo rolne powinno poszukiwać nisz rynkowych, w których

może znaleźć stabilne warunki do działania, prowadząc produkcję, do której jest najbardziej predestynowane i która może zapewnić odpowiednią efektywność ekonomiczną. Gospodarstwa indywidualne (rodzinne), szczególnie te mniejsze, najczęściej dysponują nadwyżką zasobów pracy. Może to stanowić dla nich element przewagi konkurencyjnej przy podejmowaniu pracochłonnych kierunków produkcji. Szansą dla takich gospodarstw jest **produkcja w ramach systemów jakości żywności**.

W ostatnich latach zaobserwowano zmianę postawy konsumentów wobec jakości żywności. Wynika to m.in. ze wzrostu zamożności, większego zainteresowania kwestiami wpływu odżywiania na stan zdrowia, a także rosnącego zainteresowania tradycjami kulinarnymi. Efektem jest stale rosnące zainteresowanie produktami wysokiej jakości. W UE opracowano **systemy jakości żywności** obejmujące zasady, które gwarantują utrzymanie jakości w określonych obszarach. Zaliczają się do nich przede wszystkim systemy ustanowione dla certyfikacji:

- **produktów ekologicznych,**
- **produktów regionalnych i tradycyjnych** (rejestrowanych jako Chroniona Nazwa Pochodzenia lub Chronione Oznaczenie Geograficzne, lub Gwarantowana Tradycyjna Specjalność),
- **Integrowanej Produkcji (IP).**

Produkcja ekologiczna jest w Polsce najbardziej rozpowszechnionym kierunkiem produkcji żywności o podwyższonej jakości. Według danych GUS, połowa gospodarstw ekologicznych to gospodarstwa o sile 0-4 ESU, czyli niskotowarowe. Równocześnie jednak, jak wynika z badań FAPA, 80 proc. spośród nich, to podmioty o powierzchni powyżej 5 ha. [3]. Produkcja ekologiczna w gospodarstwach rolnych rozwija się dość dynamicznie. W ubiegłym roku było zarejestrowanych 20 626

gospodarstw ekologicznych¹¹. Przybywa również przetwórci ekologicznych (264 zarejestrowane przetwórnice), co jest ważne z punktu widzenia możliwości szerszego wprowadzania produktów ekologicznych na rynek.

Rynek żywności ekologicznej należy uznać za przyszłościowy, w miarę wzrostu świadomości społeczeństwa. Dla wzrostu tej świadomości bardzo istotne są odpowiednie działania promocyjne, które mogą znacząco przyspieszyć rozwój rynku. Nie mniej ważne jest wykształcenie dla produktów ekologicznych odpowiednich kanałów dystrybucyjnych, zapewniających jednocześnie bezwzględne utrzymanie standardów jakościowych.

Dla jakości produktów rolnych ważny jest nie tylko kontekst ekologiczny. Coraz większą grupę konsumentów szczególnie interesują niektóre aspekty wytwarzania żywności, jak np. dobrostan zwierząt. Przykładem takiego podejścia jest stosowana klasyfikacja jaj spożywczych, w której uwzględnia się cztery sposoby utrzymania kur¹². Podobne podejście można sobie wyobrazić w produkcji mleka i jego przetworów, np. specjalnie oznakowane mleko (i jego przetwory) pochodzące z niewielkich stad krów utrzymywanych w chowie wolnowybiegowym, żywionych z zastosowaniem zróżnicowanej diety uwzględniającej pobyt na pastwisku. Organizatorem tego rodzaju produkcji mogłyby być niewielkie spółdzielnie mleczarskie zrzeszające rolników spełniających ustalone kryteria. Odpowiednie wsparcie (działania promocyjne skierowane do konsumentów) mogłoby znacząco przyspieszyć rozwój takiej formy produkcji.

¹¹ Według MRiRW. Strona internetowa: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce/> (odczyt z dn. 28.04.2011 r.).

¹² Klasa A: 0 - chów ekologiczny, 1 - chów z wolnym wybiegiem, 2 - chów ściółkowy, 3 - chów klatkowy.

W zakresie systemów jakości **Chroniona Nazwa Pochodzenia, Chronione Oznaczenie Geograficzne lub Gwarantowana Tradycyjna Specjalność** na liście polskich produktów znajdują się aktualnie¹³ 24 nazwy zarejestrowane, osiem wniosków o rejestrację opublikowanych w Dzienniku Urzędowym UE i cztery wnioski o rejestrację przesłane do KE. Krajowym systemem jakości produkcji jest **Integrowana Produkcja (IP)** - system pozwalający na uzyskanie produktów rolnych o najwyższych wartościach biologicznych i odżywczych wytwarzanych w ramach kontrolowanego do samego zbioru procesu produkcyjnego¹⁴. Produkty te kontroluje się także w zakresie pozostałości środków ochrony roślin, nawozów i innych substancji niebezpiecznych dla zdrowia.

Wymienione systemy nie wyczerpują możliwości potwierdzania cech, które świadczą o wysokiej jakości żywności. Bazując na takich przykładach z krajów unijnych¹⁵, polskie organizacje branżowe stworzyły nowe systemy jakości dotyczące produkcji:

- wołowiny (QMP),
- wieprzowiny (PQS),
- różnych produktów (QAFP) - obecnie wieprzowiny i drobiu,
- produktów tradycyjnych (Jakość, Tradycja).

Zaproponowane dla gospodarstw rolnych kierunki działań służących wzmocnieniu pozycji rolników w łańcuchu żywnościowym poprzez koncentrację podaży, poszerzanie asortymentu oferowanych produktów żywnościowych i poprawę ich standardów jakościowych, **wymagają odpowiedniego wsparcia administracyjnego (w tym le-**

gislacyjnego) zarówno ze strony organów UE, jak i organów krajowych. Muszą więc być silniej akcentowane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej i polityki krajowej poprzez tworzenie odpowiednich instrumentów uwzględniających w szczególności obecność małych gospodarstw rodzinnych i wspierających udział tych gospodarstw w działaniach konsolidacyjnych i systemach jakości żywności.

Nie mniej ważną rzeczą jest **promocja żywności o podwyższonej jakości i żywności o specyficznych cechach**. Promocja ta powinna być skierowana **jednocześnie do konsumentów i rolników**. Funkcjonowanie rynku produktów wytwarzanych w systemach jakości jest uzależnione od popytu na te produkty, a ten jest rosnący. Odpowiednią promocją i informacją może „ujawnić” znaczną liczbę konsumentów, którzy nie zwracali dotychczas uwagi na jakość żywności. Wobec obserwowanego w społeczeństwie coraz bardziej prozdrowotnego nastawienia do komponowania diety, zapewnienie odpowiedniej informacji w połączeniu z większą dostępnością zdrowej żywności stwarza szansę na dalszy rozwój rynku. Kształtowaniu konsumpcji służą, realizowane już na znaczną skalę przez Agencję Rynku Rolnego, działania w ramach programów *Szklanka mleka i Owoce w szkole*. Programy te skierowane są do dużych zbiorowości dzieci i młodzieży. Ważne jest także propagowanie produkcji żywności w systemach jakości wśród producentów rolnych oraz zalet tej żywności wśród konsumentów. Szczególnie istotne jest **dotarcie z informacją do małych gospodarstw**, które zazwyczaj mają mniejszy kontakt z rynkiem i jednocześnie dysponują nadwyżkami siły roboczej. To właśnie dla nich produkcja w systemach jakości może stanowić niepowtarzalną szansę.

We wszystkich działaniach związanych z promocją i informacją, szczególnie tymi skierowanymi do konsumentów i gospodarstw rolnych, ogromną rolę

odgrywają media. Promowanie wśród konsumentów zdrowej żywności można traktować jako element misji społecznej nie tylko na rzecz wspierania rolnictwa, lecz także na rzecz poprawy stanu zdrowotnego społeczeństwa i stanu środowiska naturalnego. Do uczestnictwa w realizacji takiej misji powinny czuć się zobowiązane wszystkie media. Ciężar przekazu informacji skierowanej do rolników spoczywa natomiast głównie na mediach zajmujących się tematyką rolniczą i wiejską. Treści przekazywane w tych mediach mogą mieć szerszy, bardziej specjalistyczny zakres i dotyczyć m.in. działań konsolidacyjnych służących wzmocnieniu pozycji rolników w łańcuchu żywnościowym, o których była mowa wcześniej. Niestety, media nie zawsze obiektywnie prezentują punkt widzenia wszystkich uczestników łańcucha żywnościowego. Często, pod pozorem dbałości o konsumenta, wykorzystywane są do jednostronnego prezentowania stanowiska firm dystrybucyjnych.

Analiza warunków funkcjonowania rodzinnych gospodarstw rolnych w sytuacji szybko następujących zmian w otoczeniu rolnictwa wymaga systematycznego monitorowania zachodzących zmian i trendów. To z kolei **rodzi potrzebę dysponowania odpowiednią bazą informacyjną dotyczącą nie tylko samego rolnictwa, lecz także innych ogniw łańcucha żywnościowego**. Szczególną rolę ma tu do odegrania **statystyka publiczna**, która ze względu na specyfikę badań (tajemnica statystyczna) może być niekiedy jedynym źródłem informacji. Statystyka ta nie nadąza, niestety, w zakresie dostarczanych danych za tempem zmian zachodzących w gospodarce. Dotyczy to w szczególności handlu, w odniesieniu do którego brak jest danych odnośnie nowych form organizacyjnych (sieci handlowe, w tym dyskontowe i inne, e-handel) i form działania (marki własne, franczyza). Konieczna wydaje się zmiana

¹³ Wg IJHARS. Strona internetowa: <http://ijhars-s.gov.pl/produkty-regionalne-i-tradycyjne.html> (odczyt z dn. 28.04.2011 r.).

¹⁴ Wg PIORiN. Strona internetowa: <http://piorin.gov.pl/index.php?pid=1499>.

¹⁵ Takich, jak: francuski „Label Rouge”, austriacki „AMA Güte Singel”, czy niemiecki „QS”.

tego stanu i rozszerzenie obszaru badań o brakujące elementy.

Na styku produkcji rolnej i innych ogniw łańcucha dostaw, a także między tymi ogniwami, pojawia się wiele problemów, które powinny być przedmiotem szczegółowych badań. **Do badań takich najbardziej predystynowane są instytucje naukowe dysponujące odpowiednią kadrą i doświadczeniem, a także instytucje państwowe (np. Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów).** W programach działania tych instytucji pożyteczne byłoby zastosowanie bardziej kompleksowego podejścia, uwzględniającego cały łańcuch, w tym kontakty między gospodarstwami rolnymi a przetwórstwem i dystrybucją żywności. Propozycje ze strony nauki mogłyby się przyczynić do przyjęcia rozwiązań legislacyjnych i organizacyjnych ograniczających zjawiska niekorzystne zarówno dla producentów, jak i konsumentów.

LITERATURA:

- Adamowicz M, Lemanowicz M. *Producer Groups as a Form of Entrepreneurship and Tool for Strengthening the Competitive Position of Private Firms in Poland w International Agri Food Chains and Networks* Wageningen Academic Publisher, Holandia 2006.
- Chechelski P: *Ocena wpływu światowego kryzysu na globalną gospodarkę żywnościową*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, Nr 4, Warszawa 2010.
- Chlebicka A., Fałkowski J., Wołek T., *Małe gospodarstwa w Polsce charakterystyka*, FAPA, Warszawa 2009.
- High Food Prices and the Food Crisis - Experiences and Lessons Learned*, FAO, 2009.
- Kłosiewicz U., Słowińska B.: *Handel artykułami żywnościowymi w Polsce w ocenie ekspertów*, Polskie Wydawnictwo Fachowe, Warszawa 1999.
- Kowalczyk S., *Globalizacja agrobiznesu: specyfika, wymiary, konsekwencje*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2, Warszawa 2010.
- Urban R.: *Przemysł spożywczy w procesie integrowania z Unią Europejską* [w:] 6. Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa (Synteza). Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.
- Rynek wewnętrzny w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: *Ceny żywności w Europie*, COM(2008)821.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: *Poprawa funkcjonowania łańcucha dostaw żywności w Europie* COM(2009)591. (2011/C 48/25).
- Opinia z inicjatywy własnej Komitetu Regionów: *Przyszłość WPR po 2013 r.* (2010/C 267/03).
- Powołanie Międzyresortowego Zespołu*, Biuletyn MRiRW, nr 3/2010.
- Wstępne Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010*, GUS, Warszawa 2011.
- The State of Agricultural Commodity Markets. High Food Prices and the Food Crisis - Experiences and Lessons Learned*, FAO 2009.

THE FUTURE OF FAMILY FARMS IN POLAND AND THE EUROPEAN UNION¹

Potential developments of the family premises in the current market situation

In the past two decades, the agro-food business in Poland has undergone deep changes. Important changes have taken place in the vicinity of agriculture, which has been linked with transition from centrally-planned economy into a market economy. Replacement of the shortage economy (producers market) with the economy

of surplus supply of agri-food products (consumer market) was fundamental, increased by the market opening on an international scale. This led to a sharp increase in so far smaller external competition. Polish agriculture, agri-food processing and foreign trade in agriculture products were covered by the new rules of economic policy defined by the Common Agricultural Policy. The domestic market became a part of the unitary market in the

European Union. All the cells of the food chain have undergone multi-directional transformations (proprietary, structural, technological, etc.) in order to adapt to new conditions. Evolution of eating habits causes changes in the structure of demand which must be included in the offer of producers and traders. Market analysis and business decision-making (in particular those concerning the disposal of the products) became more complex. You can,

however, say that Polish agriculture and processing industry tackled well in complying with the functioning of the new rules. This does not mean, however, end of the efforts and possibility of rest on one's laurels. Dynamic changes in agricultural markets, as well as the increasing complexity of the natural and economic factors affecting these markets make it necessary to permanently respond to new changes.

Agricultural markets are subjects of increasing globalization - the situation in these markets is influenced by network of links on a worldwide basis, with all the positive and negative effects of it.

The main causes of the globalization are considered to be the liberalization of trade and the development of transport and communications [6]. This process does not proceed in the same pace in all the agro-business cells. The highest level of globalization reaches its extreme links, i.e. manufacture of capital goods and trade in food and agri-food processing. To a lesser degree, agriculture itself is a subject to globalization. This does not mean, however, that these processes have no impact here - **even small farms have to deal with companies belonging to the global agro-business and are increasingly dependent on them.** In all the areas related to the economy of food (from the supply of capital goods through the production of agricultural raw materials and food production, to trade in foods) the importance of transitional corporations is growing. They are organizationally focused and they impose their technological and quality standards. EU agriculture, and therefore also the agriculture of each EU member, operates on the markets increasingly dependent on the prosperity in the world market.

To the speedup of the globalization of the food chain substantially contributed i.a. negotiations conduct-

ed under GATT/WTO regarding the liberalization of world trade (including trade of food). Business fluctuations that occur for various reasons, on a global scale are perceived immediately by European agriculture (including Polish) and they are reflected by the level of agricultural prices. This does not always finds understanding among consumers and farmers themselves, who sometimes does not realize from the scope of the already existing global food markets linkages and the fact that the development of agricultural prices is not any more on a national basis, or even the EU single market.

Despite the efforts undertaken at international level, as a result of the increase in food prices in 2007-2008 the area of chronic hunger absorbed additional 115 milion people [13]. More than 1 billion people in the world starve, and the projected increase of world population requires a doubling of food production by the year 2050. At the same time, **we are dealing with increased demand for food** in the rapidly developing Asian countries (China, India), as well as in other countries (Russia, Turkey, Mexico, Brazil), in which there is an increase of middle class and change in dietary habits. A certain side effect of the global economic crisis (on real estate and financial markets) is **increased interest in certain agricultural products for investment purposes.** Many private funds changed the direction of interest and buys agricultural raw materials (cereals, milk powder, etc.), recognizing these investments to be more promising in terms of possible profits. This contributes to the instability of agricultural and food markets, that has no direct relation with level of agricultural production or the real demand for agricultural products. Development of futures market creates an additional danger here. Because of this unfavorable for agriculture and consumer phenomenon there are

voices that call for better regulation and monitoring of trade in agricultural products at an international scale.

Factors which have a profound impact on the production of agricultural raw materials are the **climatic conditions**. Observed, even in the recent period, disruptions of these conditions have resulted in natural disasters (droughts and floods in Australia, droughts and fires in Russia), and also essentially affected global food markets. The intensification of a short term climate disruption is often associated with the long term processes most likely caused by a human activity. They also will have to be included in the methods and the structure of agricultural production in many countries in a closer or further future. In terms of livestock production, to large perturbations in the markets have led dangerous for animals (and sometimes also for people) diseases. For example, you might have BSE in bovine animals, avian influenza in poultry and the influenza virus in swine. These events have contributed to significant economic losses. They created the need for liquidation of herds and limiting the marketing of products of animal origin. This was due to the decrease in consumer confidence in those products. Such a decline is also caused by the occurring incidents in production process threatening the consumer's health by the deterioration of product quality, which occurs as a result of their **contamination (pollution) of hazardous ingredients**, such as dioxins (most recently in Germany). Growing impact on food markets exerts the **use of raw materials of agricultural origin for the production energy needs**. Production of biocomponents and bio-fuels provides an additional direction of production for agriculture, at the same time increasing energy security and creating an alternative source of fuel. Use of agricultural land for energy

purposes may, however, compete with food production. Such situation does not arise in the production of next-generation fuels, which production is based on the use of raw materials other than those produced on the farm land or waists forming i.a. in the production of food. Development of next-generation fuels production is still in the initial stage. Manifestation of the food safety violation as a result of the confluence of several adverse factors mentioned above is observed in the global **rise in food prices**. The trend of strong growth in food prices appeared in late 2006 and in 2007-2008 they experienced a dramatic increase (Figure 1). The dynamic of growth has been the highest from 30 years. Food crisis for years 2006-2008 revealed the global food shortages, resulting primarily from imperfections in the distribution of food in different regions of the world. Developing countries are the one which suffer the most from the effects of the crisis [4]. This increase (less acute in wealthier countries) was one of the major causes of serious political repercussions in the countries of the North Africa. There is concern that the rising food prices are more prolonged and preventing it can be more difficult than e.g. in relation to the fuel prices.

THE FUNCTIONING OF THE FOOD CHAIN, FROM THE POINT OF VIEW OF AGRICULTURAL PRODUCERS.

The functioning of the food chain has an increasing impact on farmer's incomes and at the same time, retail prices of food. It should be stressed that the consumers are becoming more and more interested by the proper functioning of the food chain and they are

aware that agricultural producers have an increasingly smaller share of their expenditure on food. **Agriculture**, as the first link in the food chain, is at the same time (except for a few products), the most distant from the retail market (through which food product reaches the consumer). On the way to the consumer there appear the collectors, the processing industry (raw materials and high processing) and the downstream distribution (wholesale and retail). The growing alienation of the farmer from the final recipient of the fruit of his work is not for any of them favorable. They, however, have got lesser impact on what happens between a field and "table". The situation of agricultural producers in the relations with other cells of the supply chain is complicated by the fact that they are scattered and relatively poorly organized environment, with thereby weaker negotiating position. At the same time in the processing and distribution cells the concentration is done quickly, which is far ahead of the pace of the processes in agriculture. **Processors (agri-food industries)**¹ are usually the closest link in the food chain, with which agricultural producers interact by selling their products. Processing of agri-food is strongly associated with agriculture, which constitutes a source of raw materials. Therefore, in the organizations of the major food processing industries (processing of cereals, meat, milk, fruit and vegetables) must be taken into account the question of the availability of resource base, which is essential for profitability of production. This has an impact on their subjective structure, in which have a large share of small and medium-sized enterprises linked with local agricultural markets. Agri-food

¹ Apart from the situation where between the farmer and the processor also appears intermediary purchaser of agricultural products for their resale to the agri-food industry.

processing is affected by the general processes of economy globalization, which manifestation is the functioning of the food industry of transitional corporations (TNCs). They are also present on Polish market² and they perfectly cope even in conditions of economic crisis [2].

Polish agri-food industry exceptionally well abolished the process of political transformation, adjusting to the conditions of market economy and the functioning of the EU market. After the accession to the EU, there have been changes in production structures and processes of concentration that increase the economic power of industries [7]. According to R. Urban, after several years of integration with the EU, the subjective structure of Polish food industry is almost identical to the Union before its enlargement and similar to that in Germany, Spain and France. At the same time it is less concentrated than in Britain, Netherlands, Belgium, Denmark and other Scandinavian countries. In general subjective structure of Polish food industry can be assessed as a diversified and liquid [7]. In each sector there is a group of leaders (large and medium-sized companies) competitive on the EU single market. Monopoly structures do not occur and only in certain trades (sugar, oil, beer, spirits) we are dealing with oligopolies. The subjective structure will gradually change. Certainly further consolidation processes are aimed at strengthening the competitive position on the open market, but also are related to the need to improve the negotiating position in relation to bodies concerned with the distribution. These, in turn, are increasingly focused and aggressive in its relations with suppliers. Functioning of **distribution** for many years have been rais-

² E.g.: Nestle, Unilever, Bunge, Kraft Foods, Danone, Pepsi Co., Coca Cola, etc.

ing intense discussions and controversies. Trade in food products (as well as other products of everyday use³) has undergone far-reaching changes consisting primarily of a large concentration of retail made in cross-industry and large-surface objects (hypermarkets, supermarkets), organized in the form of co-managed and often international **commercial networks**. This form of trading is recognized among consumers for its convenience (multi-branch, large selection) and sometimes the low prices of marketed products and friendly sales conditions. Network retail trade gained significant advantage over traditional commerce. This is due to the enormous operation scale and the negotiating position of producers. At the same time, the development of this form of trade puts the suppliers of products in a new situation (agriculture and agri-food processing), who have to deal with a very strong partner in the market, who is much more organizationally concentrated and who applies a unified purchasing strategy (Central purchases for the entire network).

Trade network began to develop in Poland in the 1990s and has an increasing percentage of the retail space (Figure 3). According to GUS data in 2009 business premises with an area of 1000 m² have already been one-quarter of the surface, while four years earlier 18,4% (an increase in share of 6.5%). At that time the share of the smallest shops (99 m² or less) declined by 11.2%. The trend of changes of the sales areas of the various categories of shops between 1995 and 2009 (Chart 4) clearly shows the dynamic growth of this area at the disposal of hypermarkets and supermarkets. These are commercial facilities operating in the

whole (hypermarkets), or in the most (supermarkets), in the framework of the commercial networks. In addition, most hypermarkets (83,4%) and supermarkets (63%) are foreign owned. They belong to the international networks existing in many countries. In the sales network organization there are constant changes aimed to adapt to market developments. Commercial networks were initially interested in the biggest trading areas (hypermarkets)⁴. As the saturation of the market with this format concentrated mainly on trade, in large cities, their interest shifted to smaller commercial spaces (supermarkets or smaller), which are also located in smaller urban centers. Another form of trade network, which dynamically develops (i.a. in connection with the economic crisis and the search by consumers primarily for cheap products) are the discount networks⁵. They are seeking to attract customers with low prices, and often aggressive promotional actions. Discount networks function as independent companies or within groups of companies already engaged in trade.

New channel of food distribution is **internet sale (e-commerce)**. Food sale is one of the fastest growing sales of e-commerce trends, although for now it is still a small percentage of that sale in the country. Electronic shops run networks⁶, which are already present on the market. Growing acceptance of consumers for purchases made by internet apparently also applies to food purchases. This channel (thought to be evolving) needs to be more and more

seriously treated also by the food producers.

Concentration, which occurred in the distribution of food products, raises significant issues for agriculture and the processing of agricultural products, since these cells have to deal with a partner who often uses its power in a way that causes broad opposition.

Discussion on the correctness of the functioning of the food chain lasts from a few years, both in the EU and Poland. Action are taken to regularize relations between the food suppliers and trade (increasingly dominated by the so-called “modern distribution channels”), and ensuring greater transparency throughout the entire chain. Questionable is the distribution of value added in the food chain. **Margins of distribution cells in the food chain of distribution are growing disproportionately fast compared to the margins of the other links of the chain - agricultural raw materials producers and processors.** In Poland in recent years, the increase in consumer food prices significantly exceeded the prices of agricultural raw material and selling prices of agricultural food products. The prices at which producers sell food, increased by 16 per cent, prices of agricultural raw materials also by 16 percent, while retail prices of food have increased by 25%. This illustrates the disproportionate increase in the trade margins [12].

Retail networks burthen the suppliers with numerous charges. The issue of these charges is a major controversy. Strong opposition of food producers rise so-called “bookshelf” fees, which are required by retails networks. These are such charges as: “the promotion and advertising services”, “marketing services”, “the introduction of a new product range”, “placing the product on the shelf”, or “electronic data transfer”. Promotions and clearances are normally covered by the produc-

³ Determined in the trade also as FMCG - an abbreviation of English terms: Fast Moving Consumer Goods.

⁴ Auchan, Carrefour, E. Leclerc, Kaufland, Real, Tesco.

⁵ Such networks as: Alma Market, Aldi, Biedronka, Carrefour Market, Intermarcho, Lidl, Marc Pol, Netto, POLOmarket, Stokrotka, Topaz.

⁶ Such networks as: Piotr i Paweł, Alma and Bomi have got e-shops.

ers of food. Share of such fees in the manufacturer's overall trade with the commercial networks is even up to 30 percent. Fighting against this kind of practice is difficult i.a. because of the not very beneficial and precise legal status. Therefore, toward a particular commercial network it is difficult to apply the anti-monopoly law. While in regard to the above-mentioned practices appropriate rules about combating and fair competition are not used by the entrepreneurs concerned about the loss of a significant outlet. Burdensome for manufacturers aspects of commercial links with the huge commercial networks, including the above-indicated peculiar "double margin" [10]⁷, have caused, that numerous agencies and bodies of the European Union, such as the European Parliament and the European Commission became concerned with this problem. Information from the EU indicate that large supermarkets are abusing their purchase power to lower the prices offered to suppliers to the unprofitable level and impose them unfair contract terms. Additionally, the great European retailers are beginning to act as a subjects controlling access of farmers and other suppliers to consumers.

In Poland, the resort of agriculture from a long time recognizes the problems in the functioning of the food chain. In this case actions were taken to regulate the correct principles of cooperation at the interface between food producers (suppliers) and trade⁸. Attempt to regulate such

matters through legislation taken in several EU countries (Czech Republic, Slovakia, Hungary). Whereas the example of actions used to increase the transparency of the food chain concerning observation of prices and margins, may be the French Observatory of Prices and Margins⁹. The Observatory regularly analyzes the prices and margins in the various sectors of the market of agri-food products, basing on the specific indicators and current information on changes in prices of consumer products sold in large supermarkets and the margins of these products at all stages of the food chain. Phenomenon, which has recently escalated in all markets (including the food market) is the development of **selling products under the retailers private labels**. These products are manufactured by food producers for trade order by food producers. Manufacturer fulfils the role of "service provider" for the commercial network which endorses any particular article on the retail market. These are generally cheaper than products branded directly by the producers, which mostly explains their success among consumers. Trade specialists predict further development of their own commercial brands hoping that over the next 15 years in the global food trade they will double their share of those brands from the current 25 percent to 50 percent. In Poland, last year, sale of branded network retail products grew dynamically and further increase is predicted for the current

year. Without denying the possibility of using own brands by the cell of distribution, it is still important to draw attention to the relevant negative aspects of this trend. These aspects relate to both producers and consumers. In the case of producers we must indicate few threats. The manufacturer, which is usually a small or medium-sized enterprise, becomes dependent from the commercial networks ordering production. If the share of this production in the total production is high, the resignation of undertaken cooperation could have disastrous consequences for the company. Improvement of the cooperation conditions is unreachable. The prices of products sold under the trade mark are low. Above all, the prices obtained by the supplier are low. Smart solutions and sophisticated negotiating techniques used by the networks relegate the producers to a very precarious position and can lead to addiction. An additional issue, which should be mentioned, is the ability to capture a public aid for small and medium enterprises by the cell of the distribution. In the case of consumer purchases of food products branded by a commercial network puts them in a situation of uncertainty as to their origin and the manufacturer. Formally, the product has the same brand. The consumer may therefore assume that the product is the same. However, in a certain period of time, the manufacturer may have changed. The product was therefore produced in a different place, with other raw materials (which in the case of food products is very important), on other production line, and by other people. In fact, it may significantly differ from the product expected by the consumer. In Polish conditions still the quality of each delivery often differs, even if they come from the same manufacturer. Market analysts point out that the expansion of the commercial net-

⁷ Margin powered not only by consumers but also by suppliers.

⁸ Among other things, Intergovernmental Panel on Improving Market Transparency of Agri-food Products and Improvement of the Food Chain Functioning was established. This team has a task to review and evaluate business practices and legal regulations in the food chain in our country. To the tasks of the

team also belongs the development of the concept of monitoring prices and margins and preparation of a code of good business practices in the creation of a platform agreement between participants in the food chain.

⁹ Observatory, established in 2008, operates within the Central Office for Competition, Consumption and Fraud, belonging to the French Ministry of Economy, Industry and Employment.

works brands should not prejudice the position of foods makers with their own strong brands. However, it will impair and crowd out weaker and local brands from the market. Attention is also drawn to the possible (together with the development of commercial brands) threats of development pace of product innovation [5]. This is due to the decrease in market share of manufacturers branded products, and in their prices the expenditure on research and development of new products is included. Trademarks, however, do not create the basis for financing innovations, especially important for the Polish agri-food industry in a situation of strong competition. The use of private labels has been listed among the commercial practices potentially threatening competition in the food supply chains [9].

TENDENCIES OF ACTIONS AIMED AT IMPROVEMENT OF AGRICULTURAL HOLDINGS POSITIONS IN THE FOOD CHAIN.

Changes presented in the cell processing and distribution of the food chain, put agricultural producers operating in a completely different company structures (formed historically and related to the specificity of agricultural production) in a difficult situation characterized by significant dispersion of producers and low degree of their organization. This situation indicates the need for bi-directional actions. First of all, this applies to the agricultural raw materials recipients, i.e. collecting subjects and processing, and sometimes also distributors, who by developing their structures and functioning models, should take greater account of the interests of farmers.

The use of own position against weaker partners is a common thing in practice. Therefore, there is a need to take resolute administrative and legislative actions at a national and EU level, ensuring the transparency of the functioning of the food chain and restraining the unfavorable signaled processes. **Adaptation activities to the functioning on the dynamically changing market and strengthening the negotiating position when dealing with the agricultural products recipients, must be taken also in agriculture.** Structural and organizational changes are needed. Poland is dominated by the traditional model of family farming. The vast majority (Figure 5.) are small farms.

A better measure for determining the size of the farm, at the same time taking into account its relationships with the market, is engaging its economic strength ESU¹⁰. Farms from 0 to 4 ESU are defined as small or low marketability. In Poland to this group, belong approximately 80% of all agricultural holdings. They have been using (according to the FADN data) about one-third of agricultural lands [3]. The existing structure of farms clearly indicates the need to promote concentration processes in our agriculture. The basic form of this concentration is to increase the area of farms. This process, although it still continues, is slow. **The developmental direction of the family farms facilitating their contacts and narrowing their ties with the market is, above all, horizontal integration.** Following the example of farmers from other countries, Polish

farmers should also be included in a **vertical integration processes**, linking their business activities with other cells of the chain.

Creation and development of groups and producers organizations

Such form of integration increases the farmer's possibilities to act as one of the cells of the food chain. Tangible benefits flowing from it are:

- better chain cells matching in terms of volume flow of goods, the organization of sales, marketing, activities
- increase of the supply scale which promotes: -improvement of the position of farmers in the negotiations with customers, -market orientation increase -improvement of distribution through the use of new channels. Research [1] shows that in the aftermath of horizontal integration the direct sales to processing companies and retailers and wholesalers is growing. While sales of private markets and brokers is declining. Also, the use of contracts as a form of business relations expands, which in turn promotes the improvement of vertical ties. Approximately two thirds of the surveyed households have reduced production costs, improved quality, found new markets and started to use simple advertising tools for creating demand for their products. In our agriculture the process of farmer's integration through the creation of producer groups is growing at a pace that is hardly satisfactory. The disposal scale of agricultural products by groups and the pace of the concentration processes are small. Currently (in the framework of RDP) operates 655 producers groups and 39 recognized groups and 182 initially recognized groups of fruit and vegetable producers. However, their role in the mar-

¹⁰ ESU - (eng.: European Size Unit) presents the economical amount of the holding counted basing on the standard direct surplus (1 ESU = 1200 EUR). **Standard direct surplus-** is the excess of three-year average production volume of a particular agricultural activity over the three year average value of direct expenses incurred for this activity.

ket is still small. In the interests of farmers (in order to improve their position in the rapidly changing market structures) lies the development of organized forms of supply of agricultural products.

Participation in the processes of vertical integration

Participation of agricultural holdings in incomes resulting from the further processing of agricultural products produced by these farms, and distribution of food products, is the best way of protecting farmers interests in the distribution of income generated in the food chain. Unfortunately, this is a poorly developed model of action in Polish agri-food sector. Cases in which processing of produced agricultural products and their subsequent disposal by producer groups are extremely rare. However, a positive example could be dairy cooperatives.

Another way is participation in the privatization of processing enterprises, allowing gaining greater influence (control) of farmers over the businesses. Participation of farmers in the privatization of enterprises is marginal. It is a pity that the privatization of the agri-food industry took place with little participation of farmers. The legal and organizational form allowing for wider participation of agricultural producers in controlling the processing and marketing of food products is, according to the experience of Western European countries, a cooperative form. Development of bottom-up organized cooperatives involved in the agri-food processing seems to be the most appropriate way of vertical integration, also in our conditions. With regard in particular to a **real cooperative organization associating involved members and realizing their economic objectives**.

DEVELOPING DIRECT SALES OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Agricultural producers shall not be convicted solely on the role of suppliers of raw materials. They can also play an active role in the creation of their own contacts with consumers, who are more and more **interested in food products acquired “at source” and produced in a natural way (not industrial way)**. The issue of market access by agricultural producers is reflected in the proposals of changes related to the EU's policy in the creation of short distribution channels of agricultural products [11]. The European Commission wants to encourage the **development of local markets** by promoting direct marketing and installation of city markets, and also encouraging the habit of buying the agricultural products in the vicinity of their manufactures. In Poland, the Ministry of Agriculture has already started actions (the “my market”) designed to provide support from the Rural Development Program for construction in the municipalities of up to 50 thousands inhabitants of approximately 80 modern markets, in which farmers would sell their products. Furthermore, there is also planned modernization of around two hundred already existing markets.

The use of market niches, in which small farms have got an advantage

Like any entity operating in the market, agricultural holdings should seek for market niches in which they could find stable environment to operate, leading production, which is the most suited and which can provide adequate economic efficiency. Individual farms (family farms), especially the smaller ones, frequently have surplus of labor resources. This may be a competitive advantage for them in making labor-intensive patterns of production.

An opportunity for such farms can be **production under food quality schemes**. In recent years there has been a change in consumer attitudes towards food quality. This is, among others due to the increase in wealth, greater interest in issues of nutrition impact on health, as well as the growing interest in culinary traditions. As a result an interest in high quality products is constantly growing. In the EU **food quality schemes** have been developed covering the principles that ensure the maintenance of quality in certain areas. These include systems established primarily for the certification of:

- **organic products,**
- **regional and traditional products** (registered as a Protected Designation of Origin or Protected Geographical Indication, or Traditional Specialty Guaranteed),
- **Integrated Production (IP).**

Organic production in Poland is the most common direction of food production with higher quality. According to GUS data, half of the organic farms are farms with a 0-4 ESU, or subsistence. At the same time, however, according to research of FAPA, 80 percent of them are entities exceeding 5 ha. [3]. Organic production of agricultural holdings is developing quite dynamically. Last year there were registered 20 626 organic farms¹¹. There are also more and more ecological manufactures (264 registered factories), which is important from the standpoint of the possibility of a broader introduction of organic products on the market. The organic food market should be considered forward-looking, as far as the awareness of the society grows. To increase this awareness very important are appropriate promotional activities,

¹¹ According to MARD. Website: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce/> (read dated. 28.04.2011)

which may significantly speed up the development of the market. Education of appropriate distribution channels and at the same time ensuring absolute maintenance of quality standards is no less important. Important for the quality of agricultural products is not only ecological context. An increasing amount of consumers groups are particularly interested in certain aspects of the production of foods, such as welfare of animals. As an example of such an approach we can refer to the classification of eggs, which takes into account four ways of keeping the hens¹². A similar approach may be imagined in the production of milk and its products, e.g. specially marked milk (and its preparations) from small herds of cows kept in free range rearing, nourished with a balanced diet that includes staying in the pastures. The organizer of this kind of production could be small dairy cooperatives bringing together farmers that meet established criteria. Appropriate support (promotional activities directed to consumers) could significantly speed up the development of such form of production. In terms of quality systems Protected Designation of Origin, Protected Geographical Indication or Traditional Specialty Guaranteed on the list of Polish products are currently¹³ 24 names registered, eight applications for registration published in the Official Journal of the EU and four applications for registration submitted to KE. **Integrated Production (IP)**, which is the national system of production quality, is a system allowing for obtaining the agricultural products with the highest biological and nutritional values manufactured under controlled

production process until the same set¹⁴. These products are also inspected for residues of plant protection products, fertilizers and other substances hazardous to health. These systems do not cover all the possible confirmation of characteristics that provide high-quality food. Based on these examples from EU¹⁵ countries, the Polish trade organizations have created a new systems for the quality production:

- beef (QMP),
- pork (PQS),
- different products (QAFP) currently pork and poultry,
- traditional products (quality, tradition).

The proposed courses of actions for agricultural holdings enhancing the position of farmers in the food chain through the concentration of supply, broadening the offered food product range and improving their quality standards, **require adequate administrative support (including legislation) both from the EU and national authorities**. Therefore, they must be strongly emphasized by the Common Agricultural Policy and national policy through the creation of appropriate instruments, including in particular the presence of small family farms and supporting the participation of these households in the consolidation activities and food quality schemes. **The promotion of high quality food and food with specific characteristics** is no less important. This promotion **at the same time should be directed to consumers and farmers**. The functioning of the market of products manufactured in quality systems is dependent on the demand for these products, and it is increasing. Adequate promotion and information could “expose” a signifi-

cant number of consumers who have not yet been brought to the attention to the quality of food. According to the observed in the society increased healthy attitudes for diet composition, the provision of proper information, combined with greater availability of healthy food creates an opportunity for further development of the market. The shaping of the consumption is already implemented on a large scale by the Agricultural Market Agency, the actions under the “Glass of milk” and “Fruit at school” programs. These programs are addressed to a large population of children and youth. It is also important to promote food quality systems among agricultural producers and the benefits of this food among consumers. It is especially important **to reach out with this information to small holdings**, which typically have less contact with the market and at the same time have a surplus of labor. For them the production of quality systems can provide a unique opportunity. **In all the activities related to the promotion and information, especially those directed to the consumers and agricultural holdings, media plays a huge role**. Promotion among healthy food consumers can be treated as an element of social mission not only to support agriculture, but also for the improvement of the health of society and the state of the environment. All media should feel obliged to participate in the implementation of such a mission. However, the weight of the transmission of information addressed to the farmers rests mainly on the media focused on agricultural and rural district. The content provided in such media may have a broader, more specialized scope and may relate to I.A. consolidation activities used to strengthen the position of the farmers in the food chain, which were mentioned before. Unfortunately, the media do not always objectively present

¹² Class A: 0 - organic farming, 1 - free range farming, 2 - rearing bedding, 3 - cage farming.

¹³ By IJHARS. Website: <http://ijhars-s.gov.pl/produkty-regionalne-i-tradycyjne.html> (read dated. 28.04.2011)

¹⁴ PIORIN. Website: <http://piorin.gov.pl/index.php?pid=1499>.

¹⁵ Such as the French “Label Rouge”, Austrian “Gute AMA Singles”, or German “QS”.

the point of view of all participants of the food chain. Often, under the guise of concern for the consumer, positions of distribution companies are used for unilateral presentation. Analysis of the functioning conditions of the family farms in the rapidly changing situations in agriculture requires regular monitoring of the evolving changes and trends. This in turn **leads to the need for adequate information relating not only to agriculture itself, but also to the other cells of the food chain.** A special role here plays **public statistics**, which due to the nature of the research (statistical secrecy) may be the only source of information. This statistic, unfortunately, does not keep up in terms of data provision with the pace of economy development. This applies in particular to trade, for which there are no data regarding new forms of organization (commercial networks, including discount rates and other e-commerce) and forms of action (own brands, franchising). It seems necessary to change this situation and to extend the research area of the missing items. At the interface of agricultural production and other cells of the supply chain, as well as between those cells, appear many issues that should be carefully studied. **The most predestined to such research are scientific institutions with sufficient staff and experience, as well as public institutions (e.g. Office of Competition and Consumer Protection).** In the action programs of these institutions, it would be useful to apply a more comprehensive approach, including the whole chain, taking into account contacts between farms and

the processing industries and distribution of food. Propositions from the science could contribute to the adoption of legislative and organizational solutions limiting the adverse events for both producers and consumers.

BIBLIOGRAPHY:

1. Adamowicz M, Lemanowicz M. „Producer Groups as a Form of Entrepreneurship and Tool for Strengthening the Competitive Position of Private Firms in Poland” in „International Agri Food Chains and Networks” Wageningen Academic Publisher, Holandia 2006.
2. Chechelski P.: Ocena wpływu światowego kryzysu na globalną gospodarkę żywnościową. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 4, Warszawa 2010.
3. Chlebicka A., Fałkowski J., Wołek T. „Małe gospodarstwa w Polsce charakterystyka” FAPA, Warszawa 2009.
4. High Food Proces and the Food Crisis - Experiences and Lessons Learned, FAO 2009.
5. Kłosiewicz U., Słowińska B.: Handel artykułami żywnościowymi w Polsce w ocenie ekspertów. Polskie Wydawnictwo Fachowe, Warszawa 1999.
6. Kowalczyk S.: Globalizacja agrobiznesu: specyfika, wymiary, konsekwencje. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2, Warszawa 2010.
7. Urban R.: Przemysł spożywczy w procesie integrowania z Unią Europejską [w:] 6. Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa (Synteza). Program Wieloletni 2005-2009. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.
8. Rynek Wewnętrzny w 2009 r. GUS, Warszawa 2010.
9. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Ceny żywności w Europie” COM(2008)821.
10. Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Poprawa funkcjonowania łańcucha dostaw żywności w Europie” COM(2009)591. (2011/C 48/25).
11. Opinia z inicjatywy własnej Komitetu Regionów „Przyszłość WPR po 2013 r.”. (2010/C 267/03).
12. „Powołanie Międzyresortowego Zespołu”. Biuletyn MRiRW, nr 3/2010.
13. Wstępne Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010, GUS, Warszawa 2011.
14. The State of Agricultural Commodity Markets. High Food Prices and the Food Crisis - Experiences and Lessons Learned. FAO 2009.

EWOLUCJA RODZINNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH NA RZECZ UZYSKANIA ODPOWIEDNIEJ ZDOLNOŚCI KONKURENCYJNEJ I SAMOWYSTARCZALNOŚCI ŻYWNOŚCIOWEJ KRAJU

Prof. dr hab. Waldemar Michna

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU BADAWCZEGO W WARSZAWIE

THE INSTITUTE OF AGRICULTURAL AND FOOD ECONOMICS
NATIONAL RESEARCH INSTITUTE IN WARSAW

WPROWADZENIE

WKonstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zawarty jest zapis, w myśl którego podstawę ustroju rolnego stanowi gospodarstwo rodzinne. Jednakże pojęcie gospodarstwa rodzinnego jest tu rozumiane jako rodzinna wspólnota własnościowa, a nie jako wzorzec ustrojowy, czy norma agrarna. Konstytucja nie odpowiada więc na pytanie, do czego dążymy ani z jakich gospodarstw rolnych ma pod względem ekonomicznym składać się ustrój rolny. W polskiej myśli agrarnej i w polskiej świadomości społeczno-gospodarczej niezbędne jest więc uzupełnienie istniejącej luki. Bez świadomości tych braków nie możemy odpowiadać na pytanie, czy przemiany zmierzają w dobrym kierunku. Polską racją stanu jest zdecydować o tym, czego chcemy, a więc jakie ma być rolnictwo.

Gospodarstwa rodzinne w rolnictwie odegrały wielką rolę historyczną. Ich stan własnościowy zawsze określał udział i miejsce Polski w Europie. Dzięki solidarności rodzinnej zdolne były one do pokonywania różnorodnych kryzysów narodowych, politycznych, demograficznych i ekonomicznych. Są one w stanie przetrwać duże klęski nieurodzajów i wielkie zapaści cenowe na rynkach surowców rolnych. Na

ogół nie bankrutują z powodu klęsk przejściowych. Co więcej, gospodarstwa rodzinne utrzymują setki tysięcy osób bezrobotnych, które powinny być możliwie jak najszybciej zatrudnione.

Wszystkie pytania, jakie są dzisiaj stawiane odnośnie rolnictwa, można sprowadzić do jednego - co powinno być głównym zadaniem rolnictwa w następnych dekadach i jaką rolę w jego realizacji mogą pełnić gospodarstwa rodzinne?

Otóż, główne zadanie rolnictwa w Polsce jest takie samo jak w większości krajów w Europie i na świecie. Można je odczytać nie tylko z wypowiedzi przedstawicieli krajów importerów żywności netto, lecz także z wypowiedzi przedstawicieli krajów będących eksporterami netto surowców rolnych i żywności. Oto na przykład podczas sesji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), która odbyła się 16 października 2008 r., były prezydent Stanów Zjednoczonych, Bill Clinton, powiedział: *Żywność nie jest takim samym towarem jak inne. Powinniśmy wrócić do polityki wysokiej samowystarczalności żywnościowej. Szałem jest myśleć, że różne kraje na świecie mogą się rozwinąć bez możliwości samodzielnego wyżywienia się.* Przytaczam stwierdzenie byłego prezydenta Stanów Zjednoczonych - kraju stanowiącego wielkie centrum eksportu żywności -

dla podkreślenia faktu, iż narodowe dążenie do samowystarczalności żywnościowej jest światową prawidłowością, a nie antyrynkowym hasłem, które ma na celu hamować handel międzynarodowy i propagować autarkię w zakresie żywności. Zwłaszcza Polska, która nie posiada dostatecznie rozwiniętego przemysłu eksportowego i usług eksportowych, jest zainteresowana umacnianiem swojej samowystarczalności żywnościowej, aby import żywności netto nie blokował rozwoju kraju. Logika mówi, że chodzi tu o narodową konkurencję.

Potrzeba umacniania narodowej samowystarczalności żywnościowej powinna wykluczać sytuację, w której każdy polski rolnik konkuruje do upadłego z każdym innym polskim rolnikiem. Na tym nie może polegać polska konkurencyjność. Rolnicy muszą ze sobą bardzo szeroko współdziałać, bo ich wzajemna konkurencja to niezwykle groźne zjawisko, które, niestety, jest już w kraju widoczne. Z polskimi rolnikami nie konkurują bowiem pojedynczy rolnicy z poszczególnych państw, ale całe organizacje przemysłu spożywczego i grupy producenckie różnych krajów. W tej sytuacji koniecznie muszą oni współdziałać na rzecz innowacji, organizacji i postępu rolniczego. To jedyny sposób osiągnięcia przez Polskę samowystarczalności żywnościowej,

rozumianej jako eksportowo-importowa równowaga ekonomiczna.

Bez współdziałania grup producentów, wspólnych tuczarni trzody chlewnej, a także sprawnych kółek rolniczych i spółdzielni mleczarskich, polskie rolnictwo nie będzie w stanie konkurować na rynku międzynarodowym.

EWOLUCJA GOSPODARSTW RODZINNYCH

Jeden z głównych współtwórców Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) Unii Europejskiej, Sicco Mansholt, stwierdził, że gospodarstwo rolne nie jest gospodarstwem rodzinnym, jeśli nie zapewnia dla rodziny przynajmniej jednego miejsca pracy potrzebnego dla pełnego zatrudnienia oraz dochodu netto pozwalającego na warunki życia rodziny wiejskiej na poziomie porównywalnym z poziomem życia rodzin utrzymujących się z działań pozarolniczych. Jednoznacznie sugerował, że nie należy uznawać za rodzinne takiego gospodarstwa, które nie jest zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego. Gospodarstwo takie nie ma bowiem ciągłości istnienia.

Sicco Mansholt nazwał gospodarstwa, które nie spełniają wymienionych wyżej warunków, gospodarstwami marginalnymi. Mają one bowiem marginalne znaczenie rynkowe i marginalne znaczenie dla kształtowania poziomu życia rodzin wiejskich.

Natomiast gospodarstwo rodzinne powinno być rozwojowe, a więc zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego. Jeśli jednak takim nie jest, to przynajmniej powinno dążyć do osiągnięcia takiego stanu. Bez zdolności do odtwarzania potencjału nie może być bowiem mowy o ciągłości bytu gospodarstwa rolnego oraz samego rolnictwa we wsi i w regionie.

Według polskiej doktryny, rodzinnym jest każde gospodarstwo, które jest wspólnotą rodzinną. Wymaga to nowej interpretacji konstytucyjnej. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* powinna kreować wizję rozwoju pokolenia, a nie tylko odzwierciedlać jego bieżący stan.

W polskim rolnictwie można wyróżnić następujące formy prowadzenia działalności: przedsiębiorstwa rolne oraz trzy grupy gospodarstw nazywanych rodzinnymi (są one wspólnotami własnościowymi).

Przedsiębiorstwa rolne powstały głównie na bazie byłych kombinatów Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR). Oparte są na ziemiańskiej doktrynie przedsiębiorstwa rolnego, a mianowicie na kategoriach właściciela i biernych robotników niemających udziału we własności i decyzjach gospodarczych. Nie jest pewne, czy obszarowa własność i biernie funkcjonujący robotnicy, to właściwy model funkcjonowania przyszłego społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.

Natomiast wśród wspólnot rodzinnych własnościowych wyróżnić można około 270 tys. rodzinnych gospodarstw rolnych, zdolnych do odtwarzania potencjału produkcyjnego. Gospodarstwa te charakteryzują się wielkością ekonomiczną co najmniej 8 ESU i są one obecnie podstawą produkcji towarowej oraz żywienia społeczeństwa, a także gwarantem ciągłości rolnictwa.

W Polsce jest też 100 tys. gospodarstw o wielkości ekonomicznej poniżej 8 ESU (najczęściej 6-8 ESU), które nie mają pełnej zdolności do odtwarzania potencjału produkcyjnego. Mają one jednak szanse stać się rozwojowymi, gdyż posiadają względnie dużo ziemi i spadkobiercę. Będzie to możliwe, zwłaszcza jeśli Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) uda się realizacja egalitaryzacji dopłat bezpośrednich w różnych krajach,

o co usilnie ubiegamy się w Unii Europejskiej. Ta grupa gospodarstw powinna być wyselekcjonowana przez służby rolne oraz wsparta środkami unijnymi i krajowymi. Niewidzialna ręka rynku sama nie rozwiąże tej kwestii. Zwiększenie liczby gospodarstw rozwojowych o 80-100 tys. powiększyłoby powierzchnię użytków rolnych w dyspozycji tych gospodarstw o 1,5-2 mln hektarów. Mogłoby to powiększyć plony przeliczeniowe ziarna zbóż z 2,5 tony do około 4 ton z hektara na obszarze 1,5-2 mln hektarów. Miałoby to istotne znaczenie dla konkurencyjności polskiego rolnictwa.

W Polsce jest wiele wsi, a nawet gmin, gdzie w ogóle nie ma gospodarstw rolnych zdolnych do odtwarzania potencjału produkcyjnego. Tam zagrożona jest ciągłość rolnictwa i koniecznie trzeba pomóc tym gospodarstwom, które mają szanse stać się rozwojowymi. Istnieje potrzeba stworzenia około 80-100 tys. gospodarstw rodzinnych we wsiach, w których nie ma w ogóle lub istnieje niedostateczna liczba gospodarstw zdolnych do akumulacji sąsiedzkiej ziemi (która w ciągu najbliższych 15-20 lat będzie wypadać z gospodarstw bez następców). Bez tego rodzaju działań w wielu rejonach kraju rolnictwo będzie zanikać.

Według *Spisu Rolnego* z 2002 r., mamy w Polsce około 1,5 mln gospodarstw karłowatych obszarowo i ekonomicznie. Są to gospodarstwa bez pełnej zdolności odtwarzania potencjału, które często mają charakter socjalny. Odwracają się od nich przemysł i rynek, a jedyną perspektywą na przyszłość są dla nich grupy producenckie i tzw. klastry. Według *Spisu Rolnego* z 2010 r., liczba tych gospodarstw zmniejszyła się o 373 tys. obiektów. W ciągu najbliższych lat ubędzie ich około pół miliona. Nie jest jednak pewne, czy ziemia tych gospodarstw przejdzie do gospodarstw zdolnych do poniesienia optymalnych

nakładów na rozwój produkcji konkurencyjnej.

Trzeba postawić pytanie, dlaczego tak ważne dla kraju są gospodarstwa o wielkości co najmniej 8 ESU, a także o powierzchni powyżej 20-30 ha. Otóż, gospodarstwa zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego, które realizują minimum nakładów na inwestycje i na produkcję bieżącą, osiągają optymalną produkcję rejestrowaną w przeliczeniowych jednostkach zbożowych - 4 tony plonu z hektara¹. Natomiast gospodarstwa niezdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego (z reguły mniejsze od 8 ESU) osiągają plony o około jedną trzecią niższe (czyli około 2,5 tony z hektara). Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa (IUNG) szacuje, że przy optymalnych nakładach plony z hektara powinny wynosić 43 decytony, a wynoszą około 34 decytony. Wynika to z faktu, że gospodarstwa rozwojowe otrzymują średnio 43 decytony z hektara, a nie rozwojowe - 25 decyton.

Obecnie około 9 mln hektarów użytków rolnych znajduje się w gospodarstwach niemających pełnej zdolności do odtwarzania potencjału produkcyjnego i nakładów na postępy w rolnictwie, a tylko 7 mln ha użytków znajduje się w gospodarstwach zdolnych do odtwarzania potencjału i realizacji nakładów na produkcję bieżącą. Taka proporcja wśród gospodarstw jest zagrożeniem dla konkurencyjności. To zagrożenie musimy przezwyciężyć. We wszystkich krajach UE (poza Polską) 75-90 proc. użytków rolnych jest użytkowane przez gospodarstwa zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego i nakładów bieżących. W Polsce do takich gospodarstw należy zaledwie 42 proc. użytków rolnych.

Co trzeba uczynić, aby zapewnić przepływ ziemi z gospodarstw

niezdolnych do odtwarzania potencjału produkcyjnego do gospodarstw rozwojowych? Otóż osiągnięcie tego typu rezultatów wymaga podjęcia odpowiednich działań.

Po pierwsze: tworzenia nowych miejsc pracy dla ludności, która ma zbyt małe gospodarstwa rolne, aby osiągnąć z nich dochody porównywalne ze średnią płacą w kraju. Rolnicy będący właścicielami gospodarstw marginalnych zaczną jednak dopiero wtedy masowo wydzierżawiać ziemię gospodarstwom rozwojowym, gdy znajdą możliwość zatrudniania się w sektorach pozarolniczych. Pomoc UE w tworzeniu miejsc pracy jest bardzo ważna, ale nie wystarczy, by ten problem w całości rozwiązać. Niezbędne jest więc ustanowienie w Polsce Narodowego Funduszu Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast, którego zadaniem na najbliższe dwie dekady będzie stworzenie na wsi i w małych miastach 1,5-2 mln miejsc pracy poza rolnictwem. Źródłem finansowania proponowanego funduszu powinny być np. opłaty za przejmowanie ziemi rolniczej na cele pozarolnicze, obligatoryjne opłaty adiacenckie, opłaty za pozyskiwanie surowców z powierzchniowej części ziemi, a także podatek katastralny, itp.

W przyszłości w polskiej wsi (tak jak jest to obecnie na wsi w rozwiniętych krajach Unii Europejskiej) 75 proc. ludności będzie zatrudnione poza rolnictwem. Aby wytworzyć tyle miejsc pracy na wsi, konieczne jest finansowanie budowy nowych miejsc pracy przez cały system gospodarki. Rolnictwo nie jest bowiem w stanie na własny koszt wytworzyć tylu miejsc pracy w sektorze pozarolniczej gospodarki wiejskiej.

Po drugie: niezbędne są zmiany systemu dopłat bezpośrednich. Obecnie nie stymulują one poprawy struktury agrarnej.

Po trzecie: niezbędne jest wdrożenie zasady, w myśl której gospodarstwo rolne może przejąć i prowadzić tylko osoba ze średnim lub wyższym wykształceniem zawodowym lub ogólnokształcącym.

Po czwarte: osoba z gospodarstwa pobierająca państwowe stypendium na studiach wyższych powinna być zobowiązana do rezygnacji ze spłaty gospodarstwa rolnego obejmowanego przez swoje rodzeństwo.

Po piąte: wdrożenie zakazu podziału gospodarstw rolnych, które nie powinny być dzielone.

Po szóste: obciążenie podatkiem gospodarstwa niespełniającego warunków ochrony żyzności gleb.

Dalszą ewolucję gospodarstw rodzinnych interesująco prezentuje Francja. W 2005 r. rolnictwo francuskie składało się z 284 tys. gospodarstw profesjonalnych (wyspecjalizowanych i doinwestowanych), 188 tys. gospodarstw prowadzonych przez emerytów i rencistów (najczęściej uniwersalnych pod względem ukierunkowania) oraz 72 tys. gospodarstw wielokierunkowych.

W horyzoncie czasowym 2020-2025 roku przewiduje się powiększenie liczby sprawnych gospodarstw profesjonalnych (tj. wyspecjalizowanych) do 346 tys. gospodarstw rolnych o średniej powierzchni 84 ha. Po 2020 r. w rolnictwie francuskim przewiduje się funkcjonowanie trzech kategorii gospodarstw, a mianowicie:

- małe - równoważne ekonomicznie z gospodarstwami o rocznych zbiorach pszenicy z 12-24 ha;
- średnie - o wielkości równoważnej zbiorom z 24-150 ha pszenicy;
- duże - 150-375 ha zbiorów pszenicy.

Strategia francuska nie mówi nic o większych gospodarstwach. W tym właśnie wyraża się umiar dążeń do powiększania powierzchni gospodarstwa rolnego. Francja nie zaleca naśla-

¹ Zgodnie z oceną Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach (IUNG).

dowania Australii, Kanady i USA pod względem wielkości obszarowej gospodarstw rolnych. Podtrzymuje tezę, że europejskie obszary gospodarstw powinny być dostosowane do europejskiej gospodarki w rolnictwie.

Zgodnie z przewidywaniami, we Francji w ciągu kilkunastu lat powinno wykształtować się i upowszechnić rolnictwo postrodzinne, czyli przedsiębiorstwa rolne oparte na dziedzicznych wkładach rodzinnych. W okresie do 2020-2025 r. powinno powstać 40 proc. podmiotów produkcji rolnej, jako postrodzinnych przedsiębiorstw opartych na statutach spółek handlowych. Rolnicze spółki oparte na statutach handlowych - to postrodzinne rolnictwo. Przedsiębiorstwo postrodzinne to przedsiębiorstwo złożone z wysoko wykształconych ludzi o wielkiej demokracji i kulturze. Francuski program nie przewiduje przedsiębiorstw o typie ziemiańskim, a więc opartym na dwóch kategoriach ludzi: z jednej strony na właścicielach, a z drugiej na biernych robotnikach bez udziałów majątkowych.

Program przewiduje też specjalną ustawę, w której określone zostaną zasady dziedziczenia składników (gospodarstw) rolnych postrodzinnych,

jako trwałych składników struktury agrarnej. Rolnictwo francuskie wchodzi w epokę rolnictwa postrodzinnego, które prawdopodobnie określi model gospodarstwa opartego na wkładach rodzinnych wysoko wykształconych zespołów ludzkich.

Polskie rolnictwo przejmie zapewne stopniowo wzorce zaprezentowane np. przez Francję, tj. wzorce rolnictwa postrodzinnego, a więc opartego głównie na spółkach prawa handlowego. Takie postrodzinne rolnictwo może najłatwiej powstać na bazie rolnictwa rodzinnego. Można i trzeba mówić o tym już dziś, chociaż jest to dla Polski kwestia drugiej połowy dwudziestego pierwszego wieku. Rolnictwu potrzebna jest długa perspektywa.

LITERATURA:

1. Michna W., Chmielewska B., Mierosławska A.; *Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencję polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych makroregionów kraju*, Część pierwsza, Program Wieloletni Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej,

Raport nr 93, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.

2. *Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencję polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych regionów kraju*, Część druga, Program Wieloletni Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Raport nr 94, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
3. Chmielewska B. (red.): *Wybrane zagadnienia polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i na Ukrainie*, Program Wieloletni Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Raport nr 146, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
4. L'agriculture française à l'horizon 2015. Les difficultés de recrutement. Les perspectives géopolitiques mondiales, Futuribles, analyse et prospective, 2002.
5. Perspectives pour l'agriculture française et la PAC, Sous la présidence de Christian de Boissieu, La documentation Française.

THE EVOLUTION OF FAMILY FARMS TOWARDS ACHIEVING ADEQUATE COMPETITIVE CAPACITY AND THE COUNTRY'S FOOD SELF-SUFFICIENCY

INTRODUCTION

There is an entry in the Constitution of the Republic of Poland saying that the family farm forms the basis of the agrarian system. However, the concept of a family farm is understood here as a family-owned business, and not as an

organisational pattern or an agrarian standard. Thus, the Constitution does not answer the question what we are striving for or what type of farms in terms of the economy the agricultural system should consist of. Therefore, it is necessary to supplement the existing gap in the Polish agrarian thought and the Polish socio-economic awareness.

If we remain unaware of these deficiencies, we will not answer the question whether the changes are made in the right direction. The Polish *raison d'État* consists in deciding what we want, and consequently, what agriculture should be like.

Family farms played a great historical role in agriculture. Their own-

ership status always defined the part and place of Poland in Europe. Thanks to family solidarity they managed to overcome various national, political, demographic and economic crises. They can weather large crop failures and severe price collapses on agricultural commodity markets. In general, they do not go bankrupt due to temporary disasters. Moreover, family farms support a few hundred thousand of unemployed people who should get jobs as soon as possible.

All questions concerning agriculture that are asked today come down to a single question: what the main objective of agriculture should be valid in the decades to come and what role family farms can play in its implementation.

Well, the main objective of agriculture in Poland is the same as in most countries of Europe and worldwide. Not only can you find it in the statements of the representatives of net food importing countries, but also in the statements of the representatives of net exporting countries of agricultural commodities and food. For example, during the session of the United Nations (UN), held on 16 October 2008, Bill Clinton, former President of the United States, said:

"Food is not a commodity like others. We should go back to a policy of maximum food self-sufficiency. It is crazy for us to think we can develop countries around the world without increasing their ability to feed themselves." I am quoting the statement of the former President of the United States, a country constituting a great centre for exporting food, to underline the fact that the national pursuit of food self-sufficiency is a global regularity and not an anti-market slogan impeding international trade and promoting food autarky. Particularly Poland, which does not have a sufficiently developed export industry and export services, is interested in strengthening its food self-sufficiency so as net food imports do not block the country's de-

velopment. Logic says this is about the national competition.

The need to strengthen national food self-sufficiency should exclude a situation in which Polish farmers compete against one another to the bitter end. That is not what Polish competitiveness should be all about. Farmers must cooperate with one another very closely because their competition with one another is an extremely dangerous phenomenon which, unfortunately, can already be seen in the country. This is so because Polish farmers are not in competition with individual farmers from various countries, but with entire food industry organisations and producer groups from different countries. That being so, they absolutely must work together for agricultural innovation, organisation and progress. It is the only way for Poland to achieve food self-sufficiency, understood as the export-import economic balance.

Without cooperation between producer groups, joint swine feedlots, efficient machinery rings and dairy co-operatives, Polish agriculture will not be able to compete on the international market.

THE EVOLUTION OF FAMILY FARMS

Sicco Mansholt, one of the main co-originators of the Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union, said that a farm is not a family farm if it does not provide at least one full-time job per family and net income allowing the family in a rural area for living conditions at a level equivalent to the standard of living of families living off non-agricultural sectors. He explicitly indicated that a farm should not be considered as a family farm if it is unable to regain production potential. Such a holding lacks continuity of the existence.

Sicco Mansholt called farms that do not meet the above-mentioned conditions marginal farms. They are of marginal importance on the market and marginal importance for shaping the standard of living of rural families.

On the other hand, the family farm should be development-oriented, and thus able to regain production potential. However, if it is not the case, at least it should strive to achieve such a position. Without the ability to regain the potential you cannot speak about the continuity of the existence of a farm and agriculture itself in the countryside and in the region.

According to the Polish doctrine, a family farm is any farm which is a family-owned business. This requires a new constitutional interpretation. *The Constitution of the Republic of Poland* should create the vision for generation's development, and not only to reflect its current status.

The Polish agriculture comprises the following forms of business: agricultural holdings and three groups of so-called family farms (they are family-owned businesses).

Agricultural holdings were mainly based on former conglomerates of State Agricultural Farms (PGR). They are based on the landowning doctrine of an agricultural holding, namely, the categories of an owner and passive workers with no share in ownership and no part in economic decisions. It is not certain if landed estates and passive workers form a good model for the future functioning of civil society in Poland.

On the other hand, among family-owned businesses there are approximately 270 thousand family farms that are able to regain production potential. These holdings are characterised by economic size of at least 8 ESU and currently form the basis for goods and food production for the society, as well as they guarantee the continuity of agriculture.

Poland also has 100 thousand holdings by economic size of less than 8 ESU (typically 6-8 ESU) that do not have full capacity to regain production potential. However, they have the opportunity to become development-oriented since they are relatively large and have an heir. It will be possible, particularly if the Ministry of Agriculture and Rural Development (MARD) succeeds in implementing egalitarianisation on direct payments in various countries which we strongly pursue in the European Union. This group of farms should be selected by agricultural services and supported by EU and national funds. The invisible hand of the market alone will not solve this issue. Increasing the number of development-prone holdings by 80-100 thousand would increase the agricultural land area at the disposal of these households by 1.5 to 2 million hectares. This could increase reference crop production of cereal grains from 2.5 tonnes to around 4 tonnes per hectare in the area of 1.5-2 million hectares. This would be of vital importance to the competitiveness of Polish agriculture.

There are many villages and even municipalities in Poland where there are no farms capable of regaining production potential. Continuity of agriculture comes under threat in these farms, and those that have a chance to become development-prone need to be helped. There is a need to create approximately 80-100 thousand family farms in villages in which there are not any or there is an insufficient number of farms capable of accumulating neighbouring lands (which over the next 15-20 years will fall from farms without successors). Without such measures, agriculture will collapse in many regions of the country.

According to the 2002 Agricultural Census, we in Poland have about 1.5 million farms diminished economically and in terms of land. They are holdings without full capability to regain the po-

tential and are often of a social nature. The industry and the market turn away from them, and their only prospect for the future consists in producer groups and so-called clusters. According to the 2010 Agricultural Census, the number of such holdings decreased by 373 thousand. In the coming years about half a million of them will be gone. However, it is not certain if the land of these farms will be transferred to holdings capable of bearing the optimum expenditure on the development of competitive production.

We have to ask why holdings by size of at least 8 ESU as well as the area of more than 20-30 ha are so important for the country.

This is because holdings capable of regaining production potential which incur a minimum expenditure on investments and on current production reach optimum production measured in cereal conversion units of four tonnes of cereal yield per hectare¹. On the other hand, holdings incapable of regaining production potential (usually smaller than 8 ESU) produce yield around one third lower (i.e. approximately 2.5 tonnes per hectare). The Institute of Soil Science and Plant Cultivation (IUNG) estimates that, given optimum expenditure, one hectare should yield 43 decitonnes, while it does approximately 34 decitonnes. This is due to the fact that development-prone farms on average produce 43 decitonnes per hectare, and non-development-prone 25 decitonnes.

Currently, around 9 million hectares of agricultural land are located in farms without full capacity to regain production potential and expenditure for the progress in agriculture, and only 7 million hectares of land are located in farms capable of regaining the potential and incur expenditure for current

production. Such a proportion among the holdings poses a risk to competitiveness. We must overcome this threat. In all EU countries (excluding Poland) 75-90 percent of agricultural land is used by holdings capable of regaining production potential and current expenditure. In Poland only 42 percent of agricultural land belongs to such holdings.

What needs to be done in order to ensure land transfer from farms incapable of regaining productive potential to development-prone farms? To achieve such results, we need to undertake appropriate measures.

Firstly, create new jobs for people whose farms are too small for them to generate revenue comparable to the average pay in the country. Marginal farmers, however, will start renting their land to development-prone farms on a massive scale only once they have the opportunity to get a job in non-agricultural sectors. The EU assistance in job creation is very important, but it is not enough to completely resolve this problem. It is therefore necessary to establish the National Fund for Promoting Development of Non-Agricultural Rural and Small-Town Economy in Poland whose task for the next two decades would be to create 1.5-2.0 million non-agricultural jobs in villages and small towns. The source of financing for the proposed fund should be e.g. fees for the seizure of agricultural land for non-agricultural purposes, mandatory adjacent fees, fees for acquiring commodities from the surface layer of the land, as well as cadastral tax, etc.

In the future 75% of the population of the Polish countryside (as it is now in the countryside of developed countries of the European Union) will be employed outside agriculture. In order to create so many jobs in the countryside it is necessary to finance the creation of the new jobs in the countryside by the whole economy. That is because agriculture is not able to create

¹ According to the evaluation of the Institute of Soil Science and Plant Cultivation in Puławy (IUNG).

as many jobs in the non-agricultural sector of the rural economy at its own expense.

Secondly, changes in the direct payment system are necessary. Currently, they do not stimulate the improvement of the agrarian structure.

Thirdly, it is necessary to implement a rule whereby a farm can be overtaken and run only by a person having secondary or higher, professional or general education.

Fourthly, a person from a farm endowed with the national grant during their higher education should be obliged to resign from being repaid for the farm assumed by their siblings.

Fifthly, implement the ban on the division of farms that should not be divided.

Sixthly, the tax burden should be imposed on a farm which does not meet the conditions for soil fertility protection.

The further evolution of family farms is neatly presented in France. In 2005 French agriculture consisted of 284 thousand professional farms (specialised and subsidised), 188 thousand farms run by pensioners (most often versatile in terms of orientation) and 72 thousand multi-directional farms.

It is predicted that in the time horizon of 2020-2025 the number of efficient professional (i.e. specialised) farms will increase to 346 thousand with an average area of 84 hectares. Following 2020, it is expected that three categories of farms will function in the French agriculture, namely:

- small - economically equivalent to farms with an annual wheat harvest from 12 hectares to 24 hectares;
- medium - the size equivalent to the harvest of 24 to 150 hectares of wheat;
- large - more than 150 hectares of wheat harvest to 375 hectares of wheat harvest.

The French strategy does not say anything about larger farms. This is how moderation in the efforts to enlarge the farm size is expressed. France does not recommend imitating Australia, Canada and the U.S. in terms of their farm sizes. I abide by the thesis that the European farming areas should be adapted to the European economy in agriculture.

It is expected that in several years post-family farming should emerge and spread in France, i.e. farms based on hereditary family contributions. In the period of 2020-2025, 40 percent of agricultural production entities should emerge as post-family farms based on the statutes of commercial companies. Agricultural companies based on the commercial company statutes - these are post-family farms. A post-family company is an company comprising highly educated people with a high level of democracy and culture. The French programme does not envision companies of the landowning type, and therefore based on two categories of people: on the one hand, the owners, and on the other hand, passive workers without property shares.

The programme also provides for a special act which will set out the rules of inheriting post-family components (farms) as permanent components of the agrarian structure. The French agriculture enters into an era of post-family farming which is likely to determine the farming model based on family contributions of highly educated groups of people.

It is likely that the Polish agriculture will gradually take over the models presented, for example, by France, i.e. the models of post-family farming, which is based mainly on commercial companies. Such post-family farming can most easily be created on the basis of family farming. We can and should talk about it here and now, even though for Poland it is a matter for the second

half of the 21st century. Agriculture needs a long perspective.

BIBLIOGRAPHY:

1. Michna W., Chmielewska B., Mierosławska A.; Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencję polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych makroregionów kraju, część pierwsza, Program Wieloletni „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Raport nr 93, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
2. Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencję polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych regionów kraju, część druga, Program Wieloletni „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Raport nr 94, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
3. Chmielewska B. (red.): Wybrane zagadnienia polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i na Ukrainie, Program Wieloletni „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Raport nr 146, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
4. L'agriculture française à l'horizon 2015. Les difficultés de recrutement. Les perspectives géopolitiques mondiales, Futuribles, analyse et prospective, 2002.
5. Perspectives pour l'agriculture française et la PAC, Sous la présidence de Christian de Boissieu, La documentation Française.

GOSPODARSTWA RODZINNE W POLSCE NA BAZIE WŁASNOŚCI AGENCJI ROLNYCH SKARBU PAŃSTWA (WRSP)

Dr hab. Zdzisław Gajewski, prof. nadzw.

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE
WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

Struktura agrarna w krajach Unii Europejskiej nie jest jedynie wewnętrzną sprawą poszczególnych państw, a jej dalsze doskonalenie od wielu lat pozostaje jednym z najistotniejszych elementów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Z tego powodu państwa członkowskie stosują mniej lub bardziej intensywną interwencję na rynku nieruchomości rolnych.

Określenie modelu gospodarstwa rodzinnego z prawnego punktu widzenia jest skomplikowane. Powodem tego jest m.in. fakt, że prawodawstwo wspólnotowe nie wykształciło normatywnego modelu takiego gospodarstwa, chociaż tym terminem się posługiwało.

Artykuły 32-38 Traktatu Rzymskiego¹ (określające zasady Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej i ustanawiające fundamenty Wspólnego Rynku w rolnictwie) ani razu nie użyły pojęcia *gospodarstwo rolne*. Kwestia ta nadal budzi liczne kontrowersje i nasuwa wiele trudności prawnych.

Ustawodawstwo Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej posługiwało się pojęciem *gospodarstwa rozwojowego*, które tylko pośrednio wiązało się z pojęciem *gospodarstwa rodzinnego*. Takie rozumienie pojęcia *gospodar-*

stwo rozwojowe pozwalało na określanie tym terminem gospodarstw prowadzonych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach, których dochód z pracy w tym gospodarstwie był stosunkowo niski, a praca w nim stanowiła główne źródło utrzymania. Prowadzący takie gospodarstwo zobligowany był do prowadzenia uproszczonej księgowości, opracowania planu rozwoju umożliwiającego dokonanie jego modernizacji, w wyniku czego zapewniony miał zostać dochód o odpowiedniej wysokości dla jednej lub dwóch osób w nim pracujących (art. 4 dyrektywa Rady 72/159/EWG z dnia 17 kwietnia 1972 r. w sprawie modernizacji gospodarstw²). Kiedy powyższa dyrektywa 159/72 utraciła moc prawną, ze wspólnotowego prawodawstwa zniknęło pojęcie *gospodarstwa rozwojowego*. Mimo to, pomoc modernizacyjna (określona w rozporządzeniu Rady EWG nr 797/85 z dnia 12 marca 1985 r. nr 797/85 w sprawie zwiększenia efektywności struktury agrarnej³) kierowana była do gospodarstw rolnych uznanych uprzednio za rozwojowe, a więc głównie do gospodarstw rodzinnych. Istotną zmianą, jaką wprowadził powyższy akt, było objęcie pomocą modernizacyjną gospodarstw mniejszych, obejmują-

cych obszar 1-30 ha (zgodnie z rozporządzeniem Rady Nr 1346/90 z dnia 14 maja 1990 r.⁴) Akt ten wprowadził także pojęcie *małego gospodarstwa*. Gospodarstwo takie mogło uzyskać pewne środki w ramach pomocy modernizacyjnej pomimo niespełnienia przesłanek zawartych w rozporządzeniu Rady 797/85. Z kolei rozporządzenie Rady Nr 2328/91 z dnia 15 lipca 1991 r. w sprawie poprawy efektywności struktur agrarnych⁵, uchylające rozporządzenie 797/85, umożliwiło państwom członkowskim ograniczenie wsparcia gospodarstwom rodzinnym (art. 5 ust. 2, zd. drugie). Ten akt prawny posługuje się terminem *gospodarstwo rodzinne*, ale bez podania definicji tego pojęcia. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/99 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EAGGF), zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia⁶ włączyło pomoc modernizacyjną w ogólny nurt polityki strukturalnej Unii Europejskiej, co wzmocnione zostało dodatkowo za sprawą rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich

¹ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz.U. z 2004 r., Nr 90. poz. 864/2).

² Tł. na j. polski, Kancelaria Sejmu, http://biurosejmu.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.

³ Tł. na j. polski, tamże.

⁴ OJ L 134, 28/05/1990 s. 0010, index: 31990R1346.

⁵ Tł. na j. polski, http://biurosejmu.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.

⁶ Źródło: http://www.odnowawsi.republika.pl/roz17_05_1999.pdf.

przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)⁷.

Ogólne pojęcie docelowego gospodarstwa rolnego, określanego jako rodzinne, wyrażone w systemach prawnych poszczególnych państw członkowskich Unii Europejskiej, pozwala na określenie tego gospodarstwa, jako prowadzonego przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach oraz o obszarze zapewniającym odpowiedni dochód pracującym w nim osobom.

W 1995 r., w związku z wydaniem raportu komisarza Fischera, kraje ubiegające się o członkostwo w Unii Europejskiej zostały zobligowane do wypracowania docelowego modelu gospodarstwa rolnego. W wyniku tego, za sprawą art. 23 uchwalonej przez Sejm 2 kwietnia 1997 roku *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, pojęcie *gospodarstwa rodzinnego* zyskało w polskim systemie prawnym znaczenie ustrojowe.

Przepis ten określa, iż podstawę ustroju rolnego państwa stanowią gospodarstwa rodzinne. Umieszczenie tego artykułu w grupie przepisów konstytucyjnych, określających ustrój gospodarczy kraju, nakazuje interpretować jego postanowienia w granicach zagadnienia ustroju gospodarczego.

W art. 23 Konstytucji zd. pierwsze zapisano: *podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne*. Natomiast w myśl zd. drugiego art. 23 Konstytucji: *zasada ta nie narusza postanowień art. 21 i art. 22*. Słowem, przepisy art. 23 dotyczą materii regulowanej przez art. 21 (1. *Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia*. 2. *Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem*) i z art. 22

(*Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny*). Na gruncie wykładni logiczno-językowej dopuszczalne są dwa warianty interpretacyjne zd. drugiego art. 23 pozwalające ustalić relację między przepisami zawartymi w art. 23 a przepisami z art. 21 i 22.

Pierwszy wariant interpretacyjny:

Zd. drugie art. 23 Konstytucji zawiera klauzulę limitującą postanowienia art. 21 i 22, tzn. zakres stosowania tych postanowień zostaje ograniczony ze względu na zd. pierwsze art. 23, o którym mowa w zd. drugim *in principio* art. 23. *Gospodarstwo rodzinne* stanowi więc taką wartość konstytucyjną, przy pomocy której można (adresatem jest ustawodawca) limitować własność i prawo dziedziczenia oraz wolność działalności gospodarczej, w szczególności można przeciwdziałać nadmiernej koncentracji gruntów rolnych poprzez ustawowe wprowadzenie norm obszarowych. Byłoby to niedopuszczalne, gdyby nie było art. 23 ze zdaniem pierwszym. Nie ma sensu rezultat wykładni sprowadzający się do tego, że *lex generalis* z zakresu działalności gospodarczej (zasady z art. 21 i 23), poprzez klauzulę limitującą ze zd. drugiego art. 23, deroguje *lex specialis* z zakresu tejże działalności gospodarczej (zd. pierwsze art. 23). Chyba że przyjmiemy, iż klauzula ta eliminuje wszystko to, co dotyczy działalności gospodarczej. Jednak zd. pierwsze art. 23 nie reglamentuje niczego poza działalnością gospodarczą (dotyczącą rolnictwa). Na gruncie paradygmatu ustawodawcy racjonalnego (biorąc pod uwagę, że ustawa zasadnicza przestała pełnić rolę *decorum*, co wynika zwłaszcza z jej art. 8), dekodowanego z art. 2 Konstytucji, odrzucić należy następujący pogląd doktryny prawa rolnego: *...art. 23 Konstytucji jawi się nam bardziej jako deklaracja*

*polityczna niż konstytucyjny zapis ustrojowy dotyczący rolnictwa*⁸.

Drugi wariant interpretacyjny: Zd. drugie art. 23 zawiera klauzulę limitującą zasadę ze zdania pierwszego tegoż art. 23. Ze względu na wspomniany paradygmat prawodawcy racjonalnego (w pierwszej kolejności zakaz wykładni *ad absurdum*) odpada jednak twierdzenie, że przy kształtowaniu ustroju rolnego państwa w kwestiach własności i prawa dziedziczenia oraz w kwestiach wolności działalności gospodarczej, nie należy brać wartości konstytucyjnej, jaką jest wyartykułowane w zd. pierwszym *in fine* art. 23 *gospodarstwo rodzinne*, bo *gospodarstwo rodzinne* nie stanowi wartości konstytucyjnej. Jeśli ustawodawca wskazał w kontekście pozytywnym *gospodarstwo rodzinne* w Konstytucji, to takie gospodarstwo siłą rzeczy stanowi wartość konstytucyjną. W takiej sytuacji należy przyjąć, że ustrojowy zwrot *gospodarstwo rodzinne* stosować należy przy wykładni klauzul generalnych: *cel publiczny* z art. 21 zd. drugie i *interes publiczny* z art. 22.

Przy drugim wariancie interpretacyjnym *gospodarstwo rodzinne* też stanowi (tak jak w pierwszym wariancie interpretacyjnym) taką wartość konstytucyjną, która pozwala (ustawodawcy - przepis ten nie ma charakteru *self-executing*) limitować własność i prawo dziedziczenia oraz wolność działalności gospodarczej. W szczególności można przeciwdziałać nadmiernej koncentracji gruntów rolnych poprzez ustawowe wprowadzenie norm obszarowych. Odpowiada to unormowaniom dotyczącym ustroju rolnego przyjętym w konstytucjach państw europejskich, poddających problematykę gospodarstw rolnych, w tym rodzinnych, daleko idącym ograniczeniom

⁷ Źródło: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:277:0001:0001:PL:PDF>.

⁸ A. Lichorowicz, *Konstytucyjne podstawy ustroju rolnego Rzeczypospolitej w świetle art. 23 konstytucji*, (w:) M. Wyrzykowski (red.): *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warszawa 2001 r., s. 115.

w sferze wolności gospodarczej, jak i ochrony własności, w drodze kontroli nadmiernej koncentracji gruntów, ograniczenia możliwości podjęcia działalności gospodarczej w rolnictwie od spełnienia rygorystycznych unormowań dotyczących kwalifikacji, czy tworzących szczególne reżimy prawne dziedziczenia⁹. Nie oznacza to, że obok gospodarstw rodzinnych nie mogą istnieć gospodarstwa większe, co wynika z samego art. 23 zd. pierwsze Konstytucji głoszącego, iż podstawą (a nie wyłączną formą) ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne¹⁰.

Ten drugi wariant interpretacyjny wybrał Trybunał Konstytucyjny: *Z uwagi na to, że przedmiotem zaskarżonych w niniejszej sprawie przepisów jest problematyka związana z dziedziczeniem gospodarstw rolnych, podkreślić należy, że gospodarstwo rolne może być przedmiotem szczególnej regulacji prawnospadkowej. Konstytucyjną odrębność gospodarstwa rolnego jako składnika majątku potwierdza art. 23 konstytucji. Przepis ten formułuje koncepcję gospodarstwa rodzinnego jako wytyczną dla organów władzy państwowej. Przepisy realizujące tę koncepcję nie mogą naruszać postanowień art. 21 konstytucji, a więc także prawa dziedziczenia. Oznacza to, iż rodzinny charakter określonego gospodarstwa nie uzasadnia wprowadzenia innego mechanizmu przejścia własności w przypadku śmierci właściciela (współwłaściciela) niż dziedziczenie. Podobnie*

nie powinien on być interpretowany jako podstawa eliminowania uprawnień właściciela gospodarstwa i przymusowego tworzenia własnościowych wspólnot rodzinnych. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, nie wyklucza to jednak, że ustawodawca - w granicach przysługującej mu swobody regulowania dziedziczenia - odwoła się do koncepcji rodzinnego gospodarstwa rolnego jako wartości konstytucyjnej i realizując ją potraktuje gospodarstwo rolne jako szczególnie przedmiot dziedziczenia, a więc podda go w określonym zakresie pewnym odrębnym regulacjom. Art. 23 zd. drugie konstytucji wyraża zakaz eliminacji instytucji dziedziczenia lub wprowadzenia takich rozwiązań, które wykluczałyby swobodę testowania lub równą ochronę praw wszystkich spadkobierców. Nie wyłącza on natomiast wprowadzenia co do spadków, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, szczególnej regulacji modyfikującej w określonych punktach ogólne przepisy prawa spadkowego. Modyfikacje te nie mogą być dowolne, ale służyć mają praktycznej realizacji wyrażonej w art. 23 zasady, zgodnie z którą gospodarstwo rodzinne jest podstawą ustroju rolnego państwa. Oczywiście przy tym jest, że gospodarstwo rodzinne nie jest celem samym w sobie. Z wymienionego przepisu konstytucji wynika, że powinno ono stanowić efektywną formę gospodarowania, pozwalającą prowadzić produkcję rolną w celu nie tylko zapewnienia „godziwego” utrzymania rodzinom rolniczym, ale także najpełniejszego zaspokojenia potrzeb społeczeństwa. Tylko bowiem tak prowadzone gospodarstwo może stanowić podstawę ustroju rolnego państwa. Art. 23 konstytucji daje podstawę do przyjęcia przez ustawodawcę uregulowań szczególnych dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych także z uwagi na fakt, że inne dyrektywy konstytucyjne, a zwłaszcza wynikające z nakazu ochrony prawa dziedziczenia, nie są w tym przypadku - jak zaznaczono -

jednoznaczne. Uzasadnia to pewien stopień swobody ustawodawcy, który, realizując wskazane wyżej minimalne wymogi ochrony prawa dziedziczenia, może wprowadzić rozwiązania służące innym wartościom konstytucyjnym. Do Trybunału Konstytucyjnego należy ocena, czy normy ustawowe, określające sposób i zakres realizacji w takiej sytuacji kilku różnych wartości konstytucyjnych, pozostają w zgodzie z konstytucją. Poza tym zauważyć można, iż prowadzenie gospodarstwa rolnego może być traktowane jako szczególnie rodzaj działalności gospodarczej, a samo gospodarstwo rolne uznawane być może za rodzaj przedsiębiorstwa. Trzeba przyjąć, iż w przypadku dziedziczenia przedsiębiorstw interes publiczny, o którym mowa w art. 22 konstytucji, może przemawiać za tym, aby w pewnych sytuacjach pozostawały one w niepodzielnym władaniu jednej tylko osoby. Łączy się to z dyrektywą wynikającą z art. 23 konstytucji, przy założeniu, że gospodarstwo rolne jest szczególnym przedmiotem własności, a władze publiczne mają obowiązek podejmowania działań, aby jego prowadzenie było „produktywną” formą gospodarowania. Dlatego, zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, także art. 22 i 23 konstytucji dają pewną podstawę do odrębnego - choć tylko w pewnym zakresie i pod ściśle określonymi warunkami - uregulowania spraw spadkowych dotyczących gospodarstw rolnych. Rzecz jasna regulacja ta powinna być skorelowana z całokształtem regulacji dotyczącej obrotu gruntami rolnymi” - wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99¹¹.

Oba powyższe zrekonstruowane warianty interpretacyjne pozwalają ustawodawcy wprowadzić normę obszarową, co uczyniono w przepisach art. 5 ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego¹²:

⁹ Por. A. Lichorowicz, *op.cit.*, s.120-121 - aczkolwiek autor wychodzi z założenia, że art. 23 Konstytucji RP odbiega od unormowań konstytucyjnych państw europejskich, a przy takim ujęciu przepis ten nie uprawnia do przeciwdziałania nadmiernej koncentracji gruntów rolnych; por. też L. Garlicki, (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom czwarty, red. L. Garlicki, Warszawa 2005 r., komentarz do art. 23, s. 1-2.

¹⁰ C. Banasiński, *Konstytucyjne podstawy porządku prawnego w gospodarce*, (w:) *Konstytucja. Trybunał Konstytucyjny*, red. C. Banasiński, J. Oniszczyk, Warszawa 1998, s. 36.

¹¹ ZU 2001, nr 1, poz. 5.

¹² Dz.U. Nr 64, poz. 592 - ze zm.

1. Za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo rolne: 1) prowadzone przez rolnika indywidualnego oraz 2) w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie większa niż 300 ha.
2. Przy ustalaniu powierzchni użytków rolnych, o której mowa w ust. 1 pkt 2, będących przedmiotem współwłasności uwzględnia się powierzchnię nieruchomości rolnych odpowiadających udziałowi we współwłasności takich nieruchomości, a w przypadku współwłasności łącznej uwzględnia się łączną powierzchnię nieruchomości rolnych stanowiących przedmiot współwłasności.
3. Przepis ust. 2 stosuje się odpowiednio do ustalania powierzchni użytków rolnych będących przedmiotem współposiadania na podstawie umowy dzierżawy.

Jak więc wynika z przepisów art. 5 ustawy o ustroju rolnym, przy ustalaniu powierzchni gospodarstwa rodzinnego uwzględnia się grunty własne oraz dzierżawione, ale nie bierze się pod uwagę gruntów znajdujących się w posiadaniu prowadzącego gospodarstwo rodzinne z innych tytułów prawnych, jak na przykład użytkownia¹³.

Normę obszarową stanowi też wyjątkowo areał o powierzchni 500 ha. Według art. 28a ust. 1 z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa¹⁴, sprzedaż nieruchomości rolnej przez Agencję może nastąpić, jeżeli w wyniku tej sprzedaży łączna powierzchnia użytków rolnych będących własnością nabywcy nie przekroczy 500 ha. Ust. 2 art. 28a precyzuje, iż przy ustalaniu powierzchni użytków rolnych, o której mowa w ust. 1,

będących przedmiotem współwłasności uwzględnia się powierzchnię nieruchomości rolnych odpowiadających udziałowi we współwłasności takich nieruchomości, a w przypadku współwłasności łącznej uwzględnia się łączną powierzchnię nieruchomości rolnych stanowiących przedmiot współwłasności. Tutaj brak odpowiednika ust. 3 art. 5 ustawy o ustroju rolnym sprawia, że przy ustalaniu powierzchni gospodarstwa rodzinnego uwzględnia się jedynie grunty własne, a nie bierze się pod uwagę gruntów dzierżawionych lub znajdujących się w posiadaniu prowadzącego gospodarstwo rodzinne z innych tytułów prawnych, jak na przykład użytkownia.

Normę obszarową 300 ha należy uwzględnić przy stosowaniu przepisów ustawowych nastawionych na realizację zasady z art. 23 zd. pierwsze Konstytucji, w szczególności przy przepisie stanowiącym, że prawo pierwokupu dzierżawy nieruchomości rolnej, o ile umowa dzierżawy została zawarta w formie pisemnej, ma datę pewną oraz była wykonywana co najmniej przez trzy lata, licząc od tej daty, zaś nabywana nieruchomość wchodzi w skład gospodarstwa rolnego dzierżawcy lub jest dzierżawiona przez spółdzielnię produkcji rolnej (art. 3 ust. 1 ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego). Z kolei w ustawie o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, przewiduje się możliwość udzielania przez Agencję Nieruchomości Rolnych poręczeń i gwarancji kredytowych do 80 proc. kwoty kredytu z przeznaczeniem na nabycie nieruchomości rolnej, która wejdzie w skład gospodarstwa rolnego (art. 23). Ponadto, ANR, zbywając nieruchomości rolne w drodze przetargu, może zastrzec, że mogą wziąć w nim udział wyłącznie osoby fizyczne, zamierzające utworzyć lub powiększyć gospodarstwo rodzinne (art. 29 ust. 3b). Ze względu na treść art. 6 ust. 1 pkt 1 (Agencja realizuje zadania wyni-

kające z polityki państwa, w szczególności w zakresie tworzenia oraz poprawy struktury obszarowej gospodarstw rodzinnych), ANR również umowę dzierżawy może zawęzić do gospodarstwa rodzinnego, co obligatoryjnie będzie oznaczać stosowanie normy obszarowej 300 ha. Ustawodawca wyposażył tutaj agencję w następujący instrument prawny: *Agencja może nabywać nieruchomości na własność Skarbu Państwa, jeżeli wymaga tego realizacja zadań określonych w ustawie, w tym szczególnie zadań w zakresie powiększania już istniejących gospodarstw rodzinnych* (art. 32a ust. 1 ustawy).

Instrumentami wspierania gospodarstw rodzinnych dysponuje także Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 9 maja 2008 r. o Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa¹⁵, ARiMR ma za zadanie m.in. *wspieranie poprawy struktury agrolnej, w tym zwłaszcza tworzenia i powiększania gospodarstw rodzinnych w rozumieniu przepisów o kształtowaniu ustroju rolnego*. W tym celu ARiMR może w szczególności dopłacać do oprocentowania kredytów bankowych na zakup nieruchomości rolnych, które bądź utworzą gospodarstwo rodzinne, bądź wejdą w skład takiego gospodarstwa, jednak z zastrzeżeniem, że kwota kredytu nie może przekraczać 90 proc. wartości nabywanej nieruchomości, a okres spłaty kredytu być dłuższy niż 20 lat (ust. 3 art. 4).

Należy podkreślić, iż ARiMR nie kreuje polityki rolnej, tylko realizuje ustawowo określone w tym zakresie zadania, nadzorowane przez właściwego ministra, określone w przepisach ustawowych nastawionych na realizację art. 23 Konstytucji.

Natomiast ANR nie ma swobody podejmowania decyzji wynikającej z polityki państwa przy normie ob-

¹³ Tak R. Sztylek, „Podstawowe zasady kształtowania ustroju rolnego”, „Rejent”, Nr 5/2003 r., s. 21.

¹⁴ Dz.U. z 2007 r., Nr 231, poz. 1700 - ze zm.

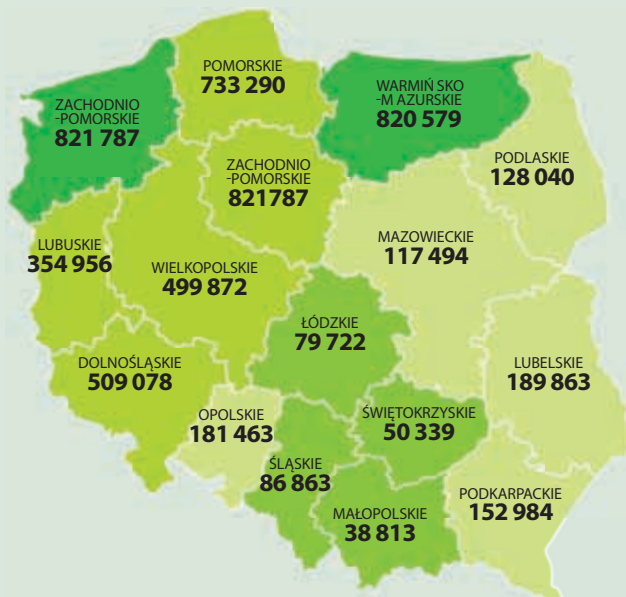
¹⁵ Dz.U. Nr 98, poz. 634 - ze zm.

Ryc. 1 Grunty Skarbu Państwa przejęte do Zasobu WRSP.

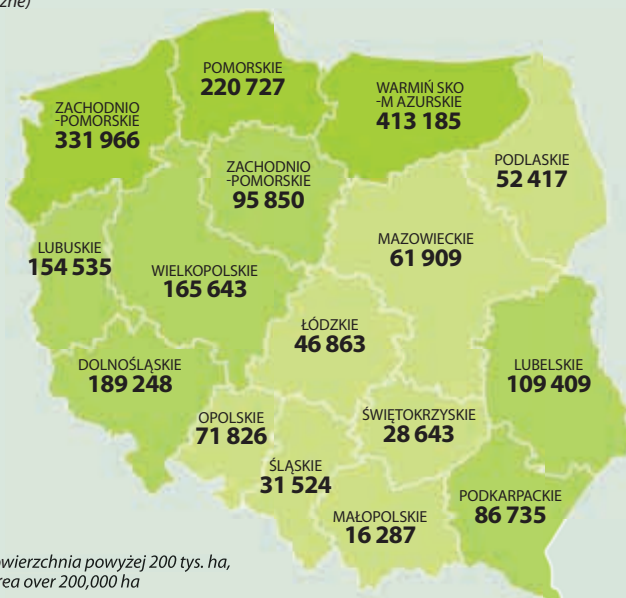
(stan na 31 grudnia 2010 r. - ogółem 4 740 424 ha).

Chart 1 State Treasury Lands acquired by the WRSP Stock

(as of 31 December 2010 - in total: 4,740,424 ha).

Ryc. 2. Sprzedaż gruntów Zasobu WRSP ogółem według województw.

(stan na dzień 31.12. 2010 r. - 2076,8 tys. ha - dane nieostateczne)

Chart 2. Total sales of WRSP Stock's lands by voivodships. (as of 31 December 2010 - 2,076,800 ha - non-final data)

- Powierzchnia powyżej 200 tys. ha, Area over 200,000 ha
- Powierzchnia powyżej 80 tys. ha a poniżej 200 tys. ha, Area between 80,000 ha and 200,000 ha
- Powierzchnia poniżej 80 tys. ha Area below 80,000 ha

szarowej 500 ha. Naruszenie jej nawet przez samą agencję sankcjonuje nieważność bezwzględnej czynności prawnej. Norma ta dotyczy jednak tylko powiększania powierzchni użytków rolnych (już nie gospodarstwa rodzinnego) w wyniku sprzedaży, a nie dzierżawy. Także w wypadku, gdy przedłużanie umowy dzierżawy zawartej jeszcze przed wejściem w życie przepisów ustawowych o normie obszarowej 300 ha ma nastąpić pod rządami obecnie obowiązującej ustawy, a w umowie jest mowa o gospodarstwie rodzinnym, to takie przedłużenie umowy z mocy prawa byłoby nieważne.

Działalność ANR związana z restrukturyzacją i zagospodarowaniem nieruchomości przejętych z 1 666 byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR) o przeciętnej powierzchni 2 250 ha i gruntów byłego Państwowego Funduszu Ziemi, nadal ma istotny wpływ na poprawę struktury obszarowej rolnictwa w Polsce. Agencja stworzyła możliwość powiększenia użytkowanej powierzchni znacznej liczbie gospodarstw rolnych.

Obecnie do sprzedaży lub dzierżawy ANR kieruje grunty pozostające do zagospodarowania, grunty pochodzące z rozwiązanych lub wygasłych umów dzierżawy, a także grunty wyłączane z funkcjonujących umów dzierżawy o powierzchni powyżej 300 ha.

Wyłączanie gruntów z umów dzierżawy, czyli tzw. wtórna restrukturyzacja, jest procesem ciągłym.

Od początku działalności agencji przejęto do Zasobu WRSP 4 739 tys. ha gruntów, z czego trwale rozdysponowano 2 618 tys. ha.

DZIAŁANIA AGENCJI NIERUCHOMOŚCI ROLNYCH W ZAKRESIE PRZEKAZYWANIA GRUNTÓW ROLNYCH NA POWIĘKSZENIE GOSPODARSTW ROLNYCH

Sprzedaż nieruchomości Zasobu WRSP

Sprzedaż nieruchomości Zasobu WRSP prowadzona jest w trybie bezprzetargowym dla uprawnionych kategorii nabywców mienia zasobu i w trybie przetargowym, gdzie nabywcą nieruchomości zostaje osoba, która wygrywa przetarg. Pewnym kategoriom osób przysługuje prawo pierwszeństwa nabycia nieruchomości bez przetargu. Ma to przede wszystkim miejsce w przypadku dzierżawców mienia zasobu oraz byłych właścicieli zbywanej nieruchomości lub ich spadkobierców (jeżeli nieruchomość została przejęta na rzecz Skarbu Państwa przed dniem 1 stycznia 1992 r.).

Realizując zadania ustawowe, Agencja Nieruchomości Rolnych, w procesie rozdysponowania mienia zasobu, umożliwia rolnikom indywidualnym prowadzącym gospodarstwa rodzinne powiększanie tych gospodarstw w formie kupna lub dzierżawy gruntów zasobu.

Proces pozyskiwania i udostępniania przez ANR gruntów na powiększanie gospodarstw rodzinnych odbywa się poprzez:

- przetargi na sprzedaż i dzierżawę gruntów zasobu, w tym przetargi ograniczone organizowane wyłącznie dla rolników powiększających gospodarstwa rodzinne;
- sprzedaż rolnikom indywidualnym na podstawie prawa pierwszeństwa w nabyciu przysługującego dzierżawcom nieruchomości;

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELA

Ryc. 3 Powierzchnia gruntów sprzedanych z Zasobu WRSP* wg grup obszarowych.

Figure 3. The structure of the farm areas in Poland in 2010.

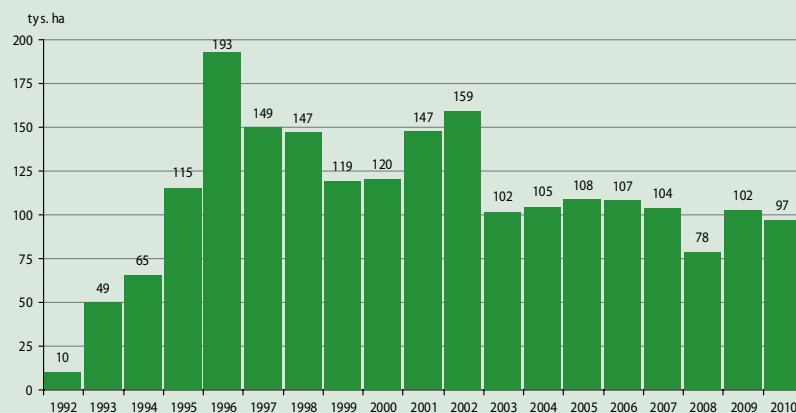
Source: preliminary results from the General agricultural census 2010, GUS, Warsaw 2011 [13].

Wyszczególnienie	do 31.12.2010 r.			w 2010 r.		
	razem	os. fizyczne	os. prawne	razem	os. fizyczne	os. prawne
do 1,00	46 535	45 917	618	2 374	2 310	64
1,01 - 1,99	54 585	53 702	883	2 943	2 870	73
2,00 - 4,99	116 036	113 238	2 798	6 013	5 745	268
5,00 - 9,99	140 666	135 789	4 877	7 079	6 654	425
10,00 - 19,99	211 244	200 729	10 515	10 761	9 928	833
20,00 - 49,99	518 974	466 434	52 540	27 657	23 849	3 808
50,00 - 99,99	148 277	129 130	19 147	9 295	7 186	2 109
100,00 - 499,99	520 627	367 677	152 950	23 188	14 605	8 583
100,00 - 299,99	x	x	x	15 850	11 356	4 494
300,00 - 499,99	x	x	x	7 338	3 249	4 089
500,00 - 999,99	178 286	86 370	91 916	2 018	501	1 517
1000,00 i więcej	60 639	16 622	44 017	0	0	0
RAZEM	1 995 869	1 615 608	380 261	91 328	73 648	17 680
w tym do 99,99	1 236 317	1 144 939	91 378	66 122	58 542	7 580
100,00 i więcej	759 552	470 699	288 883	25 206	15 106	10 100

*Bez gruntów zabudowanych lub o specyficznym charakterze (np. ze złożami kopalin, pod wodami, itd.), a także gruntów nierolnych.

**W roku 2004 wprowadzono dodatkowe przedziały obszarowe 100,00-299,99ha i 300,00-499,99ha w związku z ustanowieniem obszaru gospodarstwa rodzinnego na 300 ha.

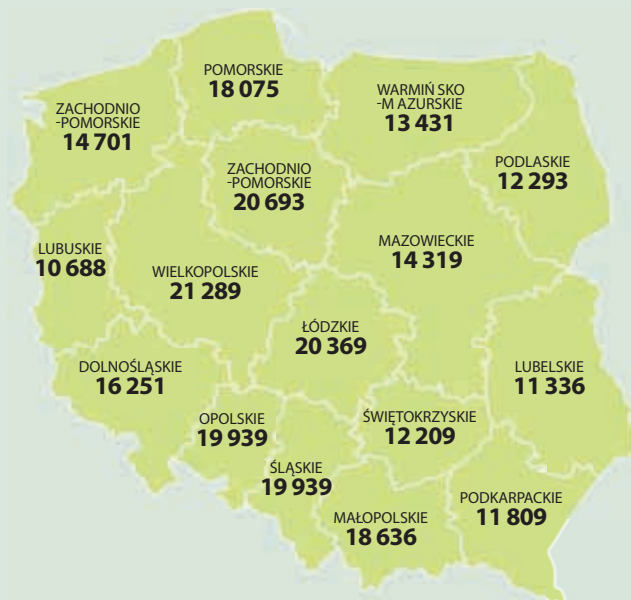
Ryc. 4. Sprzedaż gruntów Zasobu WRSP w latach 1992-2010.

- realizację wyłączeń gruntów z większych obszarowo nieruchomości objętych umowami dzierżawy;
- nabywanie gruntów na rynku na podstawie prawa pierwokupu i tzw. prawa wykupu określonych w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego (UKUR).

Od początku działalności ANR do końca 2010 r. sprzedano 2.077,7 tys. ha gruntów Zasobu WRSP, w tym 1.996 tys. ha gruntów rolnych. W 2010 r. sprzedano 96,5 tys. ha.

Jak wynika z danych przedstawionych w powyższej tabeli, zdecydowaną większość gruntów rolnych zakupiły osoby fizyczne - 1 615 tys. ha

Ryc. 5. Średnie ceny w 2010 r. w poszczególnych województwach.**Chart 5.** Average prices in 2010 in each voivodship.

(81 proc.). Grunty te zostały sprzedane na podstawie ponad 232 tys. umów, stanowiących 97,2 proc. wszystkich transakcji sprzedaży. Można zatem stwierdzić, że w dotychczasowym okresie działania ANR ponad 232 tys. osób fizycznych utworzyło lub powiększyło swoje gospodarstwo rolne. Średnia powierzchnia nabywanych gruntów wyniosła 7 ha.

Z danych dotyczących sprzedaży gruntów Zasobu WRSP w latach 1992-2010 wynika, że każdego roku ANR sprzedawała średnio 109 tys. ha.

W latach 1995-2002, kiedy uwarunkowania prawne, ekonomiczne i organizacyjne były diametralnie odmiennie od obecnych (nie istniało ustawowe ograniczenie 500 ha użytków rolnych możliwych do nabycia z Zasobu WRSP, gminy posiadały ważne plany zagospodarowania przestrzennego, cena hektara ziemi rolnej wynosiła przeciętnie 2,9 tys. zł/ha - dziś 15 tys. zł/ha), agencja sprzedawała przeciętnie 144 tys. ha rocznie.

Od 2003 r. średnioroczny poziom sprzedaży ustabilizował się na granicy

100 tys. ha i wynika z wielu ograniczeń, w tym wygaśnięcia planów zagospodarowania przestrzennego w większości gmin oraz wprowadzenia limitu 500 ha.

Przyjęty w ANR plan sprzedaży gruntów Zasobu WRSP na rok 2010 zakładał sprzedaż 90 tys. ha. W 2010 r. sprzedano 96 521 ha, stąd realizacja rocznego planu sprzedaży wyniosła 107 proc. Agencja uzyskała znacznie wyższe od przewidywanych przychody i wpływy finansowe. Same wpływy ze sprzedaży gruntów były wyższe od planowanych o 22 proc., a kwota, jaką agencja odprowadzi do budżetu państwa za rok 2010, jest rekordowa i wyniesie około jednego miliarda złotych (980 mln zł), zamiast pierwotnie planowanych 539 mln zł czyli o 82 proc. więcej niż planowano. W latach ubiegłych środki wypracowywane, a następnie przekazywane przez ANR bezpośrednio do budżetu państwa były dużo niższe (w 2008 r. - 824 mln zł, w 2009 r. - 705 mln zł). Dodatkowo trzeba zaznaczyć, że w ciągu całego 2010 r. agencja odprowadzała środki na

Fundusz Rekompensacyjny, z którego regulowane są zobowiązania państwa względem Zabuzan. W ciągu ubiegłego roku na ten cel agencja odprowadziła prawie 558,1 mln zł.

Z uwagi na trwające prace związane z zamknięciem roku obrachunkowego 2010, liczbę umów i powierzchnię sprzedanych nieruchomości rolnych według grup obszarowych przedstawiono w poniższych tabelach za trzy kwartały 2010 r.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabelach, zdecydowaną większość gruntów rolnych zakupił osobą fizyczną - 1 585 tys. ha (81 proc.). Grunty te zostały sprzedane na podstawie ponad 228 tys. umów, stanowiących 97,4 proc. wszystkich transakcji sprzedaży.

Najwyższe średnie ceny uzyskano w województwach: śląskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim i łódzkim, a najniższe ceny za hektar osiągnięto w województwie lubuskim, lubelskim i podkarpackim.

W latach 2011-2012 ANR planuje sprzedawać rocznie areal powierzchni 140 tys. ha. Obecnie skuteczność sprzedaży w ramach pierwszeństwa zakupu szacowana jest na poziomie 60-70 proc., a w trybie przetargowym na poziomie 20 proc.

Planowana na rok przyszły intensyfikacja sprzedaży osiągnięta ma być dzięki przeznaczeniu do sprzedaży gruntów zablokowanych dotychczas ze względu na obejmujące je zastrzeżenia repriwatyzacyjne.

ZADANIA AGENCJI NIERUCHOMOŚCI ROLNYCH WYNIKAJĄCE Z USTAWY O KSZTAŁTOWANIU USTROJU ROLNEGO

Zróżnicowanie stanu posiadania ANR w poszczególnych częściach

kraju oraz postępujące zmniejszanie się Zasobu WRSP z uwagi na prowadzoną prywatyzację, wymaga włączenia w proces przemian strukturalnych ziemi z rynku prywatnego. Po 16 lipca 2003 r. agencja uzyskała możliwość sprawowania kontroli nad częścią obrotu nieruchomościami rolnymi, który odbywał się dotychczas bez jej udziału oraz podejmowania (w uzasadnionych przypadkach) interwencji mającej na celu wspieranie przemian strukturalnych w rolnictwie.

Interwencja państwa na rynku ziemi rolniczej z jednej strony ogranicza swobodę obrotu ziemią rolniczą, z drugiej jednak skutecznie wspiera korzystne zmiany struktury agrarnej. Ma ona za zadanie m.in. powiększanie istniejących gospodarstw i tworzenie nowych, zapobieganie nadmiernej koncentracji, zachowanie niepodzielności gospodarstw, przeciwdziałanie zmniejszaniu się arealów gospodarstw, zagwarantowanie prowadzenia działalności rolniczej przez osoby z odpowiednimi kwalifikacjami zawodowymi, wspieranie rozwoju gospodarstw określanych jako priorytetowe (np. o charakterze rodzinnym), ograniczenie działań spekulacyjnych.

CELE USTAWY I INSTRUMENTY SŁUŻĄCE ICH REALIZACJI

Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego służyć ma poprawie struktury obszarowej gospodarstw rolnych, przeciwdziałaniu nadmiernej koncentracji nieruchomości rolnych oraz zapewnieniu prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwach rolnych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach.

Cele te mogą być realizowane dzięki wprowadzeniu nowych uprawnień ANR, tj. prawa pierwokupu nieruchomości rolnej (w wypadku umów sprzedaży) i prawa wykupu nieruchomości rolnej (w wypadku innych umów

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELA

Ryc. 6. Liczba umów zawartych na sprzedaż gruntów z Zasobu WRSP* według grup obszarowych**.

Figure 6. The structure of the farm areas in Poland in 2010.

Source: preliminary results from the General agricultural census 2010, GUS, Warsaw 2011 [13].

Wyszczególnienie	do 30.09.10r.			w I,II,III kw. 2010r.		
	razem	os. Fiz.	os. Praw.	razem	os. Fiz.	os. Praw.
do 1,00	107240	105928	1312	4069	3962	107
1,01 - 1,99	37733	37136	597	1520	1482	38
2,00 - 4,99	35948	35116	832	1304	1247	57
5,00 - 9,99	19485	18817	668	645	602	43
10,00 - 19,99	14687	13984	703	461	420	41
20,00 - 49,99	15349	13954	1395	488	434	54
50,00 - 99,99	2038	1790	248	61	50	11
100,00-499,99	2106	1578	528	50	37	13
100,00 - 299,99	x	x	x	40	32	8
300,00 - 499,99	x	x	x	10	5	5
500,00 - 999,99	276	137	139	3	1	2
1000,00 i więcej	37	12	25	0	0	0
RAZEM	234899	228452	6447	8601	8235	366
w tym do 99,99	232480	226725	5755	8548	8197	351
100,00 i więcej	2419	1727	692	53	38	15

Ryc. 7. Powierzchnia gruntów sprzedanych z Zasobu WRSP* wg grup obszarowych**.

Figure 7. The structure of the farm areas in Poland in 2010.

Source: preliminary results from the General agricultural census 2010, GUS, Warsaw 2011 [13].

Wyszczególnienie	do 30.09.10r.			w I,II,III kw. 2010r.		
	razem	os. Fiz.	os. Praw.	razem	os. Fiz.	os. Praw.
do 1,00	45903	45303	600	1742	1696	46
1,01 - 1,99	53765	52901	864	2123	2069	54
2,00 - 4,99	114178	111460	2718	4155	3967	188
5,00 - 9,99	138154	133413	4741	4567	4278	289
10,00 - 19,99	206941	196669	10272	6458	5868	590
20,00 - 49,99	506861	456347	50514	15544	13762	1782
50,00 - 99,99	143486	125579	17907	4504	3635	869
100,00-499,99	508588	360524	148064	11149	7452	3697
100,00 - 299,99	x	x	x	7021	5477	1544
300,00 - 499,99	x	x	x	4128	1975	2153
500,00 - 999,99	177777	86370	91407	1509	501	1008
1000,00 i więcej	60639	16622	44017	0	0	0
RAZEM	1956292	1585188	371104	51751	43228	8523
w tym do 99,99	1209288	1121672	87616	39093	35275	3818
100,00 i więcej	747004	463516	283488	12658	7953	4705

*Bez gruntów zabudowanych lub o specyficznym charakterze (np. ze złożami kopaliny, pod wodami, itd.), a także gruntów nierolnych.

**W roku 2004 wprowadzono dodatkowe przedziały obszarowe 100,00-299,99 ha i 300,00-499,99 ha w związku z ustanowieniem obszaru gospodarstwa rodzinnego na 300 ha.

przenoszących własność nieruchomości rolnych, np. darowizn).

Uprawnienie do nabycia nieruchomości rolnych na tych zasadach przysługuje ANR w określonych sytuacjach w odniesieniu do umów, na podstawie których własność nieruchomości rolnych przenoszona jest

przez osoby fizyczne lub prawne inne niż agencja.

Gospodarstwem rodzinnym w świetle ustawy jest gospodarstwo rolne, które prowadzone jest przez rolnika indywidualnego i w którym łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha. Pojęcie gospodarstwa rodzinnego funkcjonował

dotychczas jedynie w art. 23 Konstytucji RP z 1997 r., gdzie określono, iż stanowi ono podstawę ustroju rolnego państwa.

Z kolei rolnik indywidualny to osoba fizyczna, będąca właścicielem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych o łącznej powierzchni użytków rolnych nieprzekraczającej 300 ha, prowadząca osobiście gospodarstwo rolne, posiadająca kwalifikacje rolnicze, zamieszkała w gminie, na obszarze której położona jest jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego.

Należy jednocześnie dodać, że ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego przyniosła istotne zmiany do ustawy z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, regulującej m.in. zasady sprzedaży nieruchomości Zasobu WRSP. Obecnie sprzedaż nieruchomości przez ANR może nastąpić, jeśli po zawarciu transakcji powierzchnia użytków rolnych, będących własnością nabywcy, nie przekroczy 500 ha.

Wprowadzono również prawo odkupu nieruchomości ANR w okresie pięciu lat, licząc od dnia jej nabycia od agencji, z ujawnieniem tego prawa w księdze wieczystej. Prawo to polega na tym, że ANR może odkupić w tym okresie sprzedaną nieruchomość z powrotem do Zasobu WRSP za zwrot ceny i kosztów sprzedaży oraz nakładów koniecznych, o ile te ostatnie zwiększyły wartość rzeczy.

Zmieniły się także uregulowania dotyczące przetargów ograniczonych. ANR może je organizować m.in. dla osób fizycznych spełniających warunki określone w przepisach o kształtowaniu ustroju rolnego, zamierzających utworzyć lub powiększyć gospodarstwo rodzinne.

Wspomniane przepisy sprzyjają realizacji przez ANR celów wyznaczonych przez przepisy o kształtowaniu ustroju rolnego.

POLITYKA AGENCJI NIERUCHOMOŚCI ROLNYCH W ZAKRESIE REALIZACJI USTAWY

Przepisy ustawy dają ANR znaczące uprawnienia w zakresie interwencji w obrót nieruchomościami na rynku prywatnym. Zakres możliwej interwencji ANR jest nawet większy, niż wynikałoby to z intencji ustawodawcy i treści ustawy.

Ustawa nie zawiera delegacji do wydania na jej podstawie aktów wykonawczych, które regulowałyby np. zasady stosowania i tryb pierwokupu państwowego.

Zasady postępowania przyjęte przez ANR stanowią, że uprawnienia do nabywania nieruchomości wykorzystywane są jedynie do celów ustawowych, przy uwzględnieniu ekonomicznej racjonalności oraz przy współudziale organizacji i instytucji związanych z rolnictwem.

Do najważniejszych zadań ANR w omawianym zakresie należą następujące zasady:

- a. nadrzędną przesłanką korzystania z uprawnień do pierwokupu i wykupu przysługujących agencji jest występowanie na danym terenie efektywnego popytu na grunty rolne ze strony rolników indywidualnych,
- b. agencja podejmuje działania w celu lepszego rozpoznania lokalnych środowisk rolniczych pod kątem skali i kierunku efektywnego popytu na grunty rolne ze strony gospodarstw rodzinnych (współpraca z jednostkami samorządowymi i organizacjami reprezentującymi rolników, w tym głównie z izbami rolniczymi),
- c. nie są nabywane do Zasobu WRSP nieruchomości, które ze względu na charakter (np. siedliska rolnicze), powierzchnię (małe obszary) lub inne cechy (np. grunty

od wielu lat nieużytkowane rolniczo) nie mają istotnego znaczenia z punktu widzenia realizacji celów ustawy, np. nie nadają się na powiększanie gospodarstw rodzinnych,

- d. decyzja o skorzystaniu z prawa pierwokupu i wykupu podejmowana jest przy uwzględnieniu możliwości rozdysponowania w rozsądnym terminie nabytych nieruchomości rolnych,
- e. nabyte nieruchomości rozdysponowane są w trybie przetargów ograniczonych dla rolników indywidualnych powiększających gospodarstwa rodzinne, głównie na sprzedaż.

Istotne znaczenie dla zapewnienia dyspozycyjnej ziemi, która może być oferowana rolnikom na powiększenie gospodarstw rodzinnych, jest wyłączenie gruntów z większych obszarowo dzierżaw.

Dokonywane wyłączenia nie powinny prowadzić do zmniejszenia powierzchni gospodarstwa rodzinnego do poziomu poniżej 300 ha UR (razem z gruntami stanowiącymi własność rolnika indywidualnego).

SPRZEDAŻ NIERUCHOMOŚCI ZASOBU WRSP NA RZECZ DZIERŻAWCÓW

Z analiz przeprowadzonych w okresie ostatnich trzech lat wynika, że prawie 60 proc. sprzedawanych gruntów Zasobu WRSP sprzedano w trybie bezprzetargowym. Prawie w całości są to grunty nabyte przez dzierżawców, a tylko niewielki areal zakupili byli właściciele lub ich spadkobiercy. W latach 2008 i 2009 dzierżawcy nabyli odpowiednio 57 i 61,4 proc. sprzedanych gruntów Zasobu WRSP.

W roku 2010 sprzedano 96,5 tys. ha gruntów Zasobu WRSP, z czego dzierżawcy zakupili około

50 tys. ha. Powierzchnia dzierżawionych gruntów Zasobu WRSP zmniejszyła się w 2010 r. o 93,7 tys. ha, z czego wynika, że w minionym roku podobnie jak w latach poprzednich miał miejsce proces „przepływu” gruntów z dzierżawy na rzecz ich sprzedaży dotychczasowym dzierżawcom.

W celu rozeznania skali popytu dzierżawców na grunty Zasobu WRSP prowadzony jest monitoring realizacji wniosków dzierżawców o nabycie gruntu. Wyniki monitoringu wykazują, że jednostki terenowe ANR w większości przypadków kwalifikują grunty wskazane we wnioskach do sprzedaży. Jedynie w niektórych sytuacjach (trwające prace nad uchwaleniem lub zmianą planu miejscowego lub studium, brak uregulowanego stanu geodezyjno-prawnego, planowany przebieg dróg lub innych celów publicznych) agencja nie może sprzedać takich gruntów.

ANR stosownie do jej możliwości organizacyjnych i technicznych jest w stanie w latach 2011-2012 pracować nad przygotowaniem do sprzedaży arealu ponad 300 tys. ha rocznie.

Plan sprzedaży na rok 2011 określono na poziomie 140 tys. ha. Można więc przewidywać, że przy zachowaniu dotychczasowego trendu sprzedaży gruntów, około 80 tys. ha może być sprzedane na rzecz dotychczasowych dzierżawców.

Należy podkreślić, że sprzedaż nieruchomości Zasobu WRSP nie jest jedynie procesem organizacyjno-technicznym, zależnym od czynników wewnątrz ANR, lecz także procesem silnie uzależnionym od warunków ekonomicznych funkcjonowania rolnictwa i rynku nieruchomości oddziałujących na stronę popytową. Obecnie skuteczność sprzedaży w ramach pierwszeństwa w nabyciu szacowana jest na poziomie 60-70 proc., a w trybie przetargowym na poziomie 20 proc.

Wyraźne zwiększenie determinacji i aktywności ANR w działaniach

mających na celu pełną prywatyzację mienia Zasobu WRSP poprzez sprzedaż na rzecz rolników i przedsiębiorców rolnych, napotyka niestety na poważną barierę po stronie popytowej. W ostatnim okresie zauważalne jest wyraźne zmniejszenie zainteresowania kupnem gruntów rolnych. Utrzymuje się niska skuteczność przetargów na sprzedaż. Dotyczy to także często gruntów, które wyłączane są na wniosek rolników z większych obszarów umownych klauzul wyłączeniowych do 20 proc. Ze względu na brak chętnych, średnio tylko co piąty przetarg jest skuteczny. Maleje liczba wniosków izb rolniczych i rolników kierowanych do ANR o organizowanie przetargów ograniczonych na określone grunty. Coraz częściej z kupna nieruchomości bez przetargu rezygnują dzierżawcy. Rolnicy sygnalizują nasilające się problemy finansowe uniemożliwiające nabycie gruntów, jak też trudności w uzyskaniu kredytu preferencyjnego na ich zakup. Podnoszony jest także problem cen gruntów, który dla wielu rolników stanowi barierę kupna. Mnożą się próby podważania wycen sporządzanych przez niezależnych rzeczoznawców majątkowych wyłonionych przez ANR w trybie zamówień publicznych. Coraz częściej środowiska rolnicze (m.in. za pośrednictwem izb rolniczych, w tym Prezesa Krajowej Rady Izb Rolniczych, posłów, senatorów, przedstawicieli innych organizacji zajmujących się sprawami wsi i rolnictwa) wnioskują do agencji o zaprzestanie lub ograniczenie sprzedaży i częstsze stosowanie formy dzierżawy w udostępnianiu gruntów państwowych. Podkreśla się w szczególności fakt, iż dynamizacja procesów sprzedaży w okresie, kiedy rolnicy nie mają środków na zakup nieruchomości, stwarza zagrożenie, że grunty państwowe zostaną nabyte przez osoby i podmioty niezwiązane z rolnictwem lub pośrednio przez nabywców z innych krajów. Podnoszony jest również

argument, iż inwestowanie w ziemię znacznie obniża siłę ekonomiczną gospodarstw rolnych.

ANR organizuje również przetargi ograniczone na rzecz rolników i osób uprawnionych. Łącznie od połowy roku 1999 do połowy roku 2010 w ponad 11,9 tys. przetargów ograniczonych agencja zaoferowała do sprzedaży 156,7 tys. ha. Rozstrzygnięto 8,6 tys. przetargów na sprzedaż 117,6 tys. ha (w tym 115,2 tys. ha dla rolników zamierzających powiększyć gospodarstwo rodzinne).

Zgodnie z obowiązującymi przepisami, nieruchomości Zasobu WRSP mogą nabywać także cudzoziemcy, po uzyskaniu stosownych zezwoleń. Od początku działalności ANR do końca czerwca 2010 r. zakupili oni z Zasobu WRSP 1630 ha (tj. około 0,08 proc. wszystkich sprzedanych gruntów), na podstawie 215 umów.

UWARUNKOWANIA PROCESU SPRZEDAŻY GRUNTÓW ZASOBU WRSP W NADCHODZĄCYCH LATACH

Wymaga podkreślenia, że procesy przygotowania do sprzedaży obejmą w tym roku około 25 proc. powierzchni gruntów Zasobu WRSP, które obecnie mogą być przeznaczone do rozdysponowania. Co prawda, w zasobie pozostaje około 2,1 mln ha, to jednak „dyspozycyjny zasób netto” szacować można obecnie na około 1,2 mln ha. Prawie milion hektarów to bowiem grunty: obce (wody płynące) oczekujące na decyzje starostów stanowiące podstawę ewidencyjnego przekazania przez ANR właściwym podmiotom, znajdujące się w użytkowaniu wieczystym i trwałym zarządzie, pozostające w dzierżawie hodowlanych spółek strategicznych i cudzoziemców, niemożliwe do nabycia przez dzierżawców ze względu na ustawowy limit 500 ha

użytków rolnych, o nieuregulowanym stanie prawnym, zarezerwowane na cele publiczne czy też zablokowane do sprzedaży ze względu na trwające zmiany planistyczne, niustalony przebieg dróg, względnie wymagające zbadania kopaliny.

W związku z faktem, iż planowana na rok przyszły intensyfikacja sprzedaży osiągnięta ma być dzięki przeznaczeniu do sprzedaży zablokowanych dotychczas gruntów objętych zastrzeżeniami repriwatyzacyjnymi, istotne przyspieszenie prywatyzacji zależy będzie w dużej mierze od podstawy byłych właścicieli i spadkobierców nieruchomości. Dotychczasowe doświadczenia ANR w zakresie całokształtu spraw dotyczących zastrzeżeń repriwatyzacyjnych pozwalają przewidzieć, iż część byłych właścicieli (spadkobierców), niezainteresowanych kupnem nieruchomości na zasadach prawa pierwszeństwa nabycia (np. ze względu na brak środków), podejmie różnego rodzaju działania prawne mające na celu utrudnienie, opóźnienie lub uniemożliwienie agencji dokonania sprzedaży na rzecz osób trzecich. Obecnie nie ma możliwości określenia ewentualnej skali i wagi problemów, które mogą pojawić się w tym zakresie.

Jednocześnie należy dodać, że w związku z rezygnacją niektórych dzierżawców z nabycia użytkowanych gruntów, agencja coraz częściej korzysta z możliwości wystawiania takich nieruchomości na przetargi z obciążeniem umową dzierżawy, niezależnie od ich powierzchni. W latach 2009-2010 agencja sprzedała kilkanaście nieruchomości o powierzchni powyżej 50 ha obciążonych umowami dzierżawy, w tym kilka o powierzchni ponad 400 ha.

Intensyfikację sprzedaży gruntów Zasobu WRSP utrudnia jednak nadal szereg czynników, wśród których wymienić należy:

- brak planów zagospodarowania przestrzennego oraz prowadzone

w gminach prace nad zmianami istniejących planów miejscowych lub studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, co uniemożliwia szczegółowe określenie przyszłego przeznaczenia gruntów, a w konsekwencji ich właściwą wycenę i sprzedaż,

- występujące na gruntach Zasobu WRSP m.in.: złoża kopaliny wymagające badań, niustalony przebieg planowanych dróg uniemożliwiają dysponowanie znacznym arealem do sprzedaży,
- zmniejszające się zainteresowanie nabyciem gruntów rolnych i mniejszą skuteczność przetargów, związane m.in. z niekorzystną sytuacją dochodową w rolnictwie,
- problemy kandydatów na nabywców z uzyskaniem kredytów bankowych na zakup ziemi wynikające z rosnących wymagań banków wobec kredytobiorców,
- wykorzystanie przez część osób i podmiotów zainteresowanych nabyciem gruntów (w tym dzierżawców) ustawowego limitu powierzchni możliwej do nabycia z Zasobu WRSP (500 ha użytków rolnych).

BIBLIOGRAFIA:

- ¹ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz.U. z 2004 r., Nr 90, poz. 864/2).
- ² Tł. na j. polski, Kancelaria Sejmu, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.
- ³ Tł. na j. polski, tamże.
- ⁴ OJ L 134, 28/05/1990 s. 0010, index: 31990R1346.
Tł. na j. polski, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.
- ⁵ Źródło: http://www.odnowawsi.republika.pl/roz17_05_1999.pdf.
- ⁶ Źródło: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?Uri>

= OJ :L : 2005: 277: 0001: 0001:PL: PDF.

- ⁷ A. Lichorowicz, *Konstytucyjne podstawy ustroju rolnego Rzeczypospolitej w świetle art. 23 konstytucji*, (w:) M. Wyrzykowski (red.): *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warszawa 2001 r., s. 115.
- ⁸ Por. A. Lichorowicz, *op.cit.*, s.120-121 - aczkolwiek autor wychodzi z założenia, że art. 23 Konstytucji RP odbiega od unormowań konstytucyjnych państw europejskich, a przy takim ujęciu przepis ten nie uprawnia do przeciwdziałania nadmiernej koncentracji gruntów rolnych; por. też L. Garlicki, (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom czwarty, red. L. Garlicki, Warszawa 2005 r., komentarz do art. 23, s. 1-2.
- ⁹ C. Banasiński, *Konstytucyjne podstawy porządku prawnego w gospodarce*, (w:) *Konstytucja. Trybunał Konstytucyjny*, red. C. Banasiński, J. Oniszczyk, Warszawa 1998 r., s. 36.
- ¹⁰ ZU 2001, nr 1, poz. 5.
- ¹¹ Dz.U. Nr 64, poz. 592 - ze zm.
- ¹² Tak R. Szytyk, *Podstawowe zasady kształtowania ustroju rolnego, Rejent*, Nr 5/2003 r., s. 21.
- ¹³ Dz.U. z 2007 r., Nr 231, poz. 1700 - ze zm.
- ¹⁴ Dz.U. Nr 98, poz. 634 - ze zm.

A FAMILY FARM IN POLAND ON THE BASIS OF THE AGRICULTURAL PROPERTY STOCK OF THE STATE TREASURY

Agrarian structure in the EU countries is not solely an internal matter of each State, and its development has been one of the most vital elements of the the Common Agricultural Policy (CAP). Hence, Member States intervene more or less intensively at the agricultural property market.

Defining the model of a family farm is complicated from the legal perspective. The reasons for this include the fact that the Community legislation has never formed a normative model of such a holding, although this term has been in use.

Articles 32-38 of Treaties of Rome¹ (which determined the principles of the European Union's Common Agricultural Policy and established the foundations for the Common Market in agriculture) never employed the term *agricultural farm*. This matter continues to raise numerous controversies and causes many legal difficulties.

The legislation of the European Economic Community used the term *farms suitable for development*, which was only indirectly tied to the concept of a *family farm*. Such understanding of a *farm suitable for development* allowed to apply this term to holdings maintained by persons who possessed proper qualifications and whose financial benefits from the work in this farm, while relatively low, constituted their main source of income. The person in charge of such a farm was obliged to keep simplified accounts and draw up a development plan for its modernization that would result in ensuring an appropriate income for one or two persons working in the holding. (Article 4 of the

Council Directive of 17 April 1972 on the modernization of farms²). When the aforementioned Directive 72/159 lost its legal validity, the term *farm suitable for development* disappeared from the Community legislation. However, modernization aid specified in the EEC Regulation 797/85 12 March 1985 on improving the efficiency of agricultural structures of³ was directed at agricultural farms previously recognized as suitable for development, i.e. mainly at family farms. A considerable change introduced by this act was granting modernization aid also for smaller holdings with the area of 1-30 ha (according to the Council Regulation No. 1346/90 of 14 May 1990⁴). This act introduced the term "*small agricultural holding*". Such a farm could obtain certain means within the framework of modernization aid, even if it did not meet the conditions specified in the Council Regulation 797/85. In turn, the Council Regulation No. 2328/91 of 15 July 1991 on improving the efficiency of agricultural structures⁵, which repealed the Regulation 797/95, enabled Member States to limit their aid for family farms. (Article 5 paragraph 2, subparagraph 2). That act used the term *family farm*, it did not, however, define it. Council Regulation (EC) No. 1257/1999 of 17 May 1999 on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF) and amending and repealing certain Regulations⁶

included modernization aid into the main trend of European Union's structural policy, which was additionally backed by the Council Regulation (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)⁷.

The general concept of what a holding referred to as a "family farm" is supposed to be, as it is expressed in legal systems of various EU Member States, allows to define such a holding as a farm that is managed by persons with proper qualifications and that has the area ensuring an appropriate income for persons working in it.

In 1995, following the publication of Commissioner Fischer, countries applying for the membership in the European Union were obliged to develop a target model of an agricultural farm. In the consequence of the above, Article 23 of the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997 gave the notion of a family farm a system meaning within the Polish legal system.

This provision established that the basis of the agricultural system of the state is the family farm. Placing this article among constitutional provisions that determine the economic system of the state requires that it should be interpreted within the limits of the economic system.

In Article 23 of the Constitution, sentence one, it stands: *The basis of the agricultural system of the State shall be the family farm*. According to sentence two of Article 23 of the Constitution *This principle shall not infringe the provisions of Article 21 and Article 22*. In other words, the provisions of Article

1 Treaty establishing the European Community (Dz.U. [Journal of Laws] from 2004, No. 90. item 864/2).

2 Translated into Polish by Chancellery of the Sejm, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.

3 Translated into Polish ibidem.

4 OJ L 134, 28/05/1990 p. 0010, index: 31990R1346.

5 Translated into Polish, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.

6 Source: http://www.odnowawsi.republika.pl/roz17_05_1999.pdf.

7 Source: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:277:0001:0001:PL:PDF>.

23 concern the matters governed by Article 21 (1. *The Republic of Poland shall protect ownership and the right of succession. 2. Expropriation may be allowed solely for public purposes and for just compensation.*) and Article 22 (*Limitations upon the freedom of economic activity may be imposed only by means of statute and only for important public reasons.*). There are two possible logic-linguistic interpretation variants of sentence two of Article 23 allowing to determine the relation between the provisions contained in Article 23 and those contained in Articles 21 and 22.

First interpretation variant: Sentence two of Article 23 of the Constitution contains a clause restricting the provisions 21 and 22, i.e. the scope of application of these provisions becomes limited on the grounds of sentence one of Article 23, which is referred to in sentence two of Article 23. The *family farm*, therefore, is such a constitutional value by means of which it is possible (provisions are directed at the legislator) to limit ownership and the right to succession as well as the freedom of economic activity; in particular, it is possible to counteract excessive concentration of arable lands by a statutory introduction of area norms. It would be unacceptable if not for Article 23 and sentence one thereof. It makes no sense to maintain an interpretation that amounts to the conclusion that *lex generalis* in the field of economic activity (principles in Articles 21 and 23), through the restriction clause found in sentence two of Article 23, derogates *lex specialis* in the field of this economic activity (sentence one of Article 23). Unless we were to assume that this clause eliminates everything that concerns economic activity. However, sentence one of Article 23 does not regulate anything besides economic activity (concerning agriculture). On the grounds of the reasonable legislator standard (considering that the Constitution ceased to perform the role of *decorum*, which is implied, in particular, by

Article 8 thereof) concluded from Article 2 of the Constitution, the following view of agricultural law doctrine is to be discarded: “... Article 23 of the Constitution appears to be more of a political declaration than a constitutional system provision applying to agriculture”⁸.

Second interpretation variant: Sentence two of Article 23 contains a clause restricting the principle from sentence one of this Article. Due to the aforementioned reasonable legislator standard (first and foremost forbidding interpretation *ad absurdum*), we have to deny the view that while creating principles of the agricultural system of the state concerning ownership and the right of succession as well as the freedom of economic activity, one should not take into account the constitutional value of the *family farm* (as expressed in sentence one of Article 23) because the *family farm* is not a constitutional value. If the legislator indicated the *family farm* in the positive context in the Constitution, then such a holding obviously is a constitutional value. In this situation it is to be assumed that the constitutional term *family farm* should be used in the interpretation of the following general clauses: *public purposes* from sentence two of Article 21 and *important public reasons* from Article 22.

The second interpretation variant also holds (similarly to the first interpretation variant) that the *family farm* is such a constitutional value that allows (the legislator - this provision is not a self-executing one) to limit ownership and the right of succession as well as the freedom of economic activity. In particular, it is possible to counteract excessive concentration of arable lands through a statutory introduction of area norms. This corresponds with agricultural system norms in constitutions of various

European countries, which subject the issue of agricultural holdings, including family farms, to wide-ranging limitations in both the freedom of economic activity and the protection of ownership by controlling excessive concentration of arable lands, by making the possibility of undertaking economic activity in agriculture dependent on meeting strict qualification requirements, or by creating special laws governing succession. It does not mean that besides family farms there cannot be larger holdings, which is guaranteed by sentence one of Article 23 of the Constitution itself, as it states that the basis (not the exclusive form) of the agricultural system of the state is the family farm.

The second interpretation variant was favored by the Constitutional Tribunal: “Due to the fact that the subject of provisions called for examination in this case is the issue connected with the inheritance of agricultural holdings, it has to be emphasized that an agricultural holding may be subject to special legal regulations of succession. Constitutional autonomy of an agricultural holding as a part of one's property is confirmed by Article 23 of the Constitution. This provision formulates the concept of a family farm as a directive for state authorities. Laws enforcing this concept cannot infringe the provisions of Article 21 of the Constitution, including the right to succession. It means that in the event of the owner's (co-owner's) death, the family character of a particular holding does not warrant applying any other mechanism of ownership transfer than inheritance. Similarly, it cannot be interpreted as a basis for denying the owner's rights and for forceful establishment of family-based forms of community ownership. In the opinion of the Constitutional Tribunal, it does not rule out the possibility that the legislator - within the limits of the State's freedom to regulate succession - will refer to the concept of the family agricultural farm as a constitutional value and will attempt to enforce this

⁸ A. Lichorowicz, *Konstytucyjne podstawy ustroju rolnego Rzeczypospolitej w świetle art. 23 konstytucji*, (in:) M. Wyrzykowski (ed.): *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warsaw 2001, p. 115.

concept, treating an agricultural holding as a special subject of succession and thus covering it, to a limited extent, with particular separate regulations. It does not, however, rule out introducing a special regulation modifying particular provisions of the general inheritance law in relation to inheritances that include an agricultural holding. Such modifications cannot be arbitrary; they are meant to facilitate the practical realization of the principle expressed in Article 23, which states that the family farm is the basis of the agricultural system of the State. Naturally, the family farm is not an end in itself. The aforementioned constitutional provision implies that it should be an effective manner of farming, allowing to conduct agricultural production not only in order to ensure a "decent" living for farmer families, but also in order to satisfy the needs of the society to the fullest possible extent. Only a holding managed in such a manner can be the basis of the agricultural system of the State. Article 23 of the Constitution offers the legislator the grounds to adopt special regulations concerning the inheritance of agricultural farms also due to the fact that other constitutional directives, especially those resulting from the principle of protecting the right of succession, are not unequivocal in this case. This justifies a certain level of freedom on the part of the legislator, who - enforcing aforementioned principles of protecting the right of succession - may introduce measures benefiting other constitutional values. It is the duty of the Constitutional Tribunal to assess, whether the statutory norms, which determine the manner and scope of enforcing several constitutional values in such a situation, remain in accordance with the Constitution. Moreover, it can be observed that managing an agricultural farm may be treated as a special kind of economic activity and the farm itself may be acknowledged as a kind of a commercial undertaking. One must accept that in case of inheriting commercial undertakings, the important public reasons men-

tioned in Article 23 of the Constitution may sometimes favor leaving them in an absolute possession of a single person. It is related to a directive resulting from Article 23 of the Constitution, assuming that an agricultural holding is a special aspect of ownership and public authorities have a responsibility to undertake actions that ensure it would be a "productive" form of farming. Hence, in the opinion of the Constitutional Tribunal, also Articles 21 and 23 of the Constitution offer certain grounds for a separate - albeit only to a limited extent and on strict conditions - regulation of inheritance cases concerning agricultural farms. Obviously such a regulation should be correlated with the entirety of provisions governing the trade and circulation of arable lands" - CT decision of 31 January 2001, P4/99⁹.

In this sense, both aforementioned interpretation variants allow the legislator to introduce an area norm, which was done by provisions of Article 5 of the The National Agricultural Constitution Act of 11 April 2003¹⁰:

1. A term "family farm" shall apply to an agricultural holding: 1) which is managed by an individual farmer, and 2) in which the total area of arable lands is less than 300 ha.
2. While determining the area of arable lands mentioned in paragraph 1, subparagraph 2 that are subject to joint ownership, one takes into account the area of agricultural properties corresponding with the share of such properties in the joint ownership; and in case of co-ownership, one takes into account the total area of the property subject to co-ownership.
3. The provision from paragraph 2 is applied for determining the area of arable lands subject to joint ownership on the grounds of a lease agreement.

As the provisions of Article 5 of the National Agricultural Constitution Act imply, while determining the area

of a family farm, one takes into account lands both owned and leased, but not lands that are in possession of a family farm manager due to other legal titles, e.g. usufruct¹¹.

Exceptionally, an acreage of 500 ha also fits in the area norm. According to Article 28a, paragraph 1 of the Act of 19 October 1991 on the management of real property of the State Treasury¹², the sale of an agricultural property by the Agency may occur if the total area of arable lands purchased by the buyer does not exceed 500 ha. Paragraph 2 of Article 28a specifies that while determining the area of arable lands mentioned in paragraph 1 that are subject to joint ownership, one takes into account the area of agricultural properties corresponding with the share of such properties in the joint ownership; and in case of co-ownership, one takes into account the total area of the property subject to co-ownership. A lack of an equivalent of paragraph 3 of Article 5 of the National Agricultural Constitution Act causes that while determining the area of a family farm, one takes into account only lands owned, but not lands that are leased or in possession of a family farm manager due to other legal titles, e.g. usufruct.

The area norm of 300 ha should be taken into consideration when applying statutory laws aimed at enforcing the principle from sentence one of Article 23 of the Constitution, with a particular regard to the provision which concerns the pre-emption right to lease an agricultural property as long as the lease agreement was concluded in writing, has a certain date and has been valid for at least 3 years (since this date), and the property being sold is a part of the lessor's agricultural holding or is leased by an agricultural cooperative (Article 3 paragraph 1 of the National Agricultural

¹¹ Tak R. Sztuk, „Podstawowe zasady kształtowania ustroju rolnego”, „Rejent”, Issue 5/2003, p. 21.

¹² Dz.U. from 2007, No. 231, item 1700 - as amended.

⁹ ZU 2001, No. 1, item 5.

¹⁰ Dz.U. No. 64, item 592 - as amended.

Constitution Act). The Act on the management of real property of the State Treasury provides the possibility for the Agricultural Property Agency (ANR) to give securities and loan guarantees up to 80% of the loan amount for purchasing an agricultural property that will become a part of an agricultural holding (Article 23). Furthermore, when ANR sells agricultural properties by tender, it may stipulate that only natural persons planning to expand their family farm may be invited to bid (Article 29 paragraph 3b). Due to the provision from Article 6, paragraph 1, subparagraph 1 (*The Agency executes tasks resulting from the policy of the State, particularly in the scope of creating and improving the area structure of family farms*), ANR may also limit lease agreements to family farms, which will obligatorily result in applying the area norm of 300 ha. The legislator provided the Agency with the following legal instrument: *The Agency may purchase properties to be owned by the State Treasury if it is essential for executing tasks specified in the act, particularly in the scope of expanding existing family farms* (Article 32a, paragraph 1 of the act).

Instruments for supporting family farms are also at disposal of the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture (ARiMR). According to Article 4 paragraph 1, subparagraph 3 of the Act on the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture¹³, the duties of ARiMR include *supporting the improvement of agricultural structure, in particular creating and expanding family farms in accordance with provisions concerning the formation of agricultural system*. In order to fulfil its duties, ARiMR may participate in financing interests on bank loans for purchasing agricultural properties which will either give start to a family farm or become a part of an existing one, with the restriction that the amount of the loan may not exceed

90% of the value of the property being purchased and the credit period may not be longer than 20 years (paragraph 3 of Article 4).

It must be emphasized that ARiMR does not create an agricultural policy but only executes tasks that are statutorily assigned to it by the state and that are supervised by the appropriate minister in order to enforce Article 23 of the Constitution

ANR, in turn, does not enjoy the freedom of making decisions resulting from the state policy, if the area norm is 500 ha. Violation of this norm - even by the Agency itself - sanctions absolute invalidity of the legal action. This norm, however, applies only to expanding the area of arable lands (no longer a family farm) as the result of sale, not as the result of lease. Also if a lease agreement concerning explicitly a family farm had been concluded before the law on the 300 ha area norm entered into force, and it was to be prolonged under the current law, such a prolongation would be invalid by virtue of law.

ANR's activity connected with restructuring and management of properties previously owned by 1,666 former State Agricultural Farms (PGR) of the average area of 2,250 ha as well as lands previously belonging to the former State Land Fund still has a major influence on the improvement of the area structure of Polish agriculture. The Agency created the possibility for numerous agricultural holdings to expand their farming area.

Currently, ANR sells or leases lands that yet remain to be farmed, lands repossessed due to terminated or expired lease agreements, and lands excluded from valid lease agreements of the area larger than 300 ha.

Excluding lands from lease agreements, i.e. so-called secondary restructuring, is a continuous process.

Since the Agency started operating, the Agricultural Property Stock of the State Treasury (WRSP Stock) has ac-

quired 4,739,000 ha lands, out of which 2,618,000 ha have been permanently dispensed.

ACTIVITIES OF THE AGRICULTURAL PROPERTY AGENCY IN THE FIELD OF DISPENSING ARABLE LANDS FOR EXPANDING AGRICULTURAL FARMS.

Sale of properties belonging to the WRSP Stock

Sales of properties belonging to the WRSP Stock are conducted both without a tender procedure for entitled buyers of the Stock's property and with a tender procedure, where the person who wins the bidding purchases the property. Persons belonging to certain categories enjoy the pre-emption right to purchase a property without a tender. It concerns mostly leaseholders of the Stock's properties and former owners of the property being dispensed or their successors (if the property was taken over by the State Treasury prior to 1 January 1992).

Executing its statutory tasks, the Agricultural Property Agency dispenses the Stock's properties, enabling individual farmers who manage family farms to expand these farms through purchasing or leasing the Stock's lands.

The process of acquiring and dispensing lands by ANR for expanding family farms is conducted by:

- a. a. tender procedures for sale and lease of the Stock's lands, including limited biddings organized only for farmers expanding their family farms;
- b. sales to individual farmers on the grounds of the pre-emption right for purchase that properties' leaseholders are entitled to;

¹³ Dz.U. No. 98, item 634 - as amended.

- c. excluding lands from larger properties subject to lease agreements;
- d. purchasing lands at the market on the grounds of the pre-emption right and so-called right to buy lease-hold properties, as it is specified in the National Agricultural Constitution Act.

From the beginning of ANR's operations until 2010, 2,077,700 ha of the WRSP Stock's were sold, including 1,996,000 arable lands. In 2010, 96,500 ha were sold.

The data presented in the table above shows that the considerable majority of lands were purchased by natural persons - 1,615,000 ha (81%). These lands were sold on the basis of over 232,000 agreements that constitute 97.2% of all sale transactions. It can, therefore, be stated that during ANR's lifetime, over 232,000 natural persons started or expanded their agricultural holdings. The average area of purchased lands was 7 ha.

The data concerning the sale of the WRSP Stock's lands in 1992-2010 shows that each year, ANR sold 109,000 ha on average.

Between 1995 and 2002, when the legal, economic and organizational conditions were radically different from the present ones (there was no statutory limitation of 500 ha concerning arable lands to be bought from the WRSP Stock, communes had valid area development plans, the price of arable land was roughly PLN 2,900/ha, compared with PLN 15,000 now), the Agency sold approximately 144,000 ha lands yearly.

Since 2003, the average yearly level of sales leveled off at 100,000 ha, which stems from many restrictions, including the expiration of area development plans in most communes and introducing the 500 ha limit.

The 2010 sales plan for the WRSP Stock's lands adopted by ANR assumed that 90,000 ha would be sold. The actual level of sale was 96,521 ha,

and thus, the yearly sales plan was fulfilled in 107%. The Agency's income and financial revenue was considerably higher than expected. The income from selling lands was 22% higher than expected, and the amount of money that the Agency will transfer to the national budget for 2010 is record-breaking at nearly a billion zlotys (PLN 980,000,000) instead of originally assumed PLN 539,000,000 (i.e. it is 82% more than expected). In the past years, financial means earned by ANR and transferred directly to the national budget were much lower (PLN 824,000,000 in 2008, PLN 705,000,000 in 2009). It must also be mentioned that during the whole 2010, the Agency transferred money to the Property Compensation Fund, which discharges the state's financial obligations regarding Polish citizens forced to leave their homes in the present Belarus and Ukraine after World War II. Last year, the Agency transferred nearly PLN 558,100,000 for this cause.

The number of agreements and area of agricultural properties sold according to area groups have been presented in the following tables (bearing in mind that the work connected with concluding the financial year 2010 is not yet completed, the tables cover only three quarters of 2010).

The data presented in the tables above shows that the considerable majority of lands were purchased by natural persons - 1,585,000 ha (81%). These lands were sold on the basis of over 228,000 agreements that constitute 97.4% of all sale transactions.

The highest average prices were obtained in the following voivodships: śląskie, wielkopolskie, kujawsko-pomorskie and łódzkie, whereas the lowest prices were obtained in the following voivodships: lubuskie, lubelskie and podkarpackie.

In 2011-2012, ANR plans to sell 140,000 ha of lands yearly. Currently, the effectiveness of the pre-emption

right sales is estimated to be 60-70%, and the effectiveness of tender procedures - 20%.

The intensification of sales, planned for the next year, is to be achieved by selling lands previously unavailable due to certain reprivatization reservations.

TASKS OF THE AGRICULTURAL PROPERTY AGENCY RESULTING FROM THE NATIONAL AGRICULTURAL CONSTITUTION ACT

The diversification of lands owned by ANR in various parts of the country together with the continuous diminishing of the WRSP Stock due to ongoing privatization require that lands from the private market be involved in the process of the structural transformation process. After 16 July 2003, the Agency gained the possibility to partly control the trade of agricultural properties, which previously had been conducted without its participation, as well as the possibility to intervene (in legitimate cases) in order to support structural transformation in agriculture.

Although, the state's intervention at the arable land market restricts the freedom of land trade, it also supports beneficial changes in the agricultural structure. Such interventions are aimed at expanding existing farms and creating new ones, preventing excessive concentration, preserving the integrity of holdings, counteracting the decrease of farm areas, guaranteeing that agricultural activity is conducted by persons with proper vocational qualifications, supporting the development of "priority" holdings (i.e. family farms), limiting speculation practices.

Objectives of the act and instruments for their fulfilment

The purpose of the National Agricultural Constitution Act is to improve the area structure of agricultural holdings, to counteract excessive concentration of agricultural properties and to ensure that agricultural activity in farms is conducted by persons with proper qualifications.

These objectives can be fulfilled thanks to providing ANR with new powers, i.e. the pre-emption right for purchasing an agricultural property (in case of sale agreements) and the right to repurchase an agricultural property (in case of other agreements that transfer the ownership of agricultural properties, e.g. donations).

ANR is authorized to purchase agricultural properties under these rules in specified cases related to agreements, on the basis of which the ownership of agricultural properties is transferred by legal or natural persons other than the Agency.

In view of the act, a family farm is such an agricultural holding that: is managed by an individual farmer and has a total area of arable lands not exceeding 300 ha. Previously, the concept of the family farm functioned only in the Article 23 of the Constitution of the Republic of Poland of 1997, where it was stated that it is the basis of the agricultural system of the state.

The individual farmer is a natural person who is an owner or a leasholder of agricultural properties of a total area of arable lands not exceeding 300 ha, personally manages an agricultural holding, has agricultural qualifications, and lives in the commune where at least one of agricultural properties belonging to his holding is located.

It must be added that National Agricultural Constitution Act introduced substantial changes to the Act of 19 October 1991 on the management of real properties of the State Treasury, which i.a. regulated the rules

of selling the WRSP Stock's properties. Currently, ANR may sell a property if after the transaction the total area of arable lands in possession of the buyer will not exceed 500 ha.

The act also introduced the right to repurchase an ANR property within five years since the day it was sold by the Agency, with the disclosure of this right in the land register. By this right, ANR may repurchase a sold property back to the WRSP Stock for the return of the price and selling costs as well as the reimbursement of necessary outlays, if the latter increased the value of the property.

The regulations concerning limited tenders were also changed. ANR may organize them for i.a. natural persons who meet the requirements specified in the provisions of the National Agricultural Constitution Act and intend to start or expand a family farm.

The aforementioned provisions favor the fulfilment by ANR the objectives specified in the National Agricultural Constitution Act.

The policy of the Agricultural Property Agency in the scope of enforcing the act.

The provisions of the act provide ANR with substantial authority to intervene in the trade of properties at the private market. The scope of ANR's possible intervention is even broader than the legislator's intention and the act itself would imply.

The act does not contain delegation to issue secondary legislation acts on its basis which would regulate e.g. the rules of appliance and the procedure of pre-emption by the state.

The rules of procedure adopted by ANR state that the authorization to purchase properties is used only for statutory purposes, allowing for the economic rationality, and supported by organizations and institutions connected with agriculture.

THE MOST IMPORTANT TASKS OF ANR IN THIS SCOPE INCLUDE THE FOLLOWING PRINCIPLES:

- a. the superior grounds for using the authorization for the pre-emption purchase and the repurchase by the Agency is the presence of effective demand on arable lands from individual farmers in the given area,
- b. the Agency undertakes actions in order to survey local farmer communities with regard to the scale and direction of effective demand on arable lands from family farms (cooperation with local authorities and organizations representing farmers, including mainly agriculture chambers),
- c. the WRSP Stock does not purchase properties that due to character (e.g. farmer abodes), area (small-sized) or other features (e.g. lands that have not been farmed for a long period of time) are of no considerable importance from the standpoint of fulfilling the objectives of the act, e.g. they are not suitable for expanding family farms,
- d. making the decision to use the pre-emption right for purchase or the right to repurchase a property, one takes into account the possibilities of dispensing the purchased agricultural properties in a reasonable period of time,
- e. purchased properties are dispensed in a tender procedure limited to individual farmers expanding their family farms mainly for sale,

In order to provide available land that can be offered to farmers for expanding their family farms, it is necessary to exclude lands from large-sized leased holdings.

Such an exclusion should not lead to decreasing the area of a family farm

below 300 ha UR (including the lands owned by the individual farmer).

SALE OF THE WRSP STOCK'S PROPERTIES TO LEASEHOLDERS

Analyses conducted in the past three years show that almost 60% of lands dispensed by the WRSP Stock were sold without a tender procedure. Nearly all of them are lands purchased by leaseholders, and only a small acreage was bought by owners or their inheritors. In 2008 and 2009, leaseholders purchased respectively 57% and 61.4% of lands sold by the WRSP Stock.

In 2010, 96,500 ha of the WRSP Stock's lands were sold, out of which leaseholders purchased approximately 50,000 ha. The area of lands leased out by the WRSP Stock decreased in 2010 by 93,700 ha, which proves that last year - like in previous years - there was a process of the "fluctuation" of lands from the leasehold to the ownership, as they were sold to their previous leaseholders.

In order to survey the scale of leaseholders' demand on the WRSP Stock's lands, leaseholders' applications for the purchase of lands are monitored. The results of the monitoring show that in most cases, local branches of ANR qualify lands indicated in the applications as suitable for sale. Only in certain situations (ongoing work on creating or amending the local area plan or study, lack of a regulated geodetic and legal state, future construction of roads or assignment for other public purposes) the Agency cannot sell such lands.

ANR, in accordance with its organizational and technical capacities, is able to prepare for sale over 300,000 ha of lands yearly in both 2011 and 2012.

The sales plan for 2011 has been set at 140,000 ha. One can assume, therefore, that if the current trend of land sales is to be maintained, leaseholders

will purchase approximately 80 ha of lands previously leased by them.

It must be stressed that selling the WRSP Stock's properties is not only an organizational and technical process subject to factors within ANR, but also a process firmly dependent on the economic conditions of agriculture and the real property market, which influence the demand. Currently, the effectiveness of the pre-emption right sales is estimated to be 60-70%, and the effectiveness of tender procedures - 20%.

The considerable increase in effort and determination of ANR in its activities eventually leading to full privatization of the WRSP Stock's properties by selling them to farmers and agricultural entrepreneurs, unfortunately clashes with low demand. Recently, there has been a substantial decline in the interest to purchase arable lands. Tender procedures for sale remain at a low level of effectiveness. It also often concerns lands that at the request of farmers are excluded from large-sized lease agreements by means of contractual exception clauses up to 20%. For the lack of interested buyers, only one in five tenders is successful. The number of farmers' and agricultural chambers' applications submitted to ANR for organizing limited tenders for particular lands is decreasing. Even more often leaseholders renounce their right to purchase the property without a lease procedure. Farmers draw attention to growing financial problems hindering them at buying lands, and to difficulties with obtaining a preferential credit for their purchase. Another issue raised concerns the prices of land, which are a barrier for many potential buyers. There are numerous attempts to call into question the valuations prepared by independent property appraisers selected by ANR via public procurement procedures. Even more often farmer communities (i.a. through agricultural chambers and the president of the National Council of Agriculture Cham-

bers, through deputies, senators and representatives of various organizations dealing with agriculture and the countryside) request that the Agency cease or limit sales of state lands in favor of making them available to farmers through leasing. It is particularly stressed that increasing the sales of properties, when farmers lack financial means to purchase them, creates a danger that state lands will be bought out by persons and entities not connected with agriculture or indirectly by purchasers from foreign countries. Another argument raised is that investing in land considerably lowers the economic power of agricultural holdings.

ANR also organizes tenders limited to farmers and entitled persons. In total, from mid-1999 to mid-2010, in over 11,900 limited tender procedures, the Agency offered 156,700 ha lands to be sold. The bidding was successfully concluded in 8,600 cases and 117,600 ha were sold (115,200 to farmers intending to expand their family farms).

In accordance with laws in force, the WRSP Stock's properties may also be purchased by foreigners who obtained proper permits. From the beginning of ANR's operations to the end of June 2010, foreign entities bought 1630 ha (i.e. around 0.08% of all lands sold) from the WRSP Stock on the basis of 215 agreements.

PROSPECTS FOR THE SALES OF THE WRSP STOCK'S LANDS IN FUTURE YEARS.

It needs to be emphasized that this year, over 25% of the WRSP Stock's lands intended to be dispensed are going to be prepared for sale. Although the Stock possesses approximately 2,100,000 ha, the "available net stock" can be estimated for about 1,200,000 ha. It is so, because almost one million hectares are part of lands: with flowing

waters, waiting for starostas' decisions that are the basis for ANR dispensing the lands to appropriate entities; being in perpetual usufruct or permanent management; remaining in leasehold of strategic stock-raising holdings and foreigners; unavailable for purchase by leaseholders due to the statutory limit of 500 ha arable lands; without a regulated legal state; reserved for public reasons; unavailable for sale due to ongoing planning processes, undetermined direction of future roads or the presence of minerals to be examined.

Due to the fact that next year's intensification of sales is to be achieved by selling previously unavailable lands subject to reprivatization reservations, a considerable acceleration of privatization process will largely depend on the attitude of former owners and inheritors of properties. ANR's previous experiences regarding the entirety of matters concerning reprivatization reservations allow to predict that some of the former owners (inheritors) not interested in purchasing the property due to the pre-emption right (e.g. because of insufficient funds) will undertake a variety of legal actions in order to hinder, belate, or prevent the Agency from selling the property to a third party. Currently, there is no possibility of estimating the potential scale and weight of problems that may occur in this matter.

It must also be added that since some leaseholders do not intend to purchase farmed lands, the Agency often uses its right to auction such properties encumbered with the lease, regardless of their area. In 2009-2010, the Agency sold over a dozen properties encumbered with the lease of the area larger than 50 ha, including several properties larger than 400 ha.

The intensification of sales of the WRSP Stock's lands is further hindered by a number of factors, including:

- the lack of area development plans in communes and ongoing work on amending existing local develop-

ment plans or studies of land use conditions and directions, which makes it impossible to precisely determine the future purpose of the lands, and consequently prevents their proper valuation and sale,

- the presence of mineral deposits on the WRSP Stock's lands as well as undetermined direction of future roads, which makes it impossible to sell a large acreage of land,
- a diminishing interest in purchasing arable lands and a lesser effectiveness of tenders related to i.a. unfavorable income situation in agriculture,
- potential buyers' problems with obtaining bank loans for purchasing lands, which stems from increasing credit requirements for borrowers,
- the fact that some of the persons and entities interested in purchasing lands (this includes leaseholders) have already used up the statutory level of area available for purchase from the WRSP Stock (500 ha arable lands).

BIBLIOGRAPHY:

- 1 Treaty establishing the European Community (Dz.U. [Journal of Laws] from 2004, No. 90, item 864/2).
- 2 Translated into Polish by Chancellery of the Sejm, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.
- 3 Translated into Polish ibidem.
- 4 OJ L 134, 28/05/1990 p. 0010, index: 31990R1346.
- 5 Translated into Polish, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/bp-8.pdf.
- 6 Source: http://www.odnowawsi.republika.pl/roz17_05_1999.pdf.
- 7 Source: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:277:0001:0001:PL:PDF>.

- 8 A. Lichorowicz, *Konstytucyjne podstawy ustroju rolnego Rzeczypospolitej w świetle art. 23 konstytucji*, (in:) M. Wyrzykowski (ed.): *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warsaw 2001, p. 115.
- 9 Compare A. Lichorowicz, *op.cit.*, p.120-121 - though the author comes from the conclusion that Article 23 of the Polish Constitution differs from constitutional norms in other European countries and formulated as it is, this provision does not justify counteracting excessive concentration of arable lands; compare also L. Garlicki, (in:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, vol. 4, ed. L. Garlicki, Warsaw 2005, commentary to Article 23, p. 1-2.
- 10 C. Banasiński, *Konstytucyjne podstawy porządku prawnego w gospodarce*, (in:) *Konstytucja. Trybunał Konstytucyjny*, ed. C. Banasiński, J. Oniszczyk, Warsaw 1998, 36.
- 11 ZU 2001, No. 1, item 5.
- 12 Dz.U. No. 64, item 592 - as amended.
- 13 Tak R. Szytk, „Podstawowe zasady kształtowania ustroju rolnego”, „Rejent”, Issue 5/2003, p. 21.
- 14 Dz.U. from 2007, No. 231, item 1700 - as amended.
- 15 Dz.U. No. 98, item 634 - as amended.

STAN I PERSPEKTYWY ROZWOJU GRUP PRODUCENTÓW ROLNYCH W POLSCE

Dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. SGGW

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

WPROWADZENIE

Rozdrobnienie agrarne na polskiej wsi wciąż pozostaje jednym z kluczowych problemów polskiego rolnictwa. W Polsce funkcjonuje ponad 1,5 mln gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych, w tym około 0,8 mln powyżej 5 ha oraz 0,4 mln powyżej 10 ha. Szacuje się, że tylko około 500 tys. gospodarstw produkuje na rynek. W Polsce przeważają gospodarstwa małe (do 5 ha), które sprzedają na rynku niewielkie partie towarów lub produkują wyłącznie na samozaopatrzenie.

Jednym z pomysłów na poprawę sytuacji w tym zakresie jest wspieranie procesu powstawania grup producentów rolnych. Zakłada się, że integracja pozioma rolników będzie prowadzić do wzmocnienia ich siły przetargowej, a co za tym idzie - do poprawy ich dochodów. Ponadto, współpraca między rolnikami może przynieść obniżenie kosztów produkcyjnych i marketingowych, poprawę jakości i wydajności produkcji rolnej, może również stanowić podstawę do tworzenia integracji pionowej. Aby wspierać proces gospodarczego organizowania się rolników, 15 września 2000 r. uchwalona została *ustawa o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw* [Dz. U. Nr 88 z 2000 r., poz. 983

z późn. zm.]. Aktualne dane dotyczące tego procesu wskazują, że problemy do rozwiązania są znacznie większe niż pierwotnie zakładano. Otóż, w ciągu dziesięciu lat powstało tylko 638 grup producentów rolnych (stan na 7.02.2011 r.) [www.minrol.gov.pl].

Z danych Krajowej Rady Spółdzielczej [Martynowski 2010, s. 5] wynika, że według stanu na 31.12.2009 r., tylko około 2 proc. rolników produkujących na rynek było członkami grup, a po dodaniu producentów tytoniu stanowi to około 5 proc.

Bardzo niski stopień zorganizowania producentów rolnych jest jedną z najsłabszych stron polskiego rolnictwa. Rolnicy produkują dobrej jakości produkty rolne i sprzedają je najczęściej pośrednikom, którzy opalowali znaczną część rynku. Sprzedając w sposób niezorganizowany również zakładom przetwórczym i firmom handlowym, rolnicy znajdują się na przegranej pozycji, ponieważ oferowane partie towaru są z reguły niewielkie i niejednorodne.

Aby przybliżyć stan i perspektywy rozwoju grup producentów rolnych w Polsce, a także czynniki stymulujące i opóźniające ten proces, wykorzystano dane wtórne pochodzące z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Agencji Rynku Rolnego, Krajowej Rady Spółdzielczej oraz literaturę przedmiotu.

DYNAMIKA ROZWOJU GRUP PRODUCENTÓW ROLNYCH W POLSCE

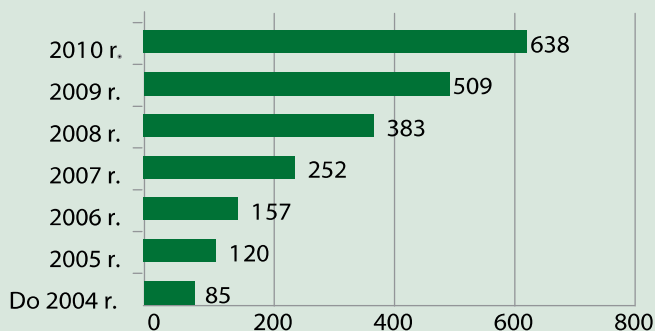
Liczba grup producentów rolnych systematycznie wzrasta. Szczegółowe dane na ten temat przedstawiono na *Rysunku 1*.

W ciągu dziesięciu lat funkcjonowania *Ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach* do rejestrów wpisanych zostało około 638 grup producentów rolnych (stan na 7.02.2011 r.). Z danych KRS wynika, że na koniec grudnia 2009 r. w rejestrach urzędów marszałkowskich odnotowano 509 wpisów grup (nie uwzględniono grup, które w międzyczasie zostały wykreślone). Na przykład z 85 grup będących w rejestrach na koniec 2004 r. w dniu 31.12.2009 r. w rejestrach zostało 50. Ze skreślonych z rejestru 35 grup część (tj. grupy owocowo-warzywne) została przeniesiona do rejestru wstępnie uznanych grup lub organizacji owoców i warzyw - zgodnie z unijnymi przepisami dotyczącymi wspólnej organizacji rynku owoców i warzyw. Grupy producentów rolnych według województw przedstawiono na *Rysunku 2*.

Zainteresowanie rolników współdziałaniem w grupach producentów rolnych było zróżnicowane przestrzennie. Do końca 2010 r. najwięcej grup

Rysunek 1. Liczba grup producentów rolnych w latach 2004-2010.

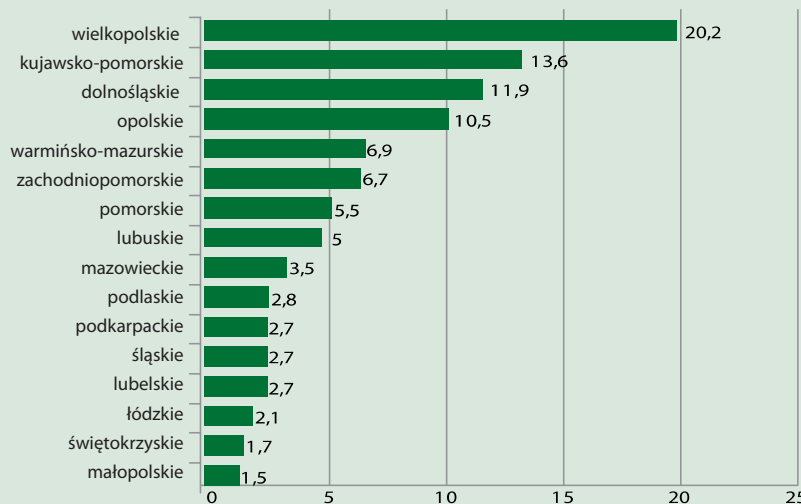
Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Martynowski: *Organizowanie się gospodarce polskich rolników po 1990 roku*. Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa, lipiec 2010, s.16 oraz dane ARR za 2010 (www.minrol.gov.pl.stan na 07.02.2011 r.).

Figure 1. The number of groups of agricultural producers in the years 2004-2010.

Source: self-study based on M. Martynowski. *Economic organizing of Polish farmers after 1990*. National Cooperative Council, Warsaw, July 2010, p.16 and Agricultural Market Agency data for 2010 (www.minrol.gov.pl.state for 07.02.2011).

Rysunek 2. Odsetek grup producentów rolnych według województw (stan na 07.02.2011 r.).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARR (www.minrol.gov.pl.stan na 07.02.2011 r.).

Figure 2 Percentage of agricultural producers by the direction of the production (state on 07.02.2011)

Source: self-study based on Agricultural Market Agency data [www.minrol.gov.pl.state for 07.02.2011]

producentów rolnych powstało na terenie województwa wielkopolskiego, na drugim miejscu uplasowało się województwo kujawsko-pomorskie, a miejsce trzecie zajęło województwo dolnośląskie. Najmniejsze zainteresowanie współdziałaniem w grupach

przejawiali rolnicy mieszkający na terenie województw małopolskiego, świętokrzyskiego i łódzkiego. Grupy producentów rolnych według kierunku produkcji przedstawiono na Rysunku 3.

Dominującą pozycję zajmowały grupy producentów ziaren zbóż i nasion roślin oleistych (276). Na drugim miejscu uplasowały się grupy producentów trzody chlewnej (124), trzecie miejsce zajęli producenci drobiu (122).

Na 35 produktów i grup produktów, dla których mogą być tworzone grupy producentów rolnych, jak dotychczas grupy powstały w 22 z nich. Zdecydowana większość stanowiły grupy następujących produktów: ziarno zbóż i nasiona roślin oleistych, trzoda chlewna i drób. Producenci kilku następujących produktów: mleka, ziemniaków, bydła i tytoniu zorganizowani byli w kilkunastu grupach, natomiast rolnicy produkujący pozostałe produkty utworzyli zaledwie pojedyncze grupy.

FORMY PRAWNE GRUP PRODUCENTÓW ROLNYCH

Grupy producentów rolnych muszą zarejestrować się jako podmioty gospodarcze i mogą przybierać różne formy prawne: spółdzielnie, spółki prawa handlowego, zrzeszenia i stowarzyszenia. Każda z tych form działa na podstawie innych uregulowań ustawowych. Przy prowadzeniu działalności gospodarczej najlepsze są spółdzielnie i spółki z o.o. Natomiast zrzeszenia i stowarzyszenia najlepiej sprawdzają się przy realizacji działań społecznych. Preferencje producentów rolnych w tym zakresie przedstawiono na Rysunku 4.

Wśród form prawnych najliczniej reprezentowane były spółki z o.o. oraz spółdzielnie, odpowiednio 64,9 proc. i 26,3 proc., natomiast wyraźnie spadło zainteresowanie rolników zrzeszeniami i stowarzyszeniami. Te formy prawne dominowały przed integracją Polski ze strukturami UE (na przykład w 2002 r.

zrzeszenia i stowarzyszenia stanowiły 83 proc. wszystkich form prawnych) [Krzyżanowska 2003, s. 230.].

CZYNNIKI STYMULUJĄCE I OPÓŹNIAJĄCE TWORZENIE GRUP PRODUCENTÓW ROLNYCH

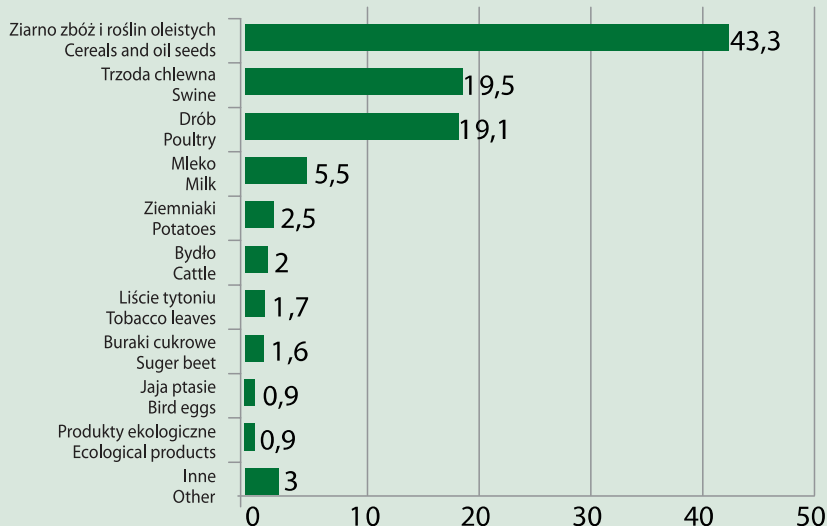
Proces powoływania grup producentów rolnych odbywa się według obowiązujących w Polsce aktów prawnych. Wejście w życie *ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach* oraz stosownych rozporządzeń Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi umożliwiło rozpoczęcie procesu gospodarczego organizowania się rolników. Grupy wpisane do rejestru wojewodów otrzymywały z budżetu krajowego wsparcie na działalność administracyjną. Jednak proponowane stawki były dużo niższe niż oczekiwane przez rolników i na dodatek z licznymi ograniczeniami. To prawdopodobnie spowodowało, że w ciągu 3,5 roku (tj. do 30.04.2004 r.) zorganizowało się tylko 65 grup (łącznie z sektorem owoców i warzyw) [Boguta, Gumkowski, Martynowski 2008, s. 69.].

Po wejściu Polski do UE znacznie poprawiły się warunki pomocy dla powstających grup producentów rolnych. Nowelizacja *ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach* z dnia 18 czerwca 2004 r. umożliwiła członkostwo w grupie oprócz osób fizycznych również jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej oraz osobom prawnym [Dz. U. Nr 162 z 2004 r., poz. 1694]. To rozwiązanie zostało wprowadzone, aby dostosować nasze ustawodawstwo do legislacji UE. Większe stawki pomocy finansowej dla grup i mniejszy rygor ich wykorzystania były bardzo ważną propozycją przy zakładaniu grup producentów rolnych. Duże znaczenie miało również umożli-

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELA

Rysunek 4. Odsetek grup producentów rolnych według form prawnych (stan na 07.02.2011 r.).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARR (www.minrol.gov.pl, stan na 07.02.2011 r.).

Rysunek 3. Odsetek grup producentów rolnych według kierunku produkcji (stan na 07.02.2011 r.).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARR (www.minrol.gov.pl, stan na 07.02.2011 r.).

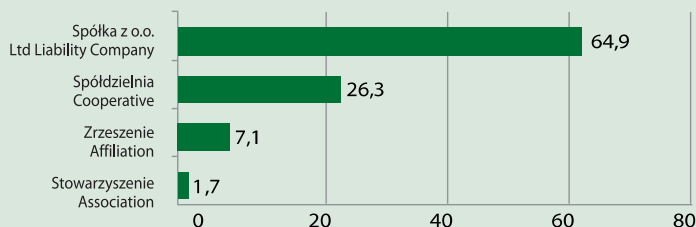

Figure 3. The percentage of agricultural producers groups by the direction of the production (state on 07.02.2011)

Source: self-study based on Agricultural Market Agency data (www.minrol.gov.pl state for 07.02.2011)

Figure 4. The percentage of agricultural producers groups according to legal forms (state for 07.02.2011)

Source: self-study based on Agricultural Market Agency data

liwienie członkostwa w grupie osób prawnych, co spowodowało, że rolnicze spółdzielnie produkcyjne i spółki z o.o. (powstałe głównie na bazie likwidowanych państwowych gospodarstw rolnych) zaczęły tworzyć grupy. Podmioty te wykorzystują własne biura, prawników i służby finansowe, czym nie dysponują producenci o małym i średnim potencjale produkcji. W związku z tym sytuacja tych drugich już na etapie inicjatywy tworzenia grupy jest o wiele trudniejsza niż w wypadku osób prawnych. Ponad 30 rolniczych spółdzielni

produkcyjnych utworzyło grupy producentów rolnych poprzez tworzenie grupy jako spółdzielni osób prawnych lub grupy z udziałem współpracujących indywidualnych rolników.

Kolejna nowelizacja ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach z dnia 15 grudnia 2006 r. wprowadziła oczekiwane przez producentów kolejne zmiany, a mianowicie:

- zwolnienie z podatku dochodowego dotyczącego dochodów grupy, pochodzących ze sprzedaży produktów lub grupy produktów, dla

których grupa została utworzona, wyprodukowanych w gospodarstwach jej członków (ograniczone przeznaczeniem na zakup środków do produkcji lub szkolenia);

- zwolnienie z podatku od nieruchomości od budynków i budowli w całości zajętych przez grupę, wykorzystywanych wyłącznie na przygotowanie i sprzedaż produktu, dla którego grupa jest utworzona oraz zaopatrzenie w środki produkcji [Dz. U. Nr 251 z 2006 r., poz. 1847].

Zmiany te, chociaż bardzo potrzebne, nie są jeszcze w pełni wykorzystywane, bowiem grupy zakładane przez producentów w większości nie mają jeszcze budynków i budowli, więc nie mogą z tych zwolnień korzystać. Natomiast zwolnienie z podatku dochodowego grupy jest również przepisem rzadko wykorzystywanym, gdyż nie wydaje się, aby większa liczba grup wypracowywała zysk. Grupy (w szczególności w formie spółdzielczej) tworzy się przede wszystkim dla wspólnych zakupów środków do produkcji, koncentracji podaży i wspólnej sprzedaży wytworzonych produktów, a głównym celem ich działania jest przynoszenie jak największych korzyści członkom, w tym płacenie możliwie najwyższych cen za dostarczone do grupy produkty. Wprowadzone przepisy spowodowały jednak, że przestano mówić o podatkowych przeszkodach w tworzeniu grupy.

Szczegółowe wytyczne dotyczące produktów i grup produktów, dla których mogą być tworzone grupy, minimalne liczby członków grupy oraz wielkości produkcji zawiera *Rozporządzenie MRiRW z dnia 9 kwietnia 2008 r.* [Dz. U. Nr 72 z 2008 r., poz. 424].

Zmiany, które dotyczyły zmniejszenia minimalnej rocznej wielkości produkcji towarowej dla poszczególnych województw, były wprowadzone z myślą o producentach o mniejszym

potencjale - w praktyce nie przyczyniły się do znacznego przyspieszenia tempa powstawania grup. Obniżenie minimalnej liczby członków (z dziesięciu do pięciu) znacznie pomogło w organizowaniu się dużych towarowych gospodarstw, których właściciele zakładali i nadal zakładają pięcioosobowe, często rodzinne spółki. Zmniejszenie minimalnej rocznej produkcji towarowej dla gospodarstw (np. miodu ze 100 tys. zł, na 50 tys. zł), czy zmniejszenie wymogu obszarów upraw kilku produktów nie spowodowały organizowania się producentów tych produktów.

Przyczyn słabego organizowania się producentów o małym i średnim potencjale produkcji rolnej, jak również organizowania się producentów produktów niszowych, nie należy szukać wyłącznie w minimalnej dla grupy wielkości produkcji towarowej. Należą do nich również czynniki o charakterze:

- świadomościowym (niska świadomość ekonomiczna, brak zaufania producentów do siebie nawzajem, złe doświadczenia z przeszłości, brak liderów),
- ekonomicznym (brak wystarczających środków na rozpoczęcie działalności, trudności z zawieraniem kontraktów, brak zaplecza w postaci niezbędnych nieruchomości i urządzeń),
- prawnym (niedoskonałe rozwiązania prawne dla grup i ich związków, brak powiązań z rynkiem),
- organizacyjno-doradczym (brak fachowego doradztwa prawnego, ekonomicznego, handlowego).

Kluczowym problemem dotyczącym organizowania się rolników w grupy jest niska świadomość ekonomiczna wielu producentów, ale i odbiorców produktów, która nie pozwala rolnikom zobaczyć wprost korzyści wspólnego działania na rynku, a odbiorcom uświadomić sobie zalet współpracy z grupą (np. duże i bardziej

jednorodne partie produktu, ciągłość i stabilizacja dostaw w kolejnych latach, itp.). W efekcie znacznie szybciej organizują się producenci legitymujący się średnim i wyższym wykształceniem. Podobna sytuacja występuje wśród odbiorców. Ci, którzy rozumieją korzyści współpracy ze zorganizowanymi producentami, sami zachęcają ich do tworzenia grup i tym warunkują współpracę.

Wymienione akty prawne stanowią dużą pomoc w procesie tworzenia organizacji producenckich. Trzeba jednak pamiętać, że sam fakt istnienia odpowiednich uregulowań prawnych dotyczących organizowania się producentów rolnych w grupy nie uchroni zainteresowanych prowadzeniem wspólnej działalności gospodarczej przed popełnieniem błędów zarówno na etapie tworzenia zespołu, jak i w czasie jego funkcjonowania. Przydatna jest tu dokładna znajomość przepisów zawartych w ustawach i umiejętność ich interpretowania, a także dostęp do fachowego doradztwa oraz doświadczeń osób, które odniosły sukces, działając w podobnych organizacjach.

Aby zdynamizować proces rozwoju grup producentów rolnych, dobrze byłoby zainteresować rolników możliwością organizowania się w związki w celu reprezentowania swoich interesów. Zgodnie z *ustawą z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach. oraz o zmianie innych ustaw* związek może być utworzony do realizacji następujących celów:

- organizowania i koordynowania zaopatrzenia w środki produkcji,
- organizacji i koordynacji zbywania produktów lub grupy produktów będących przedmiotem działalności grup,
- przechowywania i przygotowania do obrotu produktów lub grup produktów oraz ich wstępnego przetwarzania,

- reprezentowania zrzeszonych grup wobec organów samorządowych oraz organów administracji państwowej, promowania efektywnych metod produkcji i jakości oraz dostosowania produkcji do wymogów rynku przez informowanie oraz doradzanie grupom i ich członkom,
- promowania technologii produkcji korzystnych dla środowiska,
- prowadzenia analiz rynku i szkolenia producentów,
- prowadzenia, za zgodą grup, ich obsługi prawnej i księgowej.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

1. Poprawa efektywności produkcji rolniczej w warunkach konkurencji rynkowej powinna być troską każdego rolnika. W obecnej trudnej sytuacji ekonomicznej wielu gospodarstw rolnicy polscy powinni czynić starania o wzrost uzyskiwanych dochodów z produkcji w swoich gospodarstwach. Jednym ze sposobów pokonania tych trudności jest podejmowanie przez producentów działań zespołowych. Współdziałanie rolników sprzyjać będzie koncentracji produkcji i kapitału, a w konsekwencji przyczyni się do przemian strukturalnych

na wsi. W strategii rozwoju rolnictwa grupy stanowią istotną drogę rozwoju, podobnie jak w krajach Unii Europejskiej.

2. Dotychczasowy proces tworzenia grup nie spowodował jednak masowego organizowania się producentów rolnych. Prawie wyłącznie organizują się producenci rolni o dużym potencjale produkcyjnym, bardzo słabo proces ten przebiega w grupie rolników dysponujących średnim potencjałem, a w wypadku małych podmiotów - praktycznie nie istnieje. Wynika to przede wszystkim z konieczności utworzenia i prowadzenia wspólnego przedsiębiorstwa przez znacznie większą liczbę producentów, gdyż tylko w takiej sytuacji są oni w stanie zgromadzić liczącą się w handlu partię produktu do wspólnej sprzedaży.

3. Proces tworzenia grup producentów rolnych wymaga zdecydowanych działań i szybkiego ukierunkowania na masowe zrzeszanie się producentów rolnych w grupy. Niezbędne jest wprowadzenie nowych, korzystniejszych (szczególnie dla producentów o małym i średnim potencjale produkcji rolnej) rozwiązań prawnych, udzielenie większego wsparcia finansowego, a także zapewnienie im pomocy

edukacyjno-doradczej przy organizowaniu się.

LITERATURA

1. Boguta W., Gumkowski Z., Martynowski M. i in., *Perspektywy rozwoju grup producentów rolnych do roku 2013*, Opracowanie własne KRS 2008.
2. Krzyżanowska K., *Stan i kierunki rozwoju rolniczych grup producenckich w Polsce*, Zeszyty Naukowe SGGW. *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003, nr 48.
3. Martynowski M., *Organizowanie się gospodarce polskich rolników po 1990 roku*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa, lipiec 2010.
4. Dz. U. Nr 88 z 2000 r., poz. 983 z późn. zm.
5. Dz. U. Nr 162 z 2004 r., poz. 1694.
6. Dz. U. Nr 251 z 2006 r., poz. 1847.
7. Dz. U. Nr 72 z 2008 r., poz. 424.
8. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (www.minrol.gov.pl, stan na 7.02.2011r.).

THE STATE AND PERSPECTIVES OF AGRICULTURAL PRODUCERS' DEVELOPMENT IN POLAND

INTRODUCTION

Agrarian fragmentation in the Polish countryside remains one of the key problems of the Polish agriculture. There are around 1,5 mln farms in Poland of over 1 ha and 0,4 mln over 10 ha. It is estimated that

only about 500 000 farms produce into the market. Poland is dominated by small farms (up to 5ha) which either sell small batch of goods on the market or produce for self-supply.

One of the ideas aiming at improvement of the situation in the following field is supporting the process of origination of agrarian producers

groups. It is assumed that the horizontal integration of the farmers will lead to the amendment of their bargaining power and consequently to the amelioration of their income. Furthermore, the cooperation between the farmers can entail the decrease in production and marketing costs, the improvement of the quality and effi-

ciency of the agrarian production, it can also constitute the basis for vertical integration. In order to support the process of economical unification of the farmers, on the 15 September 2000 the bill was passed on *the groups of agricultural producers and their unions and on the change of other bills* [Journal of Laws, No. 88 from 2000, item. 983] Current data concerning the following process indicate that the problems to be solved are much bigger than initially assumed. Thus, within ten years, only 638 groups of agricultural producers came into existence (state on 7.02.2011)[www.minrol.gov.pl]

It results from the data of National Cooperative Council [Martynowski 2010, p 5] that according to the state for 31.12.2009, only about 2% of the farmers producing into the market were members of the groups, and after adding tobacco producers it constitutes about 5%.

A very low level of organization of agricultural producers is one of the weakest points of the Polish agriculture. Farmers produce good quality goods and sell them mainly to the land agents who dominated the market. Selling in the disorganized manner also to the processing companies and trading companies, the farmers are on a lost position, since batch of goods offered is usually of modest size and heterogeneous.

In order to bring closer the state and perspectives of development of the agricultural producers groups in Poland and also the factors stimulating and slowing down this process, the secondary data deriving from the Ministry of Agriculture and Rural Development, the Agency of Rural Market, National Cooperative Council and literature on the subject.

DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCERS IN POLAND

The number of groups of agricultural producers increases systematically. The detailed data on the subject is presented in *Figure 1*

Within ten years of functioning of the Bill of 15 September 2000 about the groups of agricultural producers and their unions about 638 groups of agricultural producers were signed into the registers (state for 7.02.2011) It results from the data of National Court Register that at the end of December 2009 in the registers of Marshall office 509 entries were recorded (the groups that in the meantime were removed were not taken into consideration). E.g. out of 35 groups that were in the register at the end of 2004 on 31.12.2009 50 remained in the registers. Out of 35 groups crossed out of the register, a part (i.e. Fruit and vegetable group) was transferred into the register of preliminarily recognized groups or fruit and vegetables organizations – according to the EU regulations concerning common organization of fruit and vegetables market. The groups of agricultural producers by the voivodeship were presented in *Figure 2*

The interest of farmers in cooperation in the groups of agricultural producers originated in the Wielkopolskie Voivodeship, in the second place Kujawsko-Pomorskie Voivodeship, and in the third place Dolnośląskie Voivodeship. The smallest interest in cooperating with the groups was shown by the farmers living in Małopolskie Voivodeship, Świętokrzyskie Voivodeship and Łódzkie Voivodeship. The groups of agricultural producers by the direction of production are shown in *Figure 3*

The dominating position was taken by the groups of cereal producers and oilseeds producers (276). The producers of swine ranked second position (124), and the third place belonged to poultry producers (122).

Out of 35 products and groups of products for which the groups of agricultural producers can be created, so far the groups were created in 22 out of them. Straight majority consisted of groups of the following products: cereals and oilseeds, swine and tobacco. The producers of a few following products: milk, potatoes, cattle were organized in several groups, whereas farmers producing remaining products barely formed singular groups.

LEGAL FORMS OF AGRICULTURAL PRODUCERS' GROUPS

The groups of agricultural producers have to register as business entities and can take various legal forms: cooperative societies, companies, associations and affiliations. Each of these forms functions on the basis of other legal regulation. While running business activity cooperatives and limited liability companies work best associations and affiliations prove correct while accomplishment of social initiatives. The preferences of agricultural producers in that field are presented in *Figure 4*

Figure 4. The percentage of agricultural producers groups according to legal forms (state for 07.02.2011)

Source: self-study based on Agricultural Market Agency data

Among legal forms most frequently represented ones were limited liability companies and cooperative societies, respectively 64,9% and 26,3%, whereas the interest of farmers in associations and the membership has declined These legal forms

dominated before the integration of Poland with the EU structures (e.g. in 2002 the associations and affiliations constituted 83% of all legal forms) [Krzyżanowska 2003, p 230]

FACTORS STIMULATING AND SLOWING DOWN THE FORMATION OF THE GROUPS OF AGRICULTURAL PRODUCERS

The process of summoning the groups of agricultural producers takes place according to legal acts binding in Poland. Coming into force of *the act on the groups of agricultural producers and their unions* and the regulations of the Ministry of Agriculture and Rural Development enabled the commencement of the economic process of the creating associations by the farmers. The groups which were signed into the register of the voivodes obtained from the national budget the support aiming at supporting the administrative activity. However, the rates offered were much lower than expected by farmers and, moreover, with numerous limitations. This presumably resulted in the fact that during 3,5 years (i.e. until 30.04.2004) only 65 groups were formed (including fruit and vegetables sector) [Boguta, Gumkowski, Martynowski 2008, p. 69]

After Poland joined the EU, the conditions of help for the groups of producers improved. The novelization of the bill on groups of agricultural producers and their unions from 18 July 2004 enabled the membership in the group apart from individuals and organizational units void of legal personality and legal persons [Journal of Laws Nr 162 from 2004, pos 1694] This solution was implemented in order to adjust our legislation to

the EU legislation. Larger rates of financial help for groups and smaller discipline of utilizing them were a very important offer while forming groups of agricultural producers. Enabling membership in the group for legal persons had a great significance. It triggered the formation of farming production cooperatives and limited liability companies groups (which were formed mainly on the basis of public agricultural holdings). These entities use their own offices, lawyers and financial services which are not available for producers of small and medium production potential. Thus, the situation of the latter is much more difficult already at the moment of the initiative of formation than in the case of legal persons. Over 30 farming production cooperatives formed groups of agricultural producers by forming a group as a cooperative of legal persons or groups with the participation of cooperating individual farmers.

The following novelization of the bill on the groups of agricultural producers and their unions from 15 December 2006 introduced consecutive changes awaited by the producers, and namely:

- exemption from income tax concerning the income of the group, originating from the sale of products or group of products, for which the group was formed, produced in the households of its members (limited by the allocation for the purchase of the production devices or trainings)
- exemption from the real estate tax of the buildings and constructions completely occupied by the group, used exclusively for preparation and sale of the product, for which the group is formed and production means supply [Journal of Laws No 251 from 2006, pos 1847]

The following changes, even if much needed, are not entirely uti-

lized, because the groups formed by the producers in most cases don't have the buildings and constructions yet, thus they can't profit from the exemptions yet. Whereas exemption from income tax of the group is a rarely used method since it does not seem that higher number of groups make a profit. Groups (in cooperative form in particular) are formed most of all for common purchase of production measures, concentration of supply and common sale of produced goods, and the main goal of their activity is to bring as big profits as possible to its members, including paying the highest possible prices for the products supplied. The regulations implemented triggered the cease of talks about tax obstacles in the formation of the group.

- detailed guidelines concerning the products and farmers groups, for which groups can be formed, minimal number of group members and the production size can be found in *Regulation of the Ministry of Agriculture and Rural Development 9 April 2008* [Journal of Laws No 72 from 2008, pos 424]
- changes which concerned the reduction of minimal annual size of goods production for particular voivodeships were aimed at producers of smaller potential in practice and they didn't contribute to a significant acceleration of the formation of the groups. The reduction of the minimal number of members (from ten to five) helped to a large extent in formation of big commercial farms, whose owners established and keep establishing 5-person, often family companies. The reduction of minimal annual goods production for households (e.g. honey from 100 000 PLN to 50 000 PLN) or diminishing prerequisites for the cultivation of several products didn't cause

the formation of the groups of the abovementioned producers of these products

The reasons for a low level of group formation of producers of small and big potential as well as group formation by the niche products producers is not to be found exclusively in the group's minimal size of production. Other factors are of various nature:

- conscious (low economical consciousness, producers' lack of trust to one another, bad experiences from the past, the lack of leaders)
- .economical (lack of sufficient means for establishing activity, difficulties in concluding contracts, lack of backup in the form of necessary properties and devices)
- legal (imperfect legal solutions for groups and their unions, lack of connections with the market)
- organizational-counseling (lack of professional legal, economical and commercial counseling)

The key problem concerning group formation by farmers is low economical consciousness of numerous producers but also recipients of products, which doesn't let farmers see directly the benefits of common action on the market and recipients realize the advantages of cooperation with a group (e.g. big and more homogeneous parts of products, continuity and stabilization of supply in the following years, etc). As a consequence, producers with secondary and high education form groups much faster. Similar situation takes place among the recipients. Those that understand the advantages of the cooperation with producers encourage them to form groups and therefore condition co-operation.

The abovementioned legislative acts constitute a big help in the process of formation of pro-student organizations. However, one must re-

member that the fact of existence of adequate legislative regulations concerning the formation of agricultural producers will not protect those interested in running a common business from committing mistakes both at the stage of group formation and during its functioning. Precise knowledge of regulations placed in the bills and the ability to interpret them, as well as an access to the professional counseling and experiences of the persons who achieved a success being active in similar organizations.

In order to dynamize the process of development of agricultural producers It would be good to have farmers interested in possibility of forming unions in order to represent one's own interest. According to the bills of *15 September 2000 on agricultural producers' groups and their unions and on the change of other bills* union can be formed for the sake of realization of the following goals:

- organization and coordination of capital goods supply
- organization and coordination of product or group of product sell being the object of the activity of the group
- storage and preparations for products or group of products turnover and their initial processing
- representing affiliated groups in the face of local authorities and administrative authorities, promotion of effective methods of production and quality and adjusting production to the requirements of the market through informing and counseling
- promotion of environment-friendly production technology
- conducting market analysis and producers training
- conducting, by courtesy of groups, their legal and accountancy service

SUMMARY AND CONCLUSIONS

1. The improvement of the agricultural production effectiveness in the conditions of market competition should concern every farmer. In the face of a difficult present economical situation of numerous farms, polish farmers should make an effort to increase obtained income from the production of their farms. One of the ways to overcome these difficulties is taking cooperative action by the producers. Farmers' cooperation will favour the concentration of production and capital and, consequently, will contribute to structural transformation of the countryside. In the rural development policy groups constitute an important way of development, like in EU countries.

2. Foregoing process of group formation did not cause mass group formation of agricultural producers. Those that form groups are almost exclusively agricultural producers of big producing potential, the abovementioned process proceeds most slowly in the group of farmers who dispose of a medium potential, and in the case of small entities it practically doesn't exist. It results chiefly from the necessity of forming and running common business by a considerably bigger amount of producers, since only in such situation are they able to gather a batch of products significant for future common sale.

3. The process of agricultural group formation requires resolute actions and quick direction of agricultural producers into groups. It is indispensable to implement new, profitable (particularly for producers of small and medium agricultural production potential) legal solutions, bigger financial support and assuring educa-

tional-counseling help while forming groups.

LITERATURE

1. Boguta W., Gumkowski Z., Martynowski M. and others, Perspectives of group producers' development till 2013, Self-study 2008
2. Krzyżanowska K., The state and direction of agricultural groups development, WULS Scientific Notebooks, "Economics and Organization of Alimentary Economy", WULS Publishing House, Warsaw 2003 no 48
3. Martynowski M., Group formation by Polish farmers after 1990, National Cooperative Council, Warsaw, July 2010
4. Journal of Laws, No. 88 from 2000, item 983 as amended
5. Journal of Laws, No. 162 from 2004, item 1694
6. Journal of Laws, No. 251 from 2006, item 1847
7. Journal of Laws, No. 72 from 2008, item 424
8. Ministry of Agriculture and Rural Development (www.minrol.gov.pl state for 7.02.2011)

AGENCJA RESTRUKTURYZACJI I MODERNIZACJI ROLNICTWA WSPIERA UNOWOCZEŚNIANIE POLSKIEGO ROLNICTWA

Dr Zofia Szalczyk

AGENCJA RESTRUKTURYZACJI I MODERNIZACJI ROLNICTWA

AGENCY FOR RESTRUCTURING AND MODERNIZATION OF AGRICULTURE

Istniejąca od 1994 r. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) jest największą agencją płatniczą w Europie. Odpowiada ona za rozdyponowanie większości środków pochodzących z Unii Europejskiej i budżetu krajowego, przeznaczonych na realizację Wspólnej Polityki Rolnej, na którą UE - podkreślmy to - przeznaczają blisko 50 proc. swojego budżetu. Od wstąpienia naszego kraju do Unii Europejskiej ARiMR wypłaciła swoim beneficjentom aż 106 mld złotych, a łącznie przez 16 lat swojego istnienia - ponad 118 mld złotych. Jak wiadomo, Wspólna Polityka Rolna opiera się na dwóch filarach. Pierwszy z nich to tzw. dopłaty bezpośrednie, z których w Polsce korzysta około 1,4 mln gospodarstw. W ramach tych dopłat w samym tylko 2010 r. do polskich rolników trafiło 10,2 mld złotych. Drugim filarem jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007-2013. W 2010 r. z tego programu polscy rolnicy otrzymali 8,4 mld złotych, a łącznie wypłaciliśmy z niego do tej pory prawie 22 mld złotych. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 jest najważniejszym instrumentem w działaniach modernizujących europejskie i polskie rolnictwo oraz przetwórstwo spożywcze. W przyjętej przez UE perspektywie finansowej

na lata 2007-2013 Polska jest największym beneficjentem środków pochodzących z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, z którego finansowany jest ten program. Komisja Europejska potwierdziła dla nas środki w wysokości 17,4 mld euro. (UE przeznaczyła dla Polski 13,4 mld euro, a 4 mld euro to środki z budżetu krajowego). Dzięki temu modernizacja i unowocześnianie naszego rolnictwa dokonuje się na skalę bezprecedensową w historii Polski.

Chciałabym podkreślić, że o ile dopłaty bezpośrednie mają zapewnić głównie bieżącą opłacalność działalności rolniczej w państwach należących do UE, to środki z PROW 2007-2013 mają przynieść bardziej dalekosiężne efekty modernizacyjno-cywilizacyjne. W programie tym (składającym się z tzw. 23 działań) znalazły się m.in. fundusze na unowocześnianie gospodarstw, tworzenie nowych miejsc pracy na terenach wiejskich, poprawienie struktury agrarnej, budowę nowoczesnej infrastruktury wiejskiej, a także na działalność rolniczą zapewniającą ochronę środowiska naturalnego, zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi i tradycyjnego krajobrazu oraz na utrzymanie tradycyjnych upraw i hodowli rodzimych ras zwierząt. Ze środków PROW na lata 2007-2013 wypłacamy też pieniądze na odbudowę

gospodarstw zniszczonych przez powódzie i na odtworzenie lasów zniszczonych przez kataklizmy. Zakres PROW najlepiej świadczy o tym, że Unia Europejska troszczy się o to, by obszary wiejskie nie były wyłącznie jedną wielką „wytwórnią żywności”, ale także by były atrakcyjnym miejscem do zamieszkania oraz rekreacji i wypoczynku (np. w gospodarstwach agroturystycznych). W dużej mierze właśnie dzięki dopłatom rolnośrodowiskowym z PROW 2007-2013 ciągle mamy łąki pełne dzikiego ptactwa i specyficzne dla danego regionu zwierzęta hodowlane, a polskie lasy obfitują w dary natury. Pieniądze z tego programu wspierają jednak przede wszystkim rozwój przedsiębiorczości i aktywizują społeczności wiejskie do podejmowania inicjatyw gospodarczych. Z PROW można otrzymać fundusze na założenie sklepu, lokalu gastronomicznego, agencji turystycznej, a także na rozwój lub utworzenie firmy świadczącej usługi komunalne, transportowe, budowlane, księgowe, czy informatyczne. W ramach programu wspierane są inwestycje w infrastrukturę wiejską, np: budowa dróg, kanalizacji, rozbudowa bazy turystycznej, remonty obiektów kultury, czy odbudowa zabytków sztuki sakralnej. Członkostwo w Unii Europejskiej dało Polsce duże możliwości uzyskania wsparcia różnorodnych in-

westycji. Dzięki temu z każdym rokiem polska wieś zmienia się na korzyść, staje się coraz bardziej zadbane, nowoczesna, a nawet ekologiczna. To zaś skłania mieszkańców miast do przeprowadzki do „krajiny za miastem”, gdyż tam mogą znaleźć świeże powietrze, spokój i wypoczynek, a wielokrotnie także wymarzone siedlisko bliżej czystej natury.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa z powodzeniem wdraża Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Dowodem tego jest fakt, że żaden inny kraj UE nie wypłacił tak gigantycznego strumienia gotówki, jak właśnie Polska. Widać też konkretne efekty tego programu, które zaprezentujemy na przykładzie działania: 121 *Modernizacja gospodarstw rolnych*. W publikacji tej nie został uwzględniony tegoroczny styczniowy nabór wniosków, który cieszył się niezwykle dużą popularnością (wpłynęło do nas 35 tys. wniosków). Upłynęło jeszcze zbyt mało czasu od momentu jego przeprowadzenia, aby już mówić o efektach. Zatem do 31 grudnia 2010 r. ARiMR przeprowadziła dwa nabory, w czasie których do agencji wpłynęło łącznie ponad 43 tys. wniosków na kwotę prawie 5 mld złotych. Z naszych informacji wynika, że dzięki wsparciu z PROW 2007-2013, do 31 grudnia 2010 r. rolnicy zrealizowali około 25 tys. „operacji”. Dofinansowanie otrzymane z ARiMR zostało wykorzystane między innymi na zakup ponad 16 tys. ciągników, blisko 97 tys. maszyn, narzędzi i urządzeń do produkcji rolniczej oraz na budowę lub modernizację ponad 900 budynków produkcyjnych (między innymi chlewni, obór i innych budynków gospodarczych). Prawie tysiąc gospodarstw zostało skomputeryzowanych. W najbliższym czasie efekty będą bardziej widoczne, bo w tym roku zakończy się i zostanie rozliczonych wiele inwestycji.

Bardzo istotna jest też pomoc oferowana w ramach działania *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw*. Dzięki niej na wsi i na terenach wiejskich powstają nowe miejsca pracy. Do końca grudnia 2010 r. ponad 800 „mikroprzedsiębiorstw” otrzymało z ARiMR dofinansowanie na powstanie nowych miejsc pracy, a kolejne 1,6 tys. dostanie takie wsparcie po utworzeniu nowych stanowisk pracy. W sumie spodziewamy się, że powstanie 20 tys. miejsc pracy.

Wsparcie z PROW 2007-2013 trafia również do większych przedsiębiorców prowadzących działalność w sektorze rolno-przetwórczym. W ramach działania *Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej* do końca 2010 r. 385 przedsiębiorstw otrzymało pomoc na inwestycje w swoich zakładach. Najczęściej pieniądze te przeznaczone są na zakup lub instalację maszyn urządzeń do przygotowania, przetwarzania albo magazynowania produktów rolnych.

Oceniając efekty PROW 2007-2013 na półmetku jego wdrażania, trzeba pamiętać o kilku elementach niezbędnych do przeprowadzenia rzetelnej analizy. Przede wszystkim większość naborów wniosków w tym programie została przeprowadzona w latach 2008 i 2009. Można więc powiedzieć o pewnym opóźnieniu we wdrażaniu PROW. Wcześniej ARiMR nie miała uprawnień, by prowadzić nabory wniosków, rozpatrywać je i wypłacać pieniądze. To z kolei przełożyło się na stan realizacji PROW 2007-2013 na półmetku jego wdrażania, gdyż nie można było nadrobić całego straconego czasu. Jednym z założeń wdrażania tego programu był wzrost gospodarczy mierzony za pomocą wskaźnika PKB oraz wzrost liczby osób zatrudnionych. Mimo opóźnienia we wdrażaniu PROW, wskaźniki te osiągnęły połowę założonego poziomu wzrostu, co z pewnością jest sukcesem ARiMR.

Co więcej, z dokonanej analizy wynika, że w latach 2010-2015 wzrost założonych wskaźników PKB oraz zwiększenie zatrudnienia zostaną znacznie przekroczone. Przewidywany wpływ PROW 2007-2013 na wzrost gospodarczy wyniesie bowiem 1,5 proc., a na zwiększenie zatrudnienia około 1,7 proc. Moim zdaniem, dane obalają tezę stawianą przez niektórych dziennikarzy, że wsparcie z PROW ma głównie charakter socjalny.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, jako agencja płatnicza i instytucja wypełniająca liczne funkcje zlecane przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (czyli instytucję zarządzającą), pełni kluczową rolę w procesie realizacji programów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Czasami pojawiają się opinie, że moglibyśmy działać szybciej, a zwłaszcza szybciej wypłacać pieniądze. Nie jest to jednak takie proste, ponieważ agencja ma obowiązek rygorystycznego przestrzegania narzuconych przez Unię Europejską przepisów i stosowania w swojej pracy bardzo szczegółowych tzw. ksiąg procedur. Do tego konieczna jest najwyższa sprawność zarządzania. Jednak dla naszych pracowników nadal najważniejsi są beneficjenci i optymalne wykorzystanie pieniędzy, które mamy do przekazania. Z wielką przyjemnością chcemy powiedzieć, że ARiMR jest obecnie bardzo sprawną instytucją i - co ważne - dobrze, a nawet bardzo dobrze, oceniają nas beneficjenci. Pokazują to wyniki przeprowadzonych badań opinii społecznej. Dobre oceny to rezultat m.in. szybkiego tempa przekazywania dopłat bezpośrednich (do większości polskich rolników trafiają one już w pierwszych miesiącach ich wypłacania), jak i sprawnego uruchomienia naborów o wsparcie w wszystkich działach PROW 2007-2013.

ARiMR stara się promować możliwość korzystania ze środków PROW na lata 2007-2013 oraz pokazywać

efekty uzyskane dzięki pieniądзом z tego programu. Tak jak w ubiegłych latach, przekazujemy najważniejsze informacje na konferencjach prasowych i utrzymujemy stałe kontakty z dziennikarzami z prasy, radia i telewizji. W tym roku nastąpiło rozszerzenie współpracy z gazetami regionalnymi, branżowymi, lokalnymi, a także portalami o tematyce rolniczej. Większość informacji o agencji, które ukazują się w mediach, ma charakter pozytywny. W ramach kampanii informacyjno-promocyjnej planujemy również organizację szkoleń i seminariów, a także uczestnictwo w konferencjach organizowanych przez izby rolnicze, ośrodki doradztwa rolniczego, czy uczelnie rolnicze. Będziemy uczestniczyć we wszystkich ważnych targach, wystawach, konkursach, dożynkach, a także szkoleniach adresowanych do rolników i mieszkańców wsi. ARiMR planuje udział w wielu imprezach rolniczych o zasięgu ogólnopolskim, na przykład we wspólnych stoiskach informacyjnych z MRiRW oraz instytucjami resortowymi. Planujemy także kontynuację publikacji i dystrybucji materiałów informacyjnych i broszur.

Nie zadowolamy się jednak dotychczasowymi działaniami. Poszukujemy nowych form promocji i przekazywania informacji.

Chcemy, by ten ogromny projekt gospodarczo-cywilizacyjny, jakim jest realizacja PROW na lata 2007-2013, trafił do świadomości milionów Polaków i to nie tylko na wsi, lecz także w miastach. Mamy świadomość, że integracja Polski z Unią Europejską przyniesie sukces tylko wówczas, gdy mieszkańcy obszarów wiejskich skorzystają z pełnego zakresu postępu cywilizacyjnego oferowanego przez Unię Europejską i jej programy pomocowe, a mieszkańcy miast nie będą odnosili się z niechęcią do wspierania rolnictwa. Dlatego też prowadzimy kampanię promocyjną PROW w piątej edycji serialu TVP *Ranczo*. We wszystkich trzynastu premierowych odcinkach (w ramach tzw. idea placement) będzie mowa o PROW 2007-2013. Odnieśliśmy sukces, gdyż każdy z dotychczas emitowanych odcinków obejrzało ponad 8 mln widzów. W zeszłym roku promowaliśmy PROW w naszym spocie telewizyjnym z udziałem trzech aktorek tego serialu, co było też zapowiedzią obecnej kampanii. Dobre rezultaty przynosi także współpraca z Polskim Radiem. Informacje o PROW nadawane w *Sygnalach Dnia*, *Porannych Rozmaitościach Rolniczych* i przekazywane w słuchowisku *W Jezioranach* także spotykają się

z szerokim odzewem. Inną niekonwencjonalną, nagłośnioną przez największe polskie media akcją zainicjowaną przez Departament Komunikacji Społecznej ARiMR było rozdanie dzieciom z terenów wiejskich 22 tys. kamizelek odblaskowych z trzema logo: UE, ARiMR i PROW 2007-2013. Zdecydowaliśmy się na to, gdyż w unijnej statystyce, śmiertelności dzieci w wypadkach na drogach wiejskich jest duża, w czym Polska, niestety, przoduje. Dzięki kamizelkom wiele dzieci ma szansę uniknąć wypadków, a my mamy szeroką reklamę PROW.

Obecnie w UE toczy się debata o kształcie finansowej perspektywy 2014-2020. Mamy nadzieję, że na budowanie nowoczesnego rolnictwa i przetwórstwa żywności nadal będą kierowane potężne środki i nasz kraj będzie mógł z nich korzystać. Nie od dziś wiadomo, że nie da się osiągnąć pomyślnego rozwoju całej gospodarki, jeśli nie unowocześni się rolnictwa. ARiMR jest dobrze przygotowana do nowych zadań, a ze swej strony możemy zapewnić, że nie zmarnuje się żadna złotówka przyznana Polsce na rozwój rolnictwa. Jesteśmy dumni, że ARiMR wywiera istotny wpływ na budowanie dobrobytu mieszkańców wsi i terenów wiejskich.

AGENCY FOR RESTRUCTURING AND MODERNIZATION OF AGRICULTURE SUPPORTS MODERNIZATION OF THE POLISH FARMING

The Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture (Agencja Rozwoju i Modernizacja Rolnictwa - ARiMR), which was established in 1994, is the largest paying agency in Europe. It is responsible for distributing most of the funds coming from the European Union and from the state

budget, which are to be used for the realization of the Common Agricultural Policy, for which the EU - it is worth stressing - allocates over 50 per cent of its budget. Since Poland has accessed European Union, ARiMR has disbursed to its beneficiaries over 106 milliard PLN, and jointly over the period of sixteen years of its existence - over

118 milliard PLN. As it is known, the Common Agricultural Policy is based on two pillars: the first one are the so-called direct subsidies, from which over 1,4 mln farms benefit in Poland. Within the subsidies, the polish farmers have received 10,2 mln PLN, and this only in 2010. The second pillar is the Rural Development Programme (RDP) for

the years 2007-2013. In 2010, Polish farmers have received through the programme 8,4 milliard PLN, and from its beginning we have disbursed from it over 22 milliard PLN. The Programme for Rural Development for 2007-2013 is one of the most important instruments for activities modernizing European and Polish farming and food processing.

In the financial perspective adopted for 2007-2013 by the European Union, Poland is the largest beneficiary of funds from the European Agricultural Fund for Rural Development, from which the programme is financed.

The European Committee has approved for Poland funds of 17,4 milliard Euro. (The European Union has assigned 13,4 milliard Euro, and 4 milliard Euro come from the state budget.) As a consequence, the modernization and revitalization of Polish agriculture is being realized on a scale which is unprecedented in the history of Poland.

I wish to stress the fact that whereas the direct subsidies aim mostly to ensure current profitability of agricultural activity in member countries, funds from Programme of Rural Development 2007-2013 are to bring more far-reaching modernization and civilization effects. In the programme (which consists of 23 so-called actions) there are, i.a. funds for modernization of farms, creating new places of employment in rural areas, improving agrar structure, building of a modern rural infrastructure, as well as for agricultural activity ensuring protection of natural environment, preserving the cultural heritage of the countryside and the traditional landscape and for maintaining traditional crops and keeping local (Polish) breeds of animals. Also money for rebuilding farms destroyed through floods is distributed from the Programme for Rural Development 2007-2013 funds, as well as for recre-

ating forests destroyed by cataclysms. The scope of the Programme for Rural Development is the best testimony that the European Union takes care that the rural areas are not only a huge food producer, but also an attractive place for living and recreation, e.g. on agro-tourist farms. To a large extent it is thanks to agri-environmental subsidies that the meadows in Poland abound in fowl and region-specific breeding animals, and that the Polish forests are rich in natural treasures. Money from this programme support however mostly the development of entrepreneurship and activate rural communities to take economic initiatives. It is possible to receive funds from Programme for Rural Development for establishing a store, gastronomic premises, a tourism agency, as well as for developing or creating a company of municipal, transport, construction, accounting or computer services. Within the programme, investments in rural infrastructure are supported, e.g.: road construction, sewage system building, development of tourist infrastructure, renovation of object of cultures or reconstruction of monuments of sacral art. The membership in European Union gave Poland many possibilities for receiving support for various investments. Thanks to it, each year the Polish countryside changes for better, it becomes better maintained, more modern, and even more ecological. This tempts the inhabitants of cities to move to „the land away from the city”, as it is where they can find fresh air, some peace and a chance to relax, and often a dream-like home close to the clean nature.

The Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture launches successfully the Programme for Rural Development for 2007-2013. The testimony of it might be the fact that no other EU country has disbursed such a large amount of money as Poland did.

Also specific effects of the programme are visible, which will be illustrated on the example of action 121: *Modernization of farms*. In this publication January application recruitment from this year was not included. It was very popular (we have received over 35 thousand applications). Not enough time has passed from its implementation to say anything of the effects. Therefore, until 31 December 2010 the Agency for Development and Modernization of Agriculture has done two recruitments, during which over 43 thousand applications were submitted for the sum of nearly 5 milliard PLN. According to our information, thanks to the support of the PRD 2007-2013, until December 2010, farmers have realized about 25 thousand „operations”. Financing from the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture was used for i.a. buying 16 thousand tractors, nearly 97 machines, tools and equipment for agricultural production and for modernization of over 900 production buildings (i.a. piggeries, cowsheds, and other farm buildings. Over thousand farms have been computerized. Soon the effects will be more visible, because this year many investments will be finalized and cleared.

Also support offered within the action *Creation and development of micro businesses* is very important. Thanks to it new work places are created in villages and on rural areas. Until the end of December 2010, over 800 mini businesses have received co-financing from ARiMR for creating new job places and the following 1,6 thousand will be granted after the jobs will have been created. In total, it is expected that there will be 20 thousand new jobs. Support from Programme for Rural Development 2007-2013 reaches also bigger entrepreneurs with activity in the agricultural and food processing sector. Within the action *Improving the added value of basic agricultural*

and forestry production, until the end of 2010, 385 enterprises have received support for investments in their plants. The money is mostly allocated for purchase or installation of agricultural machines or equipment for preparing agricultural products, for processing or storing.

Assessing the results of Programme of Rural Development 2007-2013 in the half-way point of its implementation, it is important to remember about some elements necessary for conducting a reliable analysis. Most of all, the majority of application recruitments in this programme was done in 2008 and 2009. It is hence fair to speak of a certain delay in implementing PRD. Before that, ARiMR did not have the authorization to conduct the application recruitment, to assess the applications and disburse money. This had influence on the realization of PRD 2007-2013 in the halfpoint of its implementation, as it was not possible to make up for all the lost time.

One of the implementation assumption of the programme was economic growth measured with GDB indicator and the number of people employed. Even though there was a delay in implementing the Programme for Rural Development, the indicators have reached half the assumed value, which certainly is a success of Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture. Moreover, the conducted analysis shows that in 2010-2015 the increase of assumed GDP indicators will be significantly exceeded. The foreseen influence of PRD 2007-2013 on economic growth will be 1.5 per cent and on employment increase - about 1.7 per cent. In my opinion the data refute the thesis presented by some of the journalists, stating that support of the PRD is mostly of a social character.

The Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture as a payment agency fulfills various

functions delegated by the Ministry of Agriculture and Rural Development (that is, the executive institution) has a key role in realizing programmes of agriculture and rural development. There are sparse opinions that we could act faster, especially when it comes to Money disbursing. However, it is not easy, as the agency is obliged to rigorously follow rules imposed by the European Union and to use in its work very detailed so-called procedure books. In order to do that, the highest efficiency in management is necessary. For our staff however, it is still the beneficiaries and the optimal using of the money we have that is the most important. It is our pleasure to say that the ARiMR is currently a very well-working institution and - which is of the highest importance - we are very well assessed by the beneficiaries. It has been demonstrated by the results of public opinion polls. Positive evaluations are a result of i.a. fast delivery of direct subsidies (they are transferred to most of the Polish farmers as soon as in the first months of their disbursement, as well as of a successful initiating the recruitment for support from all PRD 2007-2013 actions.

ARiMR attempts to promote the possibilities of using PRD 2007-2013 funds and to demonstrate the effects achieved thanks to the money from the programme. As in recent years, we share the most important information during press conferences and have regular contact with press, radio and television journalists. This year extension of cooperation with regional, specialized and local newspapers had place, as well as with portals on agricultural issues. Most of the information in media on the agency is positive. Within the information and promotional campaign we are also planning to organize trainings and seminars, as well as to participate in conferences organized by Agricultural Chambers,

centers for agricultural advising or life sciences universities. We will participate in all important fairs, exhibitions, competitions, harvest festivals and in trainings for farmers and inhabitants of the countryside. ARiMR is planning the participation in numerous national agricultural events, such as in joint information stands with the Ministry of Agriculture and Rural Development and with resort institutions. We are also planning to continue publications and distribution of informational materials and brochures.

We do not stop at what was achieved so far. We are searching for new forms of promotion and information distribution. We want the enormous economic and civilization project, which is the realization of PRD 2007-2013, to be present in the consciousness of millions of the Polish people, not only in rural areas, but also in the cities.

We are conscious of the fact that Polish integration with the European Union can be successful only provided that the inhabitants of rural areas benefit from the whole range of the civilization progress offered by the European Union and its helping programmes, and the inhabitants of cities will not be reluctant to support the agriculture. Hence, we campaign the promotion of Programme for Rural Development in the fifth edition of the Polish Television serial *Ranczo (Ranch.)* Each of the thirteen trailer episodes (as part of so-called idea placement) will refer to PRD 2007-2013. We were successful as each of the broadcasted episodes was watched by over 8 million of viewers. Last year we promoted PRD in our television spot featuring three actresses of the serial, which was another announcement of the present campaign. Also cooperation with the Polish Radio has satisfactory results. The information on PRD broadcasted in *Sygnaly Dnia, Poranne Rozmaitości Rolnicze*

(*the Day Signal, Morning Agriculture Variety*), as well as conveyed in the radio play entitled *In Jeziorany* is also widely responded. Another unconventional action initialized by the Social Communication Department of The Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture and popularized by the most influential Polish mass media, was a distribution of 22 thousand reflecting waistcoats with three logos: European Union, ARiMR and PRD 2007-2013 to the children from the rural areas. We were motivated to commence this action by the fact that in the Union statistics the mortality of chil-

dren in the accidents on the country roads is high and unfortunately Poland is one of the leading countries. Thanks to the reflecting waistcoats many children have a chance to avoid accidents and we have a wide advertisement of the PRD.

Currently the European Union leads a debate concerning the shape of financial perspective 2014-2020. We expect that developing of the modern agriculture and the food processing industry will consequently get enormous financial means and Poland will benefit from them. It is a common knowledge that it is impossible to achieve the

successful development of the whole economy if the agriculture is not modernized. ARiMR is well prepared to the new task, and we can guarantee that no money administered to Poland for the agricultural development will be wasted. We are proud of the fact that ARiMR significantly influences reinforcement of the welfare of people inhabiting the countryside and the rural areas.

POLSKIE RODZINNE GOSPODARSTWA MLECZNE WCZORAJ, DZIŚ I JUTRO - ANALIZA EKONOMICZNA

Dr inż. Andrzej Parzonko

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Faktem niezaprzeczalnym jest, że życiu ludzi i różnych podmiotów gospodarczych (w tym gospodarstw rolniczych) na ziemi towarzyszą ciągle zmiany. Według Franciszka Krawca zmiany to: *dostosowanie, transformacje, przemiany i rewolucje. To niekończący się cykl narodzin, rozwoju i śmierci. Mogą one jednocześnie przynieść radość i smutek, zysk i stratę, satysfakcję i zawód lub wszystkie te doświadczenia wzięte razem. Czasami zmiany dokonują się stopniowo, że trudno je zauważyć w życiu człowieka czy organizacji. W innym przypadku, w jednym momencie jego życie, czy też życie organizacji jest zmienione na zawsze* [Krawiec 2007, s. 5.]. Czynniki powodujących zmiany w życiu ludzi lub jednostek gospodarczych jest dużo. Należy ich głównie upatrywać w ciągłej potrzebie ludzi do poszukiwania „wygodniejszych” dla siebie rozwiązań. Zmiany dokonują się też w gospodarstwach rolniczych. Przebiegają one w różnym tempie i z różną siłą. Głównie następują one ewolucyjnie, pod wpływem wewnętrznych mechanizmów

i otoczenia zewnętrznego. Jak zaznacza A. Woś: *Gospodarstwo chłopskie zmienia się nie tylko w wyniku działania immanentnych mu sił, ale także w wyniku zmian sfery bliższego i dalszego jego otoczenia. Ten drugi mechanizm nabiera obecnie coraz większego znaczenia; ma on charakter zdecydowanie dynamiczny (...). Można powiedzieć, że zmieniające się otoczenie ingeruje w gospodarkę chłopską głębiej i skuteczniej niż wewnętrzny jej mechanizm* [Woś 2004, s. 12.].

Celem opracowania jest przedstawienie zmian występujących na rynku mleka i w polskich gospodarstwach mlecznych w latach 1989-2009, pokazanie głównych czynników znajdujących się poza gospodarstwem, a oddziałujących na te zmiany oraz próba „przewidzenia” możliwych zmian w tym sektorze gospodarki. Materiał liczbowy do dokonanej analizy pochodzi z danych GUS, IERiGŻ, ARR i własnych badań empirycznych prowadzonych w ramach projektu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania regionalnych zmian w produkcji i przetwórstwie mleka*, nr: 0890/B/H03/2010/39.

2. ZMIANY W PRO- DUKCJI MLEKA ORAZ SYTUACJI RODZINNYCH GOSPO- DARSTW MLECZNYCH W POLSCE W LATACH 1989-2009

Dane historyczne pokazują niezwykłą trwałość rodzinnych gospodarstw rolniczych. To właśnie m.in. charakter rodzinny (oparcie się na pracy rolnika i jego rodziny) pozwalał im na przetrwanie trudnych okresów, których w historii polskiej wsi było dużo. Począwszy od gospodarki feudalnej, poprzez folwarczno-pańszczyźnianą, przez ponad wiek zaborów, aż po okres międzywojenny i powojenny, gospodarstwa chłopskie często poddawane były różnym naciskom, a mimo to trwały.

Po roku 1989 wśród społeczeństwa wiejskiego pojawiła się nadzieja na lepsze czasy w wolnej Polsce. Nadzieja ta okazała się płonna. Okres od 1989 r. do wejścia Polski w struktury UE przyniósł wiele niekorzystnych decyzji dla rolnictwa i obszarów wiejskich. Podkreśla się, że rolnicy zapłacili najwyższą cenę za transformację gospodarczą kraju. Potwierdzeniem tego jest niewielki przeciętny dochód

¹ E-mail: andrzej_parzonko@sggw.pl.

rozporządzalny w gospodarstwach rolniczych i niewielka jego dynamika w stosunku do innych typów gospodarstw domowych w analizowanym okresie [Bański 2007, s. 95.]. Lata 1989-2004 charakteryzowały się różnym stopniem oddziaływania państwa na wieś i rolnictwo. Augustyn Woś po roku 1989 wydziela: *okres terapii szokowej* (lata 1990-1992), *fazę dochodzenia do nowej równowagi przy ogólnie wysokim tempie wzrostu gospodarczego* (1993-1997), *fazę nowego kryzysu* (1998-1999), *okres przystosowania się do struktur unijnych* (1999-2004) oraz *okres starcia się rolnictwa polskiego z rolnictwem globalnym* (okres członkostwa Polski w UE) [Woś 2004, s. 18.]. Wskazane okresy wyraźnie łączą się z sytuacją na polskim rynku mleka i sytuacją gospodarstw mlecznych.

W pierwszym wydzielonym okresie (lata 1990-1992) nastąpiły nieznane rolnikom dotychczas zjawiska: narastająca inflacja, wzrost stopy oprocentowania kredytów, zniesienie dopłat do cen środków produkcji, zniesienie dopłat do produkowanych przez mleczarnie produktów, ustanie gwarancji skupu, a także rozpad tradycyjnej struktury instytucji obsługujących rolnictwo. Dodatkowo na te zjawiska nakładała się recesja ograniczająca popyt na produkty żywnościowe. Gospodarstwa rolnicze (w tym produkujące mleko) znalazły się w bardzo trudnej sytuacji. Gospodarstwa państwowe najczęściej nie wytrzymały tych zmian, bankrutowały i były poddane procesowi prywatyzacji. Skutkiem tej trudnej sytuacji było zmniejszenie produkcji rolniczej w analizowanym okresie. Bardzo wyraźnie zmniejszyła się produkcja mleka. W 1989 r. produkcja mleka w Polsce wynosiła 15 926 mln litrów, natomiast w 1992 r. kształtowała się na poziomie 12 770 mln litrów (zmniejszenie o 20 proc.). Jeszcze wyraźniejsze zmiany zaszły w poziomie

skupu mleka realizowanego przez zakłady mleczarskie. W 1989 r. skup ten wynosił 11 385 mln litrów, natomiast w 1992 r. tylko 6 696 mln litrów (zmniejszenie o 40 proc.) [Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1998.]. Niektóre gospodarstwa rodzinne rezygnowały z produkcji mleka, jednak zmiana kierunku produkcji następowała głównie w gospodarstwach państwowych i gospodarstwach państwowych sprywatyzowanych. Tę pracochłonną i kapitałochłonną produkcję zastępowano na ogół produkcją roślinną. Produkcja mleka w sektorze publicznym w latach 1989-1990 zmniejszyła się ponad dwukrotnie (z 2 139 do 982 mln litrów).

Lata 1993-1997, określone jako *czas dochodzenia do nowej równowagi przy ogólnie wysokim tempie wzrostu gospodarczego*, charakteryzowały się na rynku mleka niewielkimi zmianami w produkcji i skupie mleka. W początkowym okresie (1993-1995) w dalszym ciągu następował niewielki spadek produkcji mleka (o 1 467 mln litrów). W roku 1996 zanotowano zahamowanie spadku produkcji i skupu mleka (nastąpił niewielki wzrost w stosunku do roku 1995 - *Tabela 1.*).

Lata 1998-1999, czyli *faza nowego kryzysu*, także odcisnęły swoje piętno w sektorze mleczarskim. Szczególnie rok 1999 zaznaczył się jako ten, w którym produkcja globalna mleka oraz jego skup zmniejszyły się w stosunku do lat 1996-1998. Osłabienie koniunktury (zmniejszenie PKB z 6,4 proc. w pierwszym kwartale do 2,9 proc. w czwartym kwartale 1998 r.) szczególnie negatywnie wpłynęło na sytuację przedsiębiorstw nieprzygotowanych na gwałtowne osłabienie popytu. Osłabły tendencje wzrostowe popytu krajowego na artykuły mleczne oraz zmalały możliwości eksportowe na skutek ograniczenia przez kraje UE importu z Polski, a następnie załamania się popytu importowego do Rosji.

Skutkiem tej sytuacji było obniżenie cen mleka w skupie. Ta sytuacja nie zachęcała rolników do podnoszenia intensywności produkcji, w wyniku czego rosłaby produkcyjność zwierząt. W konsekwencji w roku 1999 nie zanotowano zwiększenia wydajności mlecznej krów, a skup mleka zmniejszył się z poziomu 7 011 do 6 324 mln litrów.

Koniec roku 1999 i kolejne lata do 1 maja 2004 r. to proces ciągłego dostosowywania polskich gospodarstw mlecznych i mleczarni do wymagań stawianych przez UE. Od stycznia 2000 r. wycofano ze skupu mleko klasy III i mleko pozaklasowe. Mleczarnie wprowadziły wyraźne różnice cenowe za mleko klasy ekstra i pozostałych klas jakościowych. W tej sytuacji gospodarstwa o małej skali produkcji (utrzymujące do trzech krów) zaprzestawały sprzedawania mleka do mleczarni (realizowały głównie sprzedaż bezpośrednią), natomiast gospodarstwa większe, często bardzo dużym wysiłkiem, zwiększały skalę produkcji i dostosowały gospodarstwa do wymagań sanitarno-weterynaryjnych. W rezultacie globalna produkcja mleka w 2000 r. nieznacznie zmniejszyła się w stosunku do roku 1999, natomiast zwiększył się skup mleka realizowany przez mleczarnie (*Tabela 1.*). W kolejnych latach występowała podobna tendencja jak w roku 2000 - globalna produkcja mleka nie ulegała wyraźnym zmianom, natomiast skup mleka realizowany przez mleczarnie zwiększał się.

Lata 2005-2009 to okres *starcia się rolnictwa polskiego z rolnictwem globalnym* (okres członkostwa Polski w UE). Polski sektor mleczny to starcie zniósł dość dobrze. Na początku analizowanego okresu skorzystali rolnicy, którzy otrzymali wyraźnie wyższe ceny za dostarczane mleko. Nieco później korzyści odnieśli też przetwórcy, szczególnie mleczarnie wytwarzające

Tabela 1. Główne informacje o produkcji mleka w Polsce w latach 1989-2009.

* Okresy wydzielone przez A. Wośa w publikacji pt.: *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*. Wydawnictwo IERiGŻ, Warszawa 2004.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1998, 2001, Rocznik statystyczny rolnictwa i gospodarki żywnościowej 2005, 2008, Analizy rynkowe - Rynek mleka 1999-2010.

Table 1. The main information on the production of milk in Poland in the years 1989-2009.

* periods distinguished by A. Woś in his publication entitled: *In the search for the model of development of the Polish agriculture*. Publication of the Faculty of Economic Sciences Warsaw University of Life Sciences, Warsaw 2004.
 Sources: Own study according to: the Statistical Yearbook of the Agriculture 1998, 2001, Statistical Yearbook of the Agriculture and the Alimentary Economy 2005, 2008, Market analysis - Milk market 1999-2010.

Okresy zmian* Periods of changes*	Lata Years	Produkcja mleka Production of milk		Skup mleka Purchase of milk		Pogłowie krów Total number of cows		Wydajność mleczna Milk efficiency	
		mln litrów mil. litres	Dynamika rok 1989=100% Dynamics 1989= 100%	mln litrów mil. litres	Dynamika rok 1989=100% Dynamics 1989=100%	tys. sztuk th. of pieces	Dynamika rok 1989=100% Dynamics 1989=100%	litry litres	Dynamika rok 1989=100% Dynamics 1989=100%
Okres 1 Period 1	1989	15926	100,0	11385	100,0	4987,0	100,0	3260	100
	1990	15371	96,5	9829	86,3	4919,0	98,6	3151	96,7
	1991	14022	88,0	7722	67,8	4577,0	91,8	3082	94,5
	1992	12770	80,2	6696	58,8	4257,0	85,4	3015	92,5
Okres 2 Period 2	1993	12271	77,1	6562	57,6	3983,0	79,9	3075	94,3
	1994	11866	74,5	6149	54,0	3863,0	77,5	3121	95,7
	1995	11303	71,0	6059	53,2	3579,0	71,8	3136	96,2
	1996	11355	71,3	6315	55,5	3461,0	69,4	3249	99,7
	1997	11770	73,9	6770	59,5	3490,0	70,0	3370	103,4
Okres 3 Period 3	1998	12178	76,5	7011	61,6	3542,0	71,0	3491	107,1
	1999	11915	74,8	6324	55,5	3418,0	68,5	3510	107,7
Okres 4 Period 4	2000	11878	74,6	6487	57,0	3098,0	62,1	3668	112,5
	2001	11873	74,6	6832	60,0	3005,0	60,3	3828	117,4
	2002	11661	73,2	7007	61,5	2873,0	57,6	3902	119,7
	2003	11881	74,6	7150	62,8	2897,0	58,1	3969	121,7
	2004	11477	72,1	7600	66,8	2796,0	56,1	4083	125,2
Okres 5	2005	11566	72,6	8361	73,4	2795,0	56,0	4147	127,2
	2006	11633	73,0	8275	72,7	2824,0	56,6	4200	128,8
	2007	11744	73,7	8912	78,3	2787,0	55,9	4292	131,7
	2008	12000	75,3	9160	80,5	2807,0	56,3	4360	133,7
	2009	11950	75,0	9130	80,2	2730,0	54,7	4455	136,7

Tabela 2. Składniki ceny za surowiec uwzględniane przez analizowane mleczarnie w latach 2003 i 2005.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań kwestionariuszowych.

Table 2. Components of the price of the resource taken into consideration by the analyzed creameries in the years 2003 and 2005.

Source: Own study based on the conducted questionnaire research.

Specification	Wyszczególnienie	Mleczarnia „A” Creamery „A”		Mleczarnia „B” Creamery „B”		Mleczarnia „C” Creamery „C”	
		2003	2005	2003	2005	2003	2005
For a unit of protein [PLN/unit]	Za jednostkę białka [zł/jednostkę]	0,09	0,12	0,14	0,19	0,12	0,14
For a unit of fat [PLN/unit]	Za jednostkę tłuszczu [zł/jednostkę]	0,04	0,06	0,04	0,09	0,03	0,04
For chilling the milk to a temperature of 4 Celsius degrees [PLN/litre]	Za schłodzenie mleka do +4 stopni C, [zł/litr]	-	-	0,01	-	0,03	-
For a veterinary certificate [PLN/litre]	Za certyfikat weterynaryjny [zł/litr]	0,10	0,12	0,08	-	0,15	0,25
Discount for a lack of veterinary certificate [PLN/litre]	Potrącenia za brak certyfikatu weterynaryjnego [zł/litr]			-	0,10		
For deliverers having the cows under control of the dairy use [PLN/litre]	Dla dostawców posiadających krowy pod kontrolą użytkowości [zł/litr]	0,03	0,02	-	-	0,01	0,01
For the long-term contracts [PLN/litre]	Za kontrakty wieloletnie [zł/litr]	-	0,03 -0,18	-	-	-	-

dobre jakościowo produkty kierowane na eksport. Wyraźnie zwiększyła się wartość eksportowanych produktów mlecznych. W latach 2003-2008 wartość eksportu produktów mlecznych zwiększyła się ponad trzykrotnie. Głównym odbiorcą polskich wyrobów stały się kraje UE. W 2008 r. wartość eksportowanych produktów mlecznych do UE stanowiła ponad 77 proc. w strukturze eksportu.

3. WYBRANE CZYNNIKI MAKROEKONOMICZNE ODDZIAŁUJĄCE NA ZMIANY W GOSPODARSTWACH MLECZNYCH W LATACH 1989-2009.

Czynników wpływających na proces zmian w gospodarstwach mlecznych należy upatrywać w warunkach rynkowych panujących w analizowanym okresie. To głównie popyt i podaż produktów, usług, czynnika pracy, ziemi i kapitału, sterowane w różnym stopniu mechanizmami państwowymi wpływały na zachowania się rolników, w tym producentów mleka. To oni, pod wpływem informacji płynących z rynku, zmuszeni byli podejmować różnego rodzaju decyzje.

Jak wynika z prowadzonej przez autora obserwacji rzeczywistości gospodarczej, potwierdzonej badaniami naukowymi, okazuje się, że największy wpływ na proces zmian w gospodarstwach mlecznych mają mleczarnie [Malak-Rawlikowska i inni 2007, s. 45.]. To dzięki mleczarniom (prowadzącym działalność szkoleniową i doradczą dla rolników, a także egzekwującym zachowanie parametrów jakościowych skupowanego mleka) widać wyraźny postęp w tej produkcji. Same mleczarnie w analizowanym okresie przechodziły głębokie zmiany.

W latach 2001-2004 liczebność przedsiębiorstw w sektorze zmniejszyła się prawie o jedną piątą (tj. do 292, z czego 265 stanowiły mleczarnie). Liczba zatrudnionych zmalała w tym czasie o około 15 proc., przy skupie mleka większym o około 18 proc. i wzroście realnej wartości sprzedaży o 22,8 proc. W rezultacie ilość mleka przetworzonego przez statystyczną mleczarnię zwiększyła się o ponad 44 proc. (do 29,3 mln litrów), przy prawie niezmiennym zatrudnieniu (159 osób w 2004 r. wobec 156 osób w 2000 r.). W ciągu czterech lat wydajność pracy (mierzona wielkością przerobu mleka przypadającego na zatrudnionego) zwiększyła się o prawie 41 proc., a wartość sprzedaży wzrosła prawie o 50 proc. Udział mleczarni w wartości sprzedaży całego sektora mleczarskiego utrzymał się jednak w granicach 95-96 proc. [Seremak-Bulge 2005, s. 95.]. W okresie funkcjonowania na wspólnym rynku UE (lata 2005-2009) następował w dalszym ciągu proces koncentracji i specjalizacji przetwórstwa. Obok mleczarni zajmujących się skupem i przerobem mleka jednocześnie powstawały firmy wyspecjalizowane wyłącznie w jego skupie bądź przetwórstwie. W 2008 r. działały 293 podmioty skupujące mleko, natomiast 325 podmiotów zajmowało się przetwarzaniem surowca mlecznego, w tym przetwórstwem wtórnym [Analizy Rynkowe - Rynek Mleka, 2008.].

Mleczarnie (z uwagi na charakter wytwarzanych produktów) są zmuszone do głębokiej współpracy z rolnikami, gdyż to właśnie jakość dostarczanego surowca decyduje o jakości produktów gotowych. Z tego powodu po urynkowieniu gospodarki wiele z nich podjęło różnego rodzaju działalność zmierzającą do poprawy jakości skupowanego mleka. Na przykład w OSM *Piątnica* uruchomiono określone środki finansowe na niskoprocentowe pożyczki dla rolników na

zakup schładzalników do mleka, dojarek i krów mlecznych. Wprowadzono możliwość zaopatrywania się przez rolników w mleczarni w preparaty dezynfekcyjne do wymion, maści i balsamy stosowane w profilaktyce schorzenia wymion oraz części zamienne do dojarek. Dodatkowo na szeroką skalę uruchomiono działalność szkoleniową [Niewęgłowska 1996, s. 35.]. Ponadto, wiele mleczarni zaczęło oddziaływać na rolników sposobem kalkulowania ceny za dostarczane do mleczarni mleko. Zaczęto ustalać cząstkowe elementy sumarycznej ceny za mleko. Składniki kalkulowanej ceny za mleko w analizowanym czasie zmieniały się. Na początku lat dziewięćdziesiątych ważnym elementem była zawartość tłuszczu oraz parametry danej klasy jakościowej mleka (wyznaczonej przez określoną zawartość bakterii i komórek somatycznych). W późniejszym okresie zaczęły pojawiać się inne bodźce cenowe. Na przykład w spółdzielni *Bielmlek* w Bielsku Podlaskim w 1994 r. wprowadzono dopłaty dla rolników posiadających własne schładzalniki do mleka. Dopłata ta wynosiła 8 groszy do litra dostarczanego mleka, przy średniej cenie litra mleka z grudnia 1994 r. w wysokości 39 groszy. W wymienionej mleczarni rolników otrzymujących taką dopłatę było tylko 31 [Parzonko 1996, s. 45.]. W późniejszym okresie elementy składowe ceny ewoluowały. W latach 2003-2005 głównymi składowymi ceny uwzględnianymi przez większość mleczarni były: cena za jednostkę białka, cena za jednostkę tłuszczu, dopłata do klasy jakościowej, dopłata za schłodzenie mleka do temperatury 4 st. Celsjusza, dopłata za posiadanie przez gospodarstwo certyfikatu weterynaryjnego, dopłata do ilości produkowanego mleka, dopłata za posiadanie krów pod kontrolą użytkowości mlecznej, kurs złotego. Zaznaczyć należy, że w analizowanym czasie większość mleczar-

ni funkcjonujących na rynku miała odmienny sposób ustalania ceny za dostarczone przez rolników mleko. Pokazują tę sytuację dane z trzech mleczarni (Tabela 2.).

Bardzo ważnym elementem sumarycznej ceny płaconej dostawcom za skupowane mleko przez mleczarnie była wielkość miesięcznych dostaw mleka z gospodarstwa. W mleczarniach oznaczonych jako A oraz C (spółdzielnie mleczarskie) minimalną wielkość miesięcznych dostaw premiowanych bonifikatą cenową ustalono odpowiednio na poziomie 1,5 tys. i 2 tys. litrów. W mleczarni B (spółka z o.o. z dominującym udziałem kapitału zagranicznego) minimalny poziom miesięcznych dostaw z gospodarstwa premiowanych dodatkiem do ceny wynosił 5 tys. litrów.

W kolejnych latach zmieniał się nieco sposób kalkulowania ceny za mleko. W większości mleczarni obok premii za określone parametry pojawiły się także potrącenia. W mleczarni oznaczonej jako „A”, w cenniku z dnia 20 kwietnia 2009 r., za jednostkę białka płacono rolnikom 18 groszy, natomiast za jednostkę tłuszczu tylko 3 grosze. W cenniku pojawiły się potrącenia: za mleko pozaklasowe - 20 groszy za litr, za brak zaświadczenia weterynaryjnego (spełnianie warunków sanitarnych i weterynaryjnych) - 20 groszy za litr oraz za dostawy poniżej tysiąca litrów mleka miesięcznie - 3 grosze za litr. Spółdzielnia utrzymywała dopłaty za ilość dostarczanego mleka - minimalna ilość premiowana dopłatą wynosiła 1,5 tys. litrów (dopłata w wysokości 4 grosze za litr), natomiast maksymalna dopłata naliczana była przy dostawach powyżej 40 tys. litrów mleka miesięcznie i wynosiła ona 13 groszy za litr. Dodatkowo mleczarnia premiowała rolników za posiadanie krów pod kontrolą użytkowości mlecznej oraz za posiadanie wieloletnich kontraktów z mleczarnią.

Mleczarnie (oprócz oddziaływania na rolników oferowaną ceną za surowiec) prowadziły i w dalszym ciągu prowadzą działalność doradczą. Realizowana jest ona przede wszystkim poprzez organizację szkoleń dla rolników. Są to najczęściej wykłady i prelekcje prowadzone przez znanych ekspertów z określonych dziedzin. Tematyka szkoleń jest różnorodna i wynika z bieżących potrzeb rolników.

4. KIERUNKI ZMIAN W GOSPODARSTWACH MLECZNYCH W LATACH 2013-2020

Jak mogą przedstawiać się zmiany w polskim sektorze mlecznym w latach 2013-2020? Jest to pytanie, na które trudno jednoznacznie odpowiedzieć, bo nie sposób dzisiaj przewidzieć uwarunkowania zewnętrzne, w których będą musiały funkcjonować gospodarstwa mleczne i mleczarnie. Wynika to m.in. ze specyfiki produkcji rolniczej, którą kształtują takie cechy jak:

- warunki przyrodnicze,
- żywność jako podstawowe dobro społeczne (polityka wobec sektora agrobiznesu),
- oparcie produkcji rolniczej na żywych organizmach, które oddziałują na środowisko przyrodnicze.

Dodatkowo na cechy szczególne produkcji rolniczej nakładają się zmiany w sektorach pozarolniczych. Postęp w sferze przepływu informacji oraz produktów skłania do analiz przedstawionego zagadnienia w kontekście uwarunkowań globalnych. Pamiętać też należy o dużym zróżnicowaniu polskich gospodarstw mlecznych. Są gospodarstwa, które podjęły działania inwestycyjne i dziś są w stosunkowo dobrej sytuacji ekonomicznej. Istnieje jednak znaczna liczba gospodarstw, które stoją przed poważnymi decy-

zjami o rozwoju bądź zaniechaniu produkcji mleka.

Uwzględniając wymienione cechy i zastanawiając się nad kierunkami zmian w polskim sektorze mlecznym, szczególną uwagę trzeba zwrócić na:

- konkurencyjność polskich gospodarstw mlecznych i mleczarni w stosunku do znaczących krajów w produkcji i przetwórstwie mleka,
- zmiany proponowane w polityce rolnej UE,
- czynniki wpływające na zainteresowanie rolników rozwojem produkcji mleka (bodźce ekonomiczne).

4.1. Konkurencyjność ekonomiczna typowych gospodarstw mlecznych z wybranymi krajami na świecie

Konkurencyjność przedsiębiorstw jest jedną z głównych zasad, na których oparta jest gospodarka rynkowa. W przypadku gospodarstw mlecznych, skupiających się na produkcji surowca (mleka) przeznaczanego do dalszej obróbki, elementem decydującym o konkurencyjności są koszty produkcji. Informacja o ich poziomie jest bardzo istotna, jednak nie w pełni obrazuje przedstawione zagadnienie. Powodem tego są regulacje polityczne (dopłaty do produkcji, dopłaty do dochodów, regulacje cenowe), które zakłócają mechanizmy wolnego rynku.

W metodyce Międzynarodowej Sieci Gospodarstw Porównawczych (IFCN) na przychody gospodarstwa mlecznego składają się: przychody ze sprzedaży mleka oraz żywca wołowego, dopłaty bezpośrednie do produkcji mleka, a także dopłaty do obszarów niezwiązane bezpośrednio z produkcją mleka. Wszystkie przychody odnoszone są do 100 kg mleka produkowanego w gospodarstwie. Z wyodrębnionych 134 typowych gospodarstw mlecznych z 44 krajów na świecie największym

poziomem dopłat charakteryzowały się gospodarstwa europejskie. Najwyższy ich poziom realizowany był w Islandii. W 2007 r. dopłaty do produkcji mleka stanowiły w typowym gospodarstwie mlecznym w tym kraju ok. 40 proc. przychodów. Rolnicy z Islandii otrzymywali dopłaty bezpośrednie w kwocie 58 USD/100 kg kwoty mlecznej. Dodatkowo udzielane im były dopłaty do utrzymywanych krów mlecznych, których poziom uzależniony był od liczby krów w gospodarstwie. W innych krajach, gdzie udział dopłat w strukturze przychodów także był znaczący, realizowano nieco inne sposoby wsparcia. W gospodarstwach mlecznych z Finlandii realizowano program wsparcia gospodarstw mlecznych położonych w niekorzystnych warunkach środowiskowych oraz wypłacano dodatkowe premie do produkowanego mleka. Uzależnione one były od położenia gospodarstwa i zwiększały się z kierunku południowego na północ. W gospodarstwach austriackich znaczące dopłaty były przyznawane rolnikom prowadzącym produkcję mleka ekologiczną lub w systemie integrowanym. Dodatkowo naliczane były dopłaty w zależności od warunków środowiskowych, w których położone było gospodarstwo.

Obliczając wyniki ekonomiczne z chowu bydła mlecznego w metodyce IFCN, bierze się pod uwagę wszystkie przychody związane z chowem bydła mlecznego, a następnie odejmuje się koszty poniesione na chów bydła mlecznego (koszty rzeczywiste i koszty alternatywne). Różnica między przychodami z chowu bydła mlecznego a kosztami rzeczywistymi (bezpśrednimi) informuje o dochodzie. Można wyróżnić kilka poziomów dochodu w gospodarstwie mlecznym. Pierwszy poziom - różnica pomiędzy przychodami a kosztami rzeczywistymi - informuje o dochodzie z chowu

bydła mlecznego w gospodarstwie. Drugi poziom - różnica pomiędzy przychodami a kosztami łącznymi (koszty rzeczywiste + alternatywne) - informuje o dochodzie z zarządzania stadem bydła mlecznego w danym gospodarstwie.

Z populacji 134 typowych gospodarstw mlecznych z 44 krajów na świecie wynika, że tylko 70 gospodarstw (52 proc.) osiągało dodatni dochód z zarządzania bez uwzględniania dopłat bezpośrednich. Generalnie najwyższy dochód z zarządzania, bez uwzględnienia dopłat bezpośrednich, był osiągany w gospodarstwach pozaeuropejskich.

Na poziomie dochodu z chowu bydła mlecznego, ustalanego z uwzględnieniem dopłat bezpośrednich i z pominięciem kosztów alternatywnych, ranking wygląda nieco inaczej. W pierwszej trzydziestce znalazło się aż 19 typowych gospodarstw mlecznych z Europy. Ranking ten otwierało gospodarstwo z Norwegii, a na kolejnych miejscach znajdowały się gospodarstwa z Austrii, Islandii, Holandii i Finlandii. Na tę sytuację wpływał dość wysoki poziom dopłat bezpośrednich.

Analizując koszty produkcji mleka w gospodarstwach mlecznych z wybranych krajów na świecie, należy wyraźnie podkreślić, że koszty produkcji mleka rosną (*Tabela 3.*), przy czym tempo zmian w kosztach jest różne. Największy przyrost kosztów produkcji (wśród analizowanych gospodarstw) występuje w Polsce i w Chinach. Spowodowane jest to głównie rosnącymi kosztami alternatywnymi - głównie pracy i ziemi.

4.2. Wspólna Polityka Rolna UE jako ważny wyznacznik kształtujący kierunek rozwoju gospodarstw mlecznych w Europie.

W rolnictwie wyraźnie uwidacznia się „trójczynnikowa funkcja produkcji”. Na produktywność czynnika

kapitału i czynnika pracy ma wpływ **produktywność czynnika ziemi**. Ma to zwłaszcza znaczenie w odniesieniu do produktywności czynnika pracy (wydajności pracy), którego wielkość i wzrost są w naturalny sposób ograniczone przez możliwości wzrostu produktywności ziemi [Rembisz 2007, s. 53.]. Angażowanie w rolnictwie czynnika ziemi jako podstawowego czynnika produkcji uzasadnia działania interwencyjne, zwłaszcza te wspierające dochody rolników.

Szczególne znaczenie oraz położenie rolnictwa zostało uwzględnione w dokumentach krajów Europy Zachodniej. Jednym z bardziej znaczących dokumentów był Traktat Rzymski z 25 marca 1957 r. ustanawiający Wspólną Politykę Rolną. W tamtym okresie uważano, że rolnictwo będzie filarem integracji europejskiej.

Wspólna Polityka Rolna UE podlegała i w dalszym ciągu podlega ewolucji. Planowana jest kolejna reforma Wspólnej Polityki Rolnej UE po 2013 r. Uwarunkowana jest ona wewnętrzną potrzebą zmian funkcjonowania rolnictwa w UE oraz postulatami płynącymi z Światowej Organizacji Handlu (WTO). Biorąc pod uwagę rysujący się obraz kompromisu (między UE a WTO), można by oczekiwać częściowej (lub nawet całkowitej) likwidacji subsydiów eksportowych, znacznego otwarcia rynku UE na import z krajów trzecich oraz zmniejszenia limitu całkowitego wsparcia. Główni oponenci UE w obecnej rundzie WTO jako warunek wstępny stawiają realną poprawę w zakresie dostępu do jednolitego rynku, postulując redukcję stawek celnych. Wydaje się logiczne, że konsekwencją zwiększenia dostępu państw trzecich (spoza UE) do rynku produktów rolniczych UE będzie odchodzenie krajów członkowskich od limitowania produkcji. Poważne zmiany czekają więc m.in. rynek mleka.

Mimo pewnych sygnałów płynących z Komisji Europejskiej, sygnalizujących kierunek planowanych zmian w polityce rolnej, nadal brak jest ostatecznych wytycznych. W listopadzie 2010 r. Komisja Europejska przedstawiła komunikat w sprawie przyszłości Wspólnej Polityki Rolnej UE zatytułowany *WPR do 2020 roku - sprostać wyzwaniom przyszłości związanym z żywnością, zasobami naturalnymi oraz aspektami terytorialnymi* [<http://europa.eu/>, Commission Communication on the future of the CAP]. Przedstawiono w nim trzy warianty przyszłej Wspólnej Polityki Rolnej UE. Jak wynika z przedstawionych informacji, polityka rolna po 2013 r. ciągle jest nieokreślona. W wariantcie pierwszym proponuje się pozostawienie obecnego systemu płatności bezpośrednich bez zmian, natomiast w wariantcie trzecim - całkowitą likwidację dopłat bezpośrednich.

4.3. Potencjał ekonomiczny przeciętnego polskiego gospodarstwa mlecznego

W zakończonym roku kwotowym 2009/2010 krajowa kwota mleczna dla Polski (z uwzględnieniem 1 proc. wzrostu) wynosiła 9,663 mld kg, w tym krajowa kwota mleczna dostaw wyniosła 9,503 mld kg, a krajowa kwota sprzedaży bezpośredniej 161 mln kg. Według danych przekazywanych przez podmioty skupujące do OT ARR, w roku kwotowym 2009/2010 skupiono około 9,07 mld kg mleka (po przeliczeniu na mleko o referencyjnej zawartości tłuszczu). Stopień wykorzystania kwot indywidualnych przysługujących dostawcom hurtowym wyniósł około 96 proc. Wyraźnie zmniejszyła się liczba dostawców mleka do mleczarni. W końcu roku kwotowego 2009/2010 (według danych z końca marca 2010 r.) było ich niecałe 178 tys., czyli o ok. 3 proc. mniej niż na jego początku i o 43 proc. mniej niż w końcu roku kwotowego

2004/2005. Jednocześnie dostawy mleka do skupu od jednego producenta w odniesieniu do roku kwotowego 2008/2009 wzrosły o ok. 3 proc., do ponad 51 tys. kg. Jak wynika z przedstawionych informacji, produkcja mleka w Polsce opiera się o gospodarstwa dostarczające do mleczarni rocznie 50-70 tys. kg mleka. Można postawić pytanie, czy gospodarstwa sprzedające rocznie taką ilość mleka będą dalej tę produkcję rozwijać, czy też będą z tej działalności rezygnować.

Już na wstępie trzeba stwierdzić, że czynników wpływających na decyzje rolnika w tym zakresie jest wiele. Niewątpliwie ważną grupą są czynniki ekonomiczne, co omówię na przykładzie gospodarstwa modelowanego, zbliżonego potencjałem produkcyjnym do przeciętnego gospodarstwa wyodrębnionego w systemie FADN (w 2009 r.) w typie produkcyjnym „krowy mleczne”. Potencjał produkcyjny modelowanego gospodarstwa został nieco zmieniony względem gospodarstwa wyodrębnionego w FADN (*Tabela 4.*). Zmiana ta miała na celu zbliżenie się do przeciętnego gospodarstwa zajmującego się towarową produkcją mleka w roku kwotowym 2009/2010.

W przyjętym do analizy gospodarstwie znajdują się budynki z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w dość dobrym stanie technicznym. Budynek, którego znaczenie przy obecnych technologiach sporządzania pasz jest stosunkowo niewielkie, to stodoła. Po odpowiedniej modernizacji można ją zdecydowanie bardziej efektywnie wykorzystać. Zasoby ziemi cechują się przeciętną jakością oraz stosunkowo niewielką liczbą pól, nieznacznie oddalonych od ośrodka gospodarczego. Rolnik w modelowanym gospodarstwie posiada niezbędny sprzęt techniczny do prowadzenia produkcji rolniczej. Modelowane gospodarstwo prowadzone jest przez rodzinę rolniczą.

4.4. Możliwe kierunki rozwoju analizowanego gospodarstwa.

W przedstawionej symulacji analizowane są cztery kierunki rozwoju modelowanego gospodarstwa, zbliżonego swym potencjałem i skalą produkcji do przeciętnego gospodarstwa zajmującego się produkcją mleka w Polsce. Pierwszy wariant to zwiększanie skali produkcji mleka, co wydaje się najbardziej naturalne dla gospodarstw prowadzących już chów bydła mlecznego. Drugim rozwiązaniem jest ukierunkowanie gospodarstwa na produkcję roślinną (głównie zbóż i roślin technologicznie podobnych). Działanie to spowoduje ograniczenie nakładów pracy i pozwoli na pracę poza gospodarstwem jednego z członków rodziny. Trzecia możliwość to ukierunkowanie się na chów bydła mięsnego, za czym również przemawiają niższa pracochłonność i kapitałochłonność tej produkcji. Podobnie jak w przypadku wariantu drugiego, także tu pojawia się możliwość pracy jednego członka rodziny poza gospodarstwem. Ostatnim analizowanym wariantem jest rezygnacja z prowadzenia produkcji rolniczej, oddanie ziemi w dzierżawę oraz sprzedaż części majątku (nie wszystko uda się sprzedać, np.: budynki) i podjęcie pracy poza gospodarstwem. Wszystkie przedstawione kierunki rozwoju pociągają za sobą określone skutki inwestycyjne, co szczegółowo przedstawia *Tabela 5.*

4.5. Skutki ekonomiczne wydzielonych dróg rozwoju

Efekty ekonomiczne przyjętych rozwiązań można mierzyć na różne sposoby. Na potrzeby artykułu przyjęto kategorię dochodu ogólnego rodziny rolniczej (dochodu z gospodarstwa wiejskiego). Jest to kategoria ekonomiczna, w której ujmowane są dochody z gospodarstwa rolniczego i dochody spoza gospodarstwa. Dodatkowo analiza zostanie wzbogacona informacjami dotyczącymi rentowności zaan-

gażowanego kapitału oraz dochodowości pracy. Wskaźniki te pozwolą odnieść się do kluczowych zasobów, często występujących w minimum w gospodarstwie rolniczym - zasobu pracy i kapitału. Należy zaznaczyć, że wyniki ekonomiczne będą różne w zależności od okresu, dla którego dokonywana jest analiza. W Tabeli 6. prezentowane są wyniki ekonomiczne gospodarstwa po całkowitym „prze-stawieniu się”. W kalkulacjach przyjęto przeciętne ceny funkcjonujące na rynku w 2009 r. [Seremak-Bulge, 2010.]. Celowo zrezygnowano z przyjęcia cen występujących na rynku w roku 2010, ponieważ autor uważa je za trudne do uzyskania w kolejnych latach.

Jak wynika z danych przedstawionych w Tabeli 6., najwyższy dochód ogólny gospodarstwo osiągnie, zwiększając pogłowie krów mlecznych, a przez to skalę produkcji mleka (w prezentowanych wynikach przyjęto zwiększenie pogłowia krów mlecznych z 15 do 40 sztuk). Działanie to przyczynia się do pełnego wykorzystania zasobów siły roboczej w gospodarstwie rolniczym, a przez to prowadzi do stosunkowo wysokiej dochodowości pracy (najwyższej z analizowanych). Pod względem atrakcyjności ekonomicznej drugim rozwiązaniem jest rezygnacja z produkcji rolniczej. Podjęcie pracy poza gospodarstwem, oddanie ziemi w dzierżawę oraz uzyskanie odsetek z lokat długoterminowych powstałych ze sprzedaży majątku trwałego ruchomego dają rocznie dochody w kwocie 79,8 tys. zł. Rentowność zaangażowanego kapitału jest w tym wariantcie najwyższa, a dochodowość pracy własnej plasuje się na drugim miejscu.

Po przeprowadzonej (dość ogólnej) ocenie ekonomicznej powstaje pytanie, co może hamować „przeciętne” gospodarstwa mleczne przed wyraźnym zwiększaniem skali produkcji mleka? **Jednym z czynników jest**

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELA

Tabela 3. Koszty produkcji 100 kg mleka (rzeczywiste + alternatywne) z wybranych typowych gospodarstw mlecznych (wyodrębnionych w IFCN) w latach 2000-2009 [USD/100 kg].

****Liczba występująca przy nazwie danego kraju informuje o liczbie krów mlecznych utrzymywanych w gospodarstwie, np.: USA 350-350 krów mlecznych w typowym gospodarstwie amerykańskim.**
Źródło: opracowanie własne na podstawie Dairy Report, International Farm Comparison Network, 2010.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
USA-350WI / USA-350WI	27	30	30	30	26	26	25	36	39	30
Germany-90N / Niemcy-90N	26	30	29	33	36	33	39	48	46	48
Poland-65 / Polska-65				18	15	27	33	41	53	45
Argentina-170 / Argentyna-170	21	18	11	12	15	17	18	19	25	21
New Zealand-316 / Nowa Zelandia-316	12	12	15	18	20	24	23	29	35	28
China-17 / Chiny-17	18	16	11	11	21	22	23	36	35	35

Table 3. Costs of the production of 100 kg of milk (real + alternative) in the selected typical dairy-farms (singled out in IFCN) in the years 2000-2009 [USD/100 kg].

****Number accompanying the name of the particular country gives an information on the number of the milkers maintained in the farm, for instance: USA350 means 350 milkers in a typical American farm.**
Source: Own study on based on the Dairy Report, International Farm Comparison Network, 2010.

Tabela 4. Podstawowe parametry charakteryzujące przeciętne gospodarstwo wyodrębnione w systemie FADN w typie „krowy mleczne” oraz gospodarstwo poddane analizie.

Źródło: opracowanie własne oraz [Goraj 2009].

Specification Wyszczególnienie	Jednostka Unit	Gospodarstwo wyodrębnione w systemie FADN w typie „krowy mleczne Farm selected out in a Farm Accountancy Data System in a type called „Milkers”	Gospo- darstwo poddane analizie Analyzed farm
An area of the own arable land / Powierzchnia własnych użytków rolnych	ha	12,8	15,0
An area of the leased arable lands / Powierzchnia dzierżawionych użytków rolnych	ha	3,9	6,1
Bonitation indicator / Wskaźnik bonitacji UR	-	-	1,0
An area of fodder crops / Powierzchnia upraw pastewnych	ha	9,7	14,7
Labour resources in general / Zasoby robocizny ogółem	godz.	3806,0	4400
Milkers / Krowy mleczne	S.D.	12,2	15
Swine / Trzoda chlewna	S.D.	0,3	0
Animal staff / Obsada zwierząt	S.D./ha	1	1,2
Milk efficiency of cows / Wydajność mleczna krów	kg/krowę	4658,0	4700
Production of milk from a farm / Produkcja mleka z gospodarstwa	kg	56827	70500

Table 4. Basic parameters characterizing an average farm selected out in a Farm Accountancy Data System in a type called „Milkers” and an analyzed farm.

Source: Own study and [Goraj 2009].

Tabela 5. Konieczne działania inwestycyjne w założonych kierunkach rozwoju.

Źródło: opracowanie własne.

Wyszczególnienie Specification	Kierunek 1 - Zwiększanie skali produkcji mleka Direction 1 - Growing the scale of milk production	Kierunek 2 - Ukierunkowanie się na produkcję zbóż i roślin technologicznie podobnych Direction 2 - Orientation on the production of cereals and plants technologically similar	Kierunek 3 - Ukierunkowanie się na chów bydła mięsnego Direction 3 - Orientation on the beef-cattle breeding	Kierunek 4 - Rezygnacja z produkcji rolniczej Direction 4 - Giving up the agricultural production
Minimalne nakłady inwestycyjne Minimal investment expenditures	486 000	180 000	390 000	-
Wpływy ze sprzedaży majątku trwałego Income from a sale of the real estate	12 000 zł	21 000 zł	21 000 zł	180 000 zł
Źródło finansowania inwestycji Source of financing the investments	80% kredyt preferencyjny. Okres spłaty - 15 lat 80% preferential loan. Repayment period - 15 years	80% kredyt preferencyjny. Okres spłaty - 15 lat 80% preferential loan. Repayment period - 15 years	80% kredyt preferencyjny. Okres spłaty - 15 lat 80% preferential loan. Repayment period - 15 years	-

Table 5. Necessary investment activities in the supposed directions of development.

Source: The author's study

Tabela 6. Wybrane mierniki i wskaźniki efektywności ekonomicznej wskazanych kierunków rozwoju „przeciętnych” gospodarstw zajmujących się chowem bydła mlecznego po „przystawieniu się”.

*Rentowność zaangażowanego kapitału obliczono, przyjmując dochód ogólny rolnika i jego rodziny w relacji do zaangażowanego w prowadzenie działalności majątku.

**Dochodowość pracy określono, przyjmując dochód ogólny rolnika i jego rodziny w relacji do nakładów pracy (w gospodarstwie rolniczym i poza nim).

Źródło: opracowanie własne.

Table 6. The selected meters and indicators of the economic efficiency of the presented directions of development of the „average” farms focused on the milkers breeding after a „transformation

*Profitability of the invested capital was calculated according to a general income of the farmer and his family in a relation to the capital invested in this activity

**Profitability of work was described according to the general income of a farmer and his family in a relation to the work expense (in a farm and outside it)

Source: Own study

Wyszczególnienie Specification	Punkt wyjścia Starting Point	Kierunek 1 - Zwiększanie skali produkcji mleka Direction 1 - Growing the scale of milk production	Kierunek 2 - Ukierunkowanie się na produkcję zbóż i roślin technologicznie podobnych Direction 2 - Orientation on the production of cereals and plants technologically similar	Kierunek 3 - Ukierunkowanie się na chów bydła mięsnego Direction 3 - Orientation on the beef- cattle breeding	Kierunek 4 - Rezygnacja z pro- dukcji rolniczej Direction 4 - Giving up the agricultural production
Income of the farm Przychody z gospodarstwa rolniczego	125 295	310 718	118 949	176 165	-
Surplus value (gross) Wartość dodana brutto	30 153	141 939	30 665	44 568	-
Surplus value (net) Wartość dodana netto	18 074	120 494	19 776	25 938	-
Income from a farm Dochód z gospodarstwa rolniczego	15 874	100 034	18 576	10 128	-
General income of the agricultural family Dochód ogólny rodziny rolniczej	15 874	100 034	54 576	34 128	79800
Profitability of the invested capital [%] Rentowność zaangażowanego kapitału [%]*	2,18	8,13	7,52	2,95	15,02
Profitability of work [PLN/hour]** Dochodowość pracy [zł/godz]**	3,61	24,64	12,40	7,76	18,14

wysokie zapotrzebowanie na kapitał (szczególnie na kapitał obcy). Towarzy-szy temu obawa o zachowanie zdolności płatniczej w warunkach zmieniających się cen mleka i środków do produkcji. W przyjętym rozwiązaniu niezbędne nakłady inwestycyjne wynoszą 486 tys. zł. Sfinansowane one mogą być częściowo w oparciu o kredyt preferencyjny (80 proc.) i w oparciu o środki własne (20 proc.). Minimalne zapotrzebowanie na środki własne wynosi wówczas 97,2 tys. zł. Często są to środki, których nie ma w gospodarstwach. Finansowanie działalności inwestycyjnej w oparciu o fundusze strukturalne (PROW 2007-2013) także napotyka na barierę w postaci wkładu własnego. W przypadku większości działań inwestycyjnych realizowanych w ramach PROW 2007-2013 wymagane jest w pierwszej kolejności wykonanie określonej inwestycji, a dopiero później istnieje możliwość częściowego jej rozliczenia w ramach wspomnianych funduszy strukturalnych. **Bariera kapitału własnego oraz wysokie ryzyko ekonomiczne i przyrodnicze prowadzenia produkcji rolniczej mogą powodować dalsze wycofywanie się „przeciętnych gospodarstw” z prowadzenia produkcji rolniczej (szczególnie produkcji mleka).**

5. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

1. Na początku analizowanego okresu (lata 1989-1992) gospodarstwa rolnicze znalazły się w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej. Skutkiem tego było zmniejszenie się produkcji rolniczej, w tym bardzo wyraźny spadek produkcji mleka. W 1989 r. produkcja mleka w Polsce wynosiła 15 926 mln litrów, natomiast w roku 1992 - 12 770 mln litrów (zmniejszenie o 20 proc.). Jeszcze wyraźniejsze zmiany zaszły w skupie mleka realizowanym przez mleczarnie. W 1989 r.

wynosił on 11 385 mln litrów, natomiast w 1992 roku tylko 6 696 mln litrów.

2. Lata 1993-1997, określone jako *czas dochodzenia do nowej równowagi przy ogólnie wysokim tempie wzrostu gospodarczego*, charakteryzowały się niewielkimi zmianami w produkcji i skupie mleka. W początkowym okresie (lata 1993-1995) w dalszym ciągu następował niewielki spadek produkcji mleka (nastąpiło zmniejszenie o 1 467 mln litrów mleka). W roku 1996 zanotowano zahamowanie spadku produkcji i skupu mleka.

3. Lata 2005-2009 to *okres starcia się rolnictwa polskiego z rolnictwem globalnym* (okres członkostwa Polski w UE). Polski sektor mleczny zniósł to starcie dość dobrze. Na początku analizowanego okresu skorzystali rolnicy, którzy otrzymali za swoje mleko wyraźnie wyższe ceny. Nieco później korzyści odnieśli także przetwórcy, zwłaszcza mleczarnie wytwarzające dobre jakościowo produkty kierowane na eksport.

4. Liczba towarowych gospodarstw mlecznych w Polsce sukcesywnie się zmniejsza. W roku kwotowym 2004/2005 liczba rolników produkujących mleko na sprzedaż wynosiła 323 664, natomiast w roku kwotowym 2008/2009 było ich już tylko 186 820 (zmniejszenie o 42 proc.). Obserwuje się jednak wzrost globalnej produkcji mleka w Polsce, co świadczy o zwiększaniu produkcji z gospodarstwa mlecznego. Przeciętne towarowe gospodarstwo mleczne w Polsce sprzedawało rocznie w roku kwotowym 2008/2009 nieco ponad 49 860 kg mleka. W roku kwotowym 2004/2005 było to 25 760 kg.

5. W pewnym zakresie zmiany na rynku mleka wyjaśniane są przez funkcjonujące w danym okresie ceny poszczególnych produktów, środków do produkcji i czynników produkcji.

Na początku analizowanego okresu (lata 1989-1991) konkurencyjność cenowa mleka w stosunku do innych produktów (głównie zbóż) była niska. Druga połowa lat dziewięćdziesiątych to okres wahania się cen i stopniowej poprawy relacji cenowej mleka do innych produktów. Lata 2000-2004 to czas, w którym konkurencyjność cenowa mleka w stosunku do innych produktów utrzymywała się na dość stabilnym poziomie z niewielką tendencją wzrostową. Pierwszy pełny rok członkostwa Polski w UE (2005) to najlepszy dla producentów mleka okres pod względem relacji cenowych.

6. Największe piętno na proces zmian w gospodarstwach mlecznych odcisnęły mleczarnie. Dzięki temu, że prowadziły one działalność szkoleniową i doradczą dla rolników, a także egzekwowały zachowanie parametrów jakościowych skupowanego mleka, widoczny jest wyraźny postęp w polskim sektorze mlecznym. Mleczarnie oddziaływały głównie za pomocą kalkulowania ceny za mleko. Sposób ten zmieniał się w czasie. Istotą jego było wspieranie pożądaných zachowań rolników.

7. Występuje duża różnorodność systemów dopłat do gospodarstw mlecznych (produkcji mleka) w różnych krajach na świecie. Taki stan zakłóca warunki konkurencji ekonomicznej w sektorze mlecznym. Z wyodrębnionych 134 typowych gospodarstw mlecznych z 44 krajów na świecie w Międzynarodowej Sieci Gospodarstw Porównawczych (IFCN), największym poziomem dopłat charakteryzowały się gospodarstwa europejskie. Najwyższy ich poziom realizowany był w Islandii. W 2007 r. dopłaty do produkcji mleka stanowiły w typowym gospodarstwie mlecznym z tego kraju około 40 proc. w strukturze przychodów.

8. Tylko 52 proc. gospodarstw wyodrębnionych w Międzynarodowej Sieci Gospodarstw Porównawczych (IFCN) w 2007 r. osiągało dodatni dochód z zarządzania bez uwzględniania dopłat bezpośrednich. Głównie realizowały go gospodarstwa pozaeuropejskie. Na poziomie dochodu z chowu bydła mlecznego, ustalanego z uwzględnieniem dopłat bezpośrednich i z pominięciem kosztów alternatywnych, prym wiodły gospodarstwa europejskie.

9. Polityka rolna UE i sposób jej wdrażania jest jednym z decydujących czynników wpływających na decyzje o rozwoju bądź zaniechaniu produkcji w gospodarstwach mlecznych. Polityka rolna UE na lata 2013-2020 ciągle jest nieokreślona. W przedstawionych przez Komisję Europejską informacjach proponuje się zupełnie różne warianty realizacji polityki rolnej.

10. Przedstawiona analiza kierunków rozwoju gospodarstwa mlecznego, zbliżonego swym potencjałem produkcyjnym i skalą produkcji do przeciętnego gospodarstwa mlecznego w Polsce w roku 2009, pokazuje, że dochód ogólny rodziny rolniczej (po całkowitym dostosowaniu się) może być najwyższy po wyraźnym zwiększeniu produkcji mleka z gospodarstwa (z poziomu 70 tys. kg do 240 tys. kg.). Nieco gorszym rozwiązaniem pod względem dochodu ogólnego jest całkowita rezygnacja z prowadzenia produkcji rolniczej.

11. Uwzględniając ryzyko ekonomiczne (przejawiające się głównie możliwością utraty płynności finansowej) i przyrodnicze (wynikające z cech produkcji rolniczej) oraz wysokie zapotrzebowanie na kapitał niezbędny do zwiększenia rozmiarów produkcji, okazuje się, że rezygnacja z prowadzenia produkcji rolniczej (praca poza gospodarstwem) może dawać „bezpieczniejsze” dochody niż zwiększanie

rozmiarów produkcji rolniczej (szczególnie produkcji mleka).

12. Aby następował rozwój gospodarstw mlecznych w Polsce, muszą być prowadzone działania, które będą dostrzegać specyfikę produkcji mleka (**wysoką kapitałochłonność i pracochłonność produkcji**). Powinny być kierowane celowe środki (fundusze strukturalne lub długoterminowe niskooprocentowane kredyty) na budowę lub modernizację budynków inwentarskich, które będą przyczyniały się do zwiększenia skali produkcji i zmniejszenia uciążliwości pracy.

LITERATURA

1. Źródło: <http://www.lex.com.pl/serwis/mp/2009/0112.htm>.
2. Kasztelan P. *System regulacji produkcji mleka w Polsce*. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G - Ekonomia Rolnictwa 2009, T. 96, Z. 1.
3. Krawiec F., 2007: *Zasadnicza zmiana drogą do sukcesu przedsiębiorstwa XXI wieku*, Wydawnictwo Difin - Warszawa.
4. Malak-Rawlikowska A., Milczarek-Andrzejewska D., Fałkowski J., 2007: *Restrukturyzacja sektora mleczarskiego w Polsce - przyczyny i skutki*, Roczniki Nauk Rolniczych seria G - Ekonomia Rolnictwa, T. 94, Z. 1.
5. Niewęgłowska A., 1996: *Koncepcja „zarządzania przez jakość” na przykładzie Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Piątnicy*. Praca magisterska.
6. Parzonko A., 2008, *Strategie rozwoju polskich gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka w kontekście wspólnej polityki rolnej UE*; Wydawnictwo SGGW, Bibliogr. s. 182-184.
7. Parzonko A., 1996: *Analiza spółdzielczości mleczarskiej na terenie województwa białostockiego na przykładzie spółdzielni mleczarskiej „Bielmlek” w Bielsku Podlaskim*. Praca magisterska.
8. *Pr. Zbiorowa pod redakcją J. Sere-mak - Bulge: Rynek rolny - numery z roku 2007-2010*.
9. *Pr. zbiorowa pod redakcją L. Goraj; Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2008 roku*, Warszawa 2009.
10. *Praca zbiorowa. Rynek mleka - stan i perspektywy. Analizy rynkowe 1999 - 2009*. IERiGŻ, Warszawa.
11. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*, Warszawa 2005, 2008.
12. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, Warszawa 1998, 2001.
13. Seremak-Bulge J. 2005: *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990-2005*, Program Wieloletni 21/2005, IERiGŻ, Warszawa.
14. Sych-Winiarek J. 2007: *Rynek mleka w roku 2007. Biuletyn Informacyjny ARR*, nr 11, Wydawnictwo ARR, Warszawa 2007.
15. Sych-Winiarek J., 2009: *Krajowy rynek mleka 2008/2009, Biuletyn Informacyjny ARR*, nr 5. (maj), Wydawnictwo ARR.
16. Woś A.,: *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, Wydawnictwo IERiGŻ, 2004 r.

THE POLISH FAMILY DAIRY-FARMS YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW - AN ECONOMIC ANALYSIS

1. INTRODUCTORY ISSUES

An indisputable fact is that the lives of many young people and of various economic subjects' (including the farms) on earth are accompanied by constant changes. According to Franciszek Krawiec, these changes can be defined as: *„adjustments, transformations, alterations and revolutions. It is a never-ending cycle of the birth, development and death. Together they can at the same time bring sadness and happiness, benefit and loss, satisfaction and disappointment, or all this experience together. Sometimes the changes are occurring so gradually that they are difficult to notice in a life of a person or an organization. In other cases, one's life or life of the organization can be changed forever in one moment”* [Krawiec 2007, p. 5]. There are many factors causing the changes in the a person's life and in lives of the economic units. In general, they should be attributed to the constant need of people to search for the 'more comfortable' solutions. The changes are taking place also in the farms. They are happening at a different pace and with a different intensity. Mainly they can be associated with an evolution, under the influence of inner mechanisms and an external environment. A. Woś emphasizes that *„the peasant farm changes not only as a result of the immanent powers, but also because of the changes of the sphere of the closer and further surrounding. The second mechanism is getting more and more important; it has a definitely dynamic character (...)*. It can be said that the changing surrounding interferes in the rustic economy deep-

er and more effectively than its inner mechanism [Woś 2004, p. 12].

The aim of the study is to present the changes occurring on the dairy market and in Polish dairy-farms in the years 1989-2009, showing the main factors from outside the farm and affecting the mentioned changes. It is also an attempt to predict the plausible changes in this sector of economy. The numerical data for the conducted analysis comes from the databases of the Central Statistical Office (GUS), the Institute of Agriculture and Food Economics (PIB), the Agricultural Market Agency (ARR) and own empirical research conducted within the frames of the project of the Ministry of Science and Higher Education entitled: *Socio-economic conditionings of the regional changes in the production and processing of milk*, no. 0890/B/H03/2010/39.

1. CHANGES IN THE PRODUCTION OF MILK AND IN THE SITUATION OF THE FAMILY DAIRY-FARMS IN POLAND IN THE YEARS 1989-2009

The historical data shows an incredible durability of the family farms. Among the other reasons it was the family character (being based on the work of a farmer and his family) which let them survive in the difficult periods, which were quite numerous in the history of Polish countryside. Beginning with the feudal economy, through the manorial system, in a period of over a century of the partitions, to the interwar and postwar period, the rustic

farms were often affected by various tensions, but despite them they survived.

After the year 1989 in the rural society a hope for the better times in the free Poland emerged. However, this hope turned out to be vain. The period from 1989 until the Polish entry to the structure of the EU brought many disadvantageous decisions for the agriculture and the rural areas. It is underlined that the farmers had to pay the highest price for the economic transformation of the country. The confirmation for this statement is a poor average income available in the farms and its low dynamics in comparison with the types of the households in the analyzed period of time [Bański 2007, p 95]. The years 1989-2004 were characterized by various point of affecting the countryside and the agriculture by the country. Augustyn Woś after the 1989 distinguishes: *period of a shock therapy* (the years 1990-1992), *phase of regaining the balance with the generally high pace of the economic growth* (1993-1997), *phase of a new crisis* (1998-1999), *period of adjustment to the European Union structures* (1999-2004) and *a period of a confrontation of the Polish agriculture with the global agriculture* (a period of Polish membership in the European Union) [Woś 2004, p. 18]. The pointed periods are clearly connected with a situation on the Polish dairy market and the situation of the Polish dairy-farms.

In the first of the distinguished periods (the years 1990-1992), phenomena occurred which were so far unknown to the farmers: a growing inflation, an increase in the rates of interests of the credits, lifting the extra

charges to the production means, lifting the extra charges to the products of the creameries, ceasing the purchase guarantee, and a dissolution of a traditional structure of the institution. Additionally, these phenomena were accompanied by the recession limiting a demand for the food products. The farms (especially dairy-farms) have experienced a really difficult situation. The public farms often did not resist these changes, became bankrupt and were affected by the process of a privatization. As an effect of this difficult situation, the agricultural production decreased in the analyzed period. The production of milk was significantly lower. In 1989, the production of milk in Poland came to 15926 million litres, whereas in 1992 it was around 12770 million litres (decrease by 20%). Even the more noticeable changes happened on the level of purchase of milk realized by the dairy factories. In 1989, the purchase came to 11385 million litres, and in 1992 it was only 6696 million (it was 40% lower) [Statistical Yearbook of the Agriculture 1998]. Some of the family households gave up the production of milk, but the change into the direction of production occurred mainly in the public farms and privatized public farms. This money-consuming and labor-intensive production was often replaced by the plant production. The production of milk in a public sector in the years 1989-1990 decreased more than twice (from 2139 to 982 million litres).

The years 1993-1997, described as *a time to regain a new balance despite a generally high rate of an economic growth*, were characterized on the milk market by the slight changes in the production and in the purchase of milk. In the initial period (1993-1995), there was still a small decrease in the milk production (coming to 1467 mil. litres). In 1996 it was noticed that the decrease in the production and a purchase of milk was stopped (there was

a slight increase related to the year 1995 - Table 1.).

The years 1998-1999, namely *the phase of the new crisis*, also left their mark on the creamery sector. Especially the year 1999 was marked as the one in which the global production of milk and its purchase was lower compared to the years 1996-1998. The weakening of the economic situation prosperity (decrease in the gross domestic product from 6,4% in the first quarter to 2,9% in the fourth quarter of 1998) influenced the situation of the companies, especially the ones not prepared for the sudden weakness of a demand in an extraordinarily negative way. The growth tendencies of the national demand for milk products were attenuated and the export opportunities were reduced as an effect of import from Poland's limitations by the countries of the European Union and subsequently - a breakdown in import demand to Russia. A result of this situation was reducing the prices in the purchase. This situation did not enhance the farmers to raise intensity of the production, which would result in the raise of the productivity of animals. As a consequence, until 1999 there was no increase in the milk efficiency of the cows, and the milk purchase decreased from the level of 7011 to 6324 million litres.

The end of the year 1999 and the following years from 1st May 2004 constituted constant process of adapting the Polish dairy-farms and creameries to the requirements of the European Union. From January 2000, class III of milk and impaired milk. The creameries imposed the distinctive price differences for the extra class milk and the other quality classes. In this situation the farms of the small production scale (raising no more than three cows) stopped to sell milk to the creameries (realized mainly direct sale), whereas bigger farms, often at the cost of a great effort, increased the production scale and adjusted the farms to the sanitary-

veterinary requirements. As a result, the global production of milk in 2000 was slightly lower in comparison with 1999, and the purchase of milk realized by the creameries (Table 1.) was higher. In the following years, there was a tendency similar to the of the year 2000 - the global production of milk did not change significantly, and the purchase of milk realized by the creameries was growing.

The years 2005-2009 were a period of a confrontation of the Polish agriculture with a global agriculture (a period of Polish membership in the European Union). The Polish milk sector resisted this confrontation very well at the beginning. Initially, the analyzed period was advantageous for the farmers, as they got higher prices for the provided milk. Later on the benefits were also great for the manufacturers, especially for the creameries producing high-quality products intended for the export. An amount of the exported milk products was significantly higher. In the years 2003-2008 a value of exported milk products was over three times higher. The main addressees of the Polish products were countries of the European Union. In 2008 the value of the milk products exported to the European Union constituted more than 77% in the export structure.

1. CERTAIN MACROECONOMIC FACTORS AFFECTING THE CHANGES IN THE DAIRY-FARMS IN THE YEARS 1989-2009.

The factors affecting the process of changes in the dairy-farms should be watched for in the market conditions existing in the analyzed period of time. In general, it is the demand and supply of the products, services, work factor, ground and capital steered to a various

extent by the country mechanisms that influenced the behavior of the farmers, especially the milk producers. Under the influence of the information received from the market, they were forced to take various decisions.

According to an observation of the economic reality conducted by the author, which was confirmed by the scientific research, it turns out that the creameries have the greatest influence on the changes in the dairy-farms [Malak-Rawlikowska et al. 2007, p. 45]. Thanks to the creameries (leading the training and advisory activity for the farmers, as well as executing a respect for the quality parameters of the purchased milk) the progress in this kind of production is visible. The creameries themselves in the analyzed period underwent dramatic changes. In the years 2001-2004, a number of the companies in this sector was almost one-fifth lower (meaning to 292, among which 265 were creameries). The number of employed people was 15 % lower in this time, whereas the purchase of milk was almost 18% higher and the real value of the sale was 22,8% higher. As a result, the amount of milk processed by the statistical creamery was over 44% higher (to 29,3 million litres) with almost unchanged employment (159 persons in 2004 and 156 persons in 200). Within four years the efficiency of work (measured by the amount of processing of milk per an employee) was almost 41% higher, and a value of sale was almost 50% higher.

However, the participation of the dairies in the value of the sale of the whole creamery sector was about 95-96 percent [Seremak-Bulge 2005, p. 95]. In the period of the functioning on the common market (the years 2005-2009), there was still a process of the concentration and specialization of the processing going on. Next to the creameries occupied with the purchase and processing of milk, the companies specializing only in its purchase or pro-

cessing emerged. In 2008, there were 293 subjects purchasing milk existing, whereas 325 subjects were processing the milk resource, including the secondary processing [Market Analyses - The Milk Market, 2008].

The dairies (because of the character of the products) are forced to a close cooperation with the farmers, as it is exactly the quality of the resource provided decides about the quality of the ready products. For this reason, after creating the market economy many of them took up the activities of various kinds leading to improvement of the quality of the purchased milk. For instance, in a company „OSM Piątница”, the financial means for the low-grade loans to let the farmers purchase the machines chilling milk, milking machines, and milkers. This company also introduced a possibility for the farmers in the creameries to stock up the disinfectants to the udders, ointments and balsams used as preventive measures against the illnesses of the udders, and also spare parts for the milking machines. In addition a wide-scale training activity was started [Niewęgłowska 1996, p. 35]. Moreover, many of the dairies started to affect the farmers by calculating the prices of the milk supplied to the dairies. They began to establish the partial elements of a total price of the milk. The particular factors of the calculated price of the milk were changing in the analyzed period. At the beginning of the nineties a very important element was a content of fat and parameters of a particular quality class of milk (set by a certain content of bacteria and somatic cells). In the later period there were also some others price stimuli. For example, in a cooperative called „Bielmleki” in Bielsk Podlaski in 1994, there were special payments introduced for farmers who have their own machines for chilling milk. This extra payment was 8 grosz for one litre of the supplied milk, with the average price of a litre from Decem-

ber 1994, which was 39 grosz. In the mentioned creamery, there were only 31 farmers getting this extra payment [Parzonko 1996, p. 45]. In the later period the individual components were evolving. In the years 2003-2005, the main components of the price taken into consideration by the most of the dairies were as follows: a price for a unit of protein, a price for a unit of fat, an extra payment to the quality class, an extra charge for chilling the milk to a temperature of 4 Celsius degrees, an extra payment for having the cows under control of the dairy use, zloty's rate of exchange. It should be emphasized that in the analyzed period of time, a majority of the creameries functioning on the market had a different way of establishing a price for milk supplied by the farmers. The data from the three dairies shows the case (Table 2).

In the following years, the way of calculating price for milk changed slightly. In a majority of dairies next to a bonus for the particular parameters, discounts emerged. In a dairy marked as „A”, in a price list from a date 20th April 2009 a unit of protein was paid to the farmers 18 grosz, whereas a unit of fat was paid only 3 grosz. In a price list emerged the discounts: for impaired milk - 20 grosz for a litre, for a lack of the veterinary certification (fulfilling the sanitary and veterinary requirements) - 20 grosz for a litre, and for a delivery less than a thousand litres of milk in each month - 3 grosz for one litre. A cooperative maintained the extra payment for a quantity of the delivered milk - a minimal quantity paid a bonus extra payment was 1,5 thousand (a bonus of 4 grosz for one litre), whereas a maximal extra payment was added in the deliveries over 40 thousand litres in each month and was as high as 13 grosz for one litre. Additionally a dairy bonused the farmers for having the cows under control of a dairy use and for having the long-term contracts with a dairy.

The dairies (except for affecting the farmers with an offered price for a resource) were offering and still offer an advisory activity. It is realized mainly by the organization of the trainings for the farmers. Most often these are the lectures given by the experts of the particular fields. The subject-matter of the trainings is various and adjusted to the actual needs of the farmers.

4. THE DIRECTIONS OF CHANGES IN THE DAIRY-FARMS IN THE YEARS 2013-2020

How can the changes in the Polish dairy sector look like in the years 2013-2020? This is a question difficult to answer unambiguously, because today it is impossible to predict the outside conditionings in which the dairy-farms and the creameries will have to function. It results, among other, from a specification of the agricultural production, which is shaped by such factors as:

- natural conditions
- alimentation as a basic social good (policy towards a sector of agro business)
- dependence of the agricultural production on the living organisms which affect the natural environment.

Additionally, the distinguishing marks of the agricultural production are accompanied by the changes in the non-agricultural sectors. A progress in a domain of transfer of information and products enhances the analyzis of the mentioned issue in a context of global conditionings. It has to be remembered about a huge variability of the Polish dairy-farms. There are some farms which took up the investment activities and today they are in a relatively good economic situation. However, there is also a significant number of farms

which are to make the tough decisions concerning development or giving up the production of milk.

Taking into account the mentioned features and thinking about the directions of the changes in the polish milk sector, one has to pay a special attention to:

- competitiveness of the Polish dairy-farms and creameries in relation to the significant countries in the production and processing of milk
- changes suggested by the agricultural policy of the European Union
- factors influencing the interest of the farmers in the development of the milk production (economic stimuli).

4.1. Economic competitiveness of the typical dairy-farms in the selected countries in the world

The competitiveness of the companies is one of the main rules being a basis to the market economy. As for the dairy-farms, focused on the production of the resource (milk) intended for further processing, an element deciding about the competitiveness are the costs of production. Information about their level is really significant, but it does not fully depict the presented issue. The reason for this problem are political regulations (extra charges to the production, extra charges to the incomes, prices regulations), which disturb the mechanisms of the free market.

In the methodology of the International Farm Comparison Network (IFCN), the incomes of the dairy-farms are shaped by: income from the sale of milk and beef livestock, direct extra subsidies to the production of milk, as well as the subsidies for the areas not directly linked to the production of milk. All the incomes are related to 100 kg of milk produced in the farm. Among the selected 134 typical dairy-farms from 44 countries in the world, the highest level of extra charges characterized the European farms. The highest level of these extra charges was realized in Iceland. In

2007, the subsidies to the production of milk in a typical dairy-farm in this country constituted almost 40 percent in the income structure. The farmers from Iceland were getting the direct extra charges as high as 58 USD/100 kg of the milk amount. Additionally, they were given the extra charges to the maintained milkers, dependent on the number of cows in a farm. In other countries, in which the participation of the extra charges in the structure of the income was also significant, also other ways of support were realized. In the dairy-farms of Finland was realized a program of support for the farms located in the disadvantageous environmental conditions and additional bonus were paid to the milk produced there. These extra charges depended on the location of the farm and were growing from the south to the north. In the Austrian farms the significant extra charges were given to the farmers producing eco-friendly production or production in an integrated system. There were also additional payments depending on the environmental conditions of the location of the farm.

While calculating the economic results of the breeding of milkers in the methodology of the International Farm Comparison Network (IFCN) all the income connected with the breeding of milkers are taken into account, and then the costs of the breeding of milkers (real and alternative costs) are subtracted. A difference between the income from the breeding of milkers and real costs (direct) gives information on the income. One can distinguish several levels of the income in the dairy-farms. The first level is a difference between the income and real costs, giving information on the income from the breeding of milkers in the farm. The second level is a difference between the income and the total costs (real and alternative costs) of the management of the milkers in a particular farm.

The data from 134 typical dairy-farms from 44 countries in the world shows that only 70 farms (52 per cent) was reaching a positive level of income from the management without taking into account the direct extra charges. In general, the highest income from the management, without taking into account the direct extra charges, was gained in the non-European farms.

On the level of income from the cattle breeding, established according to the direct extra charges and ignoring the alternative costs, the rating is slightly different. Among the first thirty countries, there are as many as 19 typical European dairy-farms of Europe. This rating is opened by the farms of Norway, and the following positions belong to the farms of Austria, Iceland, The Netherlands and Finland. This situation is strongly shaped by a high level of the direct subsidies.

Analyzing the costs of the milk production in the dairy-farms in the selected countries in the world, it has to be underlined that the costs of milk production are raising (Table 3), but the rate of the changes is different. The highest increase in the costs of production (among the analyzed farms) is visible in Poland and China. The reason for this is mainly the increase of alternative costs - especially of the work and land.

4.2 A common Agriculture Policy of the European Union as an important factor influencing the development of the dairy-farms in Europe.

The „tri-factor function of the production” in the agriculture is more and more visible. The productivity of a factor of capital and a factor of work is influenced by **the productivity of the land factor**. It has a great importance especially with regard to the productivity of the work factor (efficiency of work), the level and increase of which are naturally limited by the possibilities of the increase of the productivity of

land [Rembisz 2007, p. 53]. Engaging the land factor as an elementary factor of the production gives a reason for the intervention activities, especially intervention activities supporting the income of the farmers.

A special meaning and the position of the agriculture were taken into account in the documents of the countries of Western Europe. One of the most significant documents was the Roman Treaty from the 25th of March 1957 constituting the Common Agricultural Policy. In this period it was said that the agriculture is going to be the pier of the European integration.

The Common Agricultural Policy of the European Union underwent and is still undergoing evolution. It is planned that there will be the next reform of the Common Agricultural Policy of the European Union after 2013. It is based on the inner need for the changes of the functioning of agriculture in the EU and the postulates from the world Trade Organization (WTO). Taking into account the emerging shape of the compromise (between EU and WTO), one could expect a partial (or even complete) liquidation of the export subsidies, a significant opening of the European Union market for the import from the other countries and decreasing of the limitations for the total support. The main opponents of the European Union in the contemporary round of the WTO consider the real improvement in a field of an access to the homogenous market as an introductory condition and postulate the reduction of the customs duties. It seems to be logical the consequence of the growing access of the other countries (from outside the European Union) to the market of the agricultural products of the EU will be departing from the limitations of the production in these countries. Hence, there are serious changes waiting for the milk market among the others.

Despite the certain signals received from the European Commission, indicating the direction of the planned changes in the agricultural policy, there are still no final directives. In November 2010, the European Commission presented an announcement concerning the future of the Common Agricultural Policy of the European Union entitled *Common Agricultural Policy after 2020 - how to come up to the expectations of the future connected with alimentations, natural resources and territorial aspects* [<http://europa.eu/>, Commission Communication on the future of the CAP]. Three variants of the future Common Agricultural Policy of the European Union were presented. As it is indicated by the presented information, the agricultural policy after 2013 is still indeterminate. In the first variant, the offer is to leave the present situation in the system of direct extra charges unchanged, whereas in the third variant - a total elimination of the direct extra charges.

4.3 The economic potential of an average Polish dairy-farm

In the finished quota year 2009/2010 the national milk quota for Poland (with the consideration of the increase of 1 per cent) was 9,663 milliard kg, including the national milk quota of supplies of 9,503 milliard kg, and the national quota of a direct sale was on the level of 161 million kg. According to the data given by the subjects purchasing to the Regional Departments of the Agricultural market Agency (OT ARR), in the quota year 2009/2010 almost 9,07 milliard kg of milk was purchased (after converting to the milk with a referential content of fat). The level of using the individual quota to which the wholesale suppliers are entitled was about 96 per cent. However, the number of suppliers of milk to the dairies dramatically decreased. In the end of the quota year 2009/2010 (according to the data from the end of March 2011), there were almost 178

thousand of them, meaning almost 3 percent less than at the beginning and about 43 per cent less than in the end of the quota year 2004/2005. At the same time the delivers of milk increased by 3 percent higher, to over 51 thousand kg. As the given information indicates, the production of milk in Poland is based on the dairy-farms annually delivering to the dairies 50-70 thousand kg of milk. It can be asked whether the farms annually selling such a quantity of milk will further develop the production or resign from this kind of activity.

At the beginning it has to be stated that there are many factors influencing the farmer's decision in this respect. Undoubtedly an important group are the economic factors, which will be described at the example of a model farm, close in the productive potential to the average farm selected out in the Farm Accountancy Data Network (in 2009), in the productive type called „milkers”. The productive potential of a model farm was slightly changed in regard to a farm selected out in the FSDN (*Table 4.*). This change was aimed to be closer to an average farm occupied with a manufacturing of milk in the quota year 2009/2010.

In the analyzed farm, there are buildings from the seventies and the eighties in quite a good technical condition. Barn is a building, the importance of which in the contemporary technology of fodder preparation is rather low. With an appropriate modernization, it can be definitely used more effectively. The soil resources are characterized by an average quality and relatively small number of fields, not far away from the economic center. A farmer in the model farm has an indispensable technical stuff necessary to the agricultural production. The modeled farm is lead by the agricultural family.

4.4. Possible directions of the development of the analyzed farm.

In the presented simulation, four directions of the modeled farm are

analyzed. The modeled farm is close in its potential and scale of the production to an average farm occupied with the milk production of Poland. The first variant is increasing the scale of milk production, which seems to be the most natural for the farms already breeding the milkers. The second solution is orienting the farm on the plant production (mainly cereals and technologically similar plants). This activity will cause a limitation to the work expense and will let one of the members of the family to work outside the farm. The third possibility is an orientation on the beef-cattle breeding, which is also dictated by the labor-consumption and money-consumption of this kind of production. Similarly to the second variant, also here emerges a possibility that one of the members of the family can work outside the farm. The last analyzed variant is a resignation from the agriculture business, giving the land into the lease and selling part of the property (not the whole can be sold, for example the buildings cannot) and taking up a job outside the farm. All the presented directions have certain investment results, which is described in the *4.5 Economic results of the distinguished directions of development*

The economic effects of the solutions can be measured in the several ways. For the need of this publication, the category of an income of the whole agricultural family (income from a rural farm). This is an economic category, which embraces all the income from the farm and the incomes from outside the farm. Additionally the analysis will be enriched in the information on the profitability of the invested money and profitability of work. These indicators will let us relate to the clue resource, often minimal in the farm - the resource of work and capital. It has to be emphasized that the economic results will differ depending on the period which is analyzed. In *Table 6.* the economic results of the farm after a transforma-

tion are presented. The prices used in the calculations are the average prices functioning on the market in 2009 [Seremak-Bulge 2010]. It was intentional to resign from the prices on the market in 2010, as the author considers them to be difficult to get in the following years.

As it stems from the data presented in the *Table 6.*, the highest total income can be reached by the farm when it increases the number of the milkers and the milk production scale (in the presented results the increase in the number of milkers from 15 to 60 was accepted). This activity helps the complete use of the resources of the labor force in the farm and subsequently - to a relatively high profitability of work (the highest of the analyzed). With regard to the economic attractiveness, the second solution is resignation from the agricultural production. Taking up a job outside the farm, giving the land into the lease and getting the interests from the long-term deposits created by the sale of the real estate give an annual income of about 79,8 thousand PLN. The profitability of the invested money is the highest in this variant and profitability of the own work is on a second position.

After a quite general economic assessment conducted in the second part, there is a question what can brake the „average” dairy-farms against the distinctive increasing the production of milk. One of the factors is a high need for the capital (especially for the foreign capital). It is accompanied by the fear to preserve the payment ability in the conditions of changing prices of milk and means of production. In the assumed solution, the indispensable investment expenditures are 486 thousand PLN. They can be funded partly thanks to the preferential loan (80 per cent) and by the own means (20 per cent). A minimal need for the own means in this situation is 97,2 thousand PLN. Often these are the means lacking

in the farms. Funding the investment activity based on the structural funds (Rural Areas Development Program, PROW, 2007-2013) also meets the obstacle of the own contribution. In the case of the majority of the investment activities realized as a part of the „Rural Areas Development Program 2007-2013” (PROW 2007-2013), first of all a certain investment is needed, and only subsequently there is a possibility to calculate it within the frames of the mentioned structural funds. The barrier of the own capital and a high economic and environmental risk of the agricultural production can cause the further resignation of the „average farms” form the agricultural production (especially the production of milk).

RECAPITULATION AND CONCLUSIONS

1. At the beginning of the analyzed period (the years 1989-1992), the farms were facing a very difficult economic situation. The effect was decreasing of the agricultural production, including a very distinctive decrease of the milk production. In 1989 the production of milk in Poland was 15926 million litres, whereas in 1992 it was 12770 million litres (20 percent decrease). Even the more distinctive changes happened in the purchase of milk realized by the creameries. In 1989 it was 11385 mil litres, but in 1992 it was only 6696 mil litres.

2. The years 1993-1997, described as *a time to regain a new balance despite a generally high rate of an economic growth*, were characterized by the slight changes in the production and purchase of milk. In the initial period (the years 1993-1995) there was still a slight decrease of the milk production (a decrease of 1467 mil litres of milk). In 1996, the stop of decrease in the milk production and milk purchase was noticed.

3. The years 2005-2009 were known a *period of a confrontation of the Polish agriculture with the global agriculture* (a period of Polish membership in the European Union). The Polish milk sector bore it quite well. The beginning of the analyzed period was beneficial for the farmers who got the distinctively higher prices for their milk. A little bit later the manufacturers gained some benefits, especially the creameries producing the high-quality products destined for the export.

4. The number of the commercial dairy-farms in Poland is constantly decreasing. In the quota year 2004/2005, the number of farmers producing milk for sale was 323, 664, whereas in the quota year 2008/2009 there were only 186 820 of them (42 percent decrease). However, it is observed that the global production of milk in Poland increases, which means an increase in the production from a dairy-farm. An average commercial dairy-farm in Poland would sell annually in the quota year 2008/2009 a little bit over 49 860 kg of milk. In the quota year 2004/2005 it was only 25 760 kg.

5. To a certain extent these changes on the market can be explained by the prices of the particular products, production means and factors of production in a certain period. At the beginning of the analyzed period (the years 1989-1991), the price competitiveness of milk in relation to the other products (especially cereals) was low. The second half of the nineties was a period of unstable prices and a gradual improve of the price relation of milk to the other products. The years 2000-2004 are a time in which the price competitiveness of milk in comparison to the other products was keeping a rather stable level with a slight tendency to increase. The first full year of Polish membership in the European Union (2005) was the best period for the milk producers as for the price relations.

6. The most dramatic effect on the process of changes in the dairy farms was caused by the dairies. Thanks to the fact that they were leading the training activity for the farmers and executing a respect to the quality parameters of the purchased milk, a distinctive progress in the Polish milk sector is visible. The dairies were affecting the market mainly throughout calculating the prices of the milk. It was changing in the course of time. The essence of it was supporting the expected activities of farmers.

7. There is a huge variability of the systems of extra charges for the dairy-farms (milk production) in the various countries in the world. This state of events is disturbing the conditions of an economic competition in a milk sector. From the selected 134 typical dairy-farm from 44 countries in the world in the International Farm Comparison Network (IFC), the highest level of the extra charges was characteristic for the European farms. The highest level was realized in Iceland. In 2007 the extra charges to the milk production in a typical dairy-farm of this country constituted almost 40 percent of the income structure.

8. Only 52 percent of the farms selected by the International Farm Comparison network (IFCN) in 2007 were reaching a positive income from the management with no direct extra charges taken into account. It was mainly realized by the non-European farms. In the field of breeding the milkers set according to the direct extra charges and with an omission of the alternative costs, the European farms were the winners.

9. The agricultural policy of the European Union is one of the crucial factors influencing the decisions about the development or resigning from the production in the dairy-farms. The agricultural policy in the European Union for a period of 2013-2020 is still indeterminate. In the information presented

by the European Commission various variants of the agricultural policy realization are offered.

10. The presented analysis of the directions of dairy-farms development close in their productive potential and production scale to the average dairy-farm in Poland in 2009 shows that a total income of the agricultural family (after a total accommodation) can be the highest after a distinctive increase in the milk production from this farm (from the level of 70 thousand kg to 240 thousand). A slightly worse solution as far as a total income is considered, is a total resignation from the agricultural production.

11. Taking into account the economic (manifesting itself mainly by a possibility to loose the financial liquidity) and environmental risk (which stems from the features of the agricultural production) and a high demand for the capital indispensable to raise the scale of the production, it turns out that the resignation from the agricultural production (getting a job outside the farm) can give a more „secure” income than raising the size of the agricultural production (especially the production of milk).

12. To develop the dairy-farms in Poland, there have to be some activities conscious of the specificity of the milk production (high money-consumption and work-consumption of the production). The purposeful means have to be offered (structural funds or the long-term and low-grade loans) for a construction and modernization of the inventory buildings, which will help the development of the production scale and decreasing the arduousness of work.

REFERENCES

1. <http://www.lex.com.pl/serwis/mp/2009/0112.htm>.
2. Kasztelan P. System regulacji produkcji mleka w Polsce. *Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G - Ekonomia Rolnictwa* 2009, T. 96, z. 1.
3. Krawiec F., 2007: Zasadnicza zmiana drogą do sukcesu przedsiębiorstwa XXI wieku, Wydawnictwo Difin - Warszawa.
4. Malak-Rawlikowska A., Milczarek-Andrzejewska D., Fałkowski J., 2007: Restrukturyzacja sektora mleczarskiego w Polsce - przyczyny i skutki, *Roczniki Nauk Rolniczych seria G - ekonomika rolnictwa*, Tom 94, Zeszyt 1.
5. Niewęglowska A., 1996: Koncepcja „zarządzania przez jakość” na przykładzie Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Pątnicy. Praca magisterska.
6. Parzonko A. 2008. Strategie rozwoju polskich gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka w kontekście wspólnej polityki rolnej UE; Wydawnictwo SGGW, Bibliogr. s. 182-184.
7. Parzonko A., 1996: Analiza spółdzielczości mleczarskiej na terenie województwa białostockiego na przykładzie spółdzielni mleczarskiej „Bielmle” w Bielsku Podlaskim. Praca magisterska.
8. Pr. Zbiorowa pod redakcją J. Seremak - Bulge: Rynek rolny - numery z roku 2007-2010.
9. Pr. Zbiorowa pod redakcją L. Goraja; Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2008 roku, Warszawa 2009.
10. Praca zbiorowa. Rynek mleka - stan i perspektywy. Analizy rynkowe 1999 - 2009. IERiGŻ, Warszawa.
11. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Warszawa 2005, 2008.
12. Rocznik Statystyczny Rolnictwa, Warszawa 1998, 2001.
13. Seremak-Bulge J. 2005: Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990-2005, Program Wieloletni 21/2005, IERiGŻ, Warszawa.
14. Sych-Winiarek J. 2007: Rynek mleka w roku 2007. Biuletyn Informacyjny ARR, nr 11 Wydawnictwo ARR, Warszawa 2007.
15. Sych-Winiarek J., 2009: Krajowy rynek mleka 2008/2009, Biuletyn Informacyjny ARR, nr 5. (maj), Wydawnictwo ARR.
16. Woś A.,: W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa. Wydawnictwo IERiGŻ, 2004 r.
17. Institute of Agricultural and Food Economics. National Research Institute, Warsaw.
18. Statistical Yearbook of the Agriculture and rural Areas, Warsaw 2005, 2008.
19. Statistical Yearbook of the Agriculture, Warsaw 1998, 2001.
20. Seremak-Bulge J. 2005: Development of the dairy market and changes in its functioning in the years 1990-2005, Long-term Program 21/2005, Institute of Agricultural and Food Economics. National Research Institute, Warsaw.
21. Sych-Winiarek J. 2007: Milk market in 2007. Information Bulletin of Agricultural Market Agency ARR, no. 11 Publishing House of Agricultural Market Agency ARR, Warsaw 2007.
22. Sych-Winiarek J., 2009: National market of milk 2008/2009, Information Bulletin of Agricultural Market Agency ARR, no. 5. (May), Publishing House of Agricultural Market Agency ARR.
23. Woś A.,: In the search for a model of development of the Polish agriculture. Institute of Agricultural and Food Economics. National Research Institute, Warsaw 2004.

GOSPODARSTWA RODZINNE WOBEC WSPÓŁCZESNYCH WYZWAŃ

Prof. dr hab. Józef Stanisław Zegar

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU BADAWCZEGO W WARSZAWIE

INSTITUTE OF AGRICULTURAL AND FOOD ECONOMICS
- NATIONAL RESEARCH INSTITUTE IN WARSAW

WPROWADZENIE

Najważniejsze wyzwania stojące współcześnie przed rolnictwem - zarówno w skali globalnej, jak i w poszczególnych krajach - dotyczą:

- 1) zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego świata,
- 2) ochrony środowiska naturalnego,
- 3) dostarczania dóbr publicznych.

Wyzwania te są przeogromne, przede wszystkim dlatego, że zderzają się tu dwa imperatywy: konieczność wzrostu produkcji żywności i ochrony środowiska naturalnego - przy potrzebie zaspokojenia rosnącego popytu społecznego na różnorakie dobra publiczne tworzone przez rolnictwo. Na możliwości sprostania tym wyzwaniom silnie rzutują uwarunkowania wynikające z procesu globalizacji, któremu towarzyszy nasilenie się konkurencji na rynku rolno-żywnościowym, zwiększanie się dominacji korporacji ponadnarodowych oraz osłabianie państw narodowych.

Podstawowe pytanie w tej sytuacji sprowadza się do oceny szans rolnictwa rodzinnego na sprostanie wyróżnionym wyzwaniom przy współczesnych uwarunkowaniach. Trzeba przy tym uwzględnić, iż rolnictwo rodzinne wraz z ogólnym rozwojem

cywilizacyjnym (zwłaszcza uprzemysłowieniem) podlega znacznym przeobrażeniom. Odnoszą się one do utraty cech „chłopskości”, kruszenia historycznej integralności gospodarstwa rolnego i rodziny (gospodarstwa domowego). Szczególny wpływ ma tu włączenie rodzinnych gospodarstw rolnych w orbitę sił rynku, na którym króluje konkurencja wymuszająca koncentrację, specjalizację i intensyfikację. Z kolei w sferze wartości na czoło wysunął się motyw korzyści ekonomicznej (zysku).

Konkurencyjny rynek wymusza ciągle powiększanie skali produkcji *ergo* wielkości gospodarstw rolnych, aby zaspokoić potrzeby ekonomiczne rodziny i utrzymać żywotność ekonomiczną gospodarstwa rolnego. Powiększanie jednych gospodarstw może dokonywać się przez upadek innych, co nie jest proste choćby ze względu na związek gospodarstwa rolnego i rodziny poprzez siedlisko, ułomności rynku ziemi (wysokie koszty transakcyjne obrotu ziemią), a także ograniczony popyt na siłę roboczą z gospodarstw rolnych. Wszystko to spowodowało pojawienie się mozaiki strukturalnej z dużą liczbą gospodarstw rolnych o różnej wielkości. Ponadto, coraz mniej ludności wiejskiej traktowało gospodarstwo rolne jako źródło utrzymania rodziny, a w wielu przy-

padkach pełniło ono jedynie funkcję siedliska.

Rosnąca świadomość znaczenia walorów środowiska przyrodniczego oraz dóbr publicznych tworzonych przez rolnictwo rodzinne, a także ogromne siły witalne tego rolnictwa dają mu nową szansę rozwoju.

GLOBALNY PROBLEM ŻYWNOŚCIOWY

Jednym z największych wyzwań współczesnego świata jest zdolność do wyżywienia rosnącej liczby ludności, w tym wyeliminowania głodu i niedożywienia. Problem ten współcześnie stał się bardziej złożony, ponieważ chodzi o takie sposoby jego rozwiązywania, które nie będą zwiększać presji na środowisko naturalne.

Popyt na produkty rolne jest określony przede wszystkim przez dwa czynniki, a mianowicie potrzeby żywnościowe oraz zapotrzebowanie sektorów pozażywnościowych na surowce rolnicze.

W przypadku pierwszego czynnika, potrzeby kreowane są przez wzrost liczby ludności oraz dochodów, zwłaszcza w krajach rozwijających się, o wysokiej elastyczności dochodowej spożycia żywności, przy zmianach w strukturze konsumpcji na rzecz produktów zwierzęcych, dla których

wytworzenia potrzeba więcej kalorii pierwotnych. Według prognoz liczba ludności świata zwiększy się o około 2,5 mld do 2050 r. (do 9,2 mld), przy czym praktycznie cały przyrost nastąpi w krajach rozwijających się, w których elastyczność dochodowa popytu na żywność jest wysoka.

W odniesieniu do czynnika drugiego, można mówić o rosnącym zapotrzebowaniu na produkty rolnicze ze strony sektora paliwowo-energetycznego i wielu przemysłów pozażywnościowych. Rośliny stają się ważnym źródłem odnawialnych surowców o wielostronnych zastosowaniach - tym ważniejszym, że surowce nieodnawialne (kopaliny) stopniowo się wyczerpują, natomiast rolnictwo może produkować substytuty tych surowców w procesie odnawialnym. W szczególności dotyczy to biomasy, w której upatruje się ważnego źródła energii odnawialnej. Produkcja energii odnawialnej będzie wymagać przeznaczenia większych powierzchni roślin na potrzeby produkcji biopaliw. Istnieje więc ryzyko, że produkcja na potrzeby przemysłów pozażywnościowych, która będzie angażować ograniczone zasoby przyrodnicze (zwłaszcza wody i gleby), może prowadzić do zwiększenia zużycia środków chemicznych i energii, a zatem zwiększać presję na środowisko naturalne oraz prowadzić do wzrostu cen żywności. Ponieważ wzrost cen żywności najbardziej uderza w najuboższych, produkcja energii odnawialnej może stać na przeszkodzie wysiłkom na rzecz wyeliminowania zjawiska głodu i niedożywienia na świecie. Tymczasem zjawisko to nadal dotyka około miliarda spośród siedmiu miliardów mieszkańców Ziemi i to głównie w krajach słabo rozwiniętych.

Popyt na produkty żywnościowe ma zwiększyć się do 2050 r. o 70 proc., a popyt na produkty rolnicze (uwzględniając popyt w zakresie

bioenergii) ma wzrosnąć dwukrotnie. Tymczasem w tyle pozostają możliwości produkcyjne światowego ekosystemu żywicielskiego (agrosystemu). Realnie rzecz biorąc, nie ma więc możliwości zwiększenia powierzchni gruntów uprawnych, o które konkurują także sektory pozarolnicze (m.in. urbanizacja, infrastruktura drogowa, budowie i urządzenia techniczne). Nie można też, jak to przez wieki czyniono, zwiększać upraw rolnych kosztem lasów. Lasy pełnią bowiem funkcje regulowania klimatu, wodochronne, biocenotyczne, sanitarno-higieniczne, które są niezastąpione i ważniejsze od funkcji produkcyjnych, społeczno-kulturalnych i rekreacyjnych. Co więcej, pogłębiająca się erozja i zasolenie gleb, a także ich degradacja (z powodu nadmiernego wypasu, deforestacji, deficytu wody, monokultur, burz piaskowych i pyłowych) umniejszają zdolności produkcyjne gleb. Do tego trzeba dodać zmiany klimatyczne, które, według prognoz, także będą miały niekorzystny wpływ na wzrost produkcji rolnej i bezpieczeństwo żywnościowe.

Na tym tle odżywa kwestia możliwości wyżywienia ludności świata. Optymiści wprawdzie utrzymują, że wyżywienie świata nie stanowi problemu, ponieważ w trzydziestoleciu 1972-2002 rolnictwo sprostało popytowi na żywność dodatkowych 2,2 mld ludzi, zapewniając przy tym znaczącą poprawę poziomu wyżywienia. Ponadto, utrzymują oni, że są jeszcze możliwości zwiększenia powierzchni upraw, a możliwości postępu biologicznego (zwłaszcza inżynierii genetycznej i biotechnologii) są przeogromne. Trzeba jednak uwzględnić, iż sukces w wyróżnionym trzydziestoleciu osiągnięto głównie dzięki zwiększeniu zużycia środków chemii rolnej oraz postępowi agrobiologicznemu. Efekty produkcyjne tych czynników zaczęły tracić impet od lat osiemdziesiątych dwudzieste-

go wieku. Skutki stosowania środków chemii rolnej dla środowiska i jakości żywności nakazują ostrożność w ich użyciu. Podobnie jest z nadziejami, jakie wiąże się z postępowiem opartym na inżynierii genetycznej i biotechnologii (GMO). Mimo bezspornych korzyści produkcyjnych i ekonomicznych, upowszechnianie organizmów genetycznie modyfikowanych (GMO) budzi istotne zastrzeżenia. Należy przede wszystkim przyjmować, iż GMO (tak jak poprzednio Zielona Rewolucja, czy postęp chemiczny) mają dobre i złe strony. Zawsze jest *coś za coś*. Zatem zasadne jest poszukiwanie innowacji na drodze intensyfikacji agrobiologicznej, wykorzystując prawa przyrodnicze (natury), postęp w mikrobiologii oraz zasoby rzeczywiście nieograniczone: energię słoneczną i wiedzę.

ROLNICTWO A ŚRODOWISKO

Rolnictwo w procesie tworzenia biomasy wykorzystuje siły przyrody, zwłaszcza glebę, wody, energię słoneczną oraz ogromną liczbę organizmów żywych i tworów przyrody nieożywionej. Biomasa zajmuje ważne miejsce w łańcuchu troficznym przebiegającym przez ekosystemy. Stanowi ona w istocie prawdziwą wartość dodaną globu ziemskiego. Rola rolnictwa w odnowie, przechowywaniu i ochronie zasobów przyrodniczych jest oczywista. Znana jest też jego rola w pielęgnacji, zachowywaniu, a także tworzeniu krajobrazu i ładu przestrzennego. Rolnictwo podtrzymuje funkcjonowanie ekosystemów i stwarza warunki do zachowania różnorodności biologicznej. Jako integralnie związane z przestrzenią oraz żywymi organizmami roślinnymi i zwierzęcymi, uczestniczy w utylizacji antropogenicznych oddziaływań na przyrodę poprzez ich absorpcję, utylizację, neutralizację, itd. Ponosi ono zresztą

z tego tytułu znaczne straty i koszty. Rolnictwo uczestniczy jednak także w degradacji środowiska, deforestacji, erozji, pustynnieniu, zmianach klimatycznych oraz w niszczeniu różnorodności biologicznej, itd.

Należy pamiętać, że rolnictwo odgrywa ważną, a przy tym szczególną, rolę w zachowaniu walorów środowiska naturalnego. Można wskazać trzy powody takiego stanu rzeczy.

(1) Rolnictwo użytkuje aż 35 proc. powierzchni lądowej Ziemi - uprawy rolne są prowadzone na 1,5 mld ha, a użytki zielone zajmują 3,4 mld ha. Połowa powierzchni upraw rolnych została w zeszłym wieku przekształcona z mokradeł, lasów, pustyń. Możliwości dalszego zwiększania powierzchni gruntów rolnych, bez szkody dla ekosystemów, zwłaszcza leśnych, są coraz mniejsze. Ponadto, od pewnego czasu rolnictwo traci grunty na rzecz urbanizacji, innych sektorów gospodarki, a także infrastruktury technicznej. Ziemi rolnej ubywa też z powodu erozji wietrznej i wodnej, która dotyka aż 1,2 mld ha gruntów, a zasolenie 10-15 proc. gruntów nawadnianych. Najnowsze dane wskazują na utratę gleb w stopniu zagrażającym długoletniej żyzności na jednej trzeciej powierzchni ziemi uprawnej oraz przekształcaniu się około połowy powierzchni pastwisk w tereny półpustynne i pustynne z powodu nadmiernego ich użytkowania (wypasu). O ziemię nasila się konkurencja pomiędzy rolnictwem, leśnictwem, przemysłem, transportem, mieszkalnictwem, itd. W tej konkurencji każdy ma swoje racje, a sektor rolniczy nie należy do najsilniejszych.

Rolnictwo jest także głównym użytkownikiem niemającej substytutu wody słodkiej (66-70 proc. ogólnego zużycia wody słodkiej czerpanej z zasobów gruntowych i podziemnych oraz powierzchniowych). Lustro wód gruntowych obniża się w krajach,

w których żyje ponad połowa ludności świata. Pogłębiający się deficyt wody dotyka ponad trzech miliardów ludzi. Szczególnie ostry jest on w Chinach, Indiach, Azji Mniejszej, Afryce Północnej i Ameryce Północnej. Zapotrzebowanie na wodę ściśle wiąże się z potrzebami wzrostu produkcji rolnej. Chodzi tu o nawadnianie gruntów i zmiany w strukturze produkcji. Powierzchnia gruntów nawadnianych wynosi około 270 mln ha, na których wytwarza się dwie piąte produkcji rolnej. Przewiduje się znaczny wzrost arealu gruntów nawadnianych, zwłaszcza w krajach rozwijających się, co zwiększy zapotrzebowanie na wodę. W wielu krajach dylemat, czy przeznaczać wodę na cele przemysłu i ludności kosztem zmniejszenia wody dla rolnictwa, będzie przybierać coraz ostrzejsze formy.

Rolnictwo ma także znaczący udział w zmianach klimatycznych. Odpowiada bowiem za prawie jedną trzecią antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych, w tym za około 50 proc. emisji metanu (CH_4) i 70 proc. emisji podtlenku azotu (N_2O) - głównie z fermentacji przeżuwaczy, odchodów zwierzęcych, uprawy ryżu i nawozów azotowych. Natomiast rolnictwo krajów rozwijających się odpowiada za emisję 22-30 proc. ogólnej emisji gazów cieplarnianych, z czego ponad połowa jest skutkiem deforestacji. W Europie na rolnictwo przypada 3 proc. emisji dwutlenku węgla (CO_2), 42 proc. emisji metanu (CH_4) i ponad 50 proc. emisji dwutlenku azotu (NO_2). Warto nadmienić, że dla klimatu metan jest 30 razy bardziej szkodliwy niż CO_2 , a podtlenek azotu (N_2O) - 300 razy.

(2) Rolnictwo może wytwarzać dobra i usługi w procesie w pełni odnawialnym - bez uszczuplania zasobów nieodnawialnych. Biomasa wytwarzana w procesie fotosyntezy w ramach naturalnych ekosystemów

nadal może być nieustannie wytwarzana, pod warunkiem niezniszczenia tych ekosystemów. To jest wielka osobliwość rolnictwa, które jest jedynym sektorem gospodarczym (pomijając leśnictwo i ekosystemy wodne) zdolnym do wytwarzania surowców w procesie odnawialnym - surowców wielorakiego przeznaczenia, także zastępujących nieodnawialne surowce kopalne.

(3) Specyfiką rolnictwa jest to, że oddziałuje ono jednocześnie dodatnio i ujemnie na podstawowe ekosystemy. W odniesieniu do wód - rolnictwo powoduje ich skażenie nawozami i pestycydami, a jednocześnie ogranicza spływ wód i chroni przed powodzią. W odniesieniu do powietrza - z jednej strony rolnictwo przyczynia się do degradacji (także przez emisję gazów cieplarnianych), z drugiej zaś pochłania dwutlenek węgla oraz wytwarza energię odnawialną. W odniesieniu do gleb - przyczynia się do degradacji i erozji, ale także zachowuje żyzność i zapobiega erozji. W odniesieniu do bioróżnorodności - z jednej strony redukuje, z drugiej zaś zachowuje, chroni i wzbogaca. Podobnie jest z krajobrazem - przez odory i hałas niszczy, ale tworzy też krajobraz rolniczy o wysokich walorach estetycznych. Ważna jest tu obserwacja, iż środowisku szkodzi nie rolnictwo jako takie, lecz pewne technologie rolnicze. Trudność sprawia natomiast to, że szkodliwość lub przyjazność środowiskowa danej technologii zależy od miejscowych warunków (ekosystemu). Zatem rolnictwo tym odróżnia się od innych sektorów gospodarki, że nie tylko wpływa ujemnie na środowisko, lecz także ma aktywny i praktycznie niezastąpiony wpływ na zarządzanie środowiskiem oraz zwiększanie jego walorów. Stosowanie odpowiednich praktyk rolniczych nie tylko nie przynosi uszczerbku środowisku, lecz przeciwnie - może je wzbogacać.

Doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych wskazują na możliwość zmniejszenia presji środowiskowej produkcji rolniczej, jednak nie napawiają optymizmem, jeśli chodzi o pogodzenie wymogów wzrostu produkcji rolnej i ochrony środowiska. Z jednej strony w ciągu kilkunastu ostatnich lat w krajach tych nastąpiło zmniejszenie zużycia środków chemii rolnej (zasługa m.in. przechodzenia na tory rolnictwa precyzyjnego i integrowanego, ale też rosnących cen tych środków), z drugiej zaś nadal rosło zużycie wody i energii (bazującej przede wszystkim na zasobach wyczerpywanych) oraz zmniejszała się bioróżnorodność ekosystemów związanych z rolnictwem.

Konieczność uwzględniania efektów zewnętrznych powodowanych przez działalność rolniczą stwarza zrozumiałe ograniczenia dla intensywności produkcji rolniczej, w tym stosowania plonotwórczych środków pochodzenia przemysłowego (zwłaszcza nawozów i pestycydów), a także wielu leków, premiksów, przyspieszaczy i innych „cudownych” środków. Wytworzenie produktów rolniczych w takich warunkach może okazać się bardziej kosztowne. Zatem intensyfikacja rolnictwa przez zastosowanie coraz większej ilości środków produkcji pochodzenia przemysłowego zaczyna tracić przewagę na gruncie ekonomicznym.

ROLNICTWO A DOBRA PUBLICZNE

Rolnictwo pełni wiele funkcji, co znajduje wyraz w pojęciu *wielofunkcyjność rolnictwa*. Od tysiącleci znane są funkcje ekonomiczne tej działalności człowieka - tworzenie miejsc pracy i źródła utrzymania dla większości społeczeństwa. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać wraz z rewolucją przemysłową, jednak w skali globu rolnictwo pod tym względem nadal dzierży pal-

mę pierwszeństwa. Jedynie w krajach wysoko rozwiniętych utraciło ono istotne znaczenie w tworzeniu miejsc pracy i dochodów, a także w tworzeniu wartości dodanej (produktu krajowego brutto). Znacznie wolniej spada udział całego sektora rolno-żywnościowego (gospodarki żywnościowej), obejmującego (poza rolnictwem) gałęzie bazujące na surowcach pochodzenia rolniczego oraz gałęzie zaopatrujące rolnictwo w środki produkcji i usługi lub w inny sposób związane z działalnością rolniczą (np. agroturystyka).

Nie do przecenienia są funkcje rolnictwa w zakresie reprodukcji siły roboczej na potrzeby całego gospodarstwa społecznego, a także w zakresie utrzymywania zasobów naturalnych (ziemi) na potrzeby rozwijającej się gospodarki. Ten ubytek gruntów rolnych związany jest immanentnie z rozwojem gospodarczym i postępowaniem cywilizacyjnym. Daje się to przełożyć na wielkości ekonomiczne - stratę dla rolnictwa, aczkolwiek w skali całej gospodarki narodowej mamy przyrost PKB, gdy efektywność ziemi wyłączonej z użytkowania rolniczego jest wyższa niż w zastosowaniach rolniczych.

Rolnictwo, pełniąc funkcję środowiskową, wytwarza jednocześnie pewne efekty środowiskowe, które można uznać za dobra publiczne, gdyż korzystają lub mogą z nich korzystać wszyscy. Chodzi tu na przykład o takie dobra jak: zachowanie funkcjonalności gleby, zachowanie bioróżnorodności, wpływ na jakość i dostępność wody, stabilizacja klimatu (sekwestracja węgla i emisja gazów cieplarnianych), jakość powietrza, zapobieganie powodziom i pożarom, tworzenie krajobrazu rolniczego, a nawet dobrostan zwierząt. Za dobra publiczne można także uznać bezpieczeństwo żywnościowe w rozumieniu dostatecznego *quantum* produktów żywnościowych, bezpieczeństwo żywności (jakość), wkład rolnictwa w rozwój obszarów

wiejskich, zwłaszcza w żywotność ekonomiczną i społeczno-kulturową tych obszarów, jak też zachowanie kultury ludowej (chłopskiej, wiejskiej) oraz wiejskiego krajobrazu.

Bezpieczeństwo żywnościowe można uznać za dobro ważne *per se*, zarówno w skali globalnej, jak i Unii Europejskiej, czy poszczególnych państw. Trzeba odrzucić wyrażany do niedawna przez środowiska liberalne pogląd, iż współcześnie nie ma potrzeby zapewniania pewnego stopnia samowystarczalności, bowiem potrzebne produkty można nabyć na rynku globalnym, a o bezpieczeństwie decydują tylko pieniądze. Bezpieczeństwa nie można opierać wyłącznie na rynku, ponieważ (jak uczy doświadczenie także z ostatnich lat) w okresach nieurodzaju kraje sięgają po instrument zakazu eksportu, zaś gwałtownie rosnące ceny łatwo mogą obniżyć zdolność nabywczą zasobów pieniężnych do poziomu niezapewniającego chociażby minimalny poziom bezpieczeństwa żywnościowego. Ze względów strategicznych, biorąc pod uwagę zmiany klimatyczne, niestabilność polityczną w wielu regionach świata i groźbę zmniejszenia się potencjału produkcyjnego rolnictwa, potrzebna jest polityka zapewniająca pewien poziom podaży pochodzący z własnego rolnictwa i stosownie do tego utrzymywanie dostatecznego potencjału rolnictwa. Bezpieczeństwo żywnościowe trzeba opierać na zrównoważonym rolnictwie, ponieważ w dłuższym okresie zależy ono od bezpieczeństwa środowiskowego. To bezpieczeństwo wymaga produkcji zarówno na terenach sprzyjających rolnictwu, jak i na terenach mniej przydatnych do produkcji żywności, lecz cennych pod względem dostarczania usług środowiskowych.

Współcześnie za ważne dobro uznaje się bezpieczeństwo zdrowotne (jakość) żywności, co zakręca na

paradoks, gdyż żywność *ex definitione* powinna służyć zdrowiu. Niestety tak nie jest, gdyż technologie rolnictwa industrialnego oraz chciwość (czyli imperatyw zysku) prowadzą także do psucia żywności - pogarszania jej walorów odżywczych. Szpikowanie żywności najprzeróżniejszymi dodatkami poprawiającymi kolor, smak, zapach, zawartość różnych składników, a nawet środków wzmagających apetyt stwarza zagrożenie dla zdrowia ludzi. W efekcie wytworzyła się sytuacja, iż największe zagrożenie dla zdrowia stanowi żywność. Z niewłaściwego odżywiania wynikają takie choroby, jak: otyłość, cukrzyca, nadciśnienie, choroby układu krążenia, alergie, nowotwory. Nasilają się zagrożenia związane z patogenami żywności (jak np. Salmonella, E coli 0157 i H7), a także pozostałościami chemikaliów, hormonów i leków zwierzęcych oraz chorobami zwierząt. Z kolei nadmiar spożywanej żywności wywołał zjawisko otyłości, która stanowi plagę niektórych społeczeństw, jak chociażby amerykańskiego.

Współcześnie coraz częściej rolnictwo pojawia się w polityce w kontekście rozwoju obszarów wiejskich. Przez całą dotychczasową historię rolnictwo (a dokładniej gospodarstwa chłopskie) dominowało i przesądzało o żywotności ekonomicznej i społecznej miejscowości wiejskich. W krajach rozwiniętych w większości miejscowości wiejskich taka sytuacja należy już do przeszłości, gdyż rolnictwo industrialne w wyniku procesów koncentracji i specjalizacji angażowało coraz mniej ludności, która była zmuszona do migracji (stałej lub wahadłowej) lub podejmowania się innych zajęć na wsi. Z reguły prowadziło to do depopulacji miejscowości wiejskich, umniejszenia ich żywotności społeczno-ekonomicznej i w ogóle dobrostanu wiejskiego.

Pewien sposób na mankamenty jakości żywności oraz wspieranie ży-

wotności obszarów wiejskich stanowią lokalne systemy żywności, stojące w opozycji do systemów bazujących na korporacjach i wielkich sieciach handlowych. Drobni i średni rolnicy, którymi nie interesują się duże firmy spożywcze nastawione na supermarkety, wspólnie z drobnymi firmami spożywczymi i handlowymi mogą skutecznie współpracować i tworzyć takie lokalne systemy żywnościowe. Systemy te obejmują rynki produktów niszowych, sprzedaż bezpośrednią oraz rynki farmerskie. Kierunek ten stanowi dynamiczną tendencję we współczesnym systemie żywnościowym wielu krajów rozwiniętych. Poszerzający się ruch społeczny promujący żywność lokalną jest korzystny dla środowiska (mniejsze zużycie energii na transport), konsumenta (żywność bardziej naturalna, bez konserwantów) i społeczności lokalnych (praca, dochody). Tworzy to pewne możliwości dla rolników i drobnych firm wypieranych przez korporacje z rynku konwencjonalnego, a także skraca łańcuch żywnościowy, pozostawia tworzoną nadwyżkę ekonomiczną (wartość dodaną) w ich rękach oraz umacnia żywotność społeczności wiejskich - tworząc „kręgosłup” dla ich rozwoju. Zaletą jest także synergia między działalnością rolniczą i innymi działalnościami, jak agroturystyka, działalność pozarolnicza, projekty ekologiczne. Wymaga to nowej sieci powiązań między rolnikami i przetwórcami w miejsce rozrywanej przez globalizację koordynacji systemów rolniczych na poziomie lokalnym (środowisko - produkcja rolna - społeczeństwo - ludność rolnicza), które wtłaczane są w jeden wzorec globalnego systemu społeczno-technicznego. Przykłady zalet gospodarki lokalnej można czerpać z Japonii, Włoch, USA, Kanady, Holandii i innych państw. Szczególny *casus* stanowią USA, gdzie narasta zjawisko dualizmu rolnictwa. Z jednej

strony postępuje proces industrializacji rolnictwa i opanowywanie rynku rolno-żywnościowego przez wielkie korporacje, z drugiej zaś szybko rozwijają się alternatywne systemy produkcji, przetwórstwa i marketingu o silnych związkach producentów i konsumentów. Po części jest to reakcja na wątpliwą jakość żywności rolnictwa industrialnego *ergo* choroby powodowane przez żywność, a po części wynik zmian w postrzeganiu społeczności lokalnych oraz programów żywienia w placówkach publicznych (szkołach, szpitalach, itp.). Rozwój gospodarki lokalnej może tworzyć solidne podstawy suwerenności żywnościowej. Nowe szanse dla niszowego rolnictwa tworzą technologie informacyjne, a zwłaszcza handel elektroniczny, który obniża koszty transakcyjne oraz może dostarczyć wiarygodnej i wszechstronnej informacji o produkcie, wiążąc bezpośrednio konsumenta i producenta.

Systemy te mają znaczenie dla lokalnej przedsiębiorczości i zyskują wsparcie ze strony zwolenników rolnictwa ekologicznego, ruchów promujących zdrową, bezpieczną żywność i żywność lokalną, a także władz lokalnych. Nie można tu jednak jeszcze mówić o przełomie, ponieważ równocześnie nadal ma miejsce tendencja do dalszej koncentracji i rozprzestrzeniania się systemu żywnościowego na duże odległości geograficzne (wielkie korporacje). Nawet żywność rolnictwa ekologicznego (organiczna), która ma charakter niszowy, w miarę wzrostu popytu stanowi przedmiot rosnącego zainteresowania korporacji i trafia na półki super- i hipermarketów. Niemniej jednak, zarówno wielkie korporacje (sieci), jak i drobni producenci, muszą obecnie podołać wyzwaniu jakości - bezpiecznej żywności.

Polityka państwa ma tu ograniczone pole manewru, aczkolwiek poza działaniami na rzecz wzrostu konkurencyjności może stymulować alter-

natywne wykorzystywanie produktów rolniczych na potrzeby nieżywnościowe i tworzenie lokalnych systemów żywnościowych oraz uruchamianie specjalnych programów w zakresie żywienia, zorientowane na krajowe, a nawet lokalne rolnictwo. Przykładem tego są szybko rozwijające się programy szkolne w USA, bazujące na żywności lokalnej i wpisujące się w ideę rolnictwa obywatelskiego (*civic agriculture*), która została wysunięta przez Thomasa Lysonia - potomka polskich emigrantów. Programy te wzbogacają dietę uczniów, poprawiają nawyki żywieniowe i zdrowie oraz przyczyniają się do rewitalizacji społeczności wiejskich.

GLOBALIZACJA A ROLNICTWO

Globalizacja wywiera rosnący wpływ na rolnictwo przede wszystkim poprzez możliwości zbytu produktów rolno-żywnościowych, nasilenie konkurencyjności oraz zmniejszenie się możliwości interwencjonizmu państwa.

Globalizacja tworzy praktycznie nieograniczony rynek na produkty rolno-żywnościowe, jednak pod warunkiem sprostania konkurencji. Współcześnie największe wyzwanie w sferze ekonomicznej tworzy właśnie wzrost konkurencyjności, zwłaszcza cenowej, stanowiącej *credo* liberalnej myśli społecznej. Podołanie wymogowi konkurencyjności stanowi warunek konieczny skutecznego rozwiązywania wszelkich innych problemów. Konkurencyjność zatem uznaje się za imperatyw kategoryczny, którego spełnienie uchyla ograniczoną popytu i zapewnia sukces ekonomiczny, gdyż wytworzona produkcja zostaje zrealizowana, czyli zaangażowane czynniki produkcji zostają lepiej lub gorzej wynagrodzone. Brak zdolności konkurencyjnej nieuchronnie prowadzi do regresu rol-

nictwa. A jeśli tak, to utracone zostaną nie tylko korzyści rynkowe, lecz także dobra publiczne towarzyszące produkcji rolniczej, a zatem *de facto* utracone korzyści będą znacząco większe niż te, które wynikają z klasycznego rachunku ekonomicznego.

Globalizacja uchyla wszelkie przeszkody w zakresie nakręcania spirali konkurencyjności:

- *nadwyżki produkcyjne na rynku globalnym,*
- *presja konkurencyjna,*
- *koncentracja i konsolidacja,*
- *coraz potężniejsze korporacje ponadnarodowe (kontrolujące rynki produktowe),*
- *malejące pole decyzji rolników,*
- *malejący udział rolnictwa w cenie finalnej produktów żywnościowych.*

Globalizacja, kierując się kryterium maksymalizacji efektywności kapitału, z jednej strony podnosi wartość czynnika przyrodniczego, który określa możliwości (górną pułap) wytworzenia biomasy oraz zestaw możliwych produktów, z drugiej jednak może prowadzić do nadeksploatacji tego czynnika, gdyż kieruje się korzyścią krótkookresową a nie długookresową (zasadą trwałości). Po wyczerpaniu możliwości produkcyjnych na danym terenie kapitał względnie łatwo może przenieść się na inny, bardziej wydajny teren. Nadeksploatacja jednych ekosystemów żywicielskich może marginalizować inne tereny ze szkodą dla środowiska, a zwłaszcza społeczności lokalnej. Prymat akumulacji kapitału w warunkach globalizacji uwolniony zostaje z ograniczeń nakładanych przez państwo narodowe. Z kolei chęć wykorzystania ziemi przez przyciągnięcie kapitału w warunkach nasilonej konkurencji może prowadzić do uciekania się do dumpingu socjalnego (zwłaszcza w krajach ubogich), dumpingu ekonomicznego oraz dumpingu ekologicznego, polegającego na

niższych standardach środowiskowych. Koszty tego dumpingu ponoszą oczywiście społeczeństwa krajów zmuszonych do takiego postępowania, korzyści zaś będą udziałem właścicieli kapitału - korporacji.

Globalizacja skutkuje nasilonym upowszechnianiem modelu industrialnego rolnictwa. Prowadzi do degradacji środowiska oraz zaniku funkcji społecznych rolnictwa, co może mieć opłakane skutki zwłaszcza w krajach obecnego Trzeciego Świata (w postaci marginalizacji, wykluczenia i dalszego zubożenia większości z bez mała trzech miliardów ludności związanej z rolnictwem). Korporacje poza swoim zainteresowaniem pozostawiają prawie połowę ludności świata, której dochody *per capita* nie przekraczają 2 dol. dziennie. Stwarza to ogromny problem natury etycznej i politycznej dla instytucji państwa, które ma powinność zapewnienia żywności swoim obywatelom, a tymczasem korporacje nie podlegają władzy państwowej i, kierując się motywem zysku, zapewniają żywność tylko tym, którzy mają pieniądze. Jednak także w krajach wysoko rozwiniętych pojawia się sprzeczność pomiędzy preferencjami społecznymi a realiami, których rozwiązanie nie będzie możliwe, jeśli państwo utraciłoby swoją siłę. Okazuje się także, iż wysoce skoncentrowany i kapitałochłonny sektor rolno-żywnościowy w krajach wysoko rozwiniętych ma coraz większe problemy z konkurencyjnością na rynku globalnym.

PRZESŁANKI WSPIERANIA ROLNICTWA RODZINNEGO

Społeczność rolnicza pełni w rozwoju cywilizacyjnym i społecznym ważne funkcje społeczne. Chodzi tu (poza oczywistą funkcją w zakresie żywienia) o wkład rolnictwa w ży-

wotność systemu społecznego, tworzenie i pielęgnowanie systemu wartości, zachowanie środowiskowych dóbr publicznych oraz tworzenie warunków do aktywnego wykorzystania czasu wolnego mieszkańców miast, czyli rekreacji i wypoczynku.

Doświadczenia krajów rozwiniętych wskazują, iż forma rolnictwa rodzinnego ze względów środowiskowych oraz ekonomicznych i społecznych bardziej przystaje do wymogów rolnictwa zrównoważonego, wpisując się w koncepcję wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i wsi. Gospodarstwo rodzinne to nie tylko fabryka żywności, ale także dom, rodzina, ważny element krajobrazu, ostoja regionalnych oraz narodowych tradycji i wartości.

W ostatnich dziesięcioleciach - w związku z rosnącym zainteresowaniem środowiskiem przyrodniczym oraz społeczno-kulturowym - coraz częściej podkreśla się znaczenie rolnictwa, zwłaszcza rodzinnego, dla tworzenia dóbr publicznych. W odniesieniu do takich dóbr gospodarstwo rodzinne różni się od przedsiębiorstwa poza rolnictwem. To ostatnie cechuje tendencja do przerzucania części kosztów środowiskowych na osoby trzecie (społeczeństwo), natomiast gospodarstwo rodzinne ma ograniczone pole manewru, ponieważ, degradując środowisko (np. glebę), niszczy zarazem swój warsztat pracy. Rolnictwo

rodzinne, a więc w swojej masie rolnictwo nieindustrialne, tworzy pewne dobra publiczne, które mają swoją cenę w rachunku społecznym, są niezbędne dla rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego, a także wywierają znaczący wpływ na jakość życia. Tradycyjne rolnictwo dostarcza wielu użyteczności i usług, jak: opieka społeczna nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi, ochrona gleb, ochrona bioróżnorodności, wkład w bezpieczeństwo żywnościowe i bezpieczną żywność, zachowanie tradycji i kultury ludowej, tworzenie krajobrazu wiejskiego i warunków dla turystyki wiejskiej, wkład w funkcje biosfery, itd. W szczególności na podkreślenie zasługuje ochrona różnorodności biologicznej, która jest zagrożona przez sektory nierolnicze oraz rolnictwo industrialne.

Rolnictwo rodzinne, zwłaszcza hołdujące teorii organicznej, tworzy dobra i wartości odnawialne. Jest to fakt o niezwyklej wprost doniosłości, ponieważ w warunkach przestrzegania pewnych zasad agrosystemy nie ulegają zużyciu, a produkcja jest w pełni odnawialna. Nie chodzi tu tylko o wytwarzanie produktów żywnościowych, lecz także o produkty nieżywnościowe, które z powodzeniem mogą zastępować produkty oparte na nieodnawialnych (wyczerpywalnych) zasobach naturalnych. Stanowi to osobliwość rolnictwa, która istotnie odróżnia je

od przemysłu. Stąd rolnictwo tradycyjne (bazujące na wielu miejscowych odmianach, samozaopatrzeniu produkcyjnym, zmianowaniu, wsiewkach i poplonach, wielostronne) jest bardziej zrównoważone niż industrialne; i takie rolnictwo przeważa jeszcze w wielu krajach rozwijających się.

REASUMPCJA

Wieści o zaniku rodzinnych gospodarstw rolnych są przesadzone i przedwczesne. Takie rolnictwo ma swoje mocne strony, które dają mu możliwość sprostania współczesnym wyzwaniom. Najważniejsze z tych wyzwań polega na zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego bez zwiększania presji na środowisko naturalne, a także dostarczaniu dóbr publicznych. Realizację tego komplikuje globalizacja, która na piedestał wynosi mikroekonomiczne korzyści ekonomiczne, nie bacząc na globalne dobra publiczne, oraz zmniejsza możliwości interwencyjne państw narodowych, a jednocześnie nie stwarza takich możliwości na poziomie globalnym. Tymczasem dla prawidłowego (skutecznego i efektywnego) rozwoju potrzebne jest tworzenie przez czynnik polityczny (państwo) warunków brzegowych działania mechanizmów rynkowych w celu harmonizowania korzyści prywatnych i społecznych.

FAMILY FARMS FACING CONTEMPORARY CHALLENGES

INTRODUCTION

The most important challenges that the agriculture must face contemporarily - both on a global scale and in particular countries, concern:

- 1) assuring alimentary security to the world

- 2) natural environment protection
- 3) common property supplying

These challenges are extremely significant, mainly because of the fact that two imperatives meet at this point: a necessity to raise the food production and to protect the natural environment - along with the need to fulfill the growing social demand for

various common properties produced by the agriculture. All the possibilities to come up to these expectations are strongly affected by the conditions that stem from the globalization process, which is accompanied by the escalating competition on the agricultural and alimentary market, growing domination of the over-national

corporations and weakening of the national countries.

The crucial question concerning this issue is how to assess the chances of family agriculture to rise to the emphasized challenges with the contemporary conditions. In this discussion it has to be taken into account that the family agriculture with the general civilization development (especially industrialization) undergoes significant transformations. They relate to the loss of the 'rusticity' features, crush of the historical integration of an agricultural farm and a family (a household). What is especially influential here is including the family farms into an orbit of the powers of the market which is ruled by the competition forcing the concentration, specialization and intensification. In the value sphere in turn, the motive of an economic benefit (a profit) took the lead.

The competitive market extorts the constant growing of the scale of production ergo size of the holdings to satisfy the economic needs of the family and sustain the economic vitality of the farms. Expansion of some of them can happen at the expense of the fall of the others, which is not easy because of reasons such as the relation between the homestead and the family throughout the habitat, imperfections of the land market (high deal costs of land transactions), as well as the limited demand for the workforce from the homesteads. All this triggered off an appearance of the structural mosaic with the large number of the farms of different size. Moreover, less and less inhabitants of the rural areas treated the homestead as a source of income for the whole family; in many cases it played only a role of a habitat.

The growing consciousness of the qualities of natural environment and common properties produced by the family agriculture, as well as the enormous vital powers of this kind

of agriculture gives it a new chance of development.

GLOBAL FOOD PROBLEM

One of the biggest challenges of the contemporary world is the ability to provide food to the growing number of people, and to eliminate the starvation and malnutrition.

THE GLOBAL ALIMENTARY PROBLEM

One of the greatest challenges of the contemporary world is the ability to provide food for the increasing population so as to eliminate starvation and malnutrition. This issue has recently become more complex, as it is about such solutions that will not increase the pressure on the natural environment.

The demand for the agricultural products is mainly determined by two factors, namely by the alimentary needs and a demand for the agricultural resources in the sectors of different specializations.

With regard to the first factor, these needs are created by an increase in the number of population and the incomes, especially in the developing countries with the high income flexibility of the food consumption and the changes in the structure of the consumption into the animal products which regard more primary calories in the process of production. According to the forecasts, the total number of the people living in the world is going to increase by 2,5 milliard by 2050 (to about 9,2 milliard), and practically the total increase will relate to the developing countries in which the income flexibility of the demand for food is high.

As for the second factor, we can talk about the growing need for the agricultural products from the perspective of the fuel-energetic sector and many industries from other sectors. The plants are becoming an important source of the renewable resources having versatile applications - even more important because the non-renewable (minerals) are gradually being exhausted, whereas the agriculture can produce the substitutes of these resources in the renewable process. It concerns especially the biomass which is perceived as an important source of the renewable energy. The production of the renewable energy will demand allocating a larger surface of the plants for the production of the biofuels. Hence, there is a risk that the production for the needs of the industries different than the alimentary, which will engage the limited natural resources (especially of water and soil), can lead to the increase in the amount of the chemicals and energy and as a result - to augment the pressure on the natural environment and cause higher food prices. As any increase in food prices affects mostly the poorest, production of renewable energy can become an obstacle to the struggle for eliminating an issue of starvation and malnutrition in the world. Almost 1 billion people out of 7 milliard living in the world suffer from this problem, and in majority they live in the developing countries.

A demand for the food products is expected to increase by 2050 in about 70%, whereas a demand for the agricultural products (taking into account a demand in terms of bioenergy) is expected to be twice as high as it is now, whereas the production abilities of the world's nourishing system (agro system). Thinking realistically, there is no possibility to enlarge the area of the cultivable areas, which are already the reason for the competition

of the sectors different than agricultural (such as the urbanization, than sport infrastructure and technology devices). Also, the cultivation areas cannot be enlarged as it was throughout the centuries, at the expense of the forests. The forests play a great role in the regulation of the climate, protect water, and have biocenotic, hygienic and sanitary functions, which are indispensable and more important than the functions such as productive, social-cultural and recreational ones. What is more, the growing erosion and salinity of the soil, as well as their degradation (because of the excessive pasturage, deforestation, water deficits, monocultures, sandstorms and dust storms) are causing the decrease in the productive abilities of the soil. In addition, there are climatic changes which, according to the forecasts, are going to have an unfavorable influence on the increase in the food production and the alimentary safety.

This is the background for the re-viving issue of the possibility to nourish the population of the world. The optimists truly believe that it is not a problem because in three decades between 1972 and 2002, the agriculture could cope with the demand for the food of additional 2,2 milliard people, assuring the significant improvement in the level of nutrition. Moreover, the optimists claim, there are still chances to enlarge the areas of the land for the cultivation and possibilities of the technological development (especially in the field of the genetic engineering and biotechnology) are enormous. However, it has to be taken into account that a success in the mentioned three decades was accomplished mainly thanks to the increase of the agricultural chemistry and agrobiological progress. The productive effects of these factors started to lose their impetus from the eighties last century. The repercussions of us-

ing the agricultural chemicals on the natural environment and the quality of food suggest a caution in their use. It is similar with all the hopes which are associated with the progress based on the genetic engineering and biotechnology (GMO). Although there are undoubtedly some productive and economical benefits, the popularization of the genetically modified organisms (GMO) triggers some important objections. First of all, it has to be accepted that GMO (in the same way as it was previously with the Green Revolution and chemical progress) has its pros and cons. There is always an alternative cost. Hence, it is reasonable to search for the innovations in a field of the agrobiological intensification, taking advantages of the rights of nature, development of the microbiology and the resources which are indeed limitless: solar energy and knowledge.

THE AGRICULTURE VERSUS THE NATURAL ENVIRONMENT

The agriculture in the process of forming the biomass uses the power of nature, especially of the soil, water, solar energy and the huge amount of the living organisms and formations of the inanimate nature. The biomass has an important place in the trophic chain of all the ecosystems. It truly constitutes the real additional value of the earth globe. The role of agriculture in the renovation, storing and protection of the natural resources is obvious. What is also a common knowledge is its role in the nursing, preserving and creating the landscape and spatial order. The agriculture supports functioning of the ecosystems and creates the conditions to preserve the biodiversity. Being integrally linked to the space and the living organisms of

plants and animals, it plays a role in the utilization of the anthropogenic influences on the nature by their absorption, utilization, neutralization and so on. It has to pay the great costs of it. Unfortunately, the agriculture plays a role also in the devastation of the environment, deforestation, erosion, desertification, climatic changes and destroying the biodiversity.

One has to remember that agriculture plays an important and unique role in the preservation of the qualities of the natural environment. It is possible to point the three reasons for such a state of things.

(1) Agriculture utilizes as much as 35 percent of the continental area of the earth - the agriculture uses 1,5 milliard hectares, whereas the grasslands utilize 3,4 milliard hectares. Half the area used by the agriculture was transformed last century from the marshes, forests, deserts. The possibilities of the further increase of the areas of cultivation, with no harm to the ecosystems, especially the forest ecosystem, are getting smaller. What is more, for some time the agriculture has been loosing the area because of the urbanization, different sectors of the economy, and the technical infrastructure. The arable lands are also affected by the wind and water erosion, which influences as much as 1,2 milliard hectares of the land, and the salinity - 10-15 percent of the irrigated lands. The newest data show the loss of grounds to the extent that endangers the long-term fertility on one third of the arable lands' area and also the transformation of half the area of the pastures into the semi-arides and deserts because of the excessive exploitation (pasturage). There is a growing competition for the land between the agriculture, forestry, industry, transport, housing etc. In this competition everyone has his own arguments, and

the agriculture sector is not among the strongest.

The agriculture is also the main user of fresh water, which has no substitute (66-70 percent of the general fresh water consumption taken from the sources of the ground water and surface water). The water level is going down in the countries in which over a half of the world population lives. The growing deficit of water concerns more than three milliard people. It is especially critical in China, India, Asia Minor, North Africa and North America. A demand for water is strictly connected with a need to increase in the agricultural production. It needs the irrigation of the grounds and changes in the structure of production. The area of the irrigated areas is close to 270 million hectares and is used for the two fifth of the total agricultural production. It is predicted that the acreage of the irrigated grounds will increase significantly, especially in the developing countries, which will increase a demand for the water. In many countries the dilemma whether to use the water for the industrial and social aim at the expense of the decrease of water for the agriculture, will become more difficult.

The agriculture is also crucial for the climatic changes. It is responsible for almost one third of the anthropogenic emission of the greenhouse gases, including almost 50 percent of the methane (CH_4) emission and 70 percent of the nitrous oxide (N_2O) emission - mainly from the ruminants' fermentation, animal excrements, rice cultivation and nitrogen fertilizers. As for the agriculture of the developing countries, it is responsible for the emission of the 22-30 percent of the general emission of the greenhouse gases, over a half of which is a result of deforestation. In Europe, on the agriculture falls 3 percent of the carbon dioxide (CO_2) emission, 42 percent

of the ethane (CH_4) emission and over 50 percent of the nitric dioxide (NO_2) emission. It is worth mentioning that for the climate, methane is 30 times more harmful than carbon dioxide, whereas the nitrous oxide - 300 times!

(2) The agriculture can produce the goods and services in the fully renewable process - without the diminishing of the renewable resources. The biomass produced in the process of photosynthesis as a part of the natural ecosystems can be constantly produced, on the condition that those ecosystems are not destroyed. This is a great peculiarity of the agriculture that it is the only sector of the economy (except for the forestry and water ecosystems) able to produce the resources in the renewable process - resources of the various destinations, also replacing the non-renewable fossil fuels.

(3) The specificity of the agriculture is that it affects the essential ecosystems positively and negatively at the same time. With regard to the waters - the agriculture causes their contamination with the fertilizers and pesticides, but at the same time - it limits the flow of waters and protects against the floods. With regard to the air - on one hand the agriculture causes its degradation (also by the emission of the greenhouse gases), on the other it absorbs the carbon dioxide and produces the renewable energy. As for the soil - it enhances the degradation and erosion, but at the same time it preserves the fertility and prevents the erosion. With regard to biodiversity - it reduces, but at the same time preserves, protects and enriches. It is similar with the landscape - by the stench and noises it destroys, but also it shapes the agricultural landscape of the high aesthetic values. What is important here is the observation that the environment is not

destroyed by the agriculture itself, yet by the farming technologies. But the difficult thing is that the harmfulness or the friendliness to the environment of the particular technology depends on the local conditions (ecosystem). Hence the agriculture differs from the other sectors of the economy in a way that it not only affects the environment negatively, but also has an active and practically irreplaceable influence on the management of the environment and increase of its qualities. Using the proper farming techniques leaves the environment unharmed, it is just the opposite - it enriches the environment.

The experience of the developed countries shows the possibility to reduce the environmental pressure of the agricultural production, yet it does not fill us with optimism if a compromise between the requirements of the increase in the farm production and the environmental protection is concerned. On one hand, for the last several years these countries have limited the use of farm chemicals (thanks to the transformation into the agriculture precise and integrated, but also to the growing prices of these chemicals), on the other the use of water and energy (based especially on the non-renewable resources) have been increasing and the biodiversity of the ecosystems linked to the agriculture has been decreasing.

The necessity to take into account the external effects of the agricultural activity generates the understandable limitations to the intensity of the farm production, including the use of the crop-enhancing industrial substances (especially the fertilizers and pesticides), as well as the medications, premixes, accelerators and the other 'magic' substances. The production of the agricultural products in such a way may turn out to be very expensive. Hence the intensification

of the agriculture by using more and more industrial substances is losing its advantage in terms of economy.

THE AGRICULTURE VERSUS THE COMMON PROPERTY

The agriculture has many functions, which is well depicted by the expression '*multifunctionality of the agriculture*'. It has been a common knowledge for the thousands of years that this form of human activity has many economic functions - giving the job places and source of income for the majority of the society. This situation has started to change with the industrial revolution, yet in the global scale the agriculture still holds the winner title. Only in the developed countries it lost its significance in creating the job places and incomes, as well as in creating the surplus value (gross domestic product). What is decreasing much more slower is the contribution of the whole agricultural-alimentary sector (alimentary economy), including (apart from the agriculture) the branches based on the resources of agriculture origins and the branches supplying the agriculture in the means of production and services or linked to the agricultural activity in a different way (e.g. farm tourism).

Impossible to overestimate are the functions of the agriculture in terms of the workforce for the needs of the whole social household, as well as in terms of the maintaining of the natural resources (the soil) for the needs of the developing economy. This decline of the arable land is associated with the economical development and civilization progress. It can be translated into the economical dimension - it is a loss for the agriculture, although in the perspective of the whole national economy we have an increase

in the gross domestic product (GDP), whereas the effectiveness of the soil excluded from the agricultural use is higher than in the agricultural use.

The agriculture, playing the environmental role, produces at the same time some environmental effects, which can be acclaimed as the public goods because they are used or can be used by everyone. Among these goods are for instance: preserving the functionality of the soil, preserving the biodiversity, influence on the quality and availability of the water, stabilization of the climate (carbon capture and storage and an emission of the greenhouse gases), the quality of air, preventing the floods and the fires, creating the agricultural landscape and even the animal welfare. As the public goods can be also acclaimed the food safety understood as a sufficient quantum of the food products, safety of the food (quality), contribution of the agriculture to the development of the rural areas, especially into the economical vitality and social-cultural of these areas, as well as into the preservation of the folk (peasant, country) culture and the country landscape.

The food safety can be acclaimed as a good itself, both in the global scale and in the European Union or the individual countries. One has to reject the belief expressed until recently by the liberal circles that nowadays there is no need to ensure the certain level of the self-sufficiency because all the necessary products can be purchased on the global market, and the safety is dependent only on the money. The safety cannot rely only on the market because (as we are taught by the experience of the recent years) in the periods of the bad crops the countries' last resort is the ban on the export, whereas the rapidly growing prices can easily lower the ability to purchase the monetary means to the level ensuring at least minimal level of the

food safety. With regard to the strategic aspects, taking into account the climatic changes, political instability in many regions of the world and the threat of diminishing if the productive potential of the agriculture, there is a need of the politics ensuring the certain level of the supply that stems from the own agriculture and accordingly - keeping the sufficient level of the agriculture potential. The food safety has to be supported by the balanced agriculture as in the long term it depends on the environment protection. This safety requires the production both on the grounds advantageous for the agriculture and on the grounds less useful for the production of the food, but precious as a way of providing the environmental services.

Contemporarily the health safety (quality) of the food is considered to be a significant good, which is close to the paradox, as the food ex definitione should support the health. Unfortunately it does not, because the technologies of the industrial agriculture and the greed (equal to the imperative of the profits) lead to the rotting of the food and deteriorating of its alimentary virtues. Larding the food with the various supplements improving the colour, taste, smell and content of the numerous ingredients or even enhancing the appetite generates a threat to the human health. It results in a situation that the greatest threat for the health lies in the food. The improper alimentation effects in such illnesses as obesity, diabetes, hypertension, circulatory system illnesses, allergies and tumors. Also the threats linked to the food pathogens (for instance *Salmonella*, *E coli* 0175 and H7) as well as the rest of the chemicals, hormones and animal medications and the animal illnesses are growing. The surplus of the consumed food triggered the obesity phenomenon, which became a plague

for the certain societies, for example the American one.

Contemporarily the agriculture appears in the politics more often in the context of the development of the rural areas. Throughout the whole hitherto history the agriculture, especially the peasant farms, has been dominating and settling the economical and social vividness of the rural places. In the developed countries in the majority of the rural places such a situation is already a story from the past, because the industrial agriculture, as a result of the concentration and specialization processes, was engaging less and less people who were forced to the migration (constant or shuttle) or taking up the different activities in the countryside. Usually it lead to the depopulation of the rural places, weakening their economical-cultural vividness and an economical welfare in general.

A certain way of coping with the drawbacks of the quality of food and supporting the vividness of the rural areas is created by the local systems of the alimentation, staying in the opposition to the systems based on the corporations and huge sales network. The petty and average farmers, being not an interest of the big grocery companies concentrated on the supermarkets, together with petty food and commercial companies can effectively cooperate and create the mentioned local alimentary systems. Those systems include the markets of the niche products, the direct sale and the farmer markets. This direction is a dynamic tendency in the contemporary alimentary system of many developed countries. The growing social movement promoting the local food is beneficial for the environment (smaller use of the energy for the transport), for the consumer (the food is more natural, with no preservatives) and for the local communi-

ties (work and income). It forms the certain opportunities for the farmers and petty companies supported by the corporations of the conventional market and also it shortens the food chain, leaves the constant alimentary surplus (the surplus value) in their hands and strengthens the vividness of the rural societies by forming a spine for their development. Another advantage is the synergy between the agricultural activity and different activities such as farm tourism, non-farming activity, and ecological projects. It demands a new network of relations between the farmers and the manufacturers replacing the coordination of the local agricultural systems on the local level (environment - agricultural production - society - agricultural population) torn by the globalization, which are crammed into one pattern of the global social-technical system. The examples of the advantages of the local economy can be found in Japan, Italy, USA, Canada, Netherlands and many other countries. The particular case is the USA, where the phenomenon of the duality of the agriculture is growing. On the one hand the industrialization process of the agriculture is progressing, on the other - all alternative means of production, processing industry and marketing with the strong relations between the producers and consumers are developing quickly. Partly it is a reaction for the doubtful quality of the food of the industrial agriculture ergo the illnesses caused by the food, partly - for the changes in the perception of the local societies and programs of the alimentation in the public institutions (schools, hospitals,...). The development of the local economy can create the solid foundation for the food sovereignty. The new chances for the niche agriculture are the result of the information technologies, especially the electronic trade, which lowers the

transactional costs and can supply the reliable and comprehensive information on the product, relating the consumer and the producer directly.

The systems have a meaning for the local enterprise and gain the support from the followers of the ecological agriculture, movements promoting the healthy, safe food and the local food, as well as from the local government. However, we cannot talk about the breakthrough yet, because at the same time there is a tendency to the further concentration and spreading of the alimentary system for the long geographical distance (huge corporations). Even the alimentation of the ecological agriculture (organic food), which is niche in its character, with the growing demand becomes an interest of the corporations and land up on the shelves of the markets and hypermarkets. Nevertheless, both the huge corporations (networks) and the petty producers have to cope with the challenge of the quality - of the safe food.

The policy of the country have limited room for maneuvers here, although apart from the activities for the increase in the competitiveness it can stimulate the alternative use of the agricultural products for the non-alimentary needs and forming the local alimentary systems and activating the special programs within the domain of the alimentation, oriented on the national or even the local agriculture. One can find the examples of this in the quickly developing school programs in the USA, based on the local food and supporting the idea of the civic agriculture which was formed by Thomas Lyson - a descendant of the Polish emigrants. Those programs enrich the students' diet, improve the eating habits and health and also help the revitalization of the rural societies.

GLOBALIZATION VERSUS AGRICULTURE

The globalization has a growing influence on the agriculture mainly through the opportunity of sale of the agricultural-alimentary products, enhancing the competitiveness and diminishing the possibility of the interventionism of the country.

The globalization forms practically a limitless market for the agricultural-alimentary products, but on the condition that it can be up to the competition. Recently, the greatest challenge in the economical sphere is caused exactly by the increase in the competitiveness, especially of the prices, which is a credo of the liberal social thought. To cope with a demand of the competitiveness is a condition necessary for the effective solving of all other problems. So the competitiveness is considered to be the categorical imperative, fulfilling of which eliminates the limits of the demand and ensures the economical success, because the manufactured production is realized, which means all the involved factors are more or less compensated. Lack of the competitive ability leads to a regress in the agriculture. And if so, not only the market benefits are lost, but also the public good accompanying the agricultural production, so de facto the lost benefits are significantly greater than those that stem from a classical economical calculations.

The globalization eliminates all the obstacles within the domain of winding up the spiral of the competitiveness: productive surplus on the global market => competitive pressure => concentration and consolidation => more and more huge supranational corporations (controlling the productive markets) => declining area of the farmers' position => declining role of

the agriculture in the final price of the food products.

The globalization, being guided by the criterion of the magnification of the effectiveness of the capital, on one hand raises the value of the natural factor which shaped the possibilities (the upper ceiling) of production of the biomass and the set of possible products, yet on the other - it can lead to the overexploitation of this factor, as it is guided by the short-term and no long-term (the rule of permanence) benefits. After using all the productive possibilities of a certain area, the capital can quite easily move into another, more efficient ground. Overexploitation of some alimentary ecosystems can lead to the marginalization of other ecosystems with harm to the environment and for the local people. The primate of the accumulation of the capital in the conditions of a globalization is liberated by the national country. The will to use the ground by attracting the capital in the conditions of the extensive competition in turn can lead to the social dumping (especially in the developing countries), economical dumping and ecological dumping, being based on the lower environmental standards. The costs of this dumping obviously have to be covered by the societies of the countries forced to this kind of acting; the benefits will be experienced by the owner of the capital - a corporation.

A globalization effects in the extensive popularization of the industrial model of the agriculture. It leads to the degradation of the environment and disappearing of the social functions of the agriculture, which can have the tragic effects especially in the countries of the contemporary Third World (such as a marginalization, exclusion and further impoverishment of almost 3 milliard people connected with the agriculture). The corporations, except for their interest leave almost half of

the population of the world, whose income per capita are no higher than 2\$ per day. It creates a huge problem of the ethical and political nature for the institution of the country, which has to ensure the food for its citizen, whereas the corporations are not under the country's rule and being often lead by the motive of the benefit, they ensure the alimentation only those who have money. However, also in these developed countries emerges a contrary between the social preferences and reality, which will not be possible to be solved if the country loses its power. It also turns out that highly concentrated and capital-consuming agricultural-alimentary sector in the developed countries has more and more problems with the competitiveness on the market.

REASONS FOR SUPPORTING THE FAMILY AGRICULTURE

The agriculture society plays important functions in the social and civilization development. What is meant is (apart from the obvious function within the domain of alimentation) the contribution of the agriculture to the vividness of the social system, creating and nursing the system of values, preserving the environmental public goods and creating the conditions of the active using of a free time of the inhabitants of countries and cities, meaning the recreation and rest.

The experience of the developed countries show that the form of the family agriculture on the environmental and economical grounds suits more the demands of the balanced agriculture, following the conception of the multifunctional development of the agriculture and a country. The family household is not only a factory of food, but also a home, a family, an

important element of the landscape and a preservation of the regional and national traditions and values.

In the recent decades, with respect to the growing interest in the natural environment and in the social-cultural aspect, the significance of the agriculture, especially the family agriculture, for creating the public goods is more and more often emphasized. With regard to these goods, the family household differs from a company beyond the agriculture. The last one can be characterized by a tendency to shift a part of the environmental expenses on the third persons (society), whereas a family household has a limited room for maneuvers, because degradation of the environment (e.g. soil) means a degradation of their own workshop. Family agriculture, clearly being a non-industrial agriculture, creates certain public goods, which have their prices in the social bill, are indispensable for the economical and civilization development, and also they have a significant influence on the quality of life. The traditional agriculture provides many utilities and services such as the social care of the elderly and handicapped people, soil protection, biodiversity protection, contribution into the food alimenta-

tion safety and safe food, preserving the tradition and folk culture, creating the rural landscape and conditions for the rural tourism, contribution to the biosphere functions, etc. What is especially worth stressing is the protection of the biodiversity, which is endangered by the non-agriculture sectors and the industrial agriculture.

The family agriculture, especially professing the organic theory, creates the goods and values which are renewable. This is a fact of an extraordinary importance, as in the conditions of following certain rules the agrosystems are not affected by the wear and the production is fully renewable. It is not only about the production of the food products, but also non-food products, which can easily replace the products based on the non-renewable (which cannot be replenished) natural resources. It constitutes the peculiarity of the agriculture, which makes it significantly different from the industry. Hence, the traditional agriculture (based on many local strains, self-supply of production, crop rotation, succession planting, catch crops, versatile) is more balanced than the industrial one; and this kind of the agriculture is still dominant in many developing countries.

RECAPITULATION

The news about the vanishing of the family farms is exaggerated and premature. This kind of agriculture has its strong points, which allows it to come up to the contemporary expectations. The most important among these challenges is the one concerned with ensuring the alimentation safety without making the pressure on the environment higher and about supplying the public goods. However, the realization is complicated by the globalization which places the microeconomic benefits on a pedestal, without taking into account the global public goods, and limits the intervention possibilities of the national countries, and at the same time does not create such opportunities on the global level. Meanwhile, for the proper (efficient and effective) development, one needs that the political factor (country) creates the marginal conditions for the work of market mechanisms so as to harmonize the private and social benefits.

STAN I PERSPEKTYWY POLSKICH GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

Dr inż. Urszula Sołtysiak

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE
WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

Pojęcie *rolnictwo ekologiczne* pojawiło się w języku polskim pod koniec lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku za sprawą pionierskiego Stowarzyszenia Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi *EKOLAND*. O tym, że było to trafne określenie, świadczy fakt, iż kilka lat później *rolnictwo ekologiczne* zostało uznane w europejskiej regulacji prawnej¹ za synonim starszych terminów: *rolnictwo organiczne* oraz *rolnictwo biologiczne*, określających gospodarowanie „bez agrochemii”.

Wprowadzie w ekorolniczym zrywie wyprzedziła nas węgierska organizacja *Biokultura* (1987 r.), jednak Polska jest jedynym krajem w Europie Wschodniej, który może pochwalić się „alternatywnym” rolnictwem jeszcze przed drugą wojną światową. Pionierem był Stanisław Karłowski, który w latach 1931-1939 przestawił swój majątek (1760 ha) w Wielkopolsce na metodę biodynamiczną. W 1960 r. podjął tę metodę inż. Julian Osetek w małym gospodarstwie na Kujawach. O narodzinach polskiego ruchu ekorolniczego można mówić od połowy lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku, do czego

przyczyniła się popularyzatorska działalność prof. Mieczysława Górniego ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (SGGW).

POCZĄTKI SYSTEMU

Stowarzyszenie *EKOLAND* (1989 r.) powstało z inicjatywy około setki rolników, słuchaczy kursów gospodarowania „bez agrochemii” prowadzonych od 1984 r. we współpracy z niemieckimi i szwajcarskimi propagatorami tej metody. Dzięki bezpośrednim kontaktom z Międzynarodową Federacją Rolnictwa Ekologicznego (IFOAM) program wdrażany przez *EKOLAND* był zgodny z ówczesnymi standardami międzynarodowymi. Historyczną zasługą tego stowarzyszenia jest wdrożenie rolnictwa ekologicznego w Polsce: dzięki opracowaniu kryteriów ekogospodarowania, zainicjowaniu kontroli gospodarstw i atestacji ich produktów, a także powadzonej działalności wydawniczej i upowszechnieniowej. W 1993 r. od *EKOLAND*-u odłączyło się Polskie Towarzystwo Rolnictwa Ekologicznego (PTRE), formując drugą grupę ekoproducentów.

Tymczasem, w zjednoczonej Europie produkcja żywności ekologicznej

została objęta regulacją prawną², wymagającą rozdziału interesów producentów od działań kontrolnych.

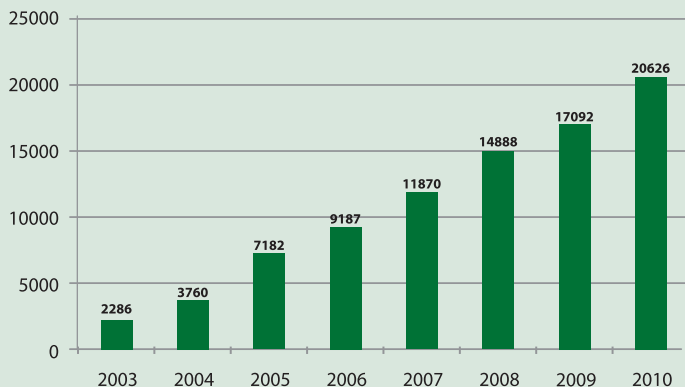
Wychodząc naprzeciw nowym trendom, *EKOLAND* zgodził się (choć w Polsce nie było jeszcze odnośnego wymogu prawnego) na wyodrębnienie ze swej struktury zespołu kontrolnego, który zarejestrował się pod nazwą *AGRO BIO TEST* (1996 r.). Rok później *PTRE* ogłosiło się organizacją kontrolną, a wkrótce potem zawiązała się kolejna grupa kontrolna *BIOEKSPERT*. W latach 1999-2001 te trzy organizacje uzyskały ministerialne upoważnienie do prowadzenia kontroli, z czym łączyło się prawo do wystawiania atestów oraz potwierdzania wniosków o dotację dla gospodarstw ekologicznych.

Idea ekorolniczego gospodarowania nie przebiła się wtedy do polityki rolnej, ale już w 1991 r. gospodarstwa należące do Stowarzyszenia *EKOLAND* zostały zaliczone do podmiotów mogących ubiegać się o kredyty preferencyjne. Odnośne rozporządzenie² było pierwszym dokumentem urzędowym, w którym pojawiło się pojęcie „produkcji żywności metodami ekologicznymi”. Termin *rolnictwo ekologiczne* został użyty dopiero w rządowym programie z 1993 r. pt. *Szanse dla wsi i rolnictwa*. W 1998 r. gospodarstwom ekologicznym

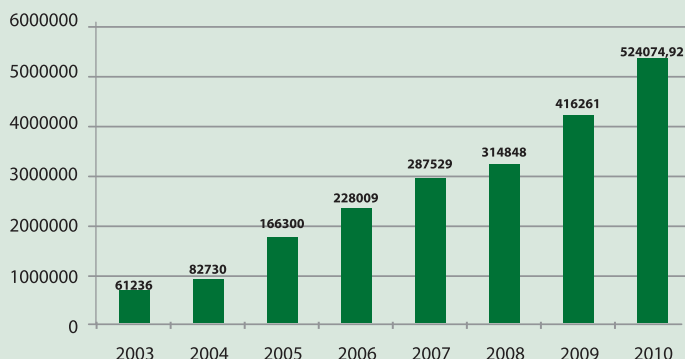
¹ Rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych (Dz. Urz. WE L 198, 22.07.1991).

² Rozporządzenie MRiGŻ z 21.05.1991 r. (Dz. U. nr 50).

Liczba gospodarstw w Polsce w latach 2003-2010.
Number of farms in Poland in 2003-2010

Powierzchnia użytków rolnych użytkowanych ekologicznie w Polsce 2003-2010.
The area of ecologically used agricultural land in Poland 2003-2010

nym zostały przyznane skromne dotacje do kosztów kontroli, a od 1999 r. - także do powierzchni atestowanych upraw ekologicznych. Dotacje ekorolnicze, choć społecznie uzasadnione, nie miały jednak wykładni prawnej, gdyż pojęcie *rolnictwo ekologiczne* mogło być dowolnie interpretowane. Oparcie ustawowe przyniosła dopiero ustawa³ o rolnictwie ekologicznym, opracowana w 2001 r. w ramach przygotowań do członkostwa w Unii Europejskiej, gdzie

³ Ustawa z dnia 16 marca 2001 r. o rolnictwie ekologicznym (Dz.U. nr 38 poz. 898).

ekologiczna produkcja żywności jest częścią prawa wspólnotowego.

STAN OBECNY

Od 2004 r. unijne przepisy ekorolnicze obowiązują w Polsce w całości i bezpośrednio, a kolejnej krajowej ustawie (2004 r.) nadano charakter kompetencyjny: określenie struktur odpowiedzialnych za wdrażanie systemu produkcji ekologicznej. Ostatnia nowelizacja tej ustawy (2009 r.) jest następstwem gruntownej rewizji prawa unijnego: po 16 latach obowiązywania przełomowej regulacji, na wniosek

sektora produkcji ekologicznej, Unia Europejska opracowała nowe rozporządzenie⁴. Wymogi dotyczące ekologicznego gospodarowania nie zmieniły się znacząco, ale system kontroli został włączony do obszaru prawa o bezpieczeństwie żywności, a zasady znakowania ekoproduktów zostały zharmonizowane na szczeblu UE.

Obecnie obowiązująca ustawa⁵ krajowa utrzymuje system organizacyjny kontroli producentów żywności ekologicznej, zaostrzając państwowy nadzór nad prywatnymi jednostkami certyfikującymi, prowadzącymi kontrole według przepisów unijnych. Krajowy system kontroli zaadaptował najczęstszy model przewidziany w prawie UE, przypisując jego zadania istniejącym organom władzy i strukturom wykonawczym. Zgodnie z ustawą, minister właściwy do spraw rolnictwa upoważnia do prowadzenia kontroli i wydawania certyfikatów prywatne jednostki certyfikujące, legitymujące się dowodem akredytacji według normy EN 45011 (wystawianym w kraju przez Polskie Centrum Akredytacji). Nadzór nad działalnością jednostek certyfikujących prowadzi Główny Inspektor Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych przy pomocy: Głównego Inspektora Ochrony Roślin i Nasiennictwa, Inspekcji Handlowej oraz Inspekcji Weterynaryjnej. Polski system organizacyjny ma bardziej skomplikowaną strukturę organizacyjną niż w innych państwach członkowskich, przez co jest bardziej kosztowny dla budżetu. Powodem tego jest rozproszenie kompetencji dotyczących zarządzania bezpieczeństwem żywności

⁴ Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91.

⁵ Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym (Dz.U. nr 116 poz. 975).

na kilka organów podległym różnym resortom.

Od 2004 r. polscy rolnicy ekologiczni korzystają z dopłat rolnośrodowiskowych, przewidzianych w PROW, w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR).

Płatności rolnośrodowiskowe w pakiecie *Rolnictwo Ekologiczne* są zróżnicowane w zależności od kategorii upraw.

Płatności rolnośrodowiskowe mają charakter regresywny. Wyżej wymienione kwoty są wypłacane gospodarstwom o powierzchni do 100 ha, w przypadku większych gospodarstw stawki są zmniejszone do 50 proc. (gospodarstwa 100-200 ha) oraz do 10 proc. (gospodarstwa powyżej 200 ha). Stanowi to wyraźny sygnał wsparcia dla gospodarstw rodzinnych. Płatności rolnośrodowiskowe są przyznawane na podstawie pięcioletniej umowy, którą rolnik zawiera z Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), zobowiązując się do realizacji wymogów rolnictwa ekologicznego i poddając gospodarstwo systemowi kontroli.

Właśnie w dopłatach należy upatrywać głównych przyczyn imponującego przyrostu liczby gospodarstw oraz powierzchni ekologicznych użytków rolnych (UR), który miał miejsce w ostatnich latach. *Plan Działań dla Żywności Ekologicznej i Rolnictwa* na lata 2007-2013, opracowany na potrzeby strategii unijnej, zakładał osiągnięcie liczby 20 tys. gospodarstw w roku 2013. Tymczasem, jak wynika z raportu GIJ-HAR-S⁶, poziom ten został przekroczony już w roku 2010.

Równie dynamicznie przyrasta powierzchnia użytków rolnych. W 2010 r. przekroczyła ona pół miliona hektarów, co stanowi 2,8 proc. ogółu UR w Polsce.

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELA

Kwoty wsparcia finansowego dla produkcji metodami ekologicznymi w ramach PROW 2007-2013 (zł/ha).

Podstawa: rozporządzenie MRiRW z dn. 28.02.2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania Program Rolnośrodowiskowy, objętego PROW na lata 2007-2013.

The amounts of financial support for eco-production under the RDP 2007-2013 (PLN/ha)

Basis: MARD Ordinance of 28 February 2008 on the detailed conditions and procedure for granting financial assistance within the framework of Agri-Environmental Programme under the RDP for 2007-2013

Type of production / Rodzaj produkcji	W okresie konwersji During the conversion period	Po zakończeniu konwersji After the conversion
Agricultural crops / Uprawy rolnicze	840	790
Permanent grassland / Trwałe użytki zielone	330	260
Vegetable crops / Uprawy warzywnicze	1550	1300
Herb crops / Uprawy zielarskie	1150	1050
Fruit and berry crops / Uprawy sadownicze i jagodowe	1800	1540
Other Fruit and berry / Pozostałe sadownicze i jagodowe	800	650

Struktura agrarna gospodarstw ekologicznych certyfikowanych przez AGRO BIO TEST (PL-EKO-07) w 2010 r.

Źródło: dane własne.

The agrarian structure of organic farms certified by AGRO BIO TEST (EN-ECO-07) in 2010

Source: Own data

Pow. (ha) UR Agricultural land (ha)	do 5	5 - 10	10 - 20	20 - 50	50 - 100	100 - 300	ponad 300
% udział % Share	18	23	25	20	9,5	4,5	< 0,5

Rok 2010 Year 2010	Powierzchnia eko-produkcji (ha) Eco-production area (ha)	Liczba gospodarstw Number of farms	Źródło Source
POLSKA / POLAND	524 000. (2,8%)	21 000 (ok.1%)	www.minrol.gov.pl
AUSTRIA / AUSTRIA	545 000 (19,4%);	22 000 (16%)	www.fibl.ch

W latach 1998-2008 rolnicy ekologiczni otrzymywali także dotacje do kosztów kontroli, wypłacane z krajowego budżetu na mocy rozporządzeń ministra właściwego ds. rolnictwa. Od 2009 r. gospodarstwa wytwarzające produkty „do spożycia przez ludzi” mogą ubiegać się w ARiMR o dofinansowanie kosztów kontroli w ramach unijnego programu *Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności*. Polski rolnik ekologiczny przez pięć lat może otrzymywać do 996 zł netto dotacji rocznie (na podstawie faktur za poniesione opłaty kontrolne oraz certyfikatu specyfikującego produkty).

Prowadzeniem kontroli i wystawianiem certyfikatów zajmuje się obecnie dziesięć akredytowanych jednostek certyfikujących, upoważnionych do działania przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Liczby charakteryzujące rolnictwo ekologiczne w Polsce są zbliżone do danych austriackich, jednak tylko w liczbach bezwzględnych. Procentowy udział rolnictwa ekologicznego w Austrii od lat należy do najwyższych w Europie.

W obu krajach w rolnictwie ekologicznym dominują gospodarstwa rodzinne, średniej wielkości. Choć

⁶ Źródło: www.ijhar-s.gov.pl

te „średnie” gospodarstwa w Polsce są mniejsze niż w Austrii, zaskakuje fakt, że średnia wielkość polskiego gospodarstwa ekologicznego (aktualnie 25 ha) jest przeszło dwa razy większa niż średnia krajowa (aktualnie około 10 ha).

Strukturę agrarną certyfikowanych gospodarstw ekologicznych ilustrują dane jednostki certyfikujące AGRO BIO TEST. Działa ona na rynku najdłużej i kontroluje ponad 3 tys. ekogospodarstw.

Gospodarstwa o powierzchni do 100 ha stanowią blisko 95 proc. kontrolowanych podmiotów, a najbardziej produktywnie (o powierzchni 10-100 ha) - ponad 50 proc. Są to typowe, towarowe gospodarstwa rodzinne, stanowiące trzon polskiego rolnictwa, które dowodzą, że ekologiczna metoda produkcji jest w stanie zapewnić rentowność.

PERSPEKTYWY NA PRZYSZŁOŚĆ

Opóźnienie technologiczne i niewysoka wydajność polskiego rolnictwa, które dotąd spędzały sen z powiek polityków rolnych, dziś mogą być naszym atutem. Nie ma chyba drugiego kraju w Europie, który miałby takie warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego, jak Polska: czyste, niezdegradowane środowisko przyrodnicze i zrównoważony krajobraz rolniczy z mozaiką upraw, głęboko zakorzenioną tradycję rolniczą, a także rodzinne gospodarstwa rolne z dużymi zasobami siły roboczej. Pozostaje tylko pytanie, czy będziemy potrafili te walory zachować, czy je roztrwonimy „w pogoni za Europą”.

Wydaje się, że dzisiaj nie musimy już za wszelką cenę podnosić wydajności, bo Polska pod względem żywnościowym jest w zasadzie samowystarczalna. Utrzymanie dzisiejszego poziomu plonów jest możliwe przy racjonalnej gospodarce metodami eko-

logicznymi. Byłoby to korzystne pod kilkoma względami:

- przyrodniczym - gdyż na naszych lekkich glebach o małej tolerancji na odstępstwa od równowagi ekologicznej, system ten powinien zapewnić stabilne plony przy utrzymaniu trwałej żyzności gleby;
- ekonomicznym - gdyż produkcja odbywa się przy skromnych nakładach technologicznych;
- społecznym - gdyż rolnictwo ekologiczne to przede wszystkim gospodarstwa rodzinne, a to oznacza utrzymanie historycznych struktur polskiej wsi i częściowe powstrzymanie fali bezrobocia.

Po przeszło dwóch dekadach rozwoju widać też słabe punkty: przede wszystkim zagrożenie ze strony upraw GMO (Polska nie skorzystała z możliwości wprowadzenia ich zakazu na poziomie krajowym), malejąca obsada zwierząt (obniżone nawożenie azotowe skutkujące niskimi plonami), niewykorzystane możliwości przetwórstwa ekologicznego, biurokratyczne traktowanie rolnictwa ekologicznego, zniechęcające rolników do produkcji rynkowej.

Ze społecznego punktu widzenia, wartości kluczowe dla współczesnej polityki rolnej: ochrona gleb i wód, przeciwdziałanie zmianom klimatu, zrównoważona gospodarka zasobami naturalnymi i zachowanie krajobrazu, wspieranie bioróżnorodności, rozwój regionalny w oparciu o lokalne zasoby, żywność o wysokich walorach biologicznych, wreszcie utrzymanie miejsc pracy - przemawiają za rolnictwem ekologicznym. Specyfika produkcji, w której odrzucenie wielu technik agrochemicznych wymaga zwiększonego zaangażowania tzw. czynnika ludzkiego, idealnie wpisuje się w możliwości gospodarstw rodzinnych, stanowiących filar polskiego rolnictwa.

Skoro rolnictwo ekologiczne ma tak wiele zalet, powstaje pytanie, dlaczego jest zaledwie tolerowane, nie mówiąc

już o jego propagowaniu? Odpowiedź jest prosta: rolnictwo ekologiczne nie daje nikomu zarobić! Potężni producenci nawozów sztucznych, pestycydów, regulatorów wzrostu, koncerny biotechnologiczne i wspierające je sztaby naukowców, producenci leków, weterynarze, a nawet lekarze - nie mają w rolnictwie ekologicznym żadnego interesu. Rolnicy ekologiczni i konsumenci eko-żywności nie mają swojej reprezentacji politycznej. Decydenci lekceważą fakt, że **prawdziwe koszty żywności, to koszty społeczne.**

Pozostaje liczyć na wzrost popytu na żywność ekologiczną, co zachęciło by rolników, by - zgodnie ze słynnym hasłem rolnictwa ekologicznego - **produkować, nie niszczyć Ziemi, żywić, nie szkodzić konsumentom.** Rozwojowi takiej produkcji żywności zdają się sprzyjać postępujący wzrost zamożności, a także ostatnie skandale dotyczące bezpieczeństwa żywności pochodzącej z przemysłu rolno-spożywczego.

BIBLIOGRAFIA

1. Górny M. (2000): *Szansą Polski zrównoważony rozwój (ekorozwój) wsi i rolnictwa*. Kwartalnik rolnictwa ekologicznego EKOLAND, 15(32), 4-5.
2. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (2011): *Producenci ekologiczni w 2010 r. Raporty i analizy*, www.ijhar-s.gov.pl.
3. Sołtysiak U. (2003): *Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Ocena stanu aktualnego i perspektywy rozwoju*. w: *Polskie rolnictwo ekologiczne - kształcenie kadry doradców*, Wyd. KCDRRiOW w Brwinowie, s. 33-39.
4. Tyburski J, Żakowska-Biemans S. (2007): *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego* (s. 278). Wydawnictwo SGGW.

THE STATUS AND PROSPECTS FOR POLISH ECO-FARMS

The concept of *eco-farming* appeared in Polish in the late 1980s through the pioneering effort of the Association of Organic Food Producers *EKOLAND*. It being an accurate term is proved by the fact that a few years later *eco-farming* was recognised in a European legal regulation¹ as a synonym for older terms: *organic farming* and *biological farming*, which denote running a farm “without agricultural chemistry”.

Even though during the eco-farming upheaval we were overtaken by the Hungarian organisation *Biokultura* (1987), Poland is the only country in Eastern Europe which can proudly say it had “alternative” agriculture before World War II. Stanisław Karłowski was a pioneer who in 1931-1939 switched his property (1760 ha) in Greater Poland to the biodynamic method. In 1960, Engineer Julian Osetek started using this method in a small farm in Kujawy. The birth of the Polish eco-farming movement can be spoken of since the mid 1980s, which was made possible by works for the general public of Professor Mieczysław Górny from the Warsaw University of Life Sciences (WULS-SGGW).

THE ORIGINS OF THE SYSTEM

The *EKOLAND* Association (1989) was founded on the initia-

tive of around hundred of farmers, course students of farming “without agricultural chemistry” carried out since 1984 in cooperation with German and Swiss promoters of this method. Thanks to direct contacts with the International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), the programme implemented by *EKOLAND* was consistent with international standards of the time. The historical merit of this association consists in the implementation of eco-farming in Poland through developing eco-farming criteria, initiating farm inspections and the validation of their products and conducting publishing and popularising activity. In 1993, the Polish Society of Organic Farming (PTRE) separated itself from *EKOLAND*, forming the second group of eco-producers.

Meanwhile, eco-food production in united Europe has been covered by a legal regulation² requiring the separation of producer interests from inspection activities.

To meet the new trends, *EKOLAND* agreed (although at the time in Poland there was no relevant legal requirement) to isolate from its structure the inspection team which is registered under the name of AGRO BIO TEST (1996). A year later PTRE declared itself an inspection organisation, and soon after another control group BIOEKSPERT was formed. In 1999-2001, these three organisations received ministerial authorisation to conduct inspections, which was related to the right to issue certificates

and confirm grant applications for eco-farms.

At the time, the idea of eco-farming was not embraced by agricultural policy, but in 1991 the farms belonging to the *EKOLAND* Association were numbered among entities that may apply for preferential loans. The relevant regulation³ was the first official document in which the term “food production using ecological methods” ever appeared. The term *eco-farming* was used only in the government programme *Opportunities for the Countryside and Agriculture* of 1993. In 1998, eco-farms were awarded modest grants to costs of control, and since 1999 also to areas of certified organic crops. Eco-agricultural grants, even though socially justified, had no legal interpretation because the term *eco-farming* could be freely interpreted. The legal basis was brought only by the Act³ on organic farming* written in 2001 as part of the preparations for joining the European Union where eco-food production is part of Community law.

CURRENT STATUS

Since 2004, the EU eco-farming rules have been fully and directly in force in Poland, and the subsequent national Act (2004) was given the nature concerning jurisdiction: to identify the structures responsible for implementing the system of eco-production. The last amendment of this Act (2009) is a consequence of a thorough revision of the EU law: 16 years after the landmark regulation went into force, at the request of the

¹ Regulation (EEC) No 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs (OJ. EC L 198, 22.07.1991).

² Ordinance of the Minister of Agriculture and Food Economy of 21 May 1991 (Dz. U. No 50).

³ The Act of 16 March 2001 on organic agriculture (Dz. U. No 38, item 898).

organic production sector the European Union wrote a new regulation⁴. The requirements for eco-farming have not changed much, but the control system has been incorporated into the field of food safety law and the principles of labelling eco-products have been harmonised at the EU level.

The current national Act⁵ maintains the organisational control system of eco-food producers, toughening the state supervision over private certification bodies which conduct inspections according to EU regulations. The national control system has adapted the most common model provided for in EU law, attributing its tasks to the existing governing bodies and executive structures. According to the Act, the minister competent for agriculture authorises private certification bodies which hold a proof of accreditation according to the norm EN 45011 (issued in the country by the Polish Centre for Accreditation) to conduct inspections and issue certificates. The Chief Inspector of the Agricultural and Food Quality Inspection with the assistance of Chief Inspector of Plant Health and Seed Inspection, Trade Inspection and the Veterinary Inspection conduct supervision over the activities of certification bodies. The Polish organisational system is of a more complex organisational structure than that in other Member States, which makes it more expensive for the budget. The reason for this is the dispersion of competences relating to food safety management on several bodies subordinate to different ministries.

Since 2004, the Polish organic farmers have benefited from agri-environment payments provided for in the Rural Development Programme (RDP) under the Common Agricultural Policy (CAP).

Agri-environment payments in the package of *Eco-Farming* have been varied depending on the category of crops.

Basis: MARD Ordinance of 28 February 2008 on the detailed conditions and procedure for granting financial assistance within the framework of *Agri-Environmental Programme* under the RDP for 2007-2013

Agri-environment payments are of a degressive nature. These amounts are paid to farms with an area up to 100 ha; in the case of larger farms rates are reduced to 50 percent (farms having 100-200 ha) and to 10 percent (farms above 200 ha). This is a clear signal of support for family farms. Agri-environment payments are awarded on the basis of a five-year contract which the farmer enters into with the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARMA), pledging to implement the requirements of eco-farming and subjecting the farm to the control system.

It is in the payments that you should look for the main reasons for the impressive increase in the number of farms and the area of eco-agricultural land which took place in recent years. *Action Plan for Organic Food and Farming* for 2007-2013, developed for an EU strategy, assumed to reach the number of 20 thousand farms in 2013. However, according to a GIJHAR-S⁶ report, this level was exceeded already in 2010.

Agricultural area also growing just as rapidly. In 2010 it exceeded five hundred thousand hectares, rep-

resenting 2.8 percent of total agricultural area in Poland⁵.

In 1998-2008 eco-farmers also received grants for costs of control paid from the national budget under the Ordinance of the minister competent for agriculture. Since 2009 farms producing "for human consumption" can apply in ARMA for funding control costs under the EU programme *Participation of farmers in food quality schemes*. The Polish eco-farmer can receive a grant of annually up to PLN 996 net for five years (based on invoices for incurred inspection fees and a certificate specifying products).

Ten accredited certification bodies, authorised to act by the Minister of Agriculture and Rural Development, are now engaged in conducting inspections and issuing certificates.

The numbers characterizing eco-farming in Poland are close to the Austrian data, but only in absolute terms. The percentage share of eco-farming in Austria has been the highest in Europe for many years.

In both countries eco-farming is dominated by family farms of medium size. Although these "average size" farm in Poland are smaller than in Austria, the surprising fact is that the average size of a Polish eco-farm (currently 25 ha) is over two times higher than the national average (currently around 10 ha).

The agrarian structure of certified eco-farms is illustrated by the data of the certification body AGRO BIO TEST. It has been active on the market for the longest time and controls more than three thousand eco-farms.

Farms with an area of up to 100 ha account for nearly 95% controlled entities, and the most productive entities (having an area of 10-100 ha) - more than 50%. These are typical, commercial family farm constituting the backbone of Polish agriculture,

4 Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91.

5 The Act of 25 June 2009 on organic agriculture (Dz. U. No 116, item 975).

6 Source: www.ijhar-s.gov.pl

which show that eco-production is able to ensure profitability.

FUTURE PROSPECTS

Technological delay and low efficiency of Polish agriculture which have so far used to rob agricultural policy-makers of their sleep, today may be our advantage. There is perhaps no other country in Europe that would have such conditions for the growth of eco-farming as Poland does: clean, non-degraded natural environment and sustainable agricultural landscape with a mosaic of crops, deep-rooted farming tradition and family farms with large labour resources. The question is whether we will be able to retain these qualities or squander them "in the pursuit of Europe."

It seems that today we no longer have to increase productivity at any price, because Poland in terms of food is basically self-sufficient. Maintaining the present level of yield is possible with reasonable eco-economy. It would be advantageous in several respects:

- natural, because on our light soils with low tolerance for derogation from the ecological balance, this system should provide stable yields while maintaining sustainable soil fertility;
- economic, as production takes place with modest technological inputs;
- social, because eco-farming consists mainly in family farms, and that means maintaining the historical structures of the Polish countryside and a partial stop to the wave of unemployment.

After more than two decades of development, weak points can be seen too: first of all, the threat of GM crops (Poland has not grasped the opportunity to introduce their ban at

the national level), decreasing stocking density (low nitrogen fertilisation resulting in low yields), the unused processing capacity of eco-agriculture, bureaucratic treatment of eco-agriculture, discouraging farmers to market production.

From the social point of view, the key values to today's agricultural policy are: the protection of soil and water, tackling climate change, sustainable management of natural resources and preservation of the landscape, promoting biodiversity, regional development based on local resources, foods with high biological values, and finally maintenance of jobs - these all speak for eco-farming. The specificity of production in which the rejection of many agrochemical techniques requires increased involvement of so-called human factor, fits perfectly into the opportunities of family farms, which form the pillar of Polish agriculture.

If eco-farming has so many advantages, the question arises why it is barely tolerated, let alone being promoted? The answer is simple: eco-farming does not pay! Powerful producers of fertilizers, pesticides, growth regulators, biotech companies and their supporters - teams of scientists, drug producers, veterinarians, and even physicians - they do not have any interest in eco-farming. Eco-farmers and consumers of eco-food do not have their political representation. Policy-makers ignore the fact that the **true costs of food are social costs.**

We have to count on increased demand for organic food which would encourage farmers to, in accordance with the famous slogan of eco-farming, **produce without destroying the Earth, feed without harming consumers.** The development of such a food production seems to be accelerated by the progressive growth of wealth, and the recent scandals regarding the

safety of food from the agri-food industry.

BIBLIOGRAPHY

1. Górny M. (2000): Szansą Polski zrównoważony rozwój (ekorozwój) wsi i rolnictwa. *Kwartalnik rolnictwa ekologicznego EKO-LAND*, 15(32), 4-5.
2. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (2011): Producenci ekologiczni w 2010 r. Raporty i analizy. www.ijhar-s.gov.pl
3. Sołtysiak U. (2003): Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Ocena stanu aktualnego i perspektywy rozwoju. W: *Polskie rolnictwo ekologiczne - kształcenie kadry doradców*. Wyd. KCDRRiOW w Brwinowie, 33-39.
4. Tyburski J, Żakowska-Biemans S. (2007): *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego* (s. 278). Wydawnictwo SGGW.

PLANOWANIE I EWIDENCJA W GOSPODARSTWIE WIEJSKIM PRZY WYKORZYSTANIU ROLNICZEGO KALENDARZA RACHUNKOWEGO

Dr inż. Tomasz Kondraszuk

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES - SGGW

Problem budowania systemów informacyjnych¹ wspierających zarządzanie w indywidualnych gospodarstwach rolniczych był podejmowany przez wielu autorów. Jest to problem trudny, bowiem wymaga uwzględnienia specyficznych uwarunkowań gospodarstw rolniczych. Każda działalność człowieka jest funkcją jego kwalifikacji (ogólnych i zawodowych) oraz siły motywacji, która ujawnia się w konkretnych warunkach. Istotne są również warunki i reakcje otoczenia, które wpływają na poczucie zadowolenia i satysfakcji danej osoby. Pozytywne „sprzężenie zwrotne” i zgodność uzyskiwanych efektów z realizowanymi celami dają poczucie pełnej samorealizacji.

W planowaniu i ewidencji kluczową rolę odgrywa jakość informacji. Pojęcie *informacja* jest powszechnie znane i mało kto czuje potrzebę zastanawiania się, co ono tak naprawdę oznacza. Możemy przyjąć, że przez *informację* będziemy rozumieli wszelkie sygnały służące uczeniu się i zdobywa-

niu wiedzy. Sygnały te możemy rozpatrywać w kontekście bardzo szerokim, na etapie *ex post* i *ex ante*. W naszym przypadku punktem odniesienia będzie funkcjonowanie gospodarstwa wiejskiego (przedsiębiorstwa rolniczego) w określonym otoczeniu. Kluczowym zagadnieniem jest pozyskiwanie danych i określenie ich użyteczności. Wartość informacyjna pozyskiwanych danych da się zmierzyć za pomocą określenia stopnia powiększenia możliwości osiągnięcia założonych celów przez danego odbiorcę. Ogromnego znaczenia nabiera wymiana informacji z otoczeniem przedsiębiorstwa. Ciągły dopływ ogromnej ilości danych powoduje konieczność doskonalenia metod ich przetwarzania i przechowywania. Zgromadzona właściwa informacja dla wszystkich organizacji stanowi bardzo cenny zasób, który cechuje się kilkoma wyróżniającymi go cechami:

- nie zużywa się w trakcie wykorzystywania, co oznacza, że zasób jej nie ulega zmniejszeniu nawet przy bardzo intensywnym jej wykorzystaniu;
- przekazywanie informacji innym partnerom nie powoduje zmniejszania zasobu, a więc ilość posiadanej przez nas informacji nie zmniejsza się, nawet jeżeli

udostępnimy ją w całości innym partnerom²;

- informacja posiada własności synergetyczne, tzn. w trakcie jej gromadzenia istnieje możliwość uzyskiwania dodatkowych informacji, które można otrzymać na podstawie już wcześniej zgromadzonych, przez co zwiększa się ich ilość.

Rozwój systemów informatycznych i telekomunikacyjnych daje rolnikom nowe możliwości szybkiego otrzymywania informacji technicznych i ekonomicznych oraz ich efektywnego wykorzystania w procesach decyzyjnych. Nowocześni rolnicy starają się uprawiać/hodować właściwe rośliny i zwierzęta w sposób najbardziej racjonalny. Rolnictwo nie jest już dla nich jedynie sposobem życia, ale biznesem, w którym mogą osiągnąć dobry dochód, jeżeli wykorzystają wszystkie możliwości oferowane przez ich otoczenie ekonomiczne i przyrodnicze. Istnieje wiele źródeł informacji, z jakich rolnicy mogą i po-

¹ W najbardziej ogólnym, cybernetycznym ujęciu system informacyjny to: wyróżniony przestrzennie i uporządkowany czasowo zbiór informacji, nadawców informacji, odbiorców informacji, kanałów informacyjnych oraz technicznych środków przesyłania i przetwarzania informacji, których funkcjonowanie służy do sterowania obiektem gospodarczym.

² Nie należy mylić ilościowego ujęcia informacji z jej użytecznością i wartością. Niewątpliwie upowszechnienie jakiejś informacji powoduje, że jej wartość dla posiadaczy zmniejsza się. Również z upływem czasu pewne informacje ulegają dezaktualizacji, jednak stan posiadania jest zachowany.

winni korzystać w swoich decyzjach w zarządzaniu. Należą do nich sprawozdania z badań naukowych, różne opracowania dotyczące sytuacji na rynku produktów i środków do produkcji rolniczej, a także własna ewidencja i sprawozdawczość, itd.

Wiele prób zastosowania metod i środków udostępniania informacji w rolnictwie nie zostało wykorzystanych w takim stopniu, jaki ich twórcy zakładali, i nie wpłynęło na poprawę zarządzania gospodarstwem. Jednym z powodów jest to, że często dostarczano informacje, zdaniem ekspertów, korzystne dla rolników, a nie pomagano im samym w poszukiwaniu i przetworzeniu informacji, których potrzebę oni sami odczuwali. Często także algorytmy i metody, jakie muszą stosować rolnicy i doradcy do wykorzystania tych informacji, są bardziej skomplikowane niż jest to konieczne, ponieważ nie są one dopasowane do sposobu, w jaki analizują oni informacje. Najtrudniejsze są początkowe etapy przełamywania niechęci do gromadzenia informacji i wywoływania potrzeby szukania lepszych rozwiązań w oparciu o posiadaną wiedzę.

W rolnictwie zwracano uwagę przede wszystkim na możliwości wykorzystania księgowości jako podstawowego źródła informacji o działalności gospodarczej. Jednak w naszym kraju nie upowszechnił się żaden system księgowy w gospodarstwach indywidualnych. Wdrożono Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych (ZSRGR), a następnie system gromadzenia i przetwarzania danych z gospodarstw rolnych (PFADN), ale w dalszym ciągu obserwuje się bardzo małe zainteresowanie rolników ewidencją prowadzoną w formie księgowości [Grontkowska A., Tchorzewska E., 2000, s. 23.].

Uwzględniając występujące ograniczenia, w opracowaniu przedstawiono propozycję planowania i ewidencji

przy wykorzystaniu rolniczego kalendarza rachunkowego. Ten sposób gromadzenia informacji o gospodarstwie został pozytywnie oceniony i zaakceptowany przez rolników [Bet G. i inni 1998; Kondraszuk T., 2004 s. 354-360; Palasik A., 2000.]. W szczególności podkreślano prostotę i funkcjonalność przedmiotowego kalendarza.

Gromadzone w nim informacje pozwalają na obliczanie różnych kategorii dochodów, a po zintegrowaniu z systemem planowania finansowego na okresową kontrolę odchyleń wielkości planowanych ze zrealizowanymi. Jednak ostateczny zakres gromadzonych danych rolnik określa sam, poprzez wykorzystanie części analitycznej kalendarza. Istnieje możliwość ewidencji kart pól, kart zwierząt, itd. Daje to możliwość uczenia się w sposób zindywidualizowany, dostosowany do zakresu potrzebnych rolnikowi informacji. W kolejnych latach, jeżeli będzie taka potrzeba, istnieje możliwość uszczegóławiania zakresu zbieranych danych i rozbudowywania kalendarza o nowe zestawienia. O tym jednak zdecydować sam rolnik.

PRZEDSIĘBIORSTWO ROLNICZE A GOSPODARSTWO WIEJSKIE

Ukoronowaniem teoretycznych rozważań z zakresu ekonomii i zarządzania są praktyczne zastosowania wybranych koncepcji i ich implementacja w systemach społeczno-gospodarczych. Gospodarstwo wiejskie jest systemem składającym się z dwóch podsystemów, społeczno-socjalnego, reprezentowanego przez gospodarstwo domowe oraz ekonomiczno-produkcyjnego, będącego gospodarstwem rolniczym [Kondraszuk, 2006.]. W rolnictwie kategorią wynikową dla prowadzonej działalności jest dochód rolniczy. Szerszą kategorią jest dochód

z gospodarstwa rodziny rolniczej, który obejmuje zysk/stratę z działalności inwestycyjnej (ze sprzedaży środków trwałych) oraz dopłaty/dotacje do prowadzonych w gospodarstwie inwestycji. Jednak najważniejszym celem funkcjonowania gospodarstwa wiejskiego jest wzrost wartości jego majątku netto, a co za tym idzie - bogactwa jego właścicieli [Kondraszuk, 2008, s. 322.]. Majątek netto powinien obejmować nie tylko elementy samego gospodarstwa rolniczego, lecz także gospodarstwa domowego. Potrzeba integracji rachunku ekonomicznego i rozpatrywania w sposób systemowy działalności w gospodarstwach (przedsiębiorstwach) rolniczych jest warunkiem zrozumienia decyzji podejmowanych przez rolników [Kondraszuk, 2006, s. 80.].

Aby w sposób celowy dążyć do osiągnięcia założonych celów, rolnik i jego rodzina powinni stworzyć właściwy system informacyjny wspomagający proces planowania, implementacji (realizacji) i kontroli. Jest to zadanie tylko z pozoru łatwe. Gospodarstwa wiejskie traktowane są z reguły jako synonim jednostki małej, słabej finansowo, zarządzanej najczęściej przez właścicieli w sposób mało profesjonalny. Kluczowym zagadnieniem dla określenia zakresu i zadań systemu informacyjnego jest cel i dominująca logika realizowana przez rodzinę rolniczą w długiej i krótkiej perspektywie działania. To one wywołują określone potrzeby informacyjne na etapie podejmowania decyzji.

Dużą rolę w zdobywaniu informacji powinna odgrywać rachunkowość rolnicza generująca informacje użyteczne dla rolnika. Według Man-teuffla [1965, s. 18]: *Rachunkowość rolnicza zajmuje się całokształtem zapisów i obliczeń dotyczących w zasadzie przeszłości lub teraźniejszości, będących pomocą dla kierownictwa*. Tak rozumiana rachunkowość obejmuje księgowość

(gospodarczą i finansową), ale także pozaskięgowe obliczanie kosztów, kalkulacje, analizę i sprawozdawczość, służące przede wszystkim generowaniu informacji na potrzeby zarządzania. System ewidencji gospodarczej powinien dostarczać kompleksowej i pełnej informacji tworzącej wierny i prawdziwy obraz prowadzonej działalności. Przykład wyników ewidencji prowadzonej przy pomocy RKR (w kontekście wzrostu wartości majątku netto w rozwijającym się gospodarstwie mlecznym przez 14 lat) przedstawiono w publikacji *Wzrost wartości majątku netto gospodarstwa wiejskiego* [Kondraszuk, 2008, s. 322-326.].

Indywidualne gospodarstwo rolnicze stanowi szczególnie złożony system. Oprócz organicznego charakteru wynikającego ze złożoności produkcyjno-organizacyjnej, ważnym wyróżnikiem jest rodzinny charakter prowadzonej działalności i realizowane zasady paternalizmu³. Towarzyszyć jej powinna idea przedsiębiorczości i rzadziej ideologia menedżeryzmu⁴, która dominuje w przedsiębiorstwach z najemną siłą roboczą. Przedsiębiorczość przejawia się w kreatywności oraz innowacyjności i w każdej działalności gospodarczej odgrywa dużą rolę. Gospodarstwo rolnicze powinniśmy traktować jako potencjalne przedsiębiorstwo (osoby fizycznej), a rolnika jako przedsiębiorcę. Rola paternalizmu polega na kultywowaniu szczególnych wartości rodzinnych i stawiania spraw rozwoju rodziny na pierwszym miej-

scu.⁵ Jednak trudno nie zauważyć dostosowań w drugą stronę i podporządkowania zachowań członków rodziny rolniczej potrzebom gospodarstwa. Z punktu widzenia ekonomiki i organizacji przedsiębiorstwa, gospodarstwo rolnicze i gospodarstwo domowe tworzą gospodarstwo wiejskie⁶.

Pierwotne zasoby gospodarstwa stanowią wiedza (kapitał intelektualny) i pieniądze (kapitał finansowy). Z jednej strony wyrażają się one w zasobach ludzkich i zasobach informacyjnych, z drugiej zaś - w zasobach finansowych i zasobach rzeczowych. Ostateczny kształt działalności gospodarstwa nadaje jego wewnętrzna struktura organizacyjna i prowadzone działalności produkcyjne. Tradycyjnie ważną rolę odgrywa jakość czynników produkcji i otoczenie przyrodnicze (ziemia), jak i ekonomiczne (kapitał i praca). Jednak ostateczny charakter prowadzonej działalności nadaje rolnik wraz z rodziną rolniczą (gospodarstwo domowe).

Wielofunkcyjny rozwój wsi i obszarów wiejskich obejmuje w ramach działalności gospodarstwa również szeroko pojętą wytwórczość wiejską zawierającą oprócz rolnictwa (uprawy roślin, ogrodnictwa, chowu i hodowli zwierząt gospodarskich, itd.) również działalność rękodzielniczą wykonywaną przez członków rodziny, przetwórstwo produktów rolnych, szeroko rozumiane usługi na rzecz środowiska naturalnego oraz usługi agroturystyczne związane z terenami wiejskimi, itd.

To właśnie tak rozumiane gospodarstwo wiejskie posiada znane cechy charakterystyczne, które pozwalają

mu przetrwać nawet najtrudniejsze czasy:

- głębokie poczucie własności, silna motywacja do pracy ponad normę,
- trwałość i jednolitość kierownictwa gospodarstwa,
- nastawienie na realizację celów długofalowych i gotowość do poświęceń dla przyszłych pokoleń,
- szybka komunikacja dzięki stałemu i bliskiemu wzajemnemu oddziaływaniu członków rodziny rolniczej,
- łączenie funkcji kierowniczej i wykonawczej,
- zdolność do elastycznego dopasowywania się do zmieniającego się otoczenia.

Podstawą realizacji zarówno celów indywidualnych, jak i społecznych, powinno być oszczędnie gospodarujące i nastawione na racjonalny dochód gospodarstwo wiejskie, dbające jednocześnie o będące w jego posiadaniu zasoby środowiska naturalnego i rozwój przyszłych pokoleń.

RACHUNKOWY KALENDARZ ROLNICZY JAKO NARZĘDZIE PLANO- WANIA I EWIDENCJI

Poszukując optymalnych rozwiązań dla ewidencjonowania zdarzeń gospodarczych w rolnictwie, które mogłyby być zastosowane w praktyce, autor w ramach badań własnych opracował projekt rolniczego kalendarza rachunkowego (RKR). Pod jego kierunkiem w ramach Podyplomowych Studiów Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW w Warszawie napisane zostały prace dyplomowe i poddano weryfikacji podstawowe elementy kalendarza. Prześledzono jego realizację na przykładzie wybra-

³ Paternalizm (w naukach o organizacji i zarządzaniu) to styl kierowania - występuje tu tożsamość ról, tj. właściciel środków produkcji i kierownik produkcji.

⁴ Menedżeryzm to system sprawowania naczelnego kierownictwa w przedsiębiorstwie przez zawodowego menedżera wraz z towarzyszącą temu systemowi teorią zarządzania oraz ideologią.

⁵ Potwierdzają to badania hierarchii celów realizowanych przez rolników indywidualnych.

⁶ Zauważmy, że nazwa Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego zawiera również właśnie takie określenie w stosunku do gospodarstwa.

nych gospodarstw. Nawiązano stałą współpracę z Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Bielicach, dzięki czemu w latach 2002-2003 liczba wdrożeń w gospodarstwach wzrosła do kilkadziesiąt. Każdy doradca wspierał prowadzenie kalendarza w jednym lub kilku gospodarstwach. Kolejnym krokiem w kierunku rozwoju systemu informacji w gospodarstwie była integracja prowadzonej ewidencji w formie kalendarza z systemem planowania finansowego. Pozwala to na uzyskanie sprzężenia zwrotnego w systemie planowania i kontroli (controllingu). Rolnik ma możliwość porównania wielkości zrealizowanych z planowanymi („jest - powinno być”). To z kolei daje możliwość analizy odchyleń (różnic) i przyczyn ich wystąpienia. Jeżeli plan robiony jest z pełnym zaangażowaniem rolnika, to jest to moment, w którym następuje aktualizacja struktur jego wiedzy. Rolnik uczy się na własnych błędach, dążąc do minimalizacji różnic pomiędzy parametrami planowanymi i zrealizowanymi. Wdrożenie takiego systemu umożliwia wykrywanie wcześniejszych zagrożeń i podejmowanie właściwych działań korygujących. Jest to bardzo ważny element prawidłowego zarządzania w warunkach dążenia gospodarstw do trwałego i zrównoważonego rozwoju.

Podstawą ewidencji jest sporządzony spis posiadanych zasobów i bilans na początek roku obrachunkowego. Na uwagę zasługuje fakt uwzględnienia w aktywach bilansu majątku gospodarstwa domowego, tradycyjnie zaliczanego do majątku prywatnego. Tradycyjnie największy udział mają środki trwałe, w których dominuje ziemia. Po stronie pasywów występuje kapitał własny (własność rolnika) i zobowiązania.

Kolejny etap to sporządzenie planu sprzedaży oraz zakupów i związanych z nimi przepływów (wpłat

i wypłat) środków pieniężnych na najbliższy kwartał. W tym celu dla wybranych operacji sprzedaży/zakupów realizowanych z odroczoną płatnością ustalane są stany rozrachunków o charakterze należności/zobowiązań, a także kwoty otrzymanych/przekazanych zaliczek. Sporządzone w ten sposób planowane przepływy w wybranym kwartale będą podstawą odniesienia do oceny zrealizowanych przepływów. Okres kwartalny przyjęto za najwłaściwszy, bowiem uznano, że w związku z dużą zmiennością otoczenia rolnicy niechętnie wydłużają okresy planistyczne, na przykład do całego roku. Z kolei okresy miesięczne wydają się zbyt krótkie i spowodowałyby konieczność sporządzania dwunastu kalkulacji planów.

Na etapie ewidencji podstawą są codzienne zapisy o obrotach środków pieniężnych w kasie i na rachunku, z podziałem na cztery główne działalności: produkcyjną (operacyjną), inwestycyjną, finansową i prywatną. Stan kasy powinien być okresowo weryfikowany, aby umożliwić kontrolę prawidłowości i kompletności zapisów. Polega to na sprawdzeniu rzeczywistego stanu środków pieniężnych znajdujących się w kasie i na rachunku oraz porównaniu ich ze stanami wynikającymi z zapisów. W kalendarzu takim okresem do weryfikacji jest tydzień.

Zwykle w kalendarzu umieszcza się to, czego oczekujemy w wybranym tygodniu. Plan naszych działań może mieć różną formę, od najprostszej wersji opisującej rozkład naszych codziennych zajęć, do ujmowania operacji finansowych i gospodarczych. Możliwe jest więc naniesienie terminów oproszeń macior, wycieleń krów, itd. Informacje te mogą być następnie przeniesione do części analitycznej kalendarza, w której rolnik w zależności od potrzeb, może prowadzić ewidencję na wybranych „kartach roślino-pól”,

„kartach zwierząt” i „kartach maszyn”. Można również zapisać terminy spłaty odsetek bankowych, rat kredytu, itd.

Podsumowanie wpłat i wypłat następuje raz, na koniec tygodnia (zwykle w niedzielę). Dokonywany jest wstępny podział na obroty pieniężne dotyczące gospodarstwa domowego i gospodarstwa rolniczego, w tym na trzy podstawowe działalności: finansową, inwestycyjną i produkcyjną (operacyjną). Jeżeli rolnik będzie chciał ustalić bardziej szczegółowo obroty dla kilku wybranych działalności (lub gałęzi produkcyjnych), może to zrobić. Nie przewidujemy tutaj konieczności rozpisywania wpłat i wypłat na wszystkie prowadzone działalności, bowiem zwykle sprawia to duże problemy.

Operacje wpłat i wypłat, które były dokonywane przez bank, możemy uzyskać bezpośrednio z wyciągu bankowego i wpisać do kalendarza lub też dołączyć dopiero na etapie zamknięcia kwartalnego. Określenie operacji powinno pozwolić nam na dekretację zdarzenia analogicznie jak dla operacji kasowych.

Tygodniowe zestawienia wpłat i wypłat wchodzi w skład kwartalnych obrotów środków pieniężnych. Jak wykazały doświadczenia z prowadzeniem Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych (ZSRGR), takie zestawienia były przez rolników bardzo chętnie analizowane. Właśnie zestawienia kwartalne były podstawą analizy zgodności uzyskanej realizacji z biznesplanem przez banki udzielające rolnikom kredytów z linii *Młody Rolnik*. Okres kwartału jest również odpowiedni do planowania i ustalania wielkości spodziewanych wpłat i wypłat. Istnieje wtedy możliwość porównania własnego gospodarstwa z innymi o podobnym typie produkcyjnym.

Planowane przepływy będą porównywane z faktycznie zrealizowanymi i posłużą nam do oceny stopnia

realizacji naszych celów. Analiza odchyleń pomiędzy wielkościami planowanymi i zrealizowanymi na zakończenie kwartału jest bardzo ważnym elementem uczenia się przez rolnika właściwego przewidywania i planowania swojej działalności.

Kolejnym krokiem w przetwarzaniu danych z kalendarza jest obliczenie kategorii przychodów i kosztów. W tym przypadku konieczne jest skorzystanie z informacji, które zawarte są na kolejnych stronach kalendarza dotyczących zestawień kwartalnych i rocznych. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu, nie uda się ich przedstawić, a jedynie wymienić. Będą to informacje dotyczące spożycia i darowizn, otrzymanych zaliczek i przedpłat, należności i zobowiązań, zapasów inwentarza żywego, produkcji roślinnej w toku, produktów potencjalnie towarowych oraz zapasów środków produkcji. Dodatkowo należy obliczyć roczne koszty amortyzacji aktywów trwałych. Oblicza się ją albo według wartości początkowej i stawek amortyzacyjnych, albo według wartości bieżącej (netto) i zakładanego okresu użytkowania danego środka. Poszczególne składniki aktywów i pasywów należy spisać na początek i koniec roku obrachunkowego (kalendarzowego). Stanowiąc one będą odpowiednio bilans otwarcia i bilans zamknięcia dla gospodarstwa. Jak wykazało doświadczenie z wdrożeń przedmiotowego kalendarza, sporządzanie takiej inwentaryzacji nie sprawia problemu, chociaż gdy rolnik robi to pierwszy raz, mogą pojawić się wątpliwości przy wycenie poszczególnych składników majątku.

Zasady sporządzania bilansu majątkowego są również wyjaśnione na stronach opisowych kalendarza. Każda tabela poprzedzona jest krótkim komentarzem, który ma umożliwić rolnikowi samodzielne jej wypełnienie. Jednak doradca może zaoszczędzić

czas rolnika, pomagając mu w zrozumieniu poszczególnych obliczeń.

Głównym celem każdej firmy prowadzącej działalność gospodarczą jest zwiększanie wartości majątku (bogactwa) właścicieli poprzez wypracowanie jak największego zysku z działalności gospodarczej, czyli nadwyżki przychodów (korzyści) nad kosztami poniesionymi na ich uzyskanie. W gospodarstwie rodzinnym taka nadwyżka nazywana jest dochodem. W zestawionych kosztach nie została uwzględniona praca rolnika i jego rodziny. Nie ma też kosztu kapitału własnego zaangażowanego w poszczególnych składnikach majątku. Brakuje też czynszu od posiadanej ziemi.

Celem zamknięcia rocznego jest pokazanie, czy i dlaczego zwiększył się majątek właścicieli. Należy ustalić zmiany wartości poszczególnych składników majątku trwałego i obrotowego, w tym środków pieniężnych. Jest to zadanie zarazem trudne i łatwe. Analogicznie jak bilans majątkowy na początek roku, możemy teraz zestawić bilans majątkowy na koniec roku i obliczyć zaistniałe zmiany. Należy jednak pamiętać, że przyczyny tych zmian mogą być różne i wyjaśnienie ich jest zadaniem prowadzonej ewidencji.

Z zestawienia przepływów pieniężnych wynika, skąd biorą się pieniądze gospodarstwa wiejskiego. Najistotniejsze jest saldo (różnica wpłat i wypłat) z działalności produkcyjnej (operacyjnej), czyli z gospodarowania. W rolnictwie często bywa tak, że pieniądze są, ale nie wtedy, kiedy ich najbardziej potrzeba. Dlatego oceniając roczne przepływy, powinniśmy dokładnie przyjrzeć się, jak wpłaty i wypłaty miały się do siebie w kolejnych kwartałach. Ważne jest, aby ustalić, na ile miniony rok był pod tym względem nietypowy. Jeśli wszystko było tak, jak zwykle, wówczas można wskazać okresy dobre i złe.

Przed sporządzeniem bilansu zamknięcia na koniec roku obrotowego pozostaje nam jeszcze obliczyć zmiany w majątku niewiążące się ze zmianami środków pieniężnych. Środki trwałe zużywają się i nie powodują konieczności wydatkowania pieniędzy. Jednak koszt powstaje i będzie nim naliczona amortyzacja od poszczególnych grup środków trwałych, która będzie pomniejszała ich wartość netto (bieżącą). Podobny skutek mają przeszacowania środków trwałych spowodowane zmianami cen, na przykład z tytułu inflacji. Należy pamiętać o zyskach i stratach nadzwyczajnych związanych z majątkiem trwałym.

USTALENIE ROCZNEGO DOCHODU

Po sporządzeniu bilansu majątkowego i ustaleniu wartości majątku netto (kapitału własnego) na koniec okresu obrachunkowego możemy przystąpić do obliczenia metodą „top-down” poszczególnych kategorii dochodowych w gospodarstwie wiejskim:

- dochodu z gospodarstwa wiejskiego (GW),
- dochodu z gospodarstwa rolniczego (GR),
- dochodu rolniczego.

Kategoria dochodu z gospodarstwa wiejskiego (dochodu osobistego) obejmuje zarówno dochody z gospodarstwa rolniczego, jak i przychody spoza gospodarstwa. Kategoria ta pokazuje, jakimi środkami dysponuje rolnik na konsumpcję i akumulację w ciągu roku obrachunkowego. Jest to wynik całościowy z gospodarstwa wiejskiego, którego wielkość decyduje o losach rodziny rolniczej. Z roku na rok rośnie procentowy udział pieniędzy spoza gospodarstwa w dochodzie osobistym, natomiast maleje udział dochodów z działalności rolniczej.

Obliczamy go według wzoru zawartego w Tabeli 1.

Kategoria dochodu z gospodarstwa rolniczego nie zawiera przychodów gospodarstwa domowego. Stawowi więc miarę korzyści, jakie rolnik osiąga z tytułu własności i prowadzenia gospodarstwa rolniczego. Dla przykładowych danych, wychodząc od dochodu z gospodarstwa wiejskiego, możemy go obliczyć według wzoru zawartego w Tabeli 2.

Dochód rolniczy jest to kategoria ukazująca efekty prowadzenia działalności rolniczej, a więc nie zawiera ani przychodów spoza gospodarstwa, ani też korzyści z gospodarowania posiadanymi środkami trwałymi i inwestycjami gospodarstwa rolniczego. Tabela 3. zawiera obliczenia dla przykładowych danych.

W ten sposób zostały omówione w skrócie trzy wielkości charakteryzujące roczny wynik, które można obliczyć w sposób pośredni, wychodząc od przyrostu kapitału własnego (akumulacji) w ciągu roku obrotowego. Rolnicy nieprowadzący ewidencji w ten właśnie sposób szacują efekty swojej działalności.

Do tych kategorii możemy dojść w sposób bezpośredni (*bottom-up*), obliczając je jako różnice przychodów i kosztów ich uzyskania w układzie rodzajowym. W zasadzie wszystkie dane możemy obliczyć na podstawie przepływów pieniężnych. Łączne strumienie wpłat i wypłat w kasie i na rachunku bankowym (które zostały zarejestrowane w zestawieniach tygodniowych, a następnie przeniesione do kwartalnych i rocznych) uzupełnione stanem rozrachunków, pozwolą nam ustalić roczne wielkość sprzedaży (wpływów) oraz zakupów i opłat (wydatków). Tam, gdzie nie wystąpiły rozrachunki, wpłaty równe są wpływom, a wypłaty wydatkom. Teraz dodatkowo możemy policzyć przychody, a więc faktycznie wytworzoną produkcję w danym okresie

FIGURES CHARTS TABLES / RYSUNKI WYKRESY TABELI

Tabela 1. / Table 1.

Specification / Wyszczególnienie	Wartość zł
GW income=	Dochód GW=
+ Closing balance of equity	+ Kapitał własny na koniec roku
- Opening balance of equity	- Kapitał własny na początek
+ Home business withdrawals (private)	+ Wypłaty działalności domowej (prywatnej)
-- Withdrawals from household income	-- Pobrania z gospodarstwa
	176 730
	1 491 084
	24 000
	4 112

Tabela 2. / Table 2.

Specification / Wyszczególnienie	Wartość zł
G.R income =	Dochód G.R =
+ G.W. income	+ Dochód G.W.
- GD payments (in) (private)	- Wpłaty GD (prywatne)
- Transfers/inputs from GD to GR	- Przekazania/wkłady z GD do GR
+ Depreciation of fixed GD assets	+ Amortyzacja środków trwałych GD
- Income from the sales of the household fixed assets	- Dochód ze sprzedaży środków trwałych gospodarstwa domowego
- Household extraordinary profits and losses balance	- Saldo zysków i strat nadzwyczajnych gospodarstwa domowego
- Fixed G.D. assets revaluation (capital income)	- Przeszacowania środków trwałych G.D. (dochody kapitałowe)
	124 080
	176 730
	- 5 600
	+ 2 950
	- 50 000

Tabela 3. / Table 3.

Specification / Wyszczególnienie	Wartość zł
Net agricultural income =	Dochód rolniczy netto =
+ G.R. income	+ Dochód G.R.
- Income from the sales of GR fixed assets	- Dochód ze sprzedaży środków trwałych GR
- GR investment grants	- Dotacje do inwestycji GR
- GR possessions extraordinary profits and losses balance	- Saldo zysków i strat nadzwyczajnych majątku GR
- Fixed GR assets revaluation (capital income)	- Przeszacowania środków trwałych GR (dochody kapitałowe)
	+ Saldo VAT z działalności inwestycyjnej GR
	48 300
	+ 124 080
	- 100 000
	+ 24 220

obrachunkowym oraz koszty (zużycie), które zostały poniesione na jej wytworzenie. Sprzedaż mogła dotyczyć produktu wytworzonego w poprzednim okresie (znajdującym się na zapasie) i dlatego musi być pomniejszona o stan początkowy zapasu, a z kolei powiększona o stan końcowy, który nie został jeszcze sprzedany. Dotyczy to również zwierząt. Jeśli zwierząt przybyło, to produkcja powinna być skorygowana o różnicę wartości - jest większa, mimo że nie została sprzedana. Jeżeli w ciągu roku stan zwierząt zmniejszył się, to pomimo sprzedaży nie można zaliczyć wpływów do wyników ocenianego roku. Odejmujemy więc stan początkowy i dodajemy stan końcowy. Podobnie z uprawami - oziminy

w styczniu są wartością z roku poprzedniego (odliczamy), zasiewy wycenione w grudniu stanowią część dorobku tego roku (doliczamy). W pasywach bilansu mogły wystąpić „przedpłaty otrzymane” na dostarczenie przez gospodarstwo produktów lub usług - wówczas należy dodać stan początkowy, a odjąć stan końcowy. Zamiast dodawać i odejmować całe pozycje z rozpoczęcia i zakończenia roku można operować saldem, czyli różnicą stanów. Wreszcie trzeba wielkość rocznej produkcji powiększyć o tę jej część, która została przeznaczona na spożycie bądź darowana.

W Tabeli 4. przedstawiono zestawienie przychodów z działalności rolniczej dla wybranego przykładu.

Tabela 4. / Table 4.

Specification / Wyszczególnienie		Wartość (zł) Value (PLN)	Struktura (%) Structure (%)
Crop production including:	Produkta roślinna, w tym:	67 544	37,9
- sale	- sprzedaż	69 820	
- commodity stocks difference	- różnica zapasów towarowych	- 3360	
- subsistence and production inventory in progress difference	- różnica zapasów nietowarowych i produkcji w toku	1 085	
Livestock production including:	Produkcja zwierzęca, w tym:	110 822	62,1
- sale of animals	- sprzedaż zwierząt	40 390	
- sale of animal products	- sprzedaż produktów zwierzęcych	97 472	
- increase in animals value	- przyrost wartości zwierząt	-27 040	
- stocks of animal products difference	- różnica zapasów produktów zwierz.	-	
Total agricultural production	Razem produkcja rolnicza	178 366	100

Tabela 5. / Table 5.

Specification / Wyszczególnienie		Wartość (zł) Value (PLN)	Struktura (%) Structure (%)
Direct additional payments	Dopłaty bezpośrednie	27 292	100,0
Total other revenues	Razem przychody pozostałe	27 292	100

Tabela 6. / Table 6.

Direct costs / Koszty bezpośrednie		Wartość (zł) Value (PLN)	Struktura (%) Structure (%)
Crop production	Produkcji roślinnej	63 302	64,9
Animal production	Produkcji zwierzęcej	34 272	35,1
Total	Razem koszty bezpośrednie	97 574	100

Tabela 7. / Table 7.

Specification / Wyszczególnienie		Wartość (zł) Value (PLN)	Struktura (%) Structure (%)
I. Total indirect costs without the cost of external factors and depreciation	I. Razem koszty pośrednie bez kosztów czynników zewnętrznych i amortyzacji	25 797	43,1
II. Total depreciation.....	II. Razem amortyzacja.....	18 395	30,8
III. Total costs of external factors	III. Razem koszty czynników zewnętrznych	15 593	26,1
TOTAL	RAZEM KOSZTY POŚREDNIE	59 785	100

W gospodarstwie wystąpią jeszcze pozostałe przychody z działalności operacyjnej, przedstawione dla analizowanego przypadku w Tabeli 5.

Podobna procedura obowiązuje przy obliczaniu kosztów. Zużycie mogło dotyczyć wcześniej zakupionego środka znajdującego się na zapasie, a z kolei zakupione w tym roku materiały mogą nie być zużyte i zwiększyć zapas końcowy.

Ponieważ stany zapasów określamy na początek i koniec roku, będziemy odwoływać się do wielkości całorocznych wpływów i wydatków, pobrań i wkładów, itd. W bilansie zamknięcia, w ramach ewidencji analitycznej kalendarza, sporządzany jest również obrót inwentarza żywego i wytwarzanych produktów w gospodarstwie.

Zestawienie kosztów bezpośrednich produkcji rolniczej w analizowa-

nym gospodarstwie przedstawiono w Tabeli 6.

Pozostają jeszcze koszty pośrednie przedstawione poniżej, które należy pogrupować według odpowiednich kategorii - Tabela 7.

Mając obliczone kategorie przychodów i kosztów, można obliczyć nadwyżkę bezpośrednią, wartość dodaną brutto i netto, dochód rolniczy brutto i netto, dochód z gospodarstwa rolniczego, a także (po korekcie o przychody spoza gospodarstwa) dochód z gospodarstwa wiejskiego. Uzyskujemy w ten sposób pełne zamknięcie roku obrachunkowego dla gospodarstwa jako całości. Wyniki dla wcześniej obliczonych kategorii metodą „top-down” będą identyczne.

Jeżeli rolnik zainteresowany jest bardziej szczegółowymi zestawieniami przychodów i kosztów, w kalendarzu ma do dyspozycji kartę „rośliny-pola”, na której znajdują się dane dotyczące np. nawożenia roślin, zwalczania chwastów i szkodników oraz zasobności poszczególnych pól.

W produkcji zwierzęcej rolnik może prowadzić ewidencję w oparciu o kartę lochy, kartę krowy, itd. Karty pól i zwierząt zawsze powinny być prowadzone chronologicznie. W przypadku kalendarza prowadzonego przez dłuższy okres możliwe jest kontynuowanie zapisów na karcie pola w roku następnym. Podobnie jest ze wszystkimi istotnymi informacjami z lat poprzednich. Mogą one być zachowane i wykorzystane do sporządzania analiz wieloletnich.

Ewidencja analityczna (na poszczególnie działalności) będzie bardzo przydatna przy wymagalności realizacji zasady wzajemnej zgodności (*cross compliance*) i spełnianiu różnych ograniczeń w stosowanych technologiach. Wykaz zastosowanych środków ochrony roślin i preparatów biobójczych na danym polu w gospodarstwie może okazać się bardzo pomocny pod-

czas kontroli Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Tak więc rolnicy będą musieli m.in. prowadzić dokumentację dotyczącą ewidencji i magazynowania środków ochrony roślin, atestów bezpieczeństwa i kontroli stanu technicznego opryskiwaczy, a także posiadać zaświadczenia o ukończeniu przez osoby wykonujące zabiegi agrotechniczne odpowiednich kursów. Jeszcze szerszy zakres kontroli może dotyczyć bezpieczeństwa żywności i pasz. Jeżeli kontrola wykaże nieprawidłowości, wówczas właściciela gospodarstwa rolnego czekają surowe sankcje finansowe w postaci odebrania dopłat bezpośrednich i dotacji z funduszy unijnych.

W takiej sytuacji ARiMR powinna wyjść z propozycją kompleksowej ewidencji pozwalającej na wykorzystanie raz zebranych danych (ilościowych) do tworzenia sprawozdań finansowych i obliczaniu dochodów w gospodarstwach wiejskich. Tę sytuację można wykorzystać do propagowania korzyści płynących z wdrożenia systemu planowania i ewidencji przez rolników. Wydaje się, że Rolniczy Kalendarz Rachunkowy jest właśnie taką propozycją.

PODSUMOWANIE

Problem budowania systemów informacyjnych wspierających zarządzanie w gospodarstwach wiejskich jest bardzo trudny, gdyż wymaga on uwzględniania specyficznych uwarunkowań gospodarstw rolniczych. Gospodarstwo rolnicze stanowi szczególnie złożony system. Oprócz organicznego charakteru wynikającego ze złożoności produkcyjno-organizacyjnej, ważnym wyróżnikiem jest rodzinny charakter prowadzonej działalności i realizowana ideologia paternalizmu. Oznacza to, że choć traktujemy gospodarstwo jak przedsiębiorstwo, to jednak w jego funkcjonowaniu należy również uwzględniać ograniczenia wynikające

z sytuacji rodziny rolniczej. Proponowany system ewidencji i gromadzenia informacji powinien być prosty i dostosowany do możliwości rolnika. Polskie gospodarstwa są pod względem prowadzenia ewidencji gospodarczej zdecydowanie mniej zaawansowane od gospodarstw w krajach Unii Europejskiej. Najbardziej naturalnym i prostym urządzeniem ewidencyjnym jest kalendarz, służący zapisywaniu bieżących i planowanych zdarzeń.

W opracowaniu przedstawiono propozycję ewidencji i przetwarzania informacji w rolniczym kalendarzu rachunkowym. Ten sposób gromadzenia wiedzy o gospodarstwie został pozytywnie oceniony i zaakceptowany przez rolników. W szczególności podkreślano jego funkcjonalność. Zakres gromadzonych informacji pozwala na obliczanie najważniejszych kategorii dochodów gospodarstwa, a także (po zintegrowaniu z systemem planowania) na okresową kontrolę odchyleń wielkości planowanych ze zrealizowanymi. Daje to możliwość uczenia się i poszerzania nabytej wiedzy.

W niedalekiej przyszłości wszystkie podstawowe działania, a także czynności społeczne projektowane będą z milczącym założeniem posiadania dostępu do coraz większej ilości informacji. Rozwój systemów informatycznych doprowadzi do głębokich zmian zarówno w organizacji społeczeństw, jak i w działalności gospodarczej, także gospodarstw wiejskich. Nie powinna to być jednak rewolucja, której się ulega, a ewolucja, którą się świadomie przygotowuje. W chwili obecnej należy większą uwagę zwrócić na upowszechnianie w rolnictwie systemów najprostszej ewidencji, pozwalającej rolnikowi na ustalenie podstawowych kategorii wynikowych i wykorzystanie ich w podejmowaniu bieżących decyzji.

Rolniczy kalendarz rachunkowy ma dostarczać rolnikowi informacji potrzebnych do prowadzenia gospo-

darstwa i pozwalać na dopasowanie zakresu ewidencji prowadzonej na potrzeby własne, jak i instytucji z nim współpracujących. Rodzaj zbieranych informacji może ulegać zmianom. Rolnik sam musi zdecydować, czy chce dalej rozszerzać zakres zbieranych danych i wprowadzać elementy bieżącej kontroli. Jeżeli podejmie taką decyzję, wówczas musi określić, czego spodziewa się w kolejnych okresach. Proponowany system ewidencji daje możliwość planowania w kolejnych kwartałach w sposób kroczący, tzn. następny kwartał planujemy po zakończeniu i analizie poprzedniego. W szczególności dotyczy to przepływów środków pieniężnych, na podstawie których obliczane są następnie pozostałe kategorie wyników. Dalszym etapem jest prowadzenie szczegółowej ewidencji nakładów na kartach „roślino-pól” i „zwierząt”, które pozwalają na określanie kosztów poszczególnych upraw, chowu i hodowli zwierząt. W ramach RKR dajemy rolnikowi możliwość wyboru stopnia szczegółowości prowadzonej ewidencji w myśl zasady „jeżeli chce mu się chcieć, to może”.

W naszym kraju na rozwój nowoczesnych systemów zarządzania wiedzą w rolnictwie wpływ ma wiele czynników i uwarunkowań. Niewątpliwie najważniejszym czynnikiem limitującym zastosowania praktyczne w gospodarstwach będzie sam rolnik. Należy więc większą wagę przywiązywać do edukacji rolników i współpracujących z nimi doradców. Wydaje się, że nie należy spodziewać się radykalnej zmiany postaw rolników. Najprostsze systemy z tego zakresu będą stanowiły podstawę, na której będzie możliwe budowanie bardziej skomplikowanych i zaawansowanych rozwiązań. Jeżeli potrafimy opracować zestawy informacji, które rolnik będzie mógł wykorzystać dla własnych potrzeb i usprawnienia zarządzania gospodarstwem, będzie to również szansa na stworzenie wa-

runków do pozyskiwania właściwych i wiarygodnych danych w skali całego kraju i Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bet G., Janiak W., Nowakowski M., Piątkowski S.: *Rolniczy Kalendarz Rachunkowy narzędziem upowszechniania rachunkowości*, Praca dyplomowa, Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Zarzeczewo, 1998 r.
2. Grontkowska A., Tchorzewska E.: *Wybrane problemy związane z wdrażaniem ZSRGR* (w opinii rolników), Materiały konferencji naukowej pt. *Rachunkowość rolnicza wobec wyzwań XXI wieku*, SGGW, Warszawa 2000.
3. Kondraszuk T.: *Systemy informacyjne w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych*, Monografia, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2000.
4. Kondraszuk T.: *Ewidencja pozaksięgowa w gospodarstwie rolniczym jako element systemu planowania i kontroli. Monografia. Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi*, Uniwersytet Szczeciński i AR w Szczecinie, Szczecin 2004.
5. Kondraszuk T.: *Gospodarstwo wiejskie jako podstawa rachunku ekonomicznego - ujęcie metodyczne*. Roczniki Naukowe SERIA Tom VIII Zeszyt 1., Warszawa-Poznań, 2006.
6. Kondraszuk T.: *Wzrost wartości majątku netto gospodarstwa wiejskiego*. Roczniki Naukowe, SERIA, Tom X, Zeszyt 3., Warszawa-Poznań-Lublin, 2008.
7. Manteuffel R.: *Rachunkowość rolnicza* Tom 1, PWRiL, Warszawa 1965.
8. Palasik A.: *Rolniczy kalendarz rachunkowy na przykładzie wybranego gospodarstwa*, Praca dyplomowa, Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Warszawa 2000.
9. Kondraszuk T.: *Rolniczy Kalendarz Rachunkowy*, Wydawnictwo „Wieża Jutra”, Warszawa 2011.

PLANNING AND RECORD IN A RURAL FARM USING AGRICULTURAL ARITHMETIC CALENDAR

INTRODUCTION

The problem of building information systems¹ supporting management in individual rural farms was undertaken by numerous authors. It is a difficult problem as it requires taking into con-

sideration specific determinants concerning rural farms. Each human activity is a function of their qualifications (general and professional) and a power of motivation, which is demonstrated in specific conditions. The essential part includes the conditions and reactions of environment which have a big impact on the sense of contentment and satisfaction of a given person. A positive “feedback” and compatibility of the effects obtained with the goals achieved give a sense of full self-realization. The quality of information plays a crucial role in planning and record. The notion of *information* is widely known and hardly anyone feels the need of pondering over what it really means. We can assume that by *information* we understand all sorts of signals aiming at learning and acquiring knowledge. The abovementioned signals can be investigated in a very wide context, on the stage “ex post” and “ex ante”.

In our case the functioning of a rural farm (rural enterprise) in a certain environment will be the reference point. The key point is data acquisition and a designation of their utility. The information preciousness of acquired data can be measured by means of defining the degree of enhancement of opportunities to reach the goals set by a given recipient. The exchange of information with the environment of the enterprise. A constant flow of a huge amount of data causes necessity of improvement of the methods, their processing and storage. Proper information gathered consists of a very precious resource for all organizations, which is characterized by several features:

- It isn't utilized while exploitation which means that its resource does not decrease even during its intense exploitation.
- Conveying information to other partners doesn't cause reduction of

¹ In the most general, cybernetic point of view information system is a group of information specified in space and ordered timewise, as well as a group of senders of information, the receivers of information, information channel the function of which serves to steer the economical object.

² One shouldn't confuse the quantity approach to information with its sense of utility and value. Undoubtedly the popularization of some information causes the decrease of its value for its owners. Also together with the time flow some information will lose timeliness, however the state of ownership is retained.

the resources, thus the amount of information possessed by us does not diminish, even if we make it available in whole to other partners²

- Information possesses synergetic properties, i.e. while gathering there exists the possibility of obtainment of additional information, which can be received on the grounds of information gathered earlier, which increases their quantity

The development of computer and telecommunications systems offers farmers new possibilities of fast obtainment of technical and economical information and their effective use in decisive processes. Modern farmers try to cultivate proper plants and animals in the most rational manner. Agriculture isn't only their way of life anymore but a business in which they can achieve a good revenue if they use all possibilities offered by their economical and natural environment. There are numerous sources of information which the farmers can and should use in their decisions in the field of marketing. Among others, there are reports on scientific research, all sorts of elaborations concerning the situation on the market of products and resources for agricultural production as well as self evidence and reporting etc.

Numerous attempts at utilizing methods and means of rendering accessible the information that was not used to a degree expected by their creators, didn't influence the improvement of farm management. One of the reasons is that often the information provided, according to the experts was beneficial for the farmers, yet they didn't help them with the search and information processing the need for which they felt themselves. Often the algorithms and methods that must be used by the farmers and counselors in order to use this information are more complicated than necessary be-

cause they are not adapted to the way in which they analyze information. The initial stages of breaking the resentment towards gathering information are most difficult and so is the stage of evoking a need for better solutions on the grounds of a possessed knowledge.

What matters particularly in the field of agriculture is a possibility of utilizing accountancy as a basic source of information on business activity. However, in our country no accountancy system in individual farms was popularized. the Unified Accountancy System of Farms (ZSRGR) was implemented and the system of gathering and processing data followed it (PFADN) yet still one observes a small interest of farmers in evidence conducted under the form of accountancy [Grontkowska A., Tchorzewska E. 2000 p. 23].

Taking into consideration the occurring limitations, a proposal of planning and evidence by means of a rural calendar was presented. The abovementioned means of gathering information about farms had a positive feedback and was accepted by the farmers [Bet G and others 1998, Kondraszuk T. 2004 page 354 - 360, Palasik A 2000]. The simplicity and functionality of a subjective calendar was underlined in particular.

The information gathered let count different categories of income, and after integration with a system of financial planning for a temporary control of aberration of planned vs. accomplished quantities. However, the final range of gathered data is defined by the farmer himself by means of analytical part of the calendar. There is a possibility of field charts evidence, animal charts etc. It gives possibility of learning in an individualized way, adapted to the range of information the farmer needed. In the next years, if needed, there is a possibility of constructing a detailed plan of data gath-

ered and expanding the calendar adding new configurations. This will be decided by a farmer himself.

AGRICULTURAL ENTERPRISE VS FARM

The crowning achievement of theoretical speculation in the field of economy and marketing is a practical use of selected concepts and their implementation into the social - economical systems. A farm is a system consisting of two subsystems, public and social represented by a household and economical-productive, constituting an agricultural enterprise (Kondraszuk 2006) In agriculture the resultative category for a conducted activity is an agricultural revenue. A broader category is represented by revenue from a farmers family which encloses income/loss on an investment activity (from the sale of capital assets) and excess fares/subsidies to investments conducted in the farm. However, the most important goal of the functioning of the farm is the increase in its net fortune, and what follows, the wealth of its owners [Kondraszuk 2008 p 322] The net fortune should enclose not only the elements of an agricultural enterprise but also a household. The need of integration of economical sum and examination of activity in enterprises in a systematical manner is a key condition for understanding the decisions taken by the agriculturers [Kondraszuk 2006].

In order to pursue achieving established goals, a farmer and his family should first create a proper information system supporting a process of planning, implementation (realization) and control. It is only seemingly an easy task. Peasant holdings are usually treated as a synonym of a small unit, financially weak, most often administered by owners in a non professional way. A key point for defining a range

and tasks of an information system is a goal and dominating logics pursued by the farmer family in a long and short perspective of action. They provoke specific information needs on the stage of decision making.

Rural accountancy generating information useful for a worker should play a big role in obtainment of information. According to Manteuffel [1965 p 18] *Rural accountancy deals with an entirety of notes and calculations concerning the past or the present being help to a management*. Accountancy understood in such way includes accountancy (economical and financial), but also extra accountant cost calculation, analyses, and reporting aiming most of all at generating information to the needs of management. The system of economic record *should* provide a complex and full information creating an exact picture of a conducted activity. The example of report results conducted by means of RKR (in the context of increase in the value of net fortune in a developing milk farm throughout fourteen years) were presented in a publication *Increase of a net value of a farm*. [Kondraszuk 2008 page 322 - 326] Individual farm constitutes a particularly complex system. Apart from its limited character resulting from the production-organizational complexity, an important factor is a familiar character of the conducted activity and implemented rules of paternalism. It should be accompanied by the idea of entrepreneurship and, more rarely, the ideology of managerism², which dominates in the enterprises with hired workforce. The entrepreneurship shows in the creativity and innovativeness and it plays a big role in every business activity. Agricultural enterprise should be treated as a poten-

tial enterprise (of an individual) and a farmer as an entrepreneur. The role of paternalism³ consists in cultivating particular family values and putting the matters of a family development in the first place.⁴ However, it is difficult not to notice the adjustments on to the opposite direction and subjection of behaviour of agricultural family members to the farm needs. From the point of view of economics and enterprise management the agricultural farm and a household constitute a rural farm.

Initial resources of a household constitute knowledge (intellectual capital) and money (financial capital). On one hand they are expressed through the human resources and computer resources. The final shape of a household activity is given to it by the internal organizational structure and conducted production activities. Traditionally, the quantity of production factors and natural surrounding (earth) as well as economical (capital and work). However, the final character of the conducted activity is given by the farmer together with farmer family (household)

Multifunctional rural development includes, within the borders of household activity, also rural production containing, apart from agriculture (cultivation, gardening, farm animals breeding) the handcraft activity made by family members, the processing of agricultural products, services concerning natural environment and agricultural services connected with rural areas, etc.

This way of understanding of an agricultural enterprise allows us to see the well know characteristic features,

which let it survive even most difficult times.

- deep feeling of ownership, strong motivation to work over the average
- durability and homogeneity of household management
- aiming at far reaching goals and readiness for devotion for future generations
- fast communication thanks to a constant and close mutual interaction of farmer family members
- joining managing and executive function
- ability of flexible adjustment to a changing environment

The basis of the goals implementation both individual and social should be economical and aimed at rational income agricultural household, at the same time caring about the resources belonging to it as well as the growth of future generations.

ACCOUNTING RURAL CALENDAR AS A TOOL FOR PLANNING AND REPORT

While searching for the optimal solutions for the report of economical events which could be utilized in practice, the author, within his research formulated the project of a Accounting Rural Calendar (RKR). Under his lead, within the programme of Postgraduate Studies in Accountancy of Agricultural Enterprises at Faculty of Economic Sciences WULS in Warsaw postgraduate works were written and the basic elements of calendar underwent the analysis. Its realization was viewed on the basis of chosen households. A constant cooperation with the Centre for Rural Counseling in Bielice thanks to which in the years 2002 - 2003 the number of implementations in the households increased to over a dozen. Each coun-

2 Managerism is a system of leading an enterprise by a professional manager with accompanying theory of management and ideology.

3 Paternalism (in organization and management studies) is a style of leadership - there is role identification, i.e. the owner of the production resources and the production director.

4 It is confirmed by studies of goals hierarchy realized by individual farmers.

selor was supporting the calendar in one or several households. Another step towards the development of the information system in the household was mass integration of a report conducted under the form of a calendar with the financial planning system and control (controlling). The farmer has a possibility to compare the number of those realized ones vs planned ones ("it is" - "is supposed to be"). This gives the possibility to analyze the deviations (differences) and the causes for their occurrence. If a plan is made with full devotion on the part of the farmer, this is the moment in which the structure of his knowledge is being refreshed. The farmer learns from his mistakes, aiming at minimalization of the differences between parameters planned and implemented. Implementation of such system enables detecting previous dangers and undertaking proper corrective activities. It is a very important element for a correct management in the conditions of aiming at a solid and balanced development.

The next step is to draw up a plan of sales and purchases and the related cash flows (receipts and withdrawals) for the next quarter. For this purpose, for selected sales/purchase transactions realized with deferred payment status of settlements that are of receivables/payables nature the amounts of received/transmitted advance payments shall be determined. Cash flows prepared in this manner in the given quarter will form the reference basis to assess realized cash flows. Quarterly periods have been considered as the most appropriate, because it was stated that due to the high environment volatility farmers are reluctant to extend the planning periods for example to the entire year. On the other hand, monthly periods seem to be too short and would result in drawing up twelve planning calculations. At the stage of registry, daily records of

cash flow as cash on hand and on the bank account form the reference basis, whereby four main activities are distinguished: production (operational), investment, financial and private. Cash position should be reviewed periodically in order to enable the monitoring of the correctness and completeness of records. This is done by checking the actual amount of cash that is on hand and at the bank account and comparing it with the amounts as they appear from the books. A week is a period used for verification according to the calendar.

Usually, the calendar should contain what is expected to happen in a given week. The plan of our activities may take various forms, from the simplest version of describing the distribution of our daily activities to presenting financial and business operations. It is thus possible to put the dates of farrowings in sows, calving in cows, etc. This information can be then transferred to the analytical part of the calendar, in which the farmer, depending on the needs, may keep records on the selected "plant-field cards", "animal cards" and "machines cards". It is also possible to enter the dates of bank interest rates due, loan installments, etc.

Receipt and withdrawal statement is done once, at the end of the week (usually on a Sunday). An initial division is made into cash flows regarding households and those regarding agricultural holdings, including the three basic operations: financial, investment and production (operational). Should a farmer wish to establish the revenues for a few selected activities (or production branches) in more detail, this will be possible. We do not anticipate having to stipulate the receipts and withdrawals as per each of the activities carried out, as this usually causes big problems.

Receipt and withdrawal transactions that were made by the bank may be accessed directly from a bank statement and entered into the calendar or attached only at the stage of the quarterly closing. Determining the transaction type should allow us for account assignment for given events the same way as in case of cash transactions.

Weekly statement of receipts and payments constitute quarterly cash flows. As it has been demonstrated by experiments on using the Unified Accounting System for Agricultural Holdings (UASAH), farmers eagerly analyzed such statements. It was the quarterly statements that formed the basis of analysis for checking the compliance of the transactions realized by the banks granting farmers loans belonging to the "Young Farmer" credit line with the business plan. The quarterly period is also adequate for planning and determining the size of expected receipts and payments. It is then possible to compare one's own farm with others of a similar production type.

Planned cash flows will be compared with the actually realized flows and will serve us to assess the degree of achievement of our goals. The analysis of deviations between planned and realized values at the end of the quarter is a very important element of learning how to anticipate and plan his/her own activities.

The next step in the processing of data from the calendar is to calculate the revenues and expense categories. In this case, it is necessary to use the information that is contained on the following calendar pages concerning quarterly and annual statements. Considering a limited capacity of the article we can't present them all, we can only mention them. This will be information concerning intake and donations, advance payments received and prepayment, dues and liabilities,

livestock, plant production in process, products which are potential goods and the capital goods supplies. Additionally one should count the annual cost of amortization of non-current assets. It is being calculated either according to the initial value of depreciation rate. One counts them either according to the initial value and depreciation rate or according to a current net value and the period. The particular active components of assets and liabilities are to be written down in the beginning and at the end of financial year (calendar) and they will constitute respectively the opening balance and closing balance for a household. The experience shows that the preparation of such inventory doesn't pose a problem although when a farmer is doing it for the first time, the doubts can appear as to the cost evaluation of individual fortune components.

The rules of making a financial balance are also explained on the descriptive pages of a calendar. Each table is preceded by a short comment which aims at enabling a farmer an individual filling. However, a counsellor can save farmer's time helping him understand specific calculations.

The main goal of each leading company is enlargement of the fortune quality (wealth) through working on the biggest possible income from business activity, which is the surplus of income (profits) over the costs needed for the obtainment. In the family farm such surplus is called an income. In the costs comparison the work of the farmer and his family is not taken into consideration. There is no cost of the capital, too, as well as commitment. There is no rent for the land owned.

The goal of the annual closure is showing if and why the fortune of the owners enlarged. The changes of the values in particular fortunes need to be established. It is both a difficult and easy task. Just as the fortune balance in

the beginning of the year, we can now contrast the financial balance at the end of the year and calculate changes occurred. One needs to remember, however, that the reasons for these changes can be different and their explanation is a task of the report.

It results from the juxtaposition of the financial flow where the money of the farm comes from. The most important thing is the balance (the difference between the payin and payout) of the production activity (operational), ie from management. It often happens in agriculture that the money is there but not when you need it most. Thus while evaluating annual income we should watch carefully the payins and payouts were situated towards each other. It is important to state to what extent a past year was not typical in this sense. If everything was as usual then one can point good and bad periods.

Before processing the closing balance at the end of the financial year we only have to calculate the changes in fortune not connected with the changes of the method of payment. Fixed assets are being used and do not cause the necessity of spending additional money. However, the cost appears and the depreciation from particular groups of fixed assets which will diminish their net value (current). A similar effect is ascribed to revaluation of the fixed assets caused by the price changed, for example due to inflation. Extraordinary income and losses connected with a permanent fortune cannot be forgotten.

ANNUAL INCOME SETTLEMENT

After completing balance sheet and determining the value of net assets (equity) at the end of the accounting period we can proceed to calculate various categories of income using the 'top-down' method:

- rural household income (GW)
- farm household income (GR)
- agricultural income.

The category of rural household income (personal income) includes both the farm household income and non-farm income. This category shows what means a farmer has that he can spend on consumption and accumulation during the accounting year. It is an overall result from the rural household. The size of this household determines the fate of a farming family. Year by year the percentage of money from outside the farm in personal income increases, while the share of agricultural income decreases. We calculate it using the formula in the table below (using sample data):

The category of farm household income does not include the household income. It is therefore a measure of benefits the farmer achieves due to the ownership and operating the farm. For sample data, starting with the income from the farm, we can calculate it in the following table:

Agricultural income is a category showing the effects of agricultural activities and therefore does not contain non-farm income, nor the benefits from the management of fixed assets and farms investments. The following table shows the calculations for the sample data: VAT balance on GR investment activities +24 220

Three values characterizing the annual results have been briefly discussed here. They can be calculated in an indirect way, starting from the capital gain (accumulation) during a given fiscal year. Farmers who do not keep records estimate the results of their activities in this way.

We can reach those categories directly by calculating them as a difference between income and tax deductible expenses by type. In fact, all data can be calculated based on cash flow. All the deposits and withdraw-

als (which were recorded in weekly statements, and then moved to quarterly and annual ones) combined with settlement balance will allow us to determine the annual amount of sales (incomings) as well as purchases and bills (expenses). Where there were no settlements, payments equal incomings and withdrawals equal expenses. Now we can also calculate revenue and thus the actual number of generated goods in a given accounting period, as well as costs (consumption) that have been incurred in its production. Sales can relate to a good produced in the previous period that was in stock, and must therefore be reduced by the initial state of the stock, and increased by the final state that has not been sold yet. This also applies to animals. If the number of animals has increased then the production should be adjusted for the difference in value; the number is bigger even though the animals have not been sold. If during a year the number of animals declines, it can not be included in revenue despite the sale. So we subtract the initial state and add the final state. The same situation concerns crops - winter crops are the previous year value in January (we subtract), crops valued in December are part of this year's value (we add). In balance sheet liabilities one may find 'pre-payments received' by the farm to provide products or services. In this case one should add the initial state, and subtract the final state. Instead of adding and subtracting all the items from the start and end of the year, you can operate the balance, so the difference between the states. Finally, the annual production must be increased by the portion thereof which has been earmarked for consumption or donation.

A similar procedure applies when calculating costs. Consumption might have regarded previously purchased good in stock and materials purchased

this year might not be used up and thus increase the end supply.

Because stock is defined at the beginning and end of the year, one will refer to the size of full-year revenue and expenditure, withdrawals and incomings, etc. In the closing balance sheet, as an analytical records of a calendar, a distribution of livestock and goods produced on a farm is also shown.

Having calculated the revenue and expense, you can calculate the direct surplus, gross and net added value, gross and net farm income, agricultural income, and also (after adjusting for non-farm income), income from the farm. This way the complete closure of the financial year for the farm as a whole is obtained. The results for previously calculated categories using the 'top-down' method will be identical.

If a farmer is interested in more specific revenue and expenses statement, there is a crop-fields tab in the calendar, which contains data on crops such as fertilization, weed control and pest control and the abundance of individual fields.

The livestock farmer may keep records based on the sow card, cow card, etc. Field and animal cards should always be carried out chronologically. In case of a calendar kept for a longer period of time it is possible to continue the record on the field card the following year. The same is true for all relevant information from previous years. They can be saved and used for making long-term analysis.

Analytical records for each activity will be very useful for the implementation of cross compliance and meeting the various constraints in used technologies. A list of used plant protection products and biocides on the field at the farm can be very helpful during the inspection of the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARMA). Thus, farmers will need to include keeping records of inventory

and storage of plant protection products, safety certifications and technical condition of sprayers, and also have a certificate of completion an appropriate course by people performing agro-technical treatments. An even wider range of control may relate to food and fodder safety. If the examination reveals irregularity, the owner of the farm is a subject to strict financial sanctions in the form of taking away direct payments and subsidies from EU funds.

In this situation, ARMA should come with a proposal of comprehensive records allowing for the use of data collected (quantitative) to create financial statements and the calculation of income in rural households. This situation can be used to promote the benefits of planning and implementation of records by the farmers. It seems that the Agricultural Accounting Calendar is such a proposition.

SUMMARY

The problem of building information systems to support management in rural households is very difficult because it requires taking into account the specific characteristics of farms. An agricultural farm is a particularly complex system. In addition to the organic nature arising from the production and organizational complexity, an important distinguishing feature is the family nature of the business and implemented ideology of paternalism. This means that although we treat the farm as a business, we must also take into account the constraints arising from the situation of the farming family. The proposed system of records and collection of information should be simple and adapted to the farmer's possibilities. Our capabilities in terms of keeping records of business are much less advanced than households in the European Union. The most natural and simple device is the registration cal-

endar that stores current and planned events.

The paper presents a proposal for recording and processing information in the agricultural calendar of accounting. This form of gathering knowledge about the farm was positively evaluated and accepted by farmers. Its functionality was particularly emphasized. The scope of information collected allows for the calculation of the major categories of household income, and (when integrated with the planning system) for periodic monitoring of deviations from the planned quantities. This gives an opportunity to learn and broaden knowledge.

In the near future all the basic and social activities will be designed with the tacit assumption that they will have access to greater amounts of information. The development of information systems will lead to profound changes both in the organization of societies, as well as in business and rural households. It should not, however, be a revolution, which one gives in to, but evolution, which is consciously prepared. At present, more attention should be paid to the dissemination of the simplest forms of keeping records in agriculture that allow the farmer to set out the basic categories of output and use them in making current decisions.

Agricultural calendar is to provide accounting information needed to run the farm and allow for adjusting the scope of records kept for the farmers themselves, as well as the co-operating institutions. Types of information collected may change. The farmer himself has to decide whether to further expand the scope of collected data and introduce elements of the current control. If he so decides, he must determine what he expects in subsequent periods. The proposed system of records makes it possible to plan for the coming quarters using step-by-step method, i.e., we plan next

quarter after finishing and analyzing the previous one. It particularly applies to cash flow, on the basis of which other resulting categories are later calculated. A further step is to maintain detailed records of expenditure on 'plant-field' and 'animals' cards that allow to specify the cost of individual crops, farming, breeding and husbandry of animals. The RKR gives a farmer a choice of the level of detail in his records, following this principle: 'if he feels like he wants to, he can'.

In our country, the development of modern knowledge management systems in agriculture is affected by many factors and conditions. Undoubtedly the most important factor limiting the practical application on farms is the farmer himself. Therefore, more attention should be paid to educating farmers and their advisors. It seems that one should not expect radical change in farmers' attitudes. The simplest systems will be the basis on which it will be possible to build more complex and sophisticated solutions. If we can compile a set of information that the farmer will be able to exploit for their own needs and improving farm management, there is also a chance to create the conditions for obtaining relevant and reliable data for the whole country and the European Union.

REFERENCES:

1. **Bet G., Janiak W., Nowakowski M., Piątkowski S.** 1998. Rolniczy Kalendarz Rachunkowy narzędziem upowszechniania rachunkowości. Praca dyplomowa. Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Zarzeczewo.
2. **Grontkowska A., Tchorzewska E.** 2000. Wybrane problemy związane z wdrażaniem ZSRGR (w opinii rolników). Materiały konferencji naukowej pt. „Rachunkowość rolnicza wobec wyzwań XXI wieku”. SGGW, Warszawa.
3. **Kondraszuk T.** 2000. Systemy informacyjne w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych. Monografia, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
4. **Kondraszuk T.** 2004. Ewidencja pozaksięgowa w gospodarstwie rolniczym jako element systemu planowania i kontroli. Monografia. Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi. Uniwersytet Szczeciński i AR w Szczecinie. Szczecin.
5. **Kondraszuk T.** 2006. Gospodarstwo wiejskie jako podstawa rachunku ekonomicznego - ujęcie metodyczne. Roczniki Naukowe SERIA Tom VIII Zeszyt 1. Warszawa-Poznań.
6. **Kondraszuk T.** Wzrost wartości majątku netto gospodarstwa wiejskiego. Roczniki Naukowe SERIA Tom X Zeszyt 3. Warszawa-Poznań- Lublin. 2008.
7. **Manteuffel R.** Rachunkowość rolnicza Tom 1, PWRiL. Warszawa. 1965.
8. **Palasik A.** Rolniczy kalendarz rachunkowy na przykładzie wybranego gospodarstwa. Praca dyplomowa. Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Warszawa 2000.
9. **Kondraszuk T.** Rolniczy Kalendarz Rachunkowy. Wydawnictwo „Wiś Jutra”, Warszawa 2011.

KREOWANIE WIZERUNKU GMIN WIEJSKICH W MEDIACH STRESZCZENIE DYSKUSJI PANELOWEJ

Prowadzenie: Ewa Jaska

UCZESTNICY:

WÓJTOWIE GMIN: RYSZARD GLIWŃSKI, GMINA ZAMOŚĆ, WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE;
KAZIMIERA TARKOWSKA (WÓJT ROKU 2006), GMINA KLESZCZÓW, WOJEWÓDZTWO ŁÓDZKIE;
CZESŁAW MARIAN ZALEWSKI (WÓJT ROKU 2010), GMINA STERDYŃ, WOJEWÓDZTWO MAZOWIECKIE

PRZEDSTAWICIELE MEDIÓW:

MARIA BARTCZAK, STANISŁAW JĘDRZEJEWSKI, RYSZARD MIAZEK, [ANDRZEJ ZALEWSKI]

Ewa Jaska poprosiła przedstawicieli samorządu terytorialnego, by podzielili się swoimi spostrzeżeniami na temat dotychczasowej współpracy z mediami, a także krótko zaprezentowali swoje gminy.

Kazimiera Tarkowska gminę Kleszczów reprezentuje od 1993 r., kiedy pierwszy raz została wójtem. Gmina Kleszczów jest gminą wiejską i należy do najbardziej uprzemysłowionych gmin w Polsce. Około jedną trzecią terenu gminy zajmuje odkrywka węgla brunatnego, a co piąta żarówka w Polsce świeci energią wyprodukowaną w elektrowni Bełchatów położonej właśnie w gminie Kleszczów. Z okazji 20-lecia samorządu wydana została broszura, w której zaprezentowane zostały zmiany, jakie dokonały się w tym czasie na terenie gminy. Ostatnią ważną inwestycją jest kompleks dydaktyczno-sportowy. W gminie Kleszczów wszystko zaczęło się od węgla i należało tę szansę wykorzystać jak najlepiej. Z tego powodu gmina Kleszczów jako jedna z pierwszych stworzyła samorządową strefę przemysłową, w której zainwestowało wielu inwestorów zagranicznych. W ten sposób powstało tu ponad 1,5 tys. miejsc pracy. Gmina liczy ponad 5 tys. mieszkańców, a zatrudnionych na jej terenie jest ponad 22 tys. osób, głównie z wykształceniem technicznym. Dlatego też w 2010 r. na terenie gminy wiejskiej powstało technikum nowoczesnych technologii. Bezrobocie wynosi tu około 4-5 proc. Gmina wybudowała ze swoich środków budżetowych wszystkie media, czyli sieć gazową, wodociągowo-kanalizacyjną, teletechniczną oraz szerokopasmowy Internet. Dziś jest ona przygotowana na funkcjonowanie bez kopalni, ponieważ już w 1998 r. przyjęto strategię rozwoju gminy Kleszczów, wiedząc o tym, że w roku 2015 lub 2017 zakończy się wydobycie węgla. Dlatego należało zainwestować w przyszłość, czyli zainwestować w budowę infrastruktury, tworzenie stref przemysłowych, a także stworzenie jak najlepszych warunków do życia i przygotowanie gminy na przyjęcie nowych

mieszkańców. Dotychczas populacja gminy każdego roku rosła o około 3-4 proc. Nowych mieszkańców przyciągają tu przede wszystkim miejsca pracy, dobre warunki do życia, rozbudowana infrastruktura, a także warunki do rozwoju budownictwa wielorodzinnego i jednorodzinnego.

Jeśli chodzi o działania promocyjne prowadzone przez gminę i współpracę z mediami, warto wiedzieć, że ten zakres działań został formalnie przypisany władzom samorządowym dopiero na początku dwudziestego pierwszego wieku. Mimo braku formalnych zapisów, od początku lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku na terenie gminy wydawany jest bezpłatny dwutygodnik *Informator Kleszczowski*. Celem pisma jest informowanie społeczeństwa o przedsięwzięciach władz samorządowych, a także o terminach przyjęć lekarzy, czynnych gabinetach stomatologicznych, terminie wywozu śmieci, ważnych telefonach, i o tym, co będzie się działo w najbliższym czasie, o ważnych uroczystościach, itd. Współpraca z mediami i promocja gminy ma na celu także wypromowanie tutejszych stref przemysłowych, a w szczególności około 300 ha uzbrojonych terenów przeznaczonych dla potencjalnych inwestorów.

Ewa Jaska zapytała, czy media są informowane o tym, że w gminie Kleszczów tak wiele się dzieje i czy chętnie współpracują.

Kazimiera Tarkowska w odpowiedzi wymieniła corocznie organizowane imprezy, takie jak: dożynki, Dni Kleszczowa, spotkania opłatkowe i wielkanocne, na które media zawsze są zapraszane. Najczęściej przybywają media lokalne z Radomska i Bełchatowa. Natomiast kontakty z mediami ogólnopolskimi są sporadyczne. Wyraziła nadzieję, że udział w konferencjach takich jak ta jest okazją do zainteresowania obecnych tu mediów wiejską gminą Kleszczów, położoną w centrum Polski (oddalona niecałe 200 km od Warszawy, 70 km od Łodzi i 60 km od Częstochowy). Na

zakończenie dodała, że można tu zobaczyć największą dziurę w Europie, największą elektrownię, a także zjechać do dołu i zobaczyć niecodzienny krajobraz.

Następnie głos zabrał **Ryszard Gliwiński**. Poinformował, że gmina Zamość jest położona wokół miasta Zamościa i obejmuje 35 miejscowości z prawie 22 tys. mieszkańców, obszary rolnicze, duże osiedla mieszkaniowe, a także Roztoczański Park Narodowy. Podkreślił, że kreowanie wizerunku gmin to wspólne zadanie władz samorządowych i mediów. Powinno to być wspólne pokazywanie gminnej rzeczywistości pięknych polskich wsi. Przypomniał kilka cytatów z ustawy o samorządzie gminnym (art. 7), w którym jest odniesienie do roli i zadań samorządów gminnych w upowszechnianiu idei samorządowej, we wdrażaniu programu pobudzania aktywności obywatelskiej, w pielęgnowaniu historii, kultury, tradycji, w wychowaniu dzieci i młodzieży, a także w obszarze promocji gmin. Stwierdził, że konieczny jest pełny przekaz o tym, co dzieje się w samorządach, i o podejmowanych przez nie działaniach, a także przekazywanie informacji o programach unijnych. Władze samorządowe są dziś świadome, jak ważna jest informacja. Administracja państwowa kreuje informację i poprzez samorządy nią zarządza, czyli przekazuje ją dalej. Z tego właśnie powodu reprezentanci gmin poszukują współpracy z mediami. Obok tradycyjnych form przekazywania informacji w gminie Zamość, mieszkańcy mają także do dyspozycji stronę internetową i biuletyn samorządowy - miesięcznik wydawany od 10 lat w nakładzie 2,5 tys. egzemplarzy. Obecnie trwają prace nad uruchomieniem gminnej e-gazety, a także innych samorządowych wydawnictw i publikacji. Wyraził zainteresowanie szerszą współpracą z mediami, chociaż przyznał, że niekiedy bywa ona trudna. Stwierdził, że media lokalne są bardziej zainteresowane pensją wójta i zamykaniem przez niego szkół niż pokazywaniem tego, co jest dobre. Jest jeszcze wiele do zrobienia, by tę współpracę poprawić. Na zakończenie zaprezentował kilka opracowań na temat gminy i zaprosił do odwiedzenia pięknego, renesansowego miasta Zamość.

Czesław Marian Zalewski opowiedział o gminie Sterdyń. Jest to gmina bardzo mała, licząca zaledwie 4,5 tys. mieszkańców. Położona jest na wschodzie Mazowsza, tj. w okolicy Sokołowa Podlaskiego, w pasie nadbużańskim, w obszarze Natura 2000. Roczny budżet wynosi około 10 mln zł, chociaż budżet inwestycyjny za rok 2010 wyniósł ponad 20 mln zł. Sytuacja ta była związana ze zrealizowanymi inwestycjami, które finansowane były z programów europejskich. Gmina jest oceniana jako dobrze zorganizowana, w szczególności pod względem infrastruktury. Na szczególną uwagę zasługuje bardzo dobrze zorganizowana

ochotnicza straż pożarna, która ma w gminie aż 13 jednostek. W opinii wójta, strażacy to grupa społeczna, której reprezentanci są bardzo aktywni w samorządzie gminnym, samorządach wiejskich i radach sołeckich. Są także sołtysami. Z tymi ludźmi można zrobić najwięcej - potrafią myśleć i rozmawiać, więc współpraca z nimi jest satysfakcjonująca. Współpracę z mediami określił natomiast jako bardzo dobrą. Podkreślił, że udało się ustalić metodologię, jak podawać informacje w mediach regionalnych, żeby były one bardziej budujące, a nie zniechęcające, i żeby nie było tanich sensacji. Ponadto, w gminie co dwa tygodnie wydawane są biuletyn informacyjny (dwutygodnik) i gazeta *Sterdyniak* (kwartalnik). Informacje zamieszczane w tych wydawnictwach są niejednokrotnie przedrukowywane przez media ponadregionalne i (rzadziej) krajowe. Zgodził się również z przedmówcą, że każde spotkanie wójta jest szybko odnotowywane i odniósł się także do serialu *Ranczo*, w którym wójt został pokazany jako korupcjonista, a sam urząd jest reprezentowany przez ludzi zwariowanych, niekoniecznie dobrze poukładanych. Zauważył, że taki obraz urzędu gminnego jest krzywdzący dla tego środowiska i osób, które w ten sposób nie postępują. Ponadto, media, podając informacje na temat relacji cenowych, uwzględniają jedynie ceny detaliczne, z pominięciem cen producenta (rolnika). Na zakończenie zaprosił do odwiedzania gminy i zobaczenia pięknego zespołu pałacowego.

Następnie **Ewa Jaska** poprosiła redaktora [**Andrzeja Zalewskiego**] o podanie kilku wskazówek adresowanych do młodszych dziennikarzy, jak pisać o gminach wiejskich i na co zwracać uwagę.

[**Andrzej Zalewski**] ocenił pytanie jako trudne, chociaż podkreślił, że dla niego kraj za miastem, polskie rolnictwo, polska wieś to przedmiot zainteresowań całego życia. Przypomniał, że w mediach rolniczych pracuje już 62. rok. W marcu 1949 r., po skończeniu SGGW, napisał pierwszą audycję radiową dla Polskiego Radia, a od 1959 r. rozpoczął współpracę z telewizją. Oceniał, że oferta programowa adresowana do mieszkańców wsi jest niewystarczająca, zarówno w mediach publicznych, jak i w komercyjnych. Stwierdził, że jest to niezrozumiałe, dlaczego kraj za miastem w telewizji centralnej i radiu centralnym, nadal traktowany jest jak coś gorszego, coś co nie interesuje. Zauważył jednak dokonujące się w tym zakresie zmiany. Jako przykład podał audycję *Poranne Rozmaitości Rolnicze*, którą uruchomił w 1955 r. i która przetrwała w Polskim Radiu do dziś. Audycja ta ciągle jest nadawana między piątą a szóstą rano, ponieważ w kierownictwie radiowym panuje głębokie przekonanie, że rolnicy o tej godzinie wstają i tylko wtedy słuchają radia. Uznał to za absurd, gdyż czas ten był uzasadniony 45 lat

temu, kiedy w gospodarstwie rolniczym była krowa, którą doilo się ręcznie. Zauważył, że dziś o piątej rano nie wstają rolnicy i pracownicy rolnictwa, ale osoby, które pracują w mieście i muszą w korkach dojeżdżać do miast i miasteczek. W podsumowaniu jeszcze raz powtórzył, że trzeba zabiegać o czas antenowy dla wsi i rolnictwa. Jako przykład podał *EkoRadio* oraz stronę internetową www.niezapomnianki.pl. Przypomnił, że stronę internetową uruchomił w sytuacji, gdy nie mógł zachęcić kierownictwa Programu 1 PR do przeznaczenia większego czasu antenowego dla *EkoRadia*, mimo rosnącego zainteresowania audycją. W opinii redaktora, strona ta udowadnia, co można zrobić już w tej chwili w internecie, zanim uda się przedostać do rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych. Jak można pokazać, opisać i sfotografować kraj za miastem, który stoi przed olbrzymimi zadaniami, rozwija się niezwykle dynamicznie i godny jest tego, żeby mówiły o nim centralne media, i to w znacznie większym zakresie niż obecnie. W podsumowaniu stwierdził, że po pierwsze, trzeba cierpliwie przekonywać stacje lokalne i centralne do zajmowania się tematyką kraju za miastem, a po drugie - zupełnie zmienić model struktury programowej mediów publicznych. Nadal wzorujemy się na Europie Zachodniej, gdzie w rolnictwie zatrudnionych jest 2-3 proc. ludności. Tymczasem Polska nadal jest krajem rolniczym, choć udział zatrudnionych w rolnictwie jest coraz mniejszy.

W nawiązaniu **Ewa Jaska** zapytała, jak w mediach zagranicznych pisze się o kraju za miastem, jak pokazywane są rolnictwo i wieś w mediach zagranicznych?

Maria Bartczak również opowiedziała się za wpływaniem na media. Stwierdziła, że od kilkunastu lat, jeśli ktoś pisał w niemieckich mediach o polskim rolnictwie, jako ilustracja pojawiało się zwykle zdjęcie konia z pługiem. Ten obraz zapadł głęboko w świadomość Niemców. Dopiero działania dyplomatów, dziennikarzy i Polaków mieszkających w Niemczech sprawiły, że obraz ten już się nie pojawia. Nadal jednak można jeszcze zobaczyć w doniesieniach informacyjnych na temat polskiego rolnictwa, w reportażu czy felietonie, bezzębną panią w chuście na głowie, jakby były to jedyne mieszkanki tych terenów. Przypomniła również współpracę z telewizją niemiecką, podczas której także musiała sprzeciwić się umieszczaniu takich zdjęć w przygotowywanym reportażu. Wprawdzie zdjęcia takie w przekazach medialnych pojawiają się coraz rzadziej, jednak nadal są obecne. Pochwaliła serial *Ranczo* i pomysł promocji Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, a także wprowadzenie Steffena Möllera, który odgrywał rolę Niemca i rolnika. Sprawy rolnicze mogą być też przedstawiane inaczej. Na przykład w Niemczech telewizja

prywatna produkuje cykl programów *Bauer sucht Frau*, czyli *Rolnik Szuka Żony*. Jest to popularny program, w którym panowie rolnicy, w różnym wieku, mają do wyboru panie, które przyjeżdżają w odwiedziny, pracują w zagrodach, w gospodarstwach, przy zwierzętach. Oczywiście wszystko to wygląda idyllicznie, bo z reguły jest kręcone latem, ale ten program zmienia sposób postrzegania niemieckiej wsi. Na zakończenie zaproponowała reprezentantom gminnych władz samorządowych przyjęcie na kilka dni grupy niemieckich dziennikarzy.

Ewa Jaska zapytała także o rolę mediów publicznych. Jak pokazywać rolnictwo i wieś, czy tworzyć bloki tematyczne, czy może w różnych porach emitować audycje traktujące o kraju za miastem, bądź informacje tego typu zamieszczać we wszystkich audycjach informacyjnych.

Stanisław Jędrzejewski w nawiązaniu do wypowiedzi [Andrzeja Zalewskiego], przywołał przykład stacji BBC i audycji *Farming*, która emitowana jest o 5.45 i trwa 15 minut. Nie znaczy to jednak, że tematyka ta nie pojawia się w innych audycjach w ciągu całego dnia. Będąc w przeszłości dyrektorem Programu 1 Polskiego Radia, zaproponował kolegom z *Redakcji Rolnej* skrócenie audycji *Poranne Rozmaitości Rolnicze*, a w zamian pojawienie się również w innych audycjach w ciągu dnia w kilkunastominutowych odcinkach. Propozycja ta napotkała opór. Przywołał także sytuację Portugalii, w której aktualnie mieszka, i znaczenia odpowiedniej promocji kraju, szczególnie w czasie kryzysu. Różne rzeczy się dzieją w kraju, czasem rzeczywiście mamy do czynienia z jakąś sytuacją kryzysową i wtedy tak naprawdę sprawdzają się mechanizmy troski o wizerunek, zarówno swój, władzy administracyjnej czy samorządowej, jak i gminy jako pewnej zbiorowości. Przywołał kilka rad jednego z amerykańskich specjalistów w zakresie public relations, który wymienia dziewięć maksym, jak należy odnosić się do ludzi i do zbiorowości, kiedy pełni się jakąś funkcję (w tym wójtów). Te maksymy dotyczą właściwie wszystkich nas, niezależnie od tego, jaką funkcję pełni. Po pierwsze, im bardziej cię znają, tym bardziej cię lubią, ale pod warunkiem, że na to zasługujesz. Po drugie, zmieniaj się. Łatwiej jest zmienić siebie niż innych ludzi. Po trzecie, mów językiem czynów, czyli popieraj słowa czynami, nie ograniczaj się do słów. Po czwarte, nie ustawaj w dobrych uczynkach, opinia publiczna wymaga czasu do dostosowania się do zmiany, daj jej czas na uformowanie się. Po piąte, prawda jest jak oliwa, zawsze wypływa na wierzch, więc półprawdy i fałszerstwa kiedyś zostaną zdemaskowane, nawet gdy popełnia je prasa lokalna, czy media lokalne, niebędące pod kontrolą wójta czy administracyjną. O takiej prasie lepiej nie mówić. Po

szóste, popieraj swe pieniądze sercem. Same pieniądze nie zdobędą nigdy poparcia, czyli popieraj pieniądze własnym zaangażowaniem się w daną sprawę. Po siódme, możesz lubić ciasto, ale ryba łapie się na robaki. Musisz uwzględnić nie swoje upodobania, ale preferencje zbiorowości, wspólnoty. Po ósme, ludzi najbardziej interesują bliźni, wobec tego wyrażaj swoje idee, i swoje zamiary w kategoriach ludzkich. Po dziewiąte, i to może jest najatrakcyjniejsza maksyma, uważaj na tę pływającą belkę, bowiem sprytnie, bądź łatwe rozwiązania nie zawsze są skuteczne.

Ryszard Miazek stwierdził, że trzeba się zastanowić, jak niewłaściwe traktowanie wsi i szkodliwy jej wizerunek wpływają na relacje społeczne i decyzje polityczne. Przywołał referat, który został wygłoszony podczas jednej z konferencji w Polskiej Akademii Nauk na temat zmian, jakie zaszły na polskiej wsi po wejściu do Unii Europejskiej. Stwierdził, że obecna sytuacja może być źródłem prawdziwego optymizmu, gdyż obecnie dziennikarze nie mają powodów, by ulegać dawnym uprzedzeniom. Przyznał, że system zarządzania opisany w tamtej publikacji był bardzo dobry, ale czasy się zmieniły i musiał on ulec zmianie. Przypomnił, że w polskiej historii było wiele trudnych momentów dla rozwoju rolnictwa. Na początku lat dwudziestych dwudziestego wieku uważano, że przekazanie ziemi rolnikom doprowadzi do upadku kultury rolnej i zagłodzenia miast. Taka teza przewijała się w ówczesnych mediach przez wiele lat. Potem okazało się, że rolnicy świetnie sobie radzą i są znakomitymi producentami, hodowcami koni i bydła, itd. Z kolei po drugiej wojnie światowej funkcjonowała teza o wyższości dużych gospodarstw nad małymi. W związku z tym w mediach obecny był taki wizerunek polskiej wsi, który tę tezę uzasadniał. Po 1989 r. sytuacja się zmieniła. Obecnie mamy prawdziwy wolny rynek i w obecnym systemie miejsce człowieka (czy gminy lub danego środowiska) wyznacza jego pozycja zawodowa, dorobek i pewien profesjonalizm posługiwania się mediami. Współcześnie gminy wiejskie są przykładem znakomitego zorganizowania, i podejścia społecznego oraz profesjonalizmu. Pracują tam ludzie z wyższym wykształceniem, którzy wszystko potrafią zrobić i bardzo dobrze się w tej wiejskiej społeczności odnajdują. Jako przykład podał bardzo profesjonalną stronę internetową w jego rodzinnej, typowo wiejskiej gminie. W swojej wypowiedzi odniósł się także do mediów. Stwierdził, że można podzielić je na wyznaniowe, rynkowe i publiczne. Zwrócił uwagę, że w każdym z tych typów mediów gmina wiejska postrzegana jest z innej perspektywy. Na przykład do mediów rynkowych najbardziej przemawia wizerunek gmin wiejskich jako zorganizowanego obszaru produkcji, który ma do zaoferowania wysokiej jakości produkty, obecne także na rynkach europejskich. Na zakoń-

czenie odniósł się także do serialu *Ranczo*. Przypomnił, że produkcją tego serialu nie były zainteresowane media komercyjne. Zrealizowanie go było możliwe tylko dzięki istnieniu mediów publicznych.

DO DYSKUSJI WŁĄCZYLI SIĘ TAKŻE INNI UCZESTNICY KONFERENCJI.

Tadeusz Barszczak zapytał przedstawicieli władzy samorządowej o obecność w ich środowisku konkretnych osób, których działalność jest podstawą ukształtowania się grup społecznych w środowisku wiejskim; czy są to osoby z rodowodem w aktywności prospołecznej?

Ryszard Gliwiński stwierdził, że w środowisku wiejskim jest wielu aktywnych samorządowców, strażaków, pań z gospodyń kół wiejskich, wiele stowarzyszeń zrzeszających młodzież. Są to społecznicy, którzy działają w lokalnych środowiskach. Przypomnił, że wójtem jest od 11 lat, a w urzędzie gminy pracuje 31 lat. Zna ludzi ze stażem społecznym w działalności lokalnej i wspólnie z nimi buduje podstawowe związki lokalne.

Krzysztof Karman podkreślił, że przy omawianiu obecności tematyki wiejskiej, rolnej w mediach, przede wszystkim w mediach publicznych, ważną kwestią jest struktura programowa, czyli administracyjne wydzielenie pasm dla tej tematyki. Jest to bardzo ważne, ale ważniejszą kwestią jest uczynienie z tej tematyki przedmiotu zainteresowania ogółu widzów. Nie należy traktować wsi, rolnictwa jako pewnego rodzaju niszy. Optymalną byłaby taka sytuacja, w której np. w głównych wiadomościach, jako drugi bądź trzeci materiał pojawiłby się temat związany ze wsią i rolnictwem, ciekawy, dotyczący mieszkańców wsi, ale także interesujący dla ogółu widzów. Zauważył, że taki proces upowszechniania tej problematyki już następuje. Wiś zmienia się i stanowi coraz lepszy, atrakcyjniejszy materiał dziennikarski. Ponadto, w ostatnich latach okazało się, że rolnictwo to nie tylko uprawiana ziemia, lecz także tradycja narodowa, potrawy regionalne, czyste, piękne środowisko, a także możliwości wypoczynku, itd. Ważne jest jednak, aby te ciekawe informacje dotyczące wsi trafiały do dziennikarzy, były atrakcyjnie opakowane i nadawały się do popularyzacji. Stwierdził, że reprezentanci władz gminnych obecni na konferencji są znakomitą produktem medialnym. Poprzez swoje osiągnięcia, sprawne kierowanie strukturą społeczną i gospodarczą, pokazują, jak można odnieść sukces. Mimo że działalność wójtów dotyczy wsi i rolnictwa, to poprzez sprawne zarządzanie taką strukturą, informacje o tym, co dzieje się w gminach wiejskich, stają się ciekawe dla ogółu widzów. Im więcej wiejskich tematów pokazywanych jest w audycjach niezwiązanych z wsią i rolnictwem, tym

pełniejszy, a zarazem lepszy będzie medialny wizerunek polskiej wsi.

Piotr Wawrzeński zwrócił uwagę na jedno z narzędzi marketingowych, jakim jest lokowanie produktu (ang. *product placement*), które może być bardzo przydatne w promocji gmin wiejskich, zwłaszcza w obecnej sytuacji nasycenia przekazu medialnego. Wykorzystanie tego narzędzia w praktyce powinno jednak polegać nie tylko na przedstawieniu kwestii związanych z rolnictwem, lecz także zagadnień związanych z aktywnym wypoczynkiem, zdrową żywnością, itp. Zapytał także wójtów o wykorzystanie przez nich potencjału internetu oraz o aktywność na portalach społecznościowych. Lokalne gazety i biuletyny, które miał sposobność poznać, określił tubą propagandową lokalnych władz. Nie zgodził się z funkcjonującą w niektórych środowiskach opinią, że mieszkańcy terenów wiejskich nie korzystają z Internetu.

Kazimiera Tarkowska stwierdziła, że w gminie Kleszczów potencjał sieci z roku na rok jest wykorzystywany w coraz większym zakresie. Oceniała, że na terenie gmin nie ma problemów z dostępem do Internetu, m.in. dzięki stworzeniu gminnego centrum informacji. Gmina ma własnego operatora i w każdej miejscowości, w domu kultury lub świetlicy mieszkańcy mają bezpłatny dostęp do Internetu. Większość mieszkańców ma jednak łącze we własnych domach. Poinformowała, że gmina ma swoją stronę internetową, na której zamieszczane są informacje, np. uchwały, biuletyn. Wkrótce gmina zaistnieje także w mediach społecznościowych.

Ryszard Gliwiński poinformował o najnowszym projekcie w trakcie realizacji, którym jest gazeta internetowa redagowana wspólnie z mieszkańcami gminy. Jako inny przykład współpracy mediów z samorządem gminy podał *Telewizję Zamość*. Na stronie internetowej stacji zajmuje się zakładka gminy. Wydawany jest także biuletyn informacyjny, w którym zamieszczane są wiadomości dotyczące spraw samorządowych, w tym budżetu.

Czesław Marian Zalewski poinformował, że mieszkańcy gminy mają dostęp do bezpłatnego internetu poprzez sieć świetlic i remiz strażackich. W najbliższym czasie planowane jest stworzenie profilu gminy w serwisie Facebook.

Wiesław Stefaniuk odniósł się do obrazu gminy przedstawionego w serialu *Ranczo* i zwrócił uwagę, że filmowa wójt gminy Wilkowyje, Lucy, jest bardzo uczciwą kobietą, która robi wiele dobrego. Ponadto, w nawiązaniu do wypowiedzi Ryszarda Miazka, stwierdził, że traktowanie polskiego rolnictwa i polskiej wsi jako pewnej niszy, ma swoje źródło w historii.

Wojciech Nalazek zgodził się z wypowiedzią Krzysztofa Karmana, że dobrze by było, gdyby informacje o wsi pojawiały się w telewizji nie tylko w trzech audycjach dedykowanych mieszkańcom wsi (*Tydzień, Agrobiznes, Rok w ogrodzie*). Trzeba częściej mówić o tym, że wieś jest nie tylko wiejska, ale także staje się coraz bardziej nowoczesna. Zauważył, że dziennikarze nie tworzą informacji, a jedynie je przekazują. Jeżeli nie będzie zapotrzebowania na konkretne informacje w redakcjach, i dyrekcjach poszczególnych mediów, wówczas pozostaną one tylko na poziomie dziennikarzy i ich wiedzy.

Wojciech Petera postawił kilka pytań. Czy budowanie kontaktów z mediami, budowanie marki jest działaniem systemowym i świadomym, czy pracownicy urzędów gminnych odbywali np. warsztaty medialne? Jak chronione jest dziedzictwo kulturowe wsi, które powinno być najważniejsze dla wszystkich jej mieszkańców? W jakim stopniu wykorzystywane są fundusze unijne przeznaczane na budowanie systemu informacji i więzi społecznych.

Ryszard Gliwiński na początku odniósł się do tematu dziedzictwa kulturowego. Pokazał jedną z broszur wydanych przy wsparciu PROW oraz opowiedział o powstaniu regionalnej izby pamięci w jednej z miejscowości gminy Zamość. Izba ta powstała z inicjatywy pań z koła gospodyń wiejskich, które zgromadziły ponad dwieście eksponatów. Na terenie gminy powstał ośrodek promocji turystyki i sportu. Zatrudnione są w nim osoby przygotowane do kontaktów z mediami. Wiele realizowanych projektów jest dofinansowanych ze środków unijnych. Gmina Zamość pozyskała ze środków unijnych 15 mln zł, z czego zaledwie 3,5 mln zł pochodzi z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Zwrócił uwagę, że w przypadku pozyskiwania środków z Regionalnych Programów Operacyjnych gminy wiejskie muszą rywalizować z dużymi miastami, co znacząco osłabia ich szanse na otrzymanie dotacji.

GŁOSY W DYSKUSJI KOŃCOWEJ:

Barbara Chmielewska we wstępie odwołała się do ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 r., która wprowadziła kategorię gospodarstwa rodzinnego. W myśl ustawy za gospodarstwo rodzinne przyjmuje się gospodarstwo o łącznej powierzchni użytków rolnych nie większej niż 300 ha, prowadzone przez rolnika indywidualnego. Jest to szeroka definicja, bowiem wobec dużego rozdrobnienia agrarnego polskiego rolnictwa mamy do czynienia z dużym zróżnicowaniem jednostek, które określamy jako gospodarstwa rodzinne. Zdaniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Marka Sawickiego, problemu nie stanowi jednak kilkanaście procent gospodarstw, które doskonale radzą sobie

na rynku, ale około 1,5 mln gospodarstw (według GUS), które nie są w stanie utrzymać swoich właścicieli i ich rodzin (dotyczy to gospodarstw o niskiej sile ekonomicznej wyrażonej w ESU)¹. W Polsce dominują gospodarstwa małe, zarówno pod względem obszaru, jak i siły ekonomicznej. Należy podkreślić, że małe, rodzinne gospodarstwa są też liczne w wielu krajach UE-27. Warto zwrócić uwagę na często podkreślany fakt, że właściwie brak jest definicji gospodarstwa rodzinnego; brak też jednoznacznego określenia, jakie powinno mieć funkcje i jakie wsparcie może otrzymać. Jednocześnie wskazuje się, że gospodarstwa rodzinne są częścią europejskiego modelu rolnictwa - spełniają funkcje produkcyjne, społeczne i środowiskowe. Wcześniej były to gospodarstwa wielopokoleniowe, dziś funkcja społeczna rodziny zmieniała się i zmieniły się uwarunkowania funkcjonowania gospodarstw rodzinnych. Nadal jednak brakuje bardziej czytelnego określenia ich przyszłej roli oraz możliwości funkcjonowania, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarstw małych, czyli tych, których jest najwięcej. Doświadczenia krajów rozwiniętych wykazały, że pozytywne przemiany w sektorze gospodarstw rolnych wynikały z rozwoju sektora pozarolniczego. Przykładem tego jest Francja, o czym wspominał w swoim referacie prof. Waldemar Michna. Trzeba się zgodzić z tezą H. Lamarche'a², że przywiązujemy zbyt dużą wagę do konieczności podporządkowania się rolników modelowi produktywistycznemu, gdyż w przeciwnym razie grozi im eliminacja. Oczywiście wiele gospodarstw we Francji zniknęło, ale też i wiele z nich pozostało, co wskazuje na rzeczywistą zdolność rolników do przeciwstawiania się dominacji modelu, który jest im zbyt obcy. Wielozawodowość jest częstym zjawiskiem we francuskich rodzinach rolniczych. Często spotyka się opinie, że tzw. „małe” rolnictwo powinno być domeną polityki społecznej. Jednak realizacja tej koncepcji może napotkać trudności, gdyż obecnie europejski model społeczny, po okresie triumfu, zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej, ma coraz mniej do zaoferowania, na co zwraca uwagę D.K. Rosati w książce *Europejski model społeczny - doświadczenia i przyszłość*³. Wskazuje on, że model społeczny, który „sprawdzał się” w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. dwudziestego wieku, kiedy wzrost gospodarek europejskich

opierał się na szybkim rozwoju produkcji przemysłowej, powoli stawał się coraz bardziej niewydolny. Na potrzebę utrzymania niewielkich gospodarstw rodzinnych wskazywał także w wywiadzie dla Polskiej Agencji Prasowej unijny komisarz ds. rolnictwa, Dacian Cioloș, który powiedział m.in., że należy utrzymać ten model rolnictwa rodzinnego, bo te gospodarstwa, nie za duże i niewyspecjalizowane w jednym typie upraw, czy hodowli, potrafią lepiej dostosować się do trudnych sytuacji, a ponadto utrzymują zatrudnienie na wsi. Zaznaczył jednak, że nie jest przeciwny koncentracji służącej poprawie wyników produkcyjnych. Podał przykład Danii, gdzie obecnie istnieją bardzo duże i wydajne gospodarstwa, ale pociąga to za sobą bardzo duże problemy rolników! Komisarz podkreślił, że nie powinno być jednego narzuconego z góry modelu rolnictwa⁴. A. Woś i J. St. Zegar, jeszcze zanim Polska weszła do UE (w 2002 r.), postawili pytanie - czy polskie rolnictwo za wszelką cenę powinno „doganiać” rolnictwo krajów wysokorozwiniętych, czy lepiej wykorzystać własne atuty, jak czyste środowisko, ekologiczną na tle zachodniej żywność oraz rustykalny charakter obszarów wiejskich?⁵ Nadal nie ma jednomyślności co do odpowiedzi na to pytanie. Problem gospodarstw, których jest najwięcej, to nie jest już problem rolnictwa, ale problem obszarów wiejskich i w tym kontekście powinien być on rozwiązywany.

Bożena Karwat-Woźniak stwierdziła, że aspekt możliwości rozwoju polskiej wsi i rolnictwa, w którego strukturach produkcyjnych dominują rodzinne gospodarstwa rolne, to zagadnienie, które należy rozpatrywać w świetle wyzwań, jakie stoją przed europejskim rolnictwem w sytuacji liberalizacji światowego handlu w ramach WTO. Pomimo tego, że WPR stanowi pewną barierę dla procesów globalizacji, to jednak ta dotychczas protekcyjnistyczna unijna polityka rolna za swój cel przyjęła zwiększenie konkurencyjności europejskiego rolnictwa. Zgodnie z założeniami zawartymi w dokumencie Agenda 2000, poprawa zdolności konkurencyjnych ma być osiągnięta drogą systematycznych przekształceń gospodarstw rolnych, umożliwiających optymalizację wykorzystania czynników wytwórczych i obniżkę kosztów produkcji. Niemniej jednak zapewnienie konkurencyjności europejskiego rolnictwa nie ogranicza się do sfery kosztowo-cenowej, ale obejmuje również kwestie jakościowe. Oznacza to, że działalność rolnicza nie może

¹ M. Sawicki - wypowiedź na seminarium pt. *Rola i przyszłość „małych” gospodarstw rolnych w Polsce i Unii Europejskiej*, [za:] <http://www.rolnictwo-agro.pl/99,0,seminarium-pt-rola-i-przyszlosc-malych-gospodars-tw-rol-nych-w-polsce-i-ue>, odczyt z dnia 16.11.2010 r.

² H. Lamarche (red. nauk.), 1992: *Rolnictwo rodzinne. Międzynarodowe studium porównawcze. Część I: Rzeczywistość polimorficzna*, PAN IRWiR, Warszawa.

³ D. K. Rosati, 2009: *Europejski Model Społeczny - doświadczenia i przyszłość*, PWE, Warszawa.

⁴ UE / Komisarz Cioloș: *Polska powinna utrzymać rolnictwo rodzinne*, część wywiadu z dnia 10 maja 2010 r. D. Cioloșa dla PAP przed międzynarodową konferencją na temat reformy WPR [za:] Inga Czerny, PAP, [http://europarlament.pap.pl/palio/html.run?_\(...\)](http://europarlament.pap.pl/palio/html.run?_(...)), odczyt z dnia 17.11.2010 r.

⁵ A. Woś, J. St. Zegar, 2002: *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa.

odbywać się kosztem środowiska, a stosowane metody wytwarzania umożliwią wyprodukowanie wysokiej jakości potrzebnej ilości surowców rolniczych. W konsekwencji prowadzi to do realizacji zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Z perspektywy poprawy konkurencyjności istotna jest także dywersyfikacja aktywności zawodowej ludności rolniczej, gdyż umożliwia ona poprawę wykorzystania potencjału produkcyjnego (zwłaszcza zasobów ziemi i siły roboczej) i przyczynia się do wzrostu dochodów, a w rezultacie prowadzi do wdrażania wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Rolnictwo w państwach członkowskich UE jest i będzie zróżnicowane, co stanowi jedną z jego wartości, mającą szerszy wymiar kulturowy. Taka sytuacja występuje również w rolnictwie polskim. Kwestią zasadniczą staje się miejsce, jakie zajmą, a przede wszystkim będą zajmować w niedalekiej przyszłości polskie gospodarstwa rolne w rolnictwie europejskim. Aby nasze rolnictwo było konkurencyjne, powinien powstać odpowiedni segment gospodarstw rodzinnych zdolnych do skutecznej rywalizacji na rynku i osiągających godziwe dochody z działalności rolniczej. Warunki akcesji wywołały znaczącą poprawę sytuacji dochodowej polskich gospodarstw rolnych, w tym także wpłynęły na ich zdolności do konkurencyjności. Nadal jednak sytuacja dochodowa polskich rolników na tle producentów rolnych z innych krajów UE jest wyraźnie gorsza. W latach 2005-2008 średnia roczna wartość dochodu rolniczego w przeliczeniu na pełnozatrudnionego polskiego rolnika stanowiła około 35 proc. przeciętnego poziomu dochodu uzyskiwanego przez ogół unijnych producentów rolnych, a niższe dochody od naszych rolników osiągnęli tylko rolnicy w Portugalii, Rumunii i Bułgarii. Taka sytuacja wynika przede wszystkim z tego, że polskie rolnictwo w porównaniu z rolnictwem unijnym, zwłaszcza w „starych” państwach członkowskich, mimo pozytywnych zmian, nadal cechuje się dużym rozdrobnie-

niem: obszarowym (średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w Polsce jest nie tylko ponad trzykrotnie mniejsza niż w UE-15, ale również dwukrotnie niższa niż w UE-27) i ekonomicznym (średnia wielkość ekonomiczna naszego gospodarstwa jest siedem razy mniejsza niż w UE-15, a trzykrotnie niższa niż w UE-27) oraz przeludnieniem agrarnym (nakłady pracy w polskim rolnictwie ponad trzykrotnie wyższe niż w rolnictwie państw UE-15, a o 8 proc. przewyższały także zatrudnienie w rolnictwie krajów UE-12). Trzeba zdynamizować przeobrażenia istniejących struktur rolniczych, albowiem istniejący stan rzeczy w dłuższym okresie może zagrozić możliwości konkurencyjności na jednolitym rynku rolnym. Źródłem dotychczasowej dobrej passy polskiego rolnictwa jest głównie niska cena naszych dobrych jakościowo produktów rolniczych, ale rola tego czynnika będzie stopniowo słabnąć, a coraz silniej oddziaływać będą ograniczenia rozwojowe wynikające z małej siły ekonomicznej gospodarstw rodzinnych. Można szacować, że aktualnie jest około 220 tys. gospodarstw rodzinnych i 3 tys. gospodarstw osób prawnych (około 12 proc.) posiadających zdolności konkurencyjne. Użytkują one połowę ziemi rolniczej. Z perspektywy bezpieczeństwa żywnościowego i zdolności konkurencyjnych naszego rolnictwa grupa ta powinna być większa, a przede wszystkim powinna ona użytkować więcej gruntów rolniczych (co najmniej 75 proc.). Możliwości postępu w tym zakresie należy wiązać z przyspieszeniem zmian strukturalnych ukierunkowanych na poprawę potencjału ekonomicznego gospodarstw rodzinnych, głównie z uaktywnieniem zmian struktury obszarowej gospodarstw rodzinnych, tym bardziej, że z prowadzonych badań wynika, iż wzrost powierzchni UR o hektar zwiększa o 3-4 proc. szansę przejścia gospodarstwa do wyższej grupy produkcji. Te przeobrażenia wymagają redukcji liczby osób pracujących w rodzinnych gospodarstwach rolnych i profesjonalizacji ich zatrudnienia.

SUMMARY OF THE PANEL DISCUSSION BUILDING THE MEDIA IMAGE OF RURAL COMMUNES

Host: Ewa Jaska

Participants:

COMMUNE ADMINISTRATORS:

KAZIMIERA TARKOWSKA (COMMUNE ADMINISTRATOR OF THE YEAR 2006), KLESZCZÓW COMMUNE, ŁÓDZKIE PROVINCE; RYSZARD GLIWŃSKI, ZAMOŚĆ COMMUNE, LUBELSKIE PROVINCE; CZESŁAW MARIAN ZALEWSKI (COMMUNE ADMINISTRATOR OF THE YEAR 2010), STERDYŃ COMMUNE, MAZOWIECKIE PROVINCE.

MEDIA REPRESENTATIVES:

MARIA BARTCZAK, STANISŁAW JĘDRZEJEWSKI, RYSZARD MIAZEK, [ANDRZEJ ZALEWSKI].

Ewa Jaska asked the representatives of the local government to share their insights into their previous co-operation with the media, and to briefly present their communes.

Kazimiera Tarkowska has represented the Kleszczów commune since 1993, when she became its administrator for the first time. Kleszczów is a rural commune and one of the most industrialized communes in Poland. About a third of its surface is taken up by open-pit lignite mines and one in five lamps in Poland is powered by the energy produced in Bełchatów power plant, also located in Kleszczów commune. A brochure issued on the occasion of the 20th anniversary of the local government presents the changes made to the commune during that period. The most recent important investment is the educational and sports complex. In the Kleszczów commune, everything began with coal and this opportunity had to be profited from. That is why the commune was one of the first to create a local government industrial zone which drew many foreign investors. This allowed to create 1.5 thousand jobs. The commune has over 5 thousand inhabitants and over 22 thousand people are employed here. Most of them have technical education, hence a technical college was created in the rural commune in 2010. The unemployment here amounts to 4-5 per cent. The commune paid for installing all utilities – gas, water and sewer, telecom and broadband internet networks – from its own budget. Today it is prepared to function without mines, since as early as 1998 a strategy of development of Kleszczów, taking into consideration the fact that mining would end in 2015 or 2017, was adopted. An investment in the future was needed, meaning an investment in the creation of infrastructure and foundation of industrial zones as well as creating the best possible living conditions and preparing the commune for the reception of new inhabitants. So far, the population of the commune has been grow-

ing by 3-4 per cent a year. New inhabitants are drawn here primarily by jobs, good living conditions, well-developed infrastructure and good conditions for the construction of uni- and multi-family housing.

As far as promotional activities of the commune and co-operation with the media are concerned, it is worth underlining that this scope of activities was formally assigned to local authorities only in the beginning of the 21st century. Despite the lack of formal provisions, a free biweekly “Informator Kleszczowski” has been issued in the commune since the early 1990s. Its purpose is to inform the society of the undertakings of the local authorities as well as of client hours of doctors and dentists, garbage collection schedule, important telephone numbers and forthcoming events, celebrations etc. Co-operating with the media and promoting the commune is also to promote the industrial zones, in particular around 300 ha of developed areas for potential investors.

Ewa Jaska asked whether the media were informed that so much was happening in the Kleszczów commune and whether they co-operated willingly.

Kazimiera Tarkowska answered by enumerating annual events such as harvest festival, Kleszczów Days and Christmas and Easter meetings, to which the media are always invited. The ones that come most often are local media from Radomsko and Bełchatów. Contact with nationwide media is sporadic. The commune administrator expressed her hope that the participation in such conferences as this one gave an opportunity to arouse the interest of the media present in the rural commune of Kleszczów, located in the center of Poland (less than 200 km from Warsaw, 70 km from Lodz and 60 km from Czestochowa). She finished by adding that it was there that one could see the biggest hole

in Europe and the biggest power plant – as well as go down to the pit and see the unusual countryside.

The next speaker to take the floor was **Ryszard Gliwiński**. He explained that the Zamość commune is located around the city of Zamość and comprises 35 localities with almost 22 thousand inhabitants, agricultural areas, vast residential zones and Roztocze National Park. He underlined that building the image of communes was a task for both local authorities and the media. It should consist in showing the reality of the commune and the beauty of the Polish countryside. He quoted a few lines from the act on local government (article 7) concerning the role and tasks of commune authorities in propagating the idea of local government, implementing the program supporting citizen activity, fostering history, culture and tradition, raising children and youngsters and promoting communes. He stated that it was necessary to give full information about the activities and undertakings of local governments and about European Union programs. At present, local authorities are aware of the importance of information. State authorities create information and manage it, i.e. pass it on, through local authorities. That is why representatives of communes seek co-operation with the media. Apart from traditional forms of propagating information, the inhabitants of the Zamość commune can also use the website and the local government bulletin – a monthly issued for the last 10 years in 2.5 thousand copies. At present, works on launching a commune e-newspaper, as well as other local government publications, are under way. The speaker expressed his interest in closer co-operation with the media, but he acknowledged that it is sometimes difficult. He admitted that the local media are more interested in the wages of the commune administrator and in the fact that he closes schools than in showing positive facts. A lot still needs to be done to improve the co-operation. Mr. Gliwiński finished by presenting a few publications about the commune and inviting to visit the beautiful, renaissance city of Zamość.

Czesław Marian Zalewski presented the Sterdyń commune. It is a very small commune, with only 4.5 thousand inhabitants. It is located in eastern Mazovia, near Sokołów Podlaski, in the Bug river region, in Natura 2000 area. The annual budget is about PLN 10 million, however, the investment budget for 2010 amounted to over PLN 20 million. This situation was due to the investments carried out, financed from European programs. The commune is perceived as well-organized, in particular as far as infrastructure is concerned. What is particularly worth attention is the volunteer fire service, which has as many as 13 units in the commune. In the opinion of the commune

administrator, firefighters are a social group whose representatives are very active in commune authorities, rural self government and village councils. They also become commune administrators. It is with these people that it is possible to achieve the most – they know how to think and how to talk, so the co-operation with them is satisfactory. As for the co-operation with the media, he said it was very good. He underlined that it was possible to elaborate the methodology of presenting information in the local media in a manner that makes them edifying instead of discouraging and allows to avoid cheap sensation. Furthermore, the commune issues an information bulletin (bimonthly) and “Sterdyniak” newspaper (quarterly). The information contained in these papers is often reprinted by supra-regional and (less frequently) national media. Mr. Zalewski also agreed with his predecessor stating that every mistake made by the commune administrator was quickly noticed and spoke of the TV series “Ranczo”, which shows the commune administrator as corrupted and the local government – as full of crazy persons, who are not always well-behaved. He pointed out that such image of the commune office is injurious for this environment and for the persons who act differently. Furthermore, when the media give information on price relations, they only quote retail prices, omitting producer (farmer) prices. He finished by inviting to visit the commune and to see the beautiful palace complex.

Next, **Ewa Jaska** asked editor Andrzej Zalewski to give a couple of hints to younger journalists on how to write about rural communes and what to pay attention to.

[**Andrzej Zalewski**] said it was a difficult question, but at the same time he pointed out that the land outside the cities, the Polish agriculture and the Polish countryside are the greatest interests of his life. He reminded that he had already been working for agricultural media for 62 years. In March 1949, having graduated from the Warsaw University of Life Sciences, he wrote the first program for the Polish Radio and in 1959, he began his co-operation with the television. He assessed the program offer directed to the rural population by both public and commercial media as inadequate. He stated that it was still incomprehensible why the land outside the cities is treated by the central radio and television channels as something worse and uninteresting. However, he also noticed changes occurring in this respect. He gave the example of the program “Poranne Rozmaitości Rolnicze” (“Morning Agricultural Varieties”), which he launched in 1955 and which is still broadcast in the Polish Radio, still between 5 and 6 AM, since the management of the station is deeply convinced that it is then that farmers get up and it is only then that they can listen to the radio.

He said it was absurd – such broadcast time was justified 45 years ago, when farmers needed to milk cows manually. He pointed out that today it is not farmers and agricultural workers who get up at 5 AM, but the persons who work in the city and need to spend their time in traffic jams commuting to cities and towns. He summed up by repeating that more broadcast time for the country and for farming should be called for. He gave the example of EkoRadio and of the website www.niezapominajki.pl. He recalled that he had launched the website when he could not persuade the management of Program 1 of the Polish Radio to increase EkoRadio's air time in spite of the growing interest in the broadcast. He claimed that the website proved what could be done now on the Internet, before breaking through to radio and television channels – how it was possible to show, describe and photograph the land outside cities, which faces tremendous challenges, grows very dynamically and is worth mentioning by the central media to a much larger extent than at present. He summed up by saying that firstly, patient persuasion is needed to convince local and central media stations to deal with the subject matter of the land outside cities and secondly – that the model of the program structure of public media needs to be changed completely. We still follow Western Europe, where 2-3 per cent of the population is employed in agriculture, while Poland is still an agricultural country, even though the percentage of persons employed in agriculture is decreasing.

Ewa Jaska continued by asking how the land outside cities was described in foreign media and how such media pictured the country and agriculture.

Maria Bartczak agreed that influence needed to be exerted on the media. She pointed out that for several years, if anyone in the German media wrote about Polish agriculture, the text was usually illustrated by a picture of a horse and a plow. This image became deeply rooted in German consciousness. It was only owing to the efforts of diplomats, journalists and Poles living in Germany that this image no longer appears. However, news, coverage and feature articles on Polish agriculture still often contain the image of a toothless lady with a headscarf, as if such women were the only inhabitants of rural areas. She also recalled her co-operation with German television, during which she had to act against placing such pictures in the report prepared. Such images appear ever less often in media reports, however, they are still present. She praised the television series “Ranczo” and the idea to promote the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture, as well as the introduction of Steffen Möller, who played the role of a German farmer. Agricultural issues may

also be presented differently. For example, in Germany, a private television channel produces a cycle of broadcasts entitled “Bauer sucht Frau” (“Farmer Seeks a Wife”). It is a very popular program in which male farmers of various age choose between ladies who come to visit them and work in the yard, on the farm, and tend to the animals. Of course, it all looks idyllic as the program is usually filmed in the summer, but it changes the way the German rural areas are perceived. She finished by making a suggestion to the representatives of commune authorities to receive a group of German journalists for a couple of days.

Ewa Jaska also asked about the role of the public media – how agriculture and the country should be shown, whether thematic blocs should be created, whether programs about the land outside cities should be broadcast at different times or whether information on the subject should be included in all news programs.

Stanisław Jędrzejewski referred to the point made by [Andrzej Zalewski] by recalling BBC and the program “Farming”, which begins at 5.45 AM and is 15 minutes long. However, this does not mean that this subject matter is absent from other programs throughout the day. In the past, when he was the chief of Program 1 of the Polish Radio, he made a suggestion to his colleagues from the agricultural editorial staff to shorten the “Morning Agricultural Varieties” and to publish it throughout the day, in episodes of several minutes. However, this proposal was not well received. He also described the situation of Portugal, where he now lives, and the importance of adequate promotion of the country, in particular in times of crisis. Various things are happening in the country, sometimes we really have to do with a crisis situation, and it is important then to think about the image, both one's own, of the central or local government and of the commune as a group. He recalled the advice of one of American specialists in public relations, who enumerated nine golden rules of dealing with people and with communities when one fulfills a certain function, including that of commune administrators. The golden rules apply to all the people, regardless of the function they fulfill. First, the more they know you, the more they like you – under the condition that you deserve it. Second, change – it is easier to change yourself than others. Third, speak the language of actions – do not limit yourself to words, support them with actions. Fourth, keep up the good work, public opinion needs time to adapt to a change, give it the time to form. Fifth, truth is like oil, it always floats to the surface – half-truths and lies will one day be revealed. Even if they are published by the local press, or by the local media, which are outside the control of the

county administrator or of other authorities, it is better not to speak of such press. Six, support your money with heart. Money itself will never win you support – you need to get involved in a given cause. Seven, you may like cake, but it is with worms that you can catch fish. It is not your own preferences that you need to take into consideration, but the ones of the community. Eight, people take the most interest in their neighbors, so express your ideas and intentions in human categories. And the ninth, and perhaps the most attractive, golden rule: mind that floating log. Smart or easy solutions are not always effective.

Ryszard Miazek declared that it needed to be analyzed how inappropriate treatment and harmful image of the country influenced social relations and political decisions. He referred to the paper presented at one of the conferences at the Polish Academy of Sciences, concerning the changes that occurred in the Polish rural areas after the accession to the European Union. He stated that the present situation may be the source of real optimism since at present journalists have no reasons to succumb to the old prejudices. He admitted that the management system described in the paper was very good, but that it needed to be modified as times have changed. He reminded that there were many moments in Polish history when the development of agriculture encountered difficulties. In the early 1920s it was commonly thought that passing the land on to farmers would lead to the downfall of agriculture and to the starvation of the cities. At the time, this view was expressed in the media for many years. Then, it turned out that farmers were doing great and that they made excellent producers, cattle and horse breeders, etc. After World War II, it was a common conviction that the big farms are better than the small ones, so the image of the Polish country present in the media supported that view. After 1989, the situation changed. Now we have a real free market and in the present system, the situation of a given person (or a given commune or environment) depends on their professional position, their output and their professionalism in dealing with the media. The present rural communes are an example of excellent organization, social approach and professionalism. The university graduates who work there are able to do anything and they find their place in rural communities without problems. He gave the example of a highly professional website in his family commune – a typically rural one. He also referred to the media, stating that they may be divided into religious, market and public ones. He pointed out that in each of these types of media rural communes are perceived from a different perspective. For instance, market media are most inclined to treat

rural communes as an organized production zone, offering high-quality products which are also present on European markets. He finished by referring to the “Ranczo” television series. He recalled that commercial media had not been interested in it. Its production had only been possible thanks to the existence of public media.

Other participants of the conference joined in the discussion.

Tadeusz Barszczak asked the representatives of local authorities about the presence of certain persons, whose activity is the basis for forming social groups in rural environment. Do such persons have a social activity background?

Ryszard Gliwiński answered that many people active in the rural environment were local government activists, firemen, ladies from farmers’ wives’ associations and members of many youth groups. They were involved citizens, active in their local environment. He reminded that he had been a village administrator for 11 years and that he had worked in the county office for 31 years, that he knew people with a background in local social activity and that he co-operated with them while forming the basic local communities.

Krzysztof Karman underlined that when rural and agricultural questions were discussed in the media, the key issue was the program structure, i.e. allocating air time for this subject matter in administrative manner. It is very important, but a still more important issue is to make this subject matter interesting for all audiences. The country and agriculture should not be treated like a niche. An optimum situation would be the one in which the main news broadcast featured, as the second or the third item, news on the country and agriculture – interesting, concerning rural population but appealing to all viewers. He pointed out that such propagation of this subject matter is already under way. The country is changing and constitutes ever better and more attractive material for journalists. Furthermore, in the recent years it turned out that agriculture was not only working the land, but also national tradition, regional dishes, beautiful, unspoiled nature, the possibility of relaxation etc. It is important, however, that the interesting information about the country reach journalists in an attractive form, fit for popularization. He claimed that the representatives of commune authorities present at the conference were an excellent media product. Through their achievements, through efficient management of social and economic structures, they showed how one could succeed. Even though the activity of commune administrators was

related to the country and to agriculture, thanks to efficient management of such structure the information on what was happening in rural communes became interesting for all audiences. The more rural issues presented in broadcasts unrelated to the country or to agriculture, the fuller – and hence the better – the media image of the Polish country.

Piotr Wawrzeński directed the attention to product placement – a marketing tool which can be very useful in promoting rural communes, in particular in the present situation of saturation of media transmissions. However, the use of this tool in practice should consist in presenting not only agricultural issues, but also leisure activities, ecology, healthy food, etc. He also asked the commune administrators about how they profited from the potential of the Internet and whether they were active on social networking sites. He claimed the local newspapers and bulletins which he was able to become acquainted with were a propaganda tool of the local authorities. He disagreed with the view, common in certain milieus, that the inhabitants of rural areas do not use the Internet.

Kazimiera Tarkowska claimed that the use of the potential of the network in the Kleszczów commune increases year by year. She estimated that there are no problems with Internet access in the commune, owing to, among others, the creation of the commune information centre. The commune has its own internet provider and in every village the inhabitants may enjoy free Internet access in community centers or clubrooms. Most people, however, have Internet access in their homes. She informed that the commune had its website, publishing information such as resolutions and bulletins, and that it would soon be present in social media.

Ryszard Gliwiński informed about the most recent project that was under way – an e-newspaper edited together with the inhabitants of the commune. He also gave another example of co-operation between the media and the community authorities: Zamość Television, whose website featured a page devoted to the commune. He also mentioned an information bulletin comprising information on local government issues, including the budget.

Czesław Marian Zalewski said that the inhabitants of the commune have free internet access through a network of clubrooms and fire stations, and that creating the profile of the commune of Facebook was planned for the near future.

Wiesław Stefaniuk referred to the image of a commune presented in the “Ranczo” television series and pointed

out that the administrator of the Wilkowyje commune from the series, Lucy, was a very honest woman, who did a world of good. Furthermore, with reference to the views expressed by Ryszard Miazek, he explained that treating Polish agriculture and the Polish country as a certain niche was rooted in history.

Wojciech Nalazek agreed with Krzysztof Karman that it would be desirable for the information on the country to appear on television not only in the three broadcasts dedicated to the rural population (“Tydzień”, “Agrobiznes”, “Rok w ogrodzie” – “The week”, “Agrobusiness”, “A year in the garden”). He added that it needs to be underlined more often that the country is not only rural, but that it is becoming ever more modern. He pointed out that journalists do not create information but they only transfer it. If there is no demand for given information at newsdesks, in the management of respective media, such information will remain at the level of journalists and be only known to them.

Wojciech Petera asked a couple of questions. Is building contacts with the media and brand-building a systemic and conscious activity, do the employees of commune offices attend, for example, media workshops? How is the cultural heritage of the country, which should be vital for all of its inhabitants, protected? To what extent are European Union funds allocated to building a system of information and of social relations?

Ryszard Gliwiński began by referring to cultural heritage. He showed one of the brochures published with the support from the Rural Development Programme and told about the regional memorial room created in one of the villages in the Zamość commune at the initiative of ladies from farmers’ wives’ association, who had gathered over two hundred exhibits. He added that a centre for the promotion of sport and tourism had been created in Zamość and that its employees were prepared for media contacts. Many of the projects carried out were co-funded with European means. The Zamość commune had obtained PLN 15 million of EU funds, out of which only 3.5 million had come from the Rural Development Programme. He pointed out that if rural communes want to obtain means from Regional Operational Programmes, they need to compete with large cities which decreases their chances of receiving the financing.

Voices in the final discussion:

Barbara Chmielewska began by referring to the Act of 2003 on the Agricultural System which introduced the category of a family farm. According to the act, a family

farm is a farm of a surface not exceeding 300 ha, managed by an individual farmer. It is a broad definition, since due to significant agrarian fragmentation of the Polish agriculture, we have to do with a wide variety of units that we call family farms. According to Marek Sawicki, the Minister of Agriculture and Rural Development, the problem does not lie with a dozen or so per cent of farms that are doing very well on the market, but with around 1.5 million farms (according to the Central Statistical Office) that are unable to support their owners and their families (the farms of low economic size expressed in ESU)¹. The farms that dominate in Poland are small, in terms of both area and economic size. It needs to be underlined that small, family farms are also numerous in many EU-27 Member States. It is worth pointing out and often underlined that, as a matter of fact, there is no definition of a family farm or a precise determination of the functions it is to fulfill and the support it can obtain. At the same time it is pointed out that family farms form a part of the European model of agriculture – they fulfill production, social and environment functions. Before, they were multi-generational farms, today the social function of the family has changed, as have the conditions in which family farms function. However, their future role and the possibilities of their functioning are still not precisely determined, in particular with regard to the small farms, which are the most numerous. The experience of developed countries shows that the positive change in the agricultural sector was due to the development of extra-agricultural sector. An example may be France, as professor Waldemar Michna mentioned in his paper. We need to agree to the theory put forward by H. Lamarche², who stated that we pay too much attention to the need for farmers to adapt to the production-oriented model, since otherwise they face the threat of elimination. Obviously, many French farms ceased to exist, but many also remained. It shows the true ability of farmers to oppose the domination of the model which is unfamiliar to them. Multi-skilling is a common phenomenon in the French rural families. It is a common opinion that the so-called “small” agriculture should be a domain of social policy. However, the realization of this

concept may encounter difficulties, since the European social model, after a period of triumph – in particular in the countries of Western Europe – has ever less to offer, as pointed out by D.K. Rosati in his book “Europejski model społeczny – doświadczenia i przyszłość”³ (“European social model – experiences and the future”). He noticed that the social model which “came true” in the 1950s and 1960s, when the growth of European economies was based on the rapid development of industrial production, has slowly become ever less efficient. The EU Agriculture Commissioner, Dacian Cioloș, also spoke of the need to preserve the small family farms in his interview for the Polish Press Agency. He said that this model of family farming needs to be retained because such farms, not excessively big and not specialized in one kind of tillage or breeding, can adapt better to the difficult conditions of the crisis and allow to preserve employment in the country. However, he also underlined that he was not against the concentration which served to improve production. He gave the example of Denmark, where at present the farms are very big and efficient, but it brings about a lot of problems for farmers! The Commissioner underlined that there should be no single, pre-determined model of agriculture⁴. A. Woś and J. St. Zegar, back before Poland joined the EU (which happened in 2002), asked the question whether the Polish agriculture should at all costs “catch up with” the agriculture of developed countries or whether it is better to profit from the advantages such as unspoiled environment, food – ecological as compared with the Western products – and the rustic character of rural areas?⁵ There is still no agreement as to the best answer to this question. The problem of the most numerous farms is no longer a problem of agriculture, but a problem of rural areas, and this is the context in which it should be solved.

Bożena Karwat-Woźniak stated that the possibilities of development of the Polish country and agriculture, whose productive structures are dominated by family farms, should be analyzed in the context of the challenges faced by the European agriculture with regard to the liberalization of the world trading within the framework of WTO. Even though

1 M. Sawicki – statement at the seminar *Rola i przyszłość „małych” gospodarstw rolnych w Polsce i Unii Europejskiej* (The role and the future of “small” farms in Poland and in the European Union), [in:] [http://www.rolnictwo-agro.pl/99,0,seminarium-pt-rola-i-przyszlosc-malych-gospodars-tw-rol-nych-w-polsce-i-ue,paper of 16.11.2010 r.](http://www.rolnictwo-agro.pl/99,0,seminarium-pt-rola-i-przyszlosc-malych-gospodars-tw-rol-nych-w-polsce-i-ue,paper%20of%2016.11.2010%20r)

2 H. Lamarche (editor), 1992: *Rolnictwo rodzinne. Międzynarodowe studium porównawcze. Część I: Rzeczywistość polimorficzna* (Family farming. International comparative study. Part I: Polymorphic reality), PAN IRWiR, Warsaw.

3 D. K. Rosati, 2009: *Europejski Model Społeczny – doświadczenia i przyszłość* (“European social model – experiences and the future”), PWE, Warsaw.

4 UE / Komisarz Cioloș: *Polska powinna utrzymać rolnictwo rodzinne*, część wywiadu z dnia 10 maja 2010 r. D. Cioloșa dla PAP przed międzynarodową konferencją na temat reformy WPR [after:] Inga Czerny, PAP, [http://europarlament.pap.pl/palio/html.run?_\(...\)](http://europarlament.pap.pl/palio/html.run?_(...)), odczyt z dnia 17.11.2010 r.

5 A. Woś, J. St. Zegar, 2002: *Rolnictwo społecznie zrównoważone* (Socially balanced agriculture), IERiGŻ, Warsaw.

the CAP constitutes a certain barrier for globalization processes, this EU agricultural policy, which was protectionist so far, now has the purpose to increase competitiveness of the European agriculture. According to the assumptions of the Agenda 2000 document, the improvement of competitive abilities is to be achieved by systematic transformations of farms, enabling the optimization of the use of production factors and the decrease in production costs. However, ensuring the competitiveness of European agriculture is not limited to the cost and price area, but also covers quality issues. It means that agricultural activity cannot be conducted to the detriment of the environment and that the production methods used will enable to produce the necessary quantities of agricultural materials in high quality. As a result, it leads to sustainable development of agriculture. As far as the competitiveness increase is concerned, diversification of professional activity of agricultural population is also important, since it enables to improve the use of production potential (in particular of land resources and of workforce) and contributes to increasing the income, and as a result – it leads to the enforcement of multifunctional development of agriculture and of rural areas. Agriculture in EU Member States is, and will be, varied – it is one of its advantages and has a wider cultural dimension. Such situation also occurs in Polish agriculture. The position of Polish farms in European agriculture, in particular in the near future, is a vital issue. In order for our agriculture to be competitive, an adequate segment of family farms, able to compete efficiently on the market and achieving fair income from agricultural activity, should be created. The conditions of accession led to a considerable improvement in the income situation of Polish farms, including their competitiveness. However, the income situation of Polish farmers, as compared to agricultural producers from other EU Member States, is conspicuously worse. In 2005-2008, the average annual level of agricultural income per a full-time farmer constituted about 35 per cent of the average income level of the total of EU agricultural producers. Lower income was only achieved by farmers from Portu-

gal, Romania and Bulgaria. Such situation was primarily due to the fact that Polish agriculture, as compared to EU agriculture, particularly in the “old” Member States, despite the positive changes, is still subject to considerable fragmentation in terms of surface (the average area of a Polish farm is not only over three times smaller than in EU-15, but also two times smaller than in EU-27) and economy (the average economic size of our farm is seven times lower than in EU-15 and three times lower than in EU-27), as well as to agrarian overpopulation (labor inputs in Polish agriculture were over three times higher than in EU-15 countries and 8 per cent higher than the employment in EU-12 Member States). The transformation of the existing agricultural structures needs to be made more dynamic, as in the long run the existing state of affairs may threaten the competitiveness on the single agricultural market. The main source of the previous run of good luck of Polish agriculture was the low price of our high-quality agricultural produce, but the role of this factor will gradually decline, while the developmental restrictions due to the small economic size of family farms will gain importance. It can be assumed that at present there are about 220 thousand agricultural farms and 3 thousand farms managed by legal persons (about 12 per cent) which have competitive abilities. They use a half of agricultural areas. From the point of view of alimentary security and competitive abilities of our agriculture, this group should be bigger and above all – it should use more agricultural areas (at least 75 per cent). The possibilities of progress in this respect are related with the acceleration of structural changes aimed to improve the economic potential of family farms, in particular to activate the changes in the area structure of family farms, in particular in the light of the studies conducted which show that increasing the surface of agricultural fields by one hectare increases the chances of the farm moving into a higher production group by 3-4 per cent. Such transformations require a reduction of the number of people employed in family farms and professionalization of their employment.

GALERIA ZDJĘĆ / PHOTO GALLERY

Otwarcie konferencji, wystąpienie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi Marka Sawickiego.

Od lewej: Andrzej Parzonko, Mirosław Wasilewski, Zofia Szalczyk, Tomasz Borecki.

Od lewej: Ewa Jaska, Marek Sawicki, Alojzy Szymański, Czesław Marian Zalewski, Edyta Wieczorkiewicz-Dudek.

Marek Sawicki

Uczestnicy konferencji.

Ewa Jaska, Czesław Marian Zalewski.

Stanisław Jędrzejewski.

Dziennikarze wyróżnieni przez MRiRW za zaangażowanie i profesjonalizm w pracy dziennikarskiej.

Marek Sawicki udziela wywiadu.

Od lewej: Edyta Wieczorkiewicz-Dudek, Czesław Marian Zalewski.

Marek Sawicki udziela wywiadu.

Uczestnicy konferencji.

Ewa Jaska.

Uczestnicy konferencji.

Krzysztof Nerc, Stanislaw Jakielek.

Uczestnicy konferencji.

Rozpoczęcie dyskusji panelowej.

Dyskusja panelowa.

Andrzej Dyda, Krzysztof Karman.

Dyskusja panelowa. Od lewej: Czesław Marian Zalewski, Ryszard Gliwiński, Kazimiera Tarkowska, Ryszard Miazek, Stanisław Jędrzejewski, Maria Bartczak, [Andrzej Zalewski].

SZUKAJ W SKLEPIE PRODUKTÓW ZE ZNAKIEM

„POZNAJ DOBRĄ ŻYWNOSĆ”

MINISTERSTWO ROLNICTWA I ROZWOJU WSI

Program POZNAJ DOBRĄ ŻYWNOSĆ 00-930 Warszawa, ul. Wspólna 30,
tel.: 22 623 16 30, 623 18 10, fax: 22 623 16 08, e-mail: pdz@minrol.gov.pl, www.minrol.gov.pl

PATRONAT MEDIALNY

MINISTERSTWO ROLNICTWA I ROZWOJU WSI
ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO
W WARSZAWIE

ISBN 978-83-7583-322-5